

ISSN 1330-3724

HRVATSKI ISELJENIČKI ZBORNİK

Summaries in English • Resúmenes en español

2025.

**HRVATSKI
ISELJENIČKI
ZBORNIK
2025.**

HRVATSKA MATICA ISELJENIKA
Zagreb, prosinac 2024.

Nakladnik / Publisher / Editorial

Hrvatska matica iseljenika
Croatian Heritage Foundation
Fundación para la Emigración Croata

Zagreb, Trg Stjepana Radića 3

E-mail: hmi-info@matis.hr

www.matis.hr

Za nakladnika / For the publisher / Por la editorial

Mijo Marić

Urednica / Editor / Editora en jefe

Vesna Kukavica

Uredništvo / Editorial Bord / Consejo editorial

Mijo Marić, Vesna Kukavica, Ivan Tepes

Fotografije / Photographs / Fotografias

Arhiva HMI-ja, Snježana Radoš, Ratko Mavar, HINA

Prevoditelji / Translators / Traductores

Mateja Vrban – za engleski / for English / croata – inglés

Željka Somun – za španjolski / for Spanish / al español

Lektori / Language Editors / Correctores de estilo

Sandra Ćudina – za hrvatski / for Croatian / croata

Željka Somun – za engleski / for English / inglés

Željka Somun – za španjolski / for Spanish / al español

Design

Denis Stankov

DTP

Ljubičasti mrav, Zagreb

Tiskara / Printing house / Imprenta

Denona, Zagreb

Naklada / Print run / Edición

300

Digitalni repozitorij

<https://matis.hr/hrvatski-iseljenicki-zbornik/>

ISSN 1330-3724

HRVATSKI ISELJENIČKI ZBORNIK

**CROATIAN EMIGRANT ALMANAC
ANUARIO PARA LA EMIGRACIÓN CROATA**

2025.

HRVATSKA MATICA ISELJENIKA
Zagreb, prosinac 2024.

Naslovnica

Novi osmi zastor Hrvatskoga narodnog kazališta (HNK) u Zagrebu sa središnjim motivom Marka Marulića, autora Zlatka Kauzlarića Atača, izrađen je i svečano postavljen u povodu obilježavanja *Godine Marka Marulića* – pisca prvoga hrvatskog epa *Judite*. Zastor je premijerno prikazan (5. X. 2024.) kao sastavni dio scenografije istoimene opere skladatelja Frane Paraća, na čijim rubnim dijelovima su oslikane bitke Marulićeve i našeg vremena uz prizore vukovarskoga egzodusa.

Foto: Mara Bratoš, HNK – ustupljena fotografija

Cover

The new eighth curtain of the Croatian National Theatre (HNK) in Zagreb, with the central motif of Marko Marulić by Zlatko Kauzlarić Atač, was produced and inaugurated on the occasion of the *Year of Marko Marulić* – the writer of *Judith*, the first Croatian epic. The curtain was premiered (5 October 2024) as an integral part of the set design of the opera of the same name by composer Frano Parać, whose exterior depicts the struggles of the Marulić family and our own time, as well as scenes from the Vukovar exodus.

Photo: Mara Bratoš, HNK – submitted photo

Portada

El nuevo octavo telón del Teatro Nacional en Zagreb (HNK), obra del autor Z. Kauzlarić Atač, fue creado y solemnemente instalado para celebrar el *Año de Marko Marulić*, autor del primer poema épico croata, *Judita*. El telón se presentó por primera vez el 5 de octubre de 2024 como parte integral de la escenografía de la ópera homónima del compositor F. Parać. En sus bordes están representadas batallas de la época de Marulić y de nuestro tiempo, junto con escenas del éxodo de Vukovar.

Foto: Mara Bratoš, HNK – cedido.

PREGOVOR

Sedamdeseti jubilarni svezak Matičina godišnjaka fokusiran je na trenutačno najdinamičniju i najmnogoljudniju hrvatsku migrantsku zajednicu u Europskoj uniji, koja višestoljetno živi u Saveznoj Republici Njemačkoj. Pozornost uredništva privukao je priljev Hrvata u Njemačku nakon otvaranja tamošnjeg tržišta rada za hrvatske državljane (2015.), a koji je prosječno posljednjeg desetljeća zahvaćao oko 50.000 osoba. Drugim riječima, godišnje migrira grad veličine Šibenika! Istodobno, u Njemačkoj se rađa, otkriva autorica glavnoga tematskog priloga Monika Balija, sve veći broj Hrvata. Hrvati u Njemačkoj neupitno predstavljaju izniman demografski potencijal, ali i golem intelektualni kapital za Hrvatsku koja je u procesu kreiranja atraktivnije useljeničke politike s ciljem poticanja povratka iseljenika, odnosno doseljavanja u Lijepu Našu. Optimizam stoga ulijeva poticajan uvodni esej našeg europarlamentarca Davora Ive Stiera, koji dokazuje kako je za Hrvatsku važno da Europska unija nastavi s kohezijskom politikom koja će joj omogućiti hvatanje koraka s razvijenijim Unijinim članicama. Gospodarskim rastom RH bi mogla preokrenuti trend migracija jer se smatra da se u boljim gospodarskim okolnostima više isplati ostati u vlastitoj zemlji.

Uspješnoj integraciji naših povratnika s raznih meridijana, školovanih u multikulturalnim sredinama domicilnih zemalja, u suvremeno hrvatsko društvo najviše pridonosi dobro poznavanje hrvatskoga jezika i kulture. Slijedom te činjenice Matičin godišnjak donosi novosti o *Croaticumovim* priručnicima za brže učenje hrvatskoga jezika i kulture, uključujući poučavanje mladih s pomoću videoigara (A. Grgić, D. Matovac, J. Mihaljević).

Ukratko, sedam tematskih cjelina *Hrvatskoga iseljeničkog zbornika 2025.* – *Znaci vremena, Kroatistički obzori, Mostovi, Povjesnica, Baština, Znanost* te *Nove knjige* – donose raznovrsne studije s 25 zasebnih autorskih priloga koji povezuju svekoliko stvaralaštvo ljudi naših korijena s četiriju kontinenata. Matičin godišnjak podjednako ažurno prati one ljude koji su putovanje odabrali kao stil života, migrante raznih provenijencija na globalnim tržištima rada pa sve do naraštaja hrvatskih potomaka koji su se afirmirali u kulturama od Aljaske do Ognjene zemlje, juga Afrike, Australije i Novoga Zelanda kao i onih koji su svoj novi dom našli diljem Starog kontinenta. Postignuća znanstvenika opisuje T. Rudež. Obilje kulturoloških tema s iseljeničkim predznakom obrađuju naši istaknuti stalni suradnici kao što su: J. Novak Milić, A. Sućec, M. Bošnjak, S. Granic, I. Hebrang Grgić, R. Mesarić Žabčić, T. Jurić, B. Periš, J. Čutura, A. Čuvalo, B. Matković, M. Lipovac, S. Radoš, Ž. Lovrenčić, M. Tomić, D. Vidović, M. Puh, M. Rajković Iveta... Zanimljivo, naslovnica je inspirirana minulom *Godinom Marka Marulića*, simboličnoga oca hrvatske književnosti.

INTRODUCTION

The seventieth volume of the CHF Yearbook focuses on the most dynamic Croatian migrant community in the European Union, currently living in the Federal Republic of Germany for centuries. The editors' attention was drawn to the influx of Croats to Germany following the opening of the labour market there to Croatian nationals (2015), which has affected an average of around 50,000 people over the past decade. In other words, a city the size of Šibenik moves in every year! At the same time, more and more Croats are being born in Germany, reveals the author of the main thematic contribution, Monika Bališa. Croats in Germany undoubtedly represent an enormous demographic potential, but also an overall potential for Croatia which needs to develop a more attractive immigration policy with the aim of encouraging the return of emigrants, i.e. immigration to our homeland. Optimism is therefore inspired by the introductory essay by our MEP, Davor Ivo Stier, which demonstrates that it is important for Croatia that the EU continues its cohesion policy, which will enable it to catch up with the most developed Member States. Economic growth in the Republic of Croatia could reverse the trend towards migration, as it is generally accepted that it is more worthwhile to stay in one's own country when the economic situation is better.

A better knowledge of Croatian language and culture is a major contributor to the successful integration of our returnees from different meridians, educated in the multicultural environments of their countries of residence, into modern Croatian society. For this reason, the CHF Yearbook brings news of *Croaticum's* manuals for better learning of Croatian language and culture, including teaching through video games (A. Grgić, D. Matovac, J. Mihaljević).

In short, the seven thematic sections of *Croatian Emigrant Almanac 2025 - Signs of the Times, Croatian Philological Horizons, Bridges, History, Heritage, Science and New Books* - bring together a diverse range of studies with 25 separate contributions, linking the different creative oeuvres of people of our roots on four continents. The CHF Yearbook is equally relevant to those who have chosen travel as a way of life, migrants of various origins on the world's labour markets, to the generation of Croatian descendants who have established themselves in cultures from Alaska to Tierra del Fuego, South Africa, Australia and New Zealand, and to those who have found their new home across the old continent. The achievements of the scholars are described by Tanja Rudež. The abundance of cultural topics from Europe to America and Australia is covered by our distinguished contributors, such as J. Novak Milić, A. Sućec, M. Bošnjak, S. Granic, I. Hebrang Grgić, R. Mesarić Žabčić, T. Jurić, B. Periš, J. Čutura, A. Čuvalo, B. Matković, M. Lipovac, S. Radoš, Ž. Lovrenčić, M. Tomić, D. Vidović, M. Puh, M. Rajković Iveta... It is significant that the cover is inspired by the *Year of Marko Marulić*, the symbolic father of Croatian literature.

INTRODUCCIÓN

El 70. volumen jubilar del anuario de Matica se centra en la actual comunidad migrante croata más dinámica de la UE, que ha vivido durante siglos en Alemania. La atención de la redacción se centró en el flujo de croatas hacia Alemania tras la apertura de su mercado laboral para ciudadanos croatas en 2015, un fenómeno que en la última década ha promediado alrededor de 50,000 personas al año. En otras palabras, ¡cada año migra una ciudad del tamaño de Šibenik! Al mismo tiempo, como señala la autora del principal artículo temático, Monika Balija, en Alemania nace un número creciente de croatas. Los croatas en Alemania representan un enorme potencial demográfico, así como un potencial global para Croacia, que debe crear políticas de inmigración más atractivas para fomentar el retorno de emigrantes a la patria. El optimismo se refuerza con el ensayo de nuestro eurodiputado Davor Ivo Stier. El demuestra la importancia de que la UE continúe con políticas de cohesión que permitan a Croacia alcanzar a los estados miembros más desarrollados. Con el crecimiento económico, Croacia podría revertir la tendencia migratoria, ya que en mejores circunstancias económicas es más probable que las personas opten por quedarse en su país.

La exitosa integración de nuestros retornados, formados en entornos multiculturales de diversos países, al moderno tejido social croata se facilita a través de un mejor conocimiento del idioma y la cultura croata. En este sentido, el anuario de Matica presenta novedades de *Croaticum* para un aprendizaje más efectivo del idioma y la cultura croata, incluyendo a través videojuegos (A. Grgić, D. Matovac, J. Mihaljević).

En resumen, las siete secciones temáticas del *Anuario de la Diáspora Croata 2025* presentan diversos estudios con 25 contribuciones individuales que conectan la creatividad de personas de origen croata en cuatro continentes. El Anuario de Matica sigue con igual atención a aquellas personas que han elegido el viaje como un estilo de vida, a migrantes de diversas procedencias en los mercados laborales globales, así como a generaciones de descendientes croatas que se han destacado en culturas que van desde Alaska hasta Tierra del Fuego, el sur de África, Australia y Nueva Zelanda, y también a quienes han encontrado un nuevo hogar en diversos lugares de Europa. Los logros de los científicos son descritos Tanja Rudež. Una abundancia de temas culturales, de Europa, las Américas y Australia, es tratada por colaboradores como: J. Novak Milić, A. Sućec, M. Bošnjak, S. Granic, I. Hebrang Grgić, R. Mesarić Žabčić, T. Jurić, B. Periš, J. Čutura, A. Čuvalo, B. Matković, M. Lipovac, S. Radoš, Ž. Lovrenčić, M. Tomić, D. Vidović, M. Puh, M. Rajković Iverta... Cabe destacar que la portada está inspirada en el *Año de Marko Marulić*, el simbólico padre de la literatura croata.

ZNACI VREMENA

Spektakularnim nizom suvremenih umjetničkih ostvarenja, inspiriranih Marulićevom *Juditom*, uspješno je završena *Godina Marka Marulića*, proglašena u povodu proslave 500. obljetnice odlaska u vječnost toga klasika hrvatske književnosti s moćnim europskim odjekom. Kao književni kozmopolit, ali i metaforički *otac hrvatske književnosti*, piše svoje epohalno djelo *Juditu* na starozavjetnu temu eksplicitno ističući, prvi put u našoj kulturnoj povijesti, da je ono *u versih harvacki složena*.

Dolazeću, pak, godinu 2025. Hrvatski sabor proglasio je *Godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva...*

Fotografija: Ivan Meštrović, *Marko Marulić* (1450. – 1524.), Split, 1925.

DAVOR IVO STIER

IZAZOVI I ZADAĆE NOVOG SAZIVA EUROPSKOG PARLAMENTA

Za Hrvatsku je važno da Europska unija (EU) nastavi s kohezijskom politikom koja će joj omogućiti uloviti korak s najrazvijenijim članicama. Kada je ulazila u Uniju 2013. bila je na 61 posto prosjeka razvijenosti EU-a. Danas je Lijepa Naša na 77 posto i do kraja mandata sadašnje Vlade planira doći najmanje do 82 posto. Prelaskom granice od 80 posto prosjeka razvijenosti očekuje se preokret trenda iseljavanja iz RH jer se smatra kako se u boljim gospodarskim okolnostima više isplati ostati u vlastitoj zemlji. Iako se već sada primjećuje veći broj hrvatskih građana koji se vraćaju iz zapadnoeuropskih država, prava inverzija migracijskih trendova trebala bi se ostvariti kada se dostigne 80 posto prosjeka razvijenosti. Veliku ulogu u tome stalnom rastu odigrali su upravo europski fondovi. U prvom desetljeću članstva RH je dobila 12 milijardi eura više nego što je uplatila zahvaljujući dobroj apsorpciji i pametno sročenoj financijskoj omotnici. Uskoro će nova Europska komisija predstaviti nacrt novoga višegodišnjega financijskog okvira (VFO) za razdoblje 2028. – 2034. Bit će to drugi VFO koji će Hrvatska u potpunosti konzumirati i kojim će moći postići još veći gospodarski napredak.

U lipnju 2024. hrvatski građani su četvrti put izabrali svoje predstavnike u Europskom parlamentu. Kao i u ostatku Europe, rezultat je pokazao da su proeuropske stranke zadržale svoju većinu, ali se istodobno politička scena pomaknula udesno. Kod nas je to izraženo na način da je Hrvatska demokratska zajednica, članica Europskih pučana, ostvarila šest od ukupno dvanaest mandata. Socijaldemokrati su dobili četiri, liberalne stranke nisu prešle prag, a po jedan mandat su dobili zastupnici koji su se u Parlamentu pridružili konzervativcima, odnosno zelenima. Na razini cijele Europske unije pučani su povećali broj mjesta, socijalisti su uglavnom zadržali prijašnju snagu, liberali i zeleni su značajno pali, dok su dobro prošle desne stranke. Međutim, pomak udesno nije se manifestirao samo u raspodjeli mandata i novoj matematici u Europskom parlamentu. On se osjetio ponajprije u promjeni političkih poruka i prioriteta definiranih već u prvim sjednicama u Bruxellesu i Strasbourgu. Teme koje su dominirale u raspravi o potvrđivanju

predsjednice Europske komisije Ursule von der Leyen ili u debati o izvješću Marija Draghija o konkurentnosti EU-a odnosile su se na potrebu učinkovitije kontrole granica, povećanje izdvajanja za obranu i razvoj europskih obrambenih kapaciteta, smanjivanje birokracije i regulatornog tereta za europska poduzeća te pragmatičniji pristup zelenoj tranziciji kojim se neće robovati dogmama već pomoći industriji i poljoprivredi.

Sve su to teme koje su Europski pučani zastupali još u prošlom sazivu, ali tada nisu imali potrebnu većinu za provedbu takve politike pa su bili prisiljeni na kompromise sa socijalistima i zelenima. To se promijenilo s novim sastavom Europskog parlamenta, ali i Europske komisije u kojoj će pučani imati apsolutnu većinu s predsjednicom i četrnaest povjerenika. Tako se sada fokus prebacio od „green deala” na „clean industrial deal”. Razlika nije samo u semantici, već u pristupu zelenoj tranziciji. Od nje se ne odustaje, ali se težište sada stavlja na reindustrijalizaciju Europe u skladu s novim i čistim tehnologijama. Isto tako, s obzirom na rastuće tenzije među globalnim čimbenicima, Europska unija želi smanjiti ovisnost ne samo o ruskim fosilnim gorivima, već i o kineskoj dominaciji u proizvodnji baterija, solarnih panela ili električnih automobila.

Produktivnost i konkurentnost Europe

U promijenjenim okolnostima u svijetu i u sklopu Unije, nova-stara predsjednica Europske komisije Ursula von der Leyen usmjerila se na pitanja sigurnosti i rasta. Puno više nego ranije naglašava se potreba za gospodarskim rastom potaknutim većim ulaganjima u istraživanje i razvoj te za smanjivanje administrativnih barijera i regulatornog tereta. Zato je von der Leyen imenovala povjerenika za pojednostavljenje europskih propisa, što je u skladu sa zahtjevima srednjih i malih poduzeća. Oni čine oko devedeset posto industrijske baze Europske unije, ali se sve teže mogu nositi s rastućim administrativnim obvezama koje im nameću nerazboriti propisi. Zato pučani sada inzistiraju da se pri donošenju novih mjera provede tzv. „provjera konkurentnosti” kako bi se osiguralo da one potiču rast bez nepotrebnog opterećenja.

Sklonost pretjeranoj regulaciji dovela je do toga da je u prošleme mandatu Europski parlament, na prijedlog Komisije, donio deset puta više zakonodavnih akata od američkog Kongresa u istom razdoblju. Prenormiranje je postalo problem kojim se guši produktivnost i konkurentnost europskih poduzeća u svjetskom natjecanju.

Europa mora naprosto postati okretnija, podržavajući industrije u digitalnoj i zelenoj prilagodbi, istodobno osiguravajući jeftiniju energiju. Kao što je bivši talijanski premijer i bivši predsjednik Europske središnje banke Mario Draghi konstatirao u svom izvješću, Europska unija plaća energente tri puta skuplje od američke konkurencije. To, pak, onemogućava europskoj ekonomiji da zadrži korak u sve okrutnijoj utakmici međunarodnih tržišta, pa je tako europski udio u svjetskom BDP-u pao ispod 20 posto.

Više je razloga za takvo stanje u europskoj energetici. Zbog agresije na Ukrajinu odnosi s Rusijom su se stubokom promijenili i Europa više ne može računati na razvojni model temeljen na jeftinim ruskim fosilnim gorivima. Međutim, do pretjerane ovisnosti o ruskim energentima došlo je zbog svojedobne odluke o gašenju nuklearnih postrojenja u nekim ključnim europskim državama, u prvom redu u Njemačkoj. Takva odluka donesena je neposredno nakon havarije u Fukushima, ali s vremenskim odmakom mogu se sada bolje procijeniti negativne posljedice takvog pristupa. Upravo zbog toga je Draghi u već spomenutom izvješću o konkurentnosti apelirao na reviziju ideologiziranih pozicija protiv nuklearne energije.

Promjenom europske taksonomije, nuklearna energija postala je prihvatljiva za napore u zelenoj tranziciji. Međutim, i dalje se vode ideološke bitke u mnogim državama članicama o njezinu korištenju. Oni će vjerojatno obuhvatiti i Hrvatsku kada na dnevni red dođe izgradnja drugog bloka nuklearne elektrane Krško. Ipak, unatoč svim mogućim prijedlozima, nuklearna tehnologija danas omogućava sigurnu, jeftiniju i čistiju energiju. Bez nje će Europa teško moći voditi ravnopravnu utakmicu s drugim globalnim igračima, u prvom redu sa SAD-om i Kinom.

To dakako ne znači odustati od obnovljivih izvora energije, ali i ovdje su potrebne prilagodbe. Na primjer, Hrvatska ima na raspolaganju golemi potencijal geotermalne energije, ali ga tek mora realizirati. Za razliku od solarne energije ili vjetroelektrana, gdje ovisimo u značajnoj mjeri o kineskom uvozu, u slučaju geotermalne energije imamo sve što je potrebno u Hrvatskoj ili u nekoj susjednoj europskoj državi. Problem za brži razvoj na ovom području je relativno visoka cijena ispitivanja tla i bušotina. Stoga je potrebno prilagoditi zakonodavni okvir i aktivirati europska sredstva kako bi se smanjio rizik investiranja u geotermalnu energiju. To će svakako biti posao u sljedećim godinama u Europskom parlamentu.

Unutarnja i vanjska sigurnost

Na vrhu popisa problema koji najviše muče europske građane je sigurnost. Pomak udesno u europskoj politici može se mjeriti i po tome što se pitanju migracija sve više prilazi sa sigurnosnog aspekta, dok je u prošlosti prevladavajući javni diskurs bio usredotočen ponajprije na pridržavanje međunarodnoga humanitarnog prava. Čak je njemačka vlada, pod vodstvom socijaldemokratskog kancelara Scholza, odlučila privremeno uvesti granične kontrole krajem ljeta nakon što je sirijski državljani, koji se ilegalno nalazio u Njemačkoj, ubio troje ljudi u Solingenu. Zbog velikog broja ilegalnih migranata i bojazni zbog ulaska radikalnih islamista, prije Njemačke granične kontrole uvele su Austrija, Italija i Slovenija, odnosno Francuska tijekom ljetnih Olimpijskih igara u Parizu.

Time schengenski ugovor nije ukinut, kao što se često pogrešno tumači u javnosti. Međutim, aktivirane su klauzule kojima države članice vraćaju granične kontrole kao preventivnu mjeru. Iako je upitno koliko će se time doista povećati razina sigurnost, s političkog aspekta je ponovno uvođenje pograničnog nadzora ublažilo kritike domaće javnosti.

Bit problema ipak ostaje i traži puno kompleksniji pristup. U prošlom sazivu Europski parlament je nakon višegodišnjih pregovora i nemalo muka donio *Pakt o azilu i migracijama*. Njime se zaoštravaju uvjeti za podnošenje zahtjeva za azil jer se konačno uočilo da je ovaj institut međunarodne zaštite bio masovno zlorabljen. Naime, azil je institut međunarodnog prava kojim se nakon strahota Drugog svjetskog rata pruža zaštita ljudima koji bježe od opresivnih režima i ratova. Međutim, on ne pokriva ekonomske migrante i u tom smislu svaka nacionalna država ima pravo odlučiti koga želi primiti u sklopu svojih granica. Masovne aplikacije za azilom došle su do vrhunca tijekom rata u Siriji 2015. i golemih kolona ljudi koji su se uputili iz Bliskog istoka prema Europi. Među ljudima koji su doista bježali od rata i tražili međunarodnu zaštitu bili su teroristi, ali i veliki broj ljudi iz Afrike i Azije koji su zbog ekonomskih razloga platili krijumčarskim mafijama kako bi ilegalno prešli europsku granicu.

Nekontrolirane migracije nisu same otvorile pitanje sigurnosti, već su uzdrmale i politički sustav u mnogim etabliranim europskim demokracijama. Prvotno nesnalaženje političkih elita te neplodne ideološke rasprave i nemogućnost postizanja dogovora na europskoj razini otvorile su širom prostor antisistemskim strankama. One su na pitanju ilegalnih migracija dobile značajnu potporu na regionalnim, nacionalnim i, konačno, na europskim izborima.

U takvoj novoj političkoj situaciji Europski parlament morat će nadzirati implementaciju novog *Pakta o azilu i migracijama*. Međutim, vjerojatno će se ići dalje od onoga što je u tom paktu dogovoreno. U tom pogledu stvoren je novi portfelj za Mediteran, koji je dodijeljen hrvatskoj povjerenici Dubravki Šuici. Dio njezine zadaće bit će tzv. vanjski aspekti migracija, to jest sklapanje sporazuma sa zemljama Sjeverne Afrike i Bliskog istoka kojima će se, uz ostalo, adresirati pitanje readmisije ilegalnih migranata i suradnja relevantnih službi u borbi protiv krijumčarskih mafija. Postojeći sporazum s Tunisom mogao bi postati model za druge slične dogovore u južnom susjedstvu.

Nadalje, u sljedećih pet godina moguće je očekivati transformaciju Frontexa u pravu europsku graničnu i obalnu stražu. U proteklome mandatu ova europska služba bila je pod udarom kritika i optužbi za kršenje ljudskih prava. Sada, međutim, čini se kako se želi njezino osoblje povećati na trideset tisuća ljudi te bolje financirati tehničku opremu graničnih službi država članica na vanjskoj granici Europske unije. Ulazak u Europsku uniju nadzirat će se na sveobuhvatan način, što uključuje strukturnu i tehničku zaštitu granica gdje je to potrebno.

Pritom predsjednica Europske komisije Ursula von der Leyen naglašava da će Europska unija, kao dio novog Pakta za Mediteran, razvijati strateška partnerstva i pokušati razvojnom suradnjom utjecati na razloge zbog kojih mnogi bježe od siromaštva i emigriraju prema sjeveru. U tom aspektu Europska unija morat će se više pozabaviti s unapređivanjem sustava plave karte, to jest radnih dozvola i legalnih puteva migracija. Katastrofalna demografska situacija Europe nalaze da se omogućiti na legalan i uredan način dolazak onih koji mogu pridonijeti produktivnosti i razvoju te se žele integrirati i prihvatiti europski način života.

Zasjedanje Europskog parlamenta u Strasbourgu, 25. – 28. XI. 2024. U prvom desetljeću članstva Hrvatska je dobila 12 milijardi eura više nego što je uplatila u EU proračun, zahvaljujući inventivno sročenoj financijskoj omotnici. Uskoro će EK predstaviti nacrt novog VFO iliti proračuna za razdoblje 2028. – 2034. Foto: Epa/Ronald Wittek/Hina

Pitanje unutarnje sigurnosti Europske unije također je vezano uz borbu protiv terorizma i organiziranog kriminala. U tom smislu Europska unija namjerava značajno proširiti Europol, opremiti ga osnaženim zakonskim nadležnostima u borbi protiv terorizma i međunarodnog kriminala te povećati njegovo osoblje s postojećih 1400 na 3000 djelatnika. Također je u planu povezivanje nacionalnih baza podataka s bazama međunarodnih sigurnosnih tijela kako bi se olakšala razmjena informacija između agencija za provođenje zakona i obavještajnih službi država članica Europske unije. Ojačat će se i olakšati rad zajedničkih istražnih timova u provođenju prekograničnih kriminalističkih istraga.

Također je neophodno produbiti suradnju sa Sjedinjenim Američkim Državama i zemljama Latinske Amerike u borbi protiv trgovine drogom. To je dimenzija kojoj hrvatske službe pridaju sve veću pažnju s obzirom na interakciju balkanskih mafija i latinoameričkih narkokartela, koja poprima široki dijapazon od tijesne suradnje do konkurencije i sukoba.

Istodobno, cilj je ažurirati i razviti strategije Europske unije o kibernetičkoj sigurnosti te unaprijediti rad nadležne Agencije ENISA kako bi se osiguralo da su europski su-

stavi, podaci i infrastruktura sigurno zaštićeni od kibernetičkih napada. Kibernetička sigurnost sastavni je dio strategije za razvoj europskih obrambenih kapaciteta s obzirom na činjenicu da geopolitički protivnici, u prvom redu Ruska Federacija, koriste hibridno djelovanje za destabilizaciju Europske unije.

Nove geopolitičke prilike prisilile su Europsku uniju da se puno ozbiljnije nego prije pozabavi pitanjem obrane. Kao što stoji u Strateškom kompasu iz 2022., ruska agresija na Ukrajinu probudila je Uniju i osvijestila činjenicu da nije bila uspješna vanjska i sigurnosna politika koja je počivala na pogrešnoj pretpostavci da će tijesne trgovinske veze s Rusijom i drugim autokratskim režimima potaknuti demokratizaciju tih država i prevenirati buduće ratove. Svojevrsni postmodernistički san o trajnome miru prekinut je 24. veljače 2022. ruskom invazijom na Ukrajinu te sve većom polarizacijom međunarodnih odnosa.

Takva polarizacija u dobrom dijelu potaknuta je sigurnosnom konkurencijom Sjedinjenih Američkih Država i Kine. Prva je i dalje dominantna globalna velesila, ali trenutno prolazi kroz unutarnjopolitičku krizu i gubi utjecaj u mnogim dijelovima svijeta, od Nikaragve i Venezuele do Turske i Saudijske Arabije. S druge strane, Kina sebe percipira kao glavnog izazivača i vlastitu ambiciju za globalno vodstvo prezentira kao borbu tzv. globalnog juga protiv zapadne dominacije.

Zbog fokusiranosti na kineski izazov, Sjedinjene Američke Države traže od europskih saveznika da povećaju izdvajanja za obranu i preuzmu veću odgovornost za vlastitu sigurnost. Takvi zahtjevi su bili brutalno iskomunicirani za vrijeme Trumpove administracije, ali se ništa nije u bitnome promijenilo dolaskom Joea Bidena u Bijelu kuću. Bez obzira na ishod predsjedničkih izbora (čiji će rezultat već biti poznat za vrijeme objavljivanja ovog članka), Washington će i dalje inzistirati na izdvajanja za obranu iznad dva posto bruto domaćeg proizvoda.

Sama Europa je nakon traumatičnog odnosa s Trumpom shvatila da ne može kontinentalnu sigurnost ostaviti isključivo u rukama američkog zaštitnika kako je to bilo za vrijeme Hladnog rata. SAD ostaje ključni saveznik i NATO okosnica europske sigurnosti, ali Europska unija mora razviti svoju obrambenu dimenziju kako bi mogla autonomno djelovati ako to bude potrebno. Stoga je predsjednica Europske komisije Ursula von der Leyen prvi put imenovala povjerenika za obranu, a Europski parlament će sadašnji pododbor za obranu povisiti na rang odbora. Prvi koraci Europske unije bit će usmjereni na zajedničku europsku nabavu naoružanja kako bi se potaknulo učinkovitije korištenje sredstava i ojačala europska obrambena industrija.

Jačanje europske obrambene industrijske baze podrazumijeva povećana ulaganja u tehnologiju koja spaja obranu i ICT, stvaranje zajedničkih pravila za izvoz oružja u sklopu europskoga jedinstvenog tržišta, promicanje zajedničke vojne nabave i time stvaranje jedinstvenog tržišta za obranu te podržavanje inovacija Višegodišnjim financijskim okvirom i razvojem zajedničkog obrambenog programa pod nadzorom Europske obrambene agencije EDA, s posebnim naglaskom na umjetnu inteligenciju.

Kohezija među državama i unutar njih

Uz veću produktivnost i veća izdvajanja za sigurnost, Europska unija ne može zanemariti goruća društvena pitanja koja tište njezine građane. Jedno od najakutnijih je svakako golemi porast cijena kvadrata, što predstavlja veliki problem za sve veći dio stanovnika, sputava mlade u stvaranju novih obitelji i time negativno utječe na ionako loše demografske trendove na Starome kontinentu. Socijaldemokrati su kao druga najveća grupacija u Europskom parlamentu inzistirali da ova problematika, bez obzira na to što je ponajprije u nadležnosti nacionalnih država, dobije također europski zajednički odgovor. U tome su dobili potporu ostalih proeuropskih grupacija, pa je tako Ursula von der Leyen u svome inauguralnom govoru najavila razradu europskog plana za pristupačno stanovanje te je također imenovala povjerenika za ovo područje. U sljedećim mjesecima postat će jasnije konture europske politike priuštiva stanovanja, odnosno potrebnog usklađivanja nacionalnih mjera po tom pitanju. Taj europski moment će koincidirati s provedbom hrvatske stambene strategije.

Kao što je rješavanje stambene problematike ključno za društvenu koheziju u državama, tako europski fondovi imaju presudnu ulogu u smanjivanju razlike među državama članicama. Stoga kohezijska politika predstavlja oko trećine europskog proračuna.

Za Hrvatsku je važno da Europska unija nastavi s kohezijskom politikom koja će joj omogućiti uloviti korak s najrazvijenijim članicama EU-a. Ministar Šime Erlić na sastanku Vijeća za opće poslove u sastavu ministara nadležnih za kohezijsku politiku EU-a. Foto: Hina

Međutim, u trenutku kada Europska unija mora više investirati u obranu te u istraživanje i inovacije, mogu se očekivati u sljedećim mjesecima teški pregovori oko sredstava za koheziju u novome sedmogodišnjem financijskom okviru 2028. – 2034. Iako je još prerano za definitivne odgovore, ne bi bilo nemoguće zamisliti reformu kohezijske politike kojom će se financiranje projekata sve više uvjetovati razvojem novih digitalnih i zelenih tehnologija, kao što je to bio slučaj sa sredstvima za oporavak i otpornost nakon COVID-a.

Način financiranja također ostaje otvoreno za daljnje pregovore. Mario Draghi je u svom izvješću ponovno aktualizirao prijedlog stalnog mehanizma zajedničkog zaduživanja kojim bi Europska unija financirala veća ulaganja u istraživanje i razvoj. Tradicionalno štedljive članice sa sjevera, predvođene Njemačkom, nisu nimalo sklone takvom rješenju, za razliku od Francuske i europskoga juga. Razmimoilaženje između Berlina i Pariza oko ovog pitanja pokazuje sve veći jaz između ključnih europskih partnera oko vizije europskoga razvoja. Za sada su Francuska i Njemačka uspijevale pronaći kompromisna rješenja pa se može očekivati da će i sada to biti slučaj. Međutim, bit će potrebno uložiti nemalo napora i diplomatskih vještina u tom procesu.

Proširenje Europske unije

Za Hrvatsku je svakako važno da Europska unija nastavi s kohezijskom politikom koja će joj omogućiti uloviti korak s najrazvijenijih članicama. Kada je ulazila u Uniju 2013. bila je na 61 posto prosjeka razvijenosti EU-a. Danas je Hrvatska na 77 posto i do kraja mandata sadašnje Vlade planira doći najmanje do 82 posto.

Prelaskom granice od 80 posto prosjeka razvijenosti trebao bi se preokrenuti trend iseljavanja jer se smatra da se u takvim gospodarskim okolnostima više isplati ostati u vlastitoj zemlji. Iako se već sada može primijetiti veći broj hrvatskih građana koji se vraćaju iz zapadnoeuropskih država, prava inverzija migracijskih trendova trebala bi se ostvariti kada se dostigne 80 posto prosjeka razvijenosti.

A veliku ulogu u tome stalnom rastu dosad su odigrali upravo europski fondovi. U prvom desetljeću članstva Hrvatska je dobila 12 milijardi eura više nego što je uplatila zahvaljujući dobroj apsorpciji i pametno sročenoj financijskoj omotnici.

Sljedeće godine očekuje se da će nova Europska komisija predstaviti prvi nacrt novoga višegodišnjega financijskog okvira (VFO) za razdoblje 2028. – 2034. Bit će to drugi VFO koji će Hrvatska u potpunosti konzumirati i kojim bi trebala postići otprilike istu razinu razvijenosti kao susjedna Slovenija, koja je u Europsku uniju ušla devet godina prije Hrvatske i koja je već sada pretekla mnoge starije članice.

Gledajući širu geopolitičku sliku, za Hrvatsku će biti ključno dobro ispregovarati financijsku omotnicu koju će moći koristiti prije eventualnog ulaska novih zemalja u Uniju, posebice Ukrajine. Naime, zemlje susjednog Zapadnog Balkana ne predstavljaju veći financijski izazov za EU jer ukupno imaju bruto domaći proizvod manji od Češke. Ekonomija Moldavije također je relativno mala. Međutim, ulazak Ukrajine traži ozbiljnije prilagođavanje kohezijske i poljoprivredne politike Unije zbog svoje

veličine i gospodarskog kapaciteta. Kad bi Ukrajina danas ušla u EU i kada bi kriteriji ostali isti, Hrvatska bi istog trena postala neto uplatitelj u europski proračun. Stoga, uz snažnu potporu Ukrajini u obrani od ruske agresije te u provedbi svih potrebnih reformi za članstvo u EU, Hrvatska mora maksimalno iskoristiti sljedeći VFO za vlastiti razvoj i primjenu održiva modela rasta koji neće ovisiti o europskim fondovima.

Proces proširenja Europske unije nosi sa sobom izazove, ali pruža puno više prilika za Hrvatsku. Posebice proširenje prema jugoistoku, gdje su tržišta koje hrvatske kompanije dobro poznaju. U hrvatskom je interesu da se ta tržišta urede prema europskim pravilima, u prvom redu jačanjem vladavine prava. Europeizacija susjedne regije podrazumijeva provođenje političkih reformi kojima će se povećati stupanj sigurnosti i stabilnosti. Na kraju, premještanjem vanjskih granica Europske unije dalje prema jugoistoku smanjit će se teret hrvatske policije u borbi protiv mafija krijumčara.

Zbog tih razloga u sljedećem razdoblju Hrvatska će snažno podupirati europeizaciju svog susjedstva. Za razliku od prijašnjih saziva Europskog parlamenta, sada su stvoreni uvjeti za pomak u politici proširenja. Zbog ruske agresije na Ukrajinu postalo je ponovno razvidno koliko je proširenje od strateške važnosti za budućnost Unije, a ne samo za zemlje kandidatkinje.

Međutim, u ovom trenutku je upitno koliko su kandidati spremni i voljni iskoristiti priliku koja se pruža. U tom pogledu, iako je u najtežoj situaciji, Ukrajina pokazuje nevjerovatnu energiju i zrelost u vođenju pristupnih pregovora dok se istodobno bori protiv ruskog agresora. Moldavija pod predsjedanjem Maie Sandu također je u potpunosti privržena europskim pregovorima. No, Gruzija je donijela zakon o tajnim agentima prema ruskom modelu i time si je već na početku puta stvorila goleme probleme za daljnji napredak prema punopravnom članstvu.

U drugim geopolitičkim okolnostima, Turska bi sigurno bila predvodnica obnove procesa proširenja. Međutim, već dugi niz godina je razvidno kako Ankara ima druge prioritete, za što Europska unija također snosi dio odgovornosti. Iako formalno ne odustaje od EU kandidature, u novome međunarodnom poretku Turska ponajprije pokušava postati autonomna sila s utjecajem od srednje Azije do Afrike, od Balkanskog poluotoka do širega Bliskog istoka. S tih pozicija Turska se odnosi prema Europskoj uniji i općenito prema Zapadu, s kojim i dalje surađuje kao članica NATO-a, ali također ima sve dublja razmimoilaženja.

Ostaju zatim šest država Zapadnog Balkana, kojima je prije dvadesetak godina u Solunu obećana europska perspektiva. Ona se dosad nije ostvarila, što zbog nedostatka reformi, što zbog nedostatka istinske volje za proširenje u samoj Uniji. To se sada donekle promijenilo s dodjelom kandidature Ukrajini kao odgovor na Putinov pokušaj da tu zemlju vrati u tzv. „ruski svijet”. Zapadni Balkan može biti „kolateralni dobitnik” toga novog momenta te iskoristiti priliku i proći kroz vrata EU-a koja su sada puno šire otvorena.

Međutim, da bi se taj scenarij dogodio potrebno je jasno geopolitičko svrstavanje sa Zapadom i ubrzanje reformi. A to se još nije dogodilo u potrebnoj mjeri.

Albanija je možda najbolje razumjela koja se nova šansa pruža. Udaljila se od dogovora s Beogradom o „otvorenom Balkanu” i vratila se u punoj formi „Berlinskom procesu”. Rezultat takvog poteza je otvaranje prvog klastera pregovaračkih poglavlja sredinom listopada. Time se ujedno Albanija odvojila od Sjeverne Makedonije u procesu proširenja. Nakon što je zemlja morala promijeniti ime zbog spora s Grčkom, nova makedonska vlada ne želi sada mijenjati Ustav zbog bugarske manjine i za sada je blokira Sofija.

Bosna i Hercegovina je profitirala od nove geopolitičke situacije te je konačno dobila status kandidata i odluku o otvaranju pregovora. Nije bila mala uloga Hrvatske u zagovaranju europskoga puta BiH. Njezin put prema Uniji, međutim, i dalje je opterećen unutarnjim opstrukcijama.

S unutarnjim problemima suočava se i Crna Gora. Ona je predvodnica po broju zatvorenih poglavlja, ali je također žrtva hibridnog djelovanja snaga koje je žele vratiti u „srpski svijet”. Taj destabilizirajući geopolitički koncept je lokalna kopija „ruskog svijeta” i izravno se kosi s logikom europeizacije Zapadnog Balkana. Epicentar je naravno u Beogradu, koji proklamira želju za članstvom u Europskoj uniji, ali istodobno ne zatvara vrata BRICS-u i opire se uvođenju sankcija Rusiji. Umjesto normalizacije odnosa s Kosovom, bez čega neće moći u EU, Beograd pokušava stvoriti vlastitu sferu utjecaja na Balkanu, destabilizirajući ponajprije Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu.

Ipak, vodstvo u Beogradu također je svjesno granica takve politike sjedenja na više stolaca. Srbija je okružena članicama NATO-a i njezina pozicija ovisi puno više o Zapadu nego što se to priznaje u javnosti.

Novi saziv Europskog parlamenta suočava se s brojnim izazovima koji oblikuju budućnost Europske unije. Produktivnost i konkurentnost, unutarnja i vanjska sigurnost, demografija, migracije i očuvanje ljudskih prava su pitanja koja zahtijevaju hitnu pažnju i ekspresno djelovanje. Potpora Ukrajini u obrani od ruske agresije ostaje ključna tema od strateške važnosti. Europa u današnjim izazovnim vremenima mora preuzeti veću odgovornost za vlastitu sigurnost razvojem Europske obrambene unije. Za sve te prioritete Europski parlament morat će osigurati sredstva i definirati učinkovite politike za djelovanje Europske unije u novome međunarodnom poretku.

SUMMARY

CHALLENGES AND TASKS FOR THE NEW EUROPEAN PARLIAMENT

It is important for Croatia that the European Union (EU) continues its cohesion policy which will allow it to catch up with the most advanced Member States. When Croatia joined the EU in 2013, it was at 61% of the EU average level of development. Today, our homeland is at 77%, and by the end of the current government's mandate, it aims to reach at least 82%. Crossing the 80 per cent of average development threshold is expected to reverse the emigration trend, as it is considered more worthwhile to stay in one's own country in such an economic situation. Although there is already an increase in the number of Croatian citizens returning from Western European countries, the real reversal of migration trends is expected to be realised once the 80 % of the average level of development is reached. And so far, European funding has played a major role in this continued growth. Croatia has received €12 billion more than it paid in during the first decade of membership, thanks to good absorption and a smartly designed financial envelope. The new European Commission will soon present the first draft of the new Multiannual Financial Framework (MFF) for the period 2028-2034. This will be the second MFF that Croatia will spend in full and is expected to achieve roughly the same level of development as neighbouring Slovenia, which joined the European Union nine years before Croatia and has already outpaced many of its older members.

RESUMEN

DESAFÍOS Y TAREAS DEL NUEVO MANDATO DEL PARLAMENTO EUROPEO

Para Croacia, es crucial que la Unión Europea (UE) continúe con la política de cohesión, lo que le permitirá alcanzar a los países miembros más desarrollados. Cuando ingresó a la UE en 2013, estaba al 61 % del promedio de desarrollo de la Unión. Hoy, Croacia se encuentra en el 77 % y, para el final del mandato del actual Gobierno, planea llegar al menos al 82 %. Al superar el umbral del 80 % del promedio de desarrollo, se espera que se revierta la tendencia de emigración, ya que se considera que, en esas circunstancias económicas, resulta más rentable quedarse en el propio país. Aunque ya se observa un mayor número de ciudadanos croatas que regresan de los países de Europa occidental, la verdadera inversión de las tendencias migratorias debería concretarse al alcanzar el 80 % del promedio de desarrollo. Un papel importante en este crecimiento sostenido lo han desempeñado hasta ahora los fondos europeos. En su primera década de membresía, Croacia recibió 12.000 millones de euros más de los que aportó, gracias a una buena absorción y a un marco financiero inteligentemente diseñado. Pronto, la nueva Comisión Europea presentará el primer borrador del próximo marco financiero plurianual (MFP) para el período 2028-2034. Este será el segundo MFP que Croacia podrá aprovechar completamente y que debería permitirle alcanzar un nivel de desarrollo similar al de la vecina Eslovenia, que ingresó a la Unión Europea nueve años antes que Croacia y que ya ha superado a muchos de los miembros más antiguos.

MONIKA BALIJA

HRVATI U NJEMAČKOJ – DVOSMJERNA MOBILNOST I POVRATNIČKE PRAKSE

Rad pruža pregled pokazatelja o Hrvatima u Njemačkoj, motivā odseljavanja, razloga povratka u Hrvatsku te nāmjera ponovne migracije povratnika u Njemačku/inozemstvo. Trenutačno u Njemačkoj živi 436.325 Hrvata, a broj je zasigurno i veći, posebice zbog onih koji imaju dvostruko državljanstvo. Iako su raspršeni diljem Njemačke, najčešće ih zatječemo u najrazvijenijim saveznm pokrajinama kao što su: Bayern, Baden-Württemberg, Hessen i Nordrhein Westfalen... Predstavljani rezultati temelje se na podacima Državnoga zavoda za statistiku RH i Saveznoga statističkog ureda SRNJ te recentnom istraživanju dr. sc. Monike Balije među skupinom migranata-povratnika. Najveći priljev Hrvata zabilježen je u Njemačkoj od 2015. do 2018. godine, odnosno nakon otvaranja tamošnjeg tržišta rada za naše državljane (2015.), i to na razini od oko 50.000 osoba godišnje. Zanimljivo je pritom promotriti i kretanje broja rođenih Hrvata u Njemačkoj, gdje se posljednjih godina rađa i po nekoliko tisuća naše djece. Neupitno, njemački Hrvati predstavljaju izniman demografski potencijal, ali i ukupni potencijal za Republiku Hrvatsku, kojoj predstoji kreiranje učinkovitije selektivne useljeničke politike s ciljem poticanja njihova doseljavanja u Lijepu Našu.

Proces iseljavanja s prostora današnje Hrvatske pa time i Hrvata u Njemačku već je, na žalost, tradicionalno obilježje Hrvatske, a svojedobno čak je više od trećine hrvatskoga naroda, potaknuto ponajprije ekonomskim i politički razlozima, bilo rasuto izvan granica svoje domovine (Čizmić, Sopta i Šakić, 2005.). Iako je kvantifikacija migracija zbog sadržajnih i metodoloških aspekata do danas vrlo složena (Greenwood, 2005.), posljednjemu u prilog govore pojedini analitički doprinosi uglednih znanstvenika i stručnjaka kojima su iseljavanje iz Hrvatske te hrvatska dijaspora dio širega ili užega znanstveno-stručnog interesa. Sve do polovine prošlog stoljeća glavni migracijski pravci iz Hrvatske vodili su k prekomorskim zemljama, no njihov se intenzitet već nakon Prvoga svjetskog rata smanjio. U vrijeme najintenzivnijeg vala iseljavanja prema prekomorskim zemljama, europske zemlje Hrvatima nisu bile osobito privlačne, no ekonomske prilike, agrarna prenapučenost te slaba industrijalizacija uvjetovale su veliki iseljenički potencijal, dok su tada tradicionalni smjerovi iseljavanja

postajali sve uži. Europski pravci ekonomske migracije intenzivirali su se 1920-ih te u godinama prije Drugoga svjetskog rata kada je stanovništvo odlazilo u smjerovima Francuske, Belgije i Njemačke. U prilog tome govore podatci o 7.475 iseljenih iz Banovine Hrvatske u Njemačku u razdoblju 1927. – 1939. godine (Mirošević, 1988.; Čizmić, 1976. prema Nejašmić, 2014.; Nejašmić, 2014.).

Vrlo intenzivno iseljavanje iz Hrvatske u Njemačku vidljivo je 1960-ih kada je dotad izrazito intenzivan pravac iseljavanja prema prekomorskim zemljama konačno zamijenjen iseljavanjem prema zapadu Europe, a tome je pridonijelo poticanje, odnosno legalizacija iseljavanja stanovništva od strane Jugoslavije (Nejašmić, 1995.). Ekonomske (ne)prilike, društvena kriza i „otvaranje” granica, između ostaloga, potaknuli su odlazak na stotine tisuća radnika iz Jugoslavije, a u Saveznu Republiku Njemačku pridložilo je čak 70% (224.722) svih radnika u inozemstvu iz Hrvatske 1971. godine. Dio posljednjih u Njemačkoj su se nastanili privremeno, no značajan dio njih postali su trajan gubitak za Hrvatsku (Nejašmić, 1995.; Županov, 1997. prema Nejašmić, 2014.). O razmjerima iseljavanja u Njemačku u tom razdoblju govori i podatak da su radnici s područja bivše Jugoslavije 1972. godine bili na prvome mjestu prema brojnosti među skupinama stranih radnika u Njemačkoj (Čizmić, Sopta i Šakić, 2005.).

Broj iseljenih u Saveznu Republiku Njemačku ponovno se, zbog (po)ratnih i tranzicijskih prilika, intenzivirao devedesetih godina prošloga stoljeća (Nejašmić, 2014.). Pokos (1999.) navodi kako je od ukupno popisanih 285.216 vanjskih migranata 1991. godine njih oko 50% evidentirano u Saveznoj Republici Njemačkoj, a broj istih moguće je bio i veći zbog osoba koje su službeno popisane kao stalno stanovništvo Hrvatske iako u Hrvatskoj nisu imale stalno mjesto boravka i mogle su se smatrati stalnim stanovništvom drugih zemalja. Posljednji intenzivan val iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku potaknut je ulaskom Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine (Balijsa, 2020a.). Od tog razdoblja do danas, zaključno s 2022. godinom, prema podatcima Državnoga zavoda za statistiku iz Hrvatske u Njemačku odseljeno je više od 150.000 osoba, odnosno gotovo 50% od ukupnoga broja odseljenih iz Hrvatske nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju (DZS, 2023.). Upravo tradicija i intenzitet iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku, a sukladno tomu važnost Hrvata u Njemačkoj kao demografskoga revitalizacijskog potencijala Republike Hrvatske (Balijsa, 2023b.), nameću kao nužnost istraživanje kvantitativnih obilježja te motiva migracijsko-povratničkih kretanja između Republike Hrvatske i Savezne Republike Njemačke. Rad stoga pruža sustavni pregled kvantitativnih pokazatelja o Hrvatima u Njemačkoj, motiva odseljavanja u Njemačku i povratka u Hrvatsku te namjera ponovne migracije povratnika u Njemačku/inozemstvo. Predstavljeni rezultati temelje se na statističkim podatcima Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske i Saveznoga statističkog ureda Njemačke (zaključno s dostupnim podatcima obaju zavoda/ureda za 2022. godinu u trenutku pisanja rada) te 2022. godine provedenome kvalitativnom istraživanju (polustrukturiranim intervjuima) među devet migranata-povratnika (hrvatskih državljana) iz Savezne Republike Njemačke u Republiku Hrvatsku (u dobi od 28 do 41 godine koji su u Njemačkoj proveli od dvije do šest godina i različitih su stupnjeva obrazovanja), a isti su analizirani u sklopu dosadašnjih teorijskih i empirijskih istra-

živanja.¹ Kvalitativni pristup pri provedbi empirijskoga istraživanja primarno je odabran zbog nemogućnosti definiranja reprezentativnoga uzorka ispitanika zbog metodoloških prepreka u prikupljanju relevantnih podataka o broju iseljenih iz Republike Hrvatske (Balijska, 2020., 2023b.).

Brojnost, rasutost i obilježja hrvatske zajednice u Njemačkoj

Iseljavanje Hrvata u Saveznu Republiku Njemačku već je višestoljetna tradicija. Hrvati su na prostor posljednje države počeli doseljavati još u 19. stoljeću, a velik broj njih odselio se i u sklopu nekoliko valova iseljavanja u kasnijem razdoblju, posebice nakon Drugoga svjetskog rata, šezdesetih i sedamdesetih godina (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske) te devedesetih (Nejašmić, 2014.). Posljednji snažan val iseljavanja u Saveznu Republiku Njemačku potaknut je ulaskom Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. godine (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske; Balijska, 2020a., 2020b.). S obzirom na već dugotrajno iseljavanje Hrvata u Njemačku, ne čudi kako je prema podacima Saveznoga statističkog ureda Njemačke krajem 2022. godine u Njemačkoj živjelo 436.325 Hrvata (Destatis, 2023.). Broj hrvatskih državljana u Njemačkoj pritom među podacima Saveznoga statističkog ureda Njemačke možemo promatrati još od 1994. godine kada je ondje zabilježeno 176.300 rođenih u Hrvatskoj. Godine 1995. taj se broj povećao na 185.100, 1996. na 201.900 stanovnika, a 2000. na 216.800 hrvatskih građana (Pokos, 1999.; Destatis, 2001.).

Početak novoga tisućljeća broj odseljenih iz Hrvatske u Njemačku prema podacima Državnoga zavoda za statistiku kretao se godišnje na razini od oko 500 do 1.500 osoba, a sve do 2010. godine saldo migracije između Hrvatske i Njemačke bio je pozitivan, odnosno više se osoba doselilo iz Njemačke u Hrvatsku no što ih se kretalo u suprotnom pravcu. Iznimka je tek 2007. godina kada je migracijski saldo bio negativan i iznosio -15 osoba. U drugom desetljeću 21. stoljeća broj doseljenih iz Hrvatske u Njemačku počeo se drastično povećavati te poprimati razmjere od nekoliko desetaka tisuća osoba godišnje. Vrhunac iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku zabilježen je 2017. godine kada su se prema podacima Državnoga zavoda za statistiku iz Hrvatske u Njemačku odselile čak 29.053 osobe. Od toga razdoblja Hrvatska je na godišnjoj razini bilježila nešto manji broj odseljenih u Njemačku, osobito u godinama vrhunca COVID-19 pandemije, kako zbog restrikcija u kretanjima stanovništva, tako i nešto slabijim težnjama za promjenom mjesta prebivališta u nesigurnim pandemijskim godinama. Unatoč tome, broj odseljenih iz Hrvatske u Njemačku u svim godinama nakon 2009. pa zaključno s 2022. godinom nadmašivao je broj doseljenih iz Njemačke u Hrvatsku (tab. 1; Balijska, 2020.; 2023c.).

Iako već i podatci Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske dovoljno govore o svim negativnostima iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku posljednjih desetak godina, podatci Saveznoga statističkoga ureda Njemačke pokazuju kako je obujam

¹ Dio predstavljenih rezultata u radu pritom korelira s već objavljenim rezultatima istraživanja autorice ovoga rada (Balijska, 2020a., 2023a., 2023b.).

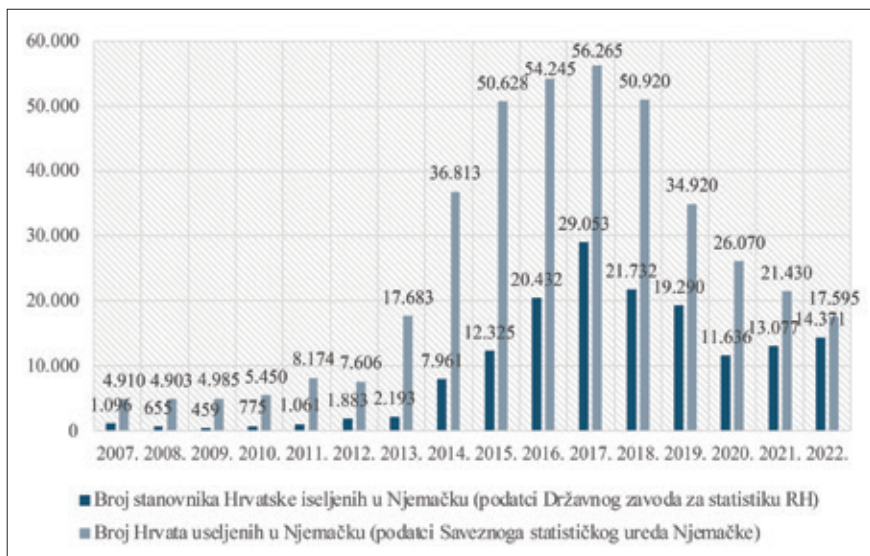
Tablica 1. Doseljeni iz Njemačke u Hrvatsku i odseljeni iz Hrvatske u Njemačku od 2001. do 2022. godine prema podacima Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske

Godina	Doseljeni	Odseljeni	Saldo	Godina	Doseljeni	Odseljeni	Saldo
2001.	1.756	1.015	741	2012.	620	1.883	-1.263
2002.	1.340	1.446	106	2013.	913	2.193	-1.280
2003.	1.278	1.020	258	2014.	1.095	7.961	-6.866
2004.	1.354	939	415	2015.	1.770	12.325	-10.555
2005.	1.130	500	630	2016.	2.582	20.432	-17.850
2006.	1.205	840	365	2017.	2.973	29.053	-26.080
2007.	1.081	1.096	-15	2018.	3.232	21.732	-18.500
2008.	1.148	655	493	2019.	3.993	19.290	-15.297
2009.	733	459	274	2020.	3.840	11.636	-7.796
2010.	456	775	-319	2021.	5.371	13.077	-7.706
2011.	679	1.061	-382	2022.	5.768	14.371	-8.603

Izvor: DZS, 2023a

iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku još veći (Balijsa, 2020.). Primjerice, dok se prema podacima Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske iz Hrvatske u Njemačku 2017. godine odselilo rekordnih 29.053 osoba, prema podacima Saveznoga statističkog ureda Njemačke u Njemačku se te godine doselilo čak 56.265 Hrvata, a razdiobe među podacima spomenutih statističkih zavoda/ureda vidljive su i na razini ostalih godina. Ukupno se tako od 2013. do 2022. godine iz Hrvatske u Njemačku prema podacima Državnoga zavoda za statistiku odselilo 152.070 osoba, dok je u istom razdoblju u Njemačku prema podacima Saveznoga statističkog ureda Njemačke doselilo 366.339 Hrvata (sl. 1). Razdioba među podacima rezultat je nepridržavanja obveze odjave prebivališta prilikom odlaska iz Hrvatske u inozemstvo dijela iseljenika, međutim i razlika u metodologiji prikupljanja podataka o broju doseljenih, odnosno odseljenih. U ukupan broj doseljenih Hrvata u Njemačku tako ubrajamo i doseljene Hrvate iz drugih zemalja, ne samo iz Republike Hrvatske, a velik je broj njih zasigurno pristigao iz Bosne i Hercegovine. Izrazit je porast broja doseljenih Hrvata u Njemačku prema podacima Saveznoga statističkog ureda Njemačke vidljiv nakon 2015. godine, odnosno nakon ukidanja radnih dozvola i otvaranja njemačkog tržišta rada za hrvatske državljane (sl. 1; Akrap i sur., 2017.; Pokos, 2017.; Balijsa 2020.).

S obzirom na godišnje razmjere iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku nakon 1. srpnja 2013. godine, ali i ranije, ne čudi kako je krajem 2022. godine u Saveznoj Republici Njemačkoj živjelo čak 436.325 Hrvata, a broj je zasigurno i veći, posebice zbog onih koji imaju dvostruko državljanstvo. Najveći porast broja Hrvata u Njemačkoj vidljiv je u prvih nekoliko godina nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju dok je posljednjih godina smanjen. Udio muškaraca i žena među Hrvatima u Njemačkoj pritom je u cijelom razdoblju gotovo jednak, pri čemu u godinama nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju blagu prevlast odnose muškarci. Krajem 2022. godine u Njemačkoj je tako od ukupno 436.325 Hrvata, njih 231.320 bilo muškoga spola, a 205.005 ženskoga spola (tab. 2). Govorimo li o prostornoj „rasutosti” Hrvata u Njemačkoj, najveći broj njih danas

Slika. 1. Broj iseljenih iz Hrvatske i useljenih Hrvata u Njemačku u razdoblju 2007. – 2022. godine prema podatcima Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske i Saveznoga statističkog ureda Njemačke

Izvor: DZS, 2023a.; Destatis, 2023.

živi u sljedećim savezним pokrajinama: Bayern, Baden-Württemberg, Hessen i Nordrhein Westfalen, odnosno na samome jugu i jugozapadu Njemačke (Destatis, 2023.).

Prema posljednjim podatcima Saveznoga statističkoga ureda Njemačke, u trenutku pisanja rada, ukupan priljev Hrvata u Saveznu Republiku Njemačku 2022. godine iznosio je 20.690 osoba, od čega su za porast od 17.595 osoba zaslužne migracije, a 3.095 Hrvata te se godine u Njemačkoj rodilo. Najveći priljev Hrvata zabilježen je u Njemačkoj od 2015. do 2018. godine, odnosno nakon otvaranja tržišta rada Njemačke za hrvatske državljane 2015. godine, i to na razini od oko 50.000 osoba godišnje. Zanimljivo je pritom promotriti i kretanje broja rođenih Hrvata u Njemačkoj na godišnjoj razini. Godine 2012., odnosno 2013. broj rođenih Hrvata u Njemačkoj kretao se na razini od oko 200-300 djece, dok se posljednjih godina u Saveznoj Republici Njemačkoj među Hrvatima rađa po nekoliko tisuća djece (tab. 3). Izrazito je to i povoljno i nepovoljno za Republiku Hrvatsku jer dok Hrvatska već godinama bilježi znatan prirodni pad (primjerice 2022. godine u Hrvatskoj je 23.000 ljudi više umrlo no što je bilo živorođene djece; DZS, 2023b.), istodobno pojedine hrvatske katoličke župe u Njemačkoj izvještavaju o dva do tri puta većem broju rođenih, odnosno krštenih nego umrlih Hrvata posljednjih godina (CroExpress, 2023.; Dijaspورا.hr, 2023.). Hrvati u Njemačkoj pritom predstavljaju izniman demografski, ali i ukupni potencijal za Republiku Hrvatsku, no istoj predstoji definiranje smislene

Tablica 2. Broj i udio Hrvata u Njemačkoj prema spolu od 2000. do 2022. godine

Godina	Broj hrvatskih državljana	Lančani indeks	Spol			
			Muškarci		Žene	
			Apsolutno	Udio	Apsolutno	Udio
2000.	216.827	-	111.696	51,51%	105.131	48,49%
2001.	223.819	103,2	114.704	51,25%	109.115	48,75%
2002.	230.987	103,2	117.222	50,75%	113.765	49,25%
2003.	236.570	102,4	118.783	50,21%	117.787	49,79%
2004.	229.172	96,9	113.433	49,50%	115.739	50,50%
2005.	228.926	99,9	112.616	49,19%	116.310	50,81%
2006.	227.510	99,4	111.826	49,15%	115.684	50,85%
2007.	225.309	99,0	110.391	49,00%	114.918	51,00%
2008.	223.056	99,0	108.789	48,77%	114.267	51,23%
2009.	221.222	99,2	107.447	48,57%	113.775	51,43%
2010.	220.199	99,5	106.974	48,58%	113.225	51,42%
2011.	223.014	101,3	108.532	48,67%	114.482	51,33%
2012.	224.971	100,9	109.739	48,78%	115.232	51,22%
2013.	240.543	106,9	119.164	49,54%	121.379	50,46%
2014.	263.347	109,5	134.339	51,01%	129.008	48,99%
2015.	297.895	113,1	155.543	52,21%	142.352	47,79%
2016.	332.605	111,7	175.680	52,82%	156.925	47,18%
2017.	367.900	110,6	196.365	53,37%	171.535	46,63%
2018.	395.665	107,5	212.020	53,59%	183.645	46,41%
2019.	414.890	104,9	222.065	53,52%	192.825	46,48%
2020.	426.845	102,9	227.665	53,34%	199.180	46,66%
2021.	434.610	101,8	231.350	53,23%	203.260	46,77%
2022.	436.325	100,4	231.320	53,02%	205.005	46,98%

Izvor: Destatis, 2023.

i uspješne selektivne useljeničke politike s ciljem poticanja njihova povratka, odnosno doseljavanja u Hrvatsku.

Osim navedenoga, važno je analizirati i promotriti obilježja Hrvata u Njemačkoj prema dobi. Krajem 2022. godine u Njemačkoj je tako živjelo 15,05% (65.660) Hrvata u dobi od 0 do 20 godina, 65,13% (283.200) Hrvata u dobi od 20 do 60 godina i 19,82% (86.465) Hrvata u najstarijoj životnoj, odnosno dobi od 60 i više godina. Usporedbe radi, prema rezultatima Popisa stanovništva, kućanstva i stanova 2021. godine u Republici Hrvatskoj živjelo je 3.871.833 osoba, od čega je njih 19,14% (741.145) bilo u dobi od 0 do 19 godina, 50,96% (1.973.098) stanovništva u dobi od 20 do 59 godina te 29,90% (1.157.590) stanovnika u dobi od 60 i više godina (DZS, 2023c.). Podatci pak o udjelu ženskog stanovništva u fertilnoj dobi u ukupnom, odnosno ženskom stanovništvu do-

Tablica 3. Doseljeni (prvi put/ponovno) i rođeni Hrvati u Saveznoj Republici Njemačkoj od 2012. do 2022. godine

Godina	Ukupan porast	Doseljeni			Rođeni u Njemačkoj
		Ukupno doseljeni	Prvi put	Ponovno	
2012.	7.606	7.397	4.570	2.827	209
2013.	18.067	17.683	12.226	5.457	384
2014.	37.390	36.813	30.591	6.222	577
2015.	51.452	50.628	44.639	5.979	824
2016.	55.970	54.245	48.080	6.165	1.725
2017.	58.405	56.265	49.055	7.210	2.140
2018.	53.865	50.920	43.285	7.630	2.945
2019.	38.085	34.920	29.210	5.710	3.165
2020.	29.920	26.070	20.470	5.600	3.845
2021.	25.300	21.430	16.670	4.760	3.865
2022.	20.690	17.595	13.610	3.985	3.095

Izvor: Destatis, 2023.

datno upućuju na znatno nepovoljniji dobni sastav stanovništva Republike Hrvatske u odnosu na obilježja Hrvata u Njemačkoj prema dobi. Dok je u Njemačkoj krajem 2022. godine među ukupnim brojem Hrvata u Njemačkoj bilo čak 23,94% žena u fertilnoj dobi, odnosno među svim Hrvatima u Njemačkoj čak 50,95 posto žena u fertilnoj dobi, u Hrvatskoj ih je prema rezultatima popisa 2021. godine bilo 20,70% (udio žena u fertilnoj dobi u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske), odnosno 39,93% (udio žena u fertilnoj dobi u ženskom stanovništvu Republike Hrvatske), (Destatis, 2023.; DZS, 2023c.). Posljednji podatci još jednom upućuju na značaj Hrvata u Njemačkoj kao demografskoga revitalizacijskog potencijala za Republiku Hrvatsku te važnost istraživanja njihovih obilježja, motiva iseljavanja i povratka, namjera povratka i ostalih aspekata ukupnoga migracijskog procesa u kontekstu Hrvata u Njemačkoj.

Motivi iseljavanja hrvatskih državljana u Njemačku nakon 2013. godine

Svi ispitanici/sudionici istraživanja provedenog 2022. godine iselili su se i vratili se u Republiku Hrvatsku u recentnome iseljeničkom valu potaknutom ulaskom Hrvatske u Europsku uniju u kojem je Hrvatska, zaključno s podacima Državnoga zavoda za statistiku za 2022. godinu, iseljavanjem izgubila oko 350.000 osoba, dok se samo u Njemačku u spomenutom razdoblju iselilo oko 150.000 ljudi. Iako je glavni fokus kvalitativnoga istraživanja bio usmjeren k motivima povratka, ispitanici povratnici u sklopu intervjua neizbježno su govorili i o motivima odlaska iz Hrvatske. Oni su kao glavne potisne faktore odlaska iz Hrvatske primarno navodili motive ekonomske naravi koji se ponajprije odnose na nemogućnost rješavanja stambenoga pitanja, nezadovoljstvo primanjima i nemogućnost otplaćivanja kredita te želju za poboljšanjem životnoga standarda, navodeći odgovore poput:

Cilj je bil zaraditi dovoljno novci da riješim stambeni kredit koji sam imal na trideset godina. S hrvatskom plaćom, kod privatnika jel, i mjesečnom ratom kredita je bilo baš teško živjeti i nekakva izlazna varijanta je bila otići van na par godina i probati ako ne cijeli, onda čim veći dio kredita otplatiti pa da se lakše živi. (Ispitanik 1, 41 godina)

Iz Zagreba smo i jednostavno nismo mogli dobiti dovoljno veliki kredit za kupiti stan u kojem bi mogli jednog dana stvarati obitelj i ovo nam se činilo kao jedino rješenje, plus je muž koji je imao veću plaću radio na određeno. (Ispitanik 4, 31 godina)

A najviše zbog novci i boljeg životnog standarda vani. U Hrvatskoj su plaće stvarno male, čak i za ljude s faksom. Dobar dio njih zapravo. To je neki glavni motiv. Novci. A onda i zbog novoga iskustva. (Ispitanik 6, 37 godina)

Iskazi ispitanih iseljenika-povratnika stoga potvrđuju važnost razlika u prihodima između zemlje podrijetla i primitka migranata pri donošenju odluke o migriranju (Fassmann i Hintermann, 1997. prema Božić i Burić, 2005.). Ovi rezultati dijelom koreliraju s rezultatima drugih istraživanja motiva iseljavanja iz Hrvatske u recentnome iseljeničkom valu. Jurić (2017., 362) tako u svom istraživanju provedenom među Hrvatima u Njemačkoj iseljenima nakon 2013. navodi kako većina ispitanika (1.200 iseljenih iz Hrvatske i BiH u Njemačku) smatra „da Hrvatska nije društvo koje svojim građanima osigurava dostojan život i perspektivu, odnosno pravnu sigurnost, ekonomski prosperitet i mogućnost profesionalnog razvoja”. Rajković Iveta i Horvatin (2017., 247) navode kako se među iskustvima iseljenih u Irsku u recentnome iseljeničkom valu osim primarnoga ekonomskog motiva iseljavanja među motivima iseljavanja ističu „psihološka nezadovoljstva, pozitivna iskustva prijašnjih migranata, mogućnost brzog pronalaska posla, jednostavna birokracijska procedura, znanje engleskog jezika itd.”, a vrlo važnu uloga pri njihovu iseljavanju imale su i društvene migrantske mreže, komunikacijske tehnologije i društvene platforme. Slične rezultate ističe i Balijsa (2023c., 153) navodeći kako su ispitani iseljenici u Austriju nakon 2013. godine kao glavne faktore iseljavanja navodili one ekonomske i osobne prirode, a važnu ulogu u njihovu iseljeničkom iskustvu imale su društvene migrantske mreže, blizina Hrvatske i Austrije te uvjeti života i rada u Austriji koje su procijenili kao znatno povoljnije od onih u Hrvatskoj.

Ispitani povratnici u inozemstvo iselili su se u različitim društvenim aranžmanima (samostalno, s bračnim partnerom, istodobno i nekoliko mjeseci nakon supružnika, odnosno s bračnim partnerom i djecom). Vežano uz to, kao sekundarne razloge odlaska iz Hrvatske pojedini su ispitanici, osim želje za novim iskustvom koje će im ujedno donijeti i veću zaradu, navodili i spajanje s obitelji, odnosno partnerom koji se najčešće iselio nekoliko mjeseci ranije. Iskazi ispitanika stoga su još jednom potvrdili kako je „spajanje” s partnerom u inozemstvu također izrazito važan čimbenik pri donošenju odluke o inozemnom preseljenju, osobito među mlađom populacijom (King i sur., 2016.).

Osim navedenoga, nekoliko je ispitanih povratnika u razgovoru o motivima odlaska istaknulo migrantska iskustva, najčešće prijatelja ili poznanika, koja iako nisu bila primarni čimbenik njihova odlaska, dodatno su ih potaknula na odlazak iz Hrvatske, navodeći pritom sljedeće:

A pa s tim ulaskom Hrvatske u Europsku uniju sve je više ljudi odlazilo van, pa čuješ iz okoline, nema mjesta iz kojeg barem neko nije otišao van, pa kad se vrati za blagdane ili godišnji čuješ samo superlative o Njemačkoj. (...) Naravno da te to potakne onda i na razmišljanje i na odlazak. Samo kad usporediš svoju plaću s nekim ko je vani to ti je dovoljno. (Ispitanik 2, 28 godina)

Kad već čuješ iskustva drugih da im je gore bolje, to te još dodatno potakne na razmišljanje i misliš kad mogu drugi mogu i ja. (Ispitanik 1, 41 godina)

Ukupna iskustva ispitanih povratnika tako potvrđuju snažan utjecaj društvenih migrantskih mreža na donošenje odluke o migriranju u ulozu setova „interpersonalnih veza koje povezuju migrante, prijašnje migrante i nemigrante u područjima podrijetla i odredišta, uz odnose srodstva, prijateljstva i zajedničkoga lokalnog podrijetla” (Massey i dr., 1993.: 448-449) koji predstavljaju značajan oblik društvenog kapitala i oslonac iseljenicima pri odlasku u inozemstvo (Massey i dr., 1993.).

Motivi povratka suvremenih hrvatskih iseljenika iz Njemačke u Hrvatsku

„S obzirom na makropolitčki i makroekonomski kontekst iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku nakon 2013. godine (ulazak u Europsku uniju, otvaranje tržišta rada zemalja članica EU-a za hrvatske državljane, sloboda kretanja radne snage, gospodarski razvoj Njemačke itd.) te rezultate dosadašnjih istraživanja motiva povratnih migracija, polazište u istraživanju motiva povratka hrvatskih državljana iseljenih u Njemačku nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju činila su objašnjenja povratnih migracija u sklopu nove ekonomije radne migracije i teorije društvenih mreža. Nova ekonomija radne migracije čini odmak od neoklasičnih modela² te migraciju podrazumijeva životnom strategijom kojom se koristi kućanstvo, odnosno obitelj, s ciljem povećanja prihoda i prevladavanja tržišnih ograničenja zemlje podrijetla, a „povratak razmatra kao logičan ishod uspješnog iskustva u inozemstvu i ispunjenja ciljeva migranata” (Cassarino, 2004., 255). Teorija društvenih veza uz migrante povratnike vezuje održavanje jakih materijalnih, osobnih i/ili emocionalnih veza između domovine i odredišne zemlje. Obiteljske i druge društvene mreže prema ovom pristupu djeluju kao „kanali” koji utječu na odluku o povratku, povratak i ono što se događa nakon povratka. Iako je taj pristup blizak transnacionalnom pristupu, spomenute veze u sklopu teorije društvenih mreža se odnose na zajedničke interese i postignuta migracijska iskustva, koja mogu pridonijeti povratku (Cassarino, 2004.)”, (Balija, 2023b., 88).

„Rezultati istraživanja motiva povratka devetero hrvatskih državljana iseljenih u Njemačku nakon ulaska Hrvatske u EU pokazuju da se glavni motivi povratka ispitanika mogu svrstati u dvije kategorije. Prva kategorija odnosi se na povratak nakon ispunje-

² „Neoklasična ekonomija naglašava da migranti teže integraciji u društvo primitka i dugoročnom (trajnom) useljenju u određenu zemlju te povratak smatraju rezultatom neuspješnoga migracijskog iskustva (Cassarino, 2004., 255-257)”, (Balija, 2023b., 88).

nja cilja zbog kojega su se iselili u inozemstvo, a koji je kao osnovni motiv povratka istaknulo petero ispitanika:

Pa ja ni inicijalno nisam otišao s namjerom da u Njemačkoj ostanem trajno ili neki duži period. Cilj je bio otići tamo, zaraditi što više, slati novce ženi i djeci koji su ostali u Hrvatskoj i vratiti se s čim više uštedevine. Takav je bio zajednički dogovor. I otvoriti doma svoj biznis. (...) Taman je za moju struku bila malo povoljnija situacija pa sam se vratio. (...) Nismo se htjeli preseliti za stalno pa nam opcija odlaska zajedno nije bila u igri. (Ispitanik 3, 38 godina)

A prema iskustvima drugih odlučili smo, žena i ja, otići malo podebljati račun da si doma možemo neke stvari srediti. A bez da dižemo neke ogromne kredite. Kad smo zašparali, onda smo se vratili. Takav je bil plan. (Ispitanik 9, 32 godine)

Možda čudno za čuti, ali ljubav prema domovini i obitelji i prijateljima mi ni nije dozvoljavala misliti o odlasku za stalno. Kak sam i rekel, cilj je bil zaraditi novce i vratiti se. Otplatiti kredit i otvoriti obrt. U tom valu iseljavanja je dosta ljudi moje struke otišlo van pa su se nama ostalima, kak se kaže, otvorila vrata i koja prilika. (Ispitanik 1, 41 godina)

Otišla sam zajedno sa suprugom, zapravo par mjeseci nakon. On je otišao naći nam smještaj i sebi posao pa sam mu se ja pridružila. Otišli smo s idejom da idemo privremeno. Da riješimo koliko-toliko stambeno pitanje jer nismo mogli dobiti baš veliki kredit da kupimo stan u Zagrebu, a suprug koji je imao veću plaću je radio na određeno. Kad smo došli do iznosa koji smo si zacrtali uštedjeti, odlučili smo ići nazad. (...) Nikad ni nismo bili sretni zbog odlaska jer nas sve veže za Hrvatsku. (Ispitanik 4, 31 godina)", (Balijsa, 2023b., 88-89).

„Prema navedenim iskazima, motive povratka ispitanih hrvatskih državljana, osim u okviru spomenute nove ekonomije radne migracije, moguće je promatrati i u okviru strukturalne perspektive. Oba pristupa naglašavaju važnost ekonomskih i financijskih resursa donesenih u zemlju podrijetla pri donošenju odluke o povratku, međutim strukturalna perspektiva razumijevanju povratnih migracija pridružuje i gospodarske, društvene i političke okolnosti u zemlji podrijetla koje utječu na odluku migranta o povratku” (Cassarino, 2004., 257). Posebno to potvrđuju iskustva ispitanika koje je na povratak u Hrvatsku, osim ispunjenja cilja radi kojega su se iselili (uštedevina), potaknula i povoljnija ekonomska situacija u Hrvatskoj glede zaposlenja i pokretanja vlastitoga posla (Ispitanik 1 i Ispitanik 3). Navedeni iskazi ispitanih hrvatskih državljana pokazuju da njihov povratak nije isključivo rezultat njihove volje, već i spremnosti za realizaciju povratka, uvjetovane prikupljanjem materijalnih resursa te okolnostima u zemlji podrijetla koje su procijenili kao povoljne za povratak. Povratak pojedinih ispitanika u određenoj je mjeri potaknut i očekivanjima od zemlje podrijetla, odnosno razlikama u prilikama i mogućnostima koje su im nudile zemlje podrijetla i odredišta (Cerase, 1974.; Cassarino, 2004.). Uz to, iskazi ispitanika pokazuju da su pojedini ispitanici migraciju koristili kao svojevrsnu obiteljsku strategiju s ciljem povećanja prihoda kućanstva (Ispitanik 3, Ispitanik 4, Ispitanik 9). Njihov povratak u domovinu možemo promatrati kao logičan ishod uspješnoga iskustva u inozemstvu i ispunjenja unaprijed zadanih ciljeva (Cassarino, 2004.)”, (Balijsa, 2023b., 89-90).

„Preostalih četvero ispitanika kao glavne motive povratne migracije istaknuli su povezanost s društvom zemlje podrijetla te nezadovoljstvo društvom u određenoj zemlji u koje se nikako nisu uspjeli integrirati:

Pa recimo glavni motivi povratka su bili obitelj i cura, kasnije žena, u Hrvatskoj koja nikako nije pristala na dolazak u Njemačku. Završila je fakultet i znala je da u Njemačkoj bez poznavanja jezika ne bi mogla raditi u struci. Na kraju je ta nostalgija za svima presudila da se vratim. (...) Kad sam otišao, mislio sam da se nikad neću vratiti. Ali eto, dosta često sam dolazio dolje, sve blagdane i godišnji, na kraju se zaljubio i vratio. (Ispitanik 2, 28 godina)

Mi smo navikli na homogeno društvo, toplije ljude, nismo se tamo baš uklopili u to društvo. Nismo ni u okolici di smo živjeli imali nekog od prijatelja i obitelji pa nas je sve vuklo dolje. Onih sat-dva tjedno na kavi s društvom, to nam je najviše falilo, i obitelj, naravno. (Ispitanik 5, 28 godina)

Više je tu faktora, ali recimo da smo se vratili i prije nego smo mislili jer smo osjećali da nam se klinci ne bi uklopili u školi u društvo. Plus nismo imali tu obitelj ili ekipu našu da se družimo. Možda da smo imali, sve bi se ostalo pregrmilo, ali ovako... Obitelji i prijatelji u Hrvatskoj su prevagnuli. Jesmo imali veća primanja, ali sve ostalo je ipak bolje u Hrvatskoj. Plus, skupili smo tamo ušteđevinu, uspjeli stati na noge u Hrvatskoj pa je sad lakše. Sa svojima i na svome, kak se kaže. (Ispitanik 6, 37 godina)”, (Balija, 2023b., 90-91).

„Navedeni iskazi ispitanika pokazuju da je bilocirana obitelj³ kao jedna vrsta ‘nepokretnih’ migracija (Katunarić, 1974.) snažan čimbenik povratnih migracija pojedinih hrvatskih iseljenika i u suvremenom razdoblju. Pojedini ispitanici navodili su obitelj i društvene veze kao primarne razloge povratka, dok su ih drugi navodili kao čimbenik koji ih je dodatno potaknuo na povratak u domovinu. Svi ispitanici istaknuli su da su prilikom boravka u inozemstvu fizičkim dolascima u vrijeme blagdana i godišnjih odmora te korištenjem suvremenih komunikacijskih alata neprestano održavali kontakt s obitelji i prijateljima koji su ostali u domovini:

Čuli smo se mi sa svojima u Hrvatskoj svaki dan, ali nije to to. (...) Shvatili da smo premladi da bi živjeli stalno s osjećajem čežnje, nedostajanja za nečim. I bili nezadovoljni. (Ispitanik 8, 30 godina)”, (Balija, 2023b., 91).

„Snažne veze između domovine i određene zemlje koje su ispitanici održavali tijekom cijeloga boravka u Njemačkoj u konačnici su utjecale na odluku ispitanika o povratku i povratak (Cassarino, 2004). Uz to, u većine ispitanika kao primarni motivi povratka prevladali su privlačni čimbenici u Hrvatskoj, koji u većini slučajeva nisu ekonomske naravi, nad potisnim čimbenicima u Njemačkoj”, (Balija, 2023b., 91).

³ „Bilocirana migrantska obitelj jest privremeno ‘nepotpuna’ obitelj u kojoj u određenom vremenskom razdoblju jedan ili više članova obitelji živi i radi u drugome mjestu i ne boravi svakodnevno u mjestu boravka vlastite obitelji (Dumančić, 1988.)”, (Balija, 2023b., 91).

„Neovisno o motivima povratka, donošenje odluke o povratku složen je i dugotrajan proces u kojemu migranti, osim vlastite volje, u obzir uzimaju i prilike u zemlji podrijetla i odredišta (Čapo Žmegač, 2010.). Ispitanici su stoga u sklopu razgovora o motivima povratka ispitani i o vremenskom razdoblju u kojem su razmišljali o povratku. Osmero ispitanika o povratku je razmišljalo i prije samoga odlaska u inozemstvo, odnosno iselili su se iz Hrvatske s jasnom idejom o povratku u domovinu, dok se jedan ispitanik iselio sa željom da se u Njemačkoj nastani trajno, međutim ipak se vratio”, (Balijsa, 2023b., 91).

„Posljednje potvrđuje da neki iseljenici iz Hrvatske odlaze s jasnom percepcijom i namjerom povratka iako su migracijska kretanja stanovništva tijekom povijesti potvrdila da velik dio iseljenika, bez obzira na primarnu namjeru povratka, u inozemstvu ostaje trajno (Carling i dr., 2015.)”, (Balijsa, 2023b., 92).

Zaključni osvrti migranata-povratnika na stanje u Hrvatskoj i mogućnost ponovne migracije u inozemstvo

„Desetljećima se smatralo da je povratak posljednja faza migracijskoga ciklusa, međutim, novija istraživanja, u sklopu transnacionalizma i teorije društvenih mreža, povratak sve češće razmatraju kao tek jednu fazu u procesu migriranja (Cassarino, 2004.; Čapo Žmegač, 2010.; King i Kuschminder, 2022.). Povratak u praksi nužno ne mora biti konačni čin, već oblik stalnoga migriranja između država (Čapo i Jurčević, 2014.). To posebno naglašava transnacionalni pristup istraživanju migracija koji povezuje koncept geografskoga prostora i društva te objašnjava sve intenzivnija migracijska kretanja i održavanje snažnih veza migranata s društvom zemlje podrijetla (Vertovec, 2004.), koje uvjetuju stvaranje transnacionalnih društvenih prostora i imaju snažan utjecaj na odluku o povratku. Migracije su prema transnacionalnom pristupu proces uz koji se uvijek vezuje mogućnost povratka u zemlju podrijetla (Cassarino, 2004.; Vertovec, 2004.), ali i odredišta (tzv. ‘obrnuti’ transnacionalizam; King i Christou, 2014.)”, (Balijsa, 2023b., 92).

„Slijedom navedenoga, devetero hrvatskih državljana iseljenih u Njemačku nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju ispitano je o konačnosti povratka, odnosno mogućem ponovnom iseljavanju u Njemačku ili neku drugu zemlju. Od devetero ispitanika tek je jedan istaknuo da trenutno ne postoji mogućnost njegova povratka u inozemstvo:

Pa trenutno nema šanse da opet idem van. (...) Možda da uspijem nagovoriti curu da i ona ode sa mnom, ali opet sam, ne. A teško da bi ona pristala pa... (Ispitanik 2, 28 godina)”, (Balijsa, 2023b., 92).

„Preostali ispitanici istaknuli su da njihov ponovni odlazak u inozemstvo, s obzirom na to da je njihovo iseljavanje i prvi put bilo potaknuto ponajprije ekonomskim motivima, ovisi o njihovoj budućoj financijskoj situaciji u zemlji podrijetla:

Pa otišao sam zbog rješavanja kredita, pa ako opet bude isto, sigurno idem opet van. Mislim da svaki idući put bude lakše jer sad već sve znam. I kaj me čeka, a i neke ljude gore s kojima sam ostao u kontaktu. (Ispitanik 1, 41 godina).

Nadam se da nećemo morati. Jedino ako nas opet situacija tu u Hrvatskoj pritisne na odlazak. (...) Opet otići, uštedjeti i vratiti se svojim i na svoje. (Ispitanik 6, 37 godina)”, (Balija, 2023b: 93).

„Posljednje potvrđuje da su identitet migranata i održavanje snažnih veza s društvom zemlje podrijetla djelovali kao snažni povratni čimbenici ispitanih hrvatskih iseljenika, međutim većina je ispitanika istaknula da ne isključuju mogućnost ponovnoga odlaska u inozemstvo. Ispitanici su istaknuli da ih uz Hrvatsku vežu obitelj, prijatelji i ljubav prema domovini, međutim ne i ekonomske prilike, koje je većina istaknula kao snažan potisni faktor iseljavanja iz Hrvatske. To nas navodi na zaključak da je migracija stanovništva nerijetko odgovor na uočene mogućnosti i ograničenja u zemlji podrijetla i odredišta migranata”, (Balija, 2023b., 93).

S obzirom na brojnost i obilježja Hrvata u Njemačkoj, njihov demografski revitalizacijski potencijal za Republiku Hrvatsku te svu složenost vezanu uz motive njihova iseljavanja iz Hrvatske i povratka, Hrvatsku čeka izrazito težak zadatak definiranja uspješne poticajne politike povratka vlastitih iseljenika, osobito onih koji su se iselili u ekonomski znatno prosperitetnije zemlje u usporedbi s Hrvatskom, te selektivne useljeničke politike. Rezultati istraživanja motiva odlaska iz Hrvatske i povratka u domovinu hrvatskih državljana pritom mogu poslužiti kao temelj za temu od presudnog značaja za Republiku Hrvatsku, ali i kao poticaj za provođenje novih istraživanja, posebice u okvirima tradicionalnih, hrvatskih migracijskih obrazaca i svih migracijskih izazova koje je donijelo treće desetljeće stoljeća u kojem danas živimo.

Literatura i izvori

- Akrap, A., Strmota, M. i Ivanda, K. (2017.), Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: uzroci i posljedice. U: M. Sopta i dr. (ur.), *Hrvatska izvan domovine II.* (str. 543-551). Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskoga iseljeničtva – Centar za kulturu i informiranje Maksimir.
- Balija, M. (2020a.), Razmjeri recentnog egzodusa iz Hrvatske – analiza podataka službenih statistika RH i zemalja useljavanja hrvatskog stanovništva, *Podravina*, 19(37): 5-25.
- Balija, M. (2020b.), *Nova hrvatska iseljenička paradigma*, doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- Balija, M. (2023a.), Suvremeni migracijski procesi između Koprivnice i Savezne Republike Njemačke. *Podravina*, 22(43): 108-119.
- Balija, M. (2023b.), Motivi, čimbenici i konačnost povratnih migracija iz Njemačke u Hrvatsku. *Hrvatski geografski glasnik*, 85(2): 81-99.
- Balija, M. (2023c.), Why do Croats Migrate to Austria? Motives for and Experiences of Migration since 2013. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies*, 91: 139-156.
- Božić, S. i Burić, I. (2005.), Migracijski potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti. *Migracijske i etničke teme*, 21(1/2): 9–33.
- CroExpress (objavljeno 2. siječnja 2023.), Najveća hrvatska župa u iseljeničtvu objavila statistiku za 2022., tri puta više krštenih nego umrlih. Dostupno na: <https://www.croexpress.eu/najveca-hrvatska-zupa-u-iseljenicstvu-objavila-statistiku-za-2022-tri-puta-vise-krstenih-nego-umrlih/> (pristupljeno 21. srpnja 2024.).

- Čizmić, I., Sopta, M. i Šakić, V. (2005.), *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Destatis (2001.), Statistisches Jahrbuch Band 1991 bis 2009, Statistisches Jahrbuch 2001. Dostupno na: https://www.destatis.de/DE/Themen/Querschnitt/Jahrbuch/_inhalt.html (pristupljeno 1. kolovoza 2024.).
- Destatis (2023), Migration und Integration, Bevölkerung, Ausländische Bevölkerung. Dostupno na: https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/_inhalt.html#_jd02fukwg (pristupljeno 22. srpnja 2024.).
- Dijaspora.hr (objavljeno 29. prosinca 2023.), Hrvatska katolička župa Frankfurt objavila statistiku za 2023. godinu: Dvostruko više rođenih nego umrlih! Dostupno na: <https://www.dijaspora.hr/hrvatska-katolicka-zupa-frankfurt-objavila-statistiku-za-2023-godinu-dvostruko-vise-rodenih-nego-umrlih/16457> (pristupljeno 21. srpnja 2024.).
- Državni zavod za statistiku (2023a.), Migracija stanovništva Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/migracija-stanovnistva/> (pristupljeno 19. srpnja 2024.).
- Državni zavod za statistiku (2023b.), Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2022. Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58059> (pristupljeno 19. srpnja 2024.).
- Državni zavod za statistiku (2023c.), Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/popis-stanovnistva/> (pristupljeno 14. srpnja 2024.).
- Greenwood, M. J. (2005.), Modeling Migration, *Encyclopedia of Social Measurement*, 2: 725-734.
- Jurić, T. (2017.), Suvremeno iseljavanje Hrvata u Njemačku: karakteristike i motivi. *Migracijske i etničke teme*, 33(3): 337-371.
- King, R., Lulle, A., Morosanu, L. i Williams, A. (2016.). International Youth Mobility and Life Transitions in Europe: *Questions, Definitions, Typologies and Theoretical Approaches*. Sussex Centre for Migration Research, Sussex, https://sussex.figshare.com/articles/report/International_youth_mobility_and_life_transitions_in_Europe_questions_definitions_typologies_and_theoretical_approaches/23430644?file=41144207 (pristupljeno 24. srpnja 2024.).
- Mirošević, F. (1988.), Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929.. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 21(1): 107-119.
- Nejašmić, I. (1995.), *Hrvatski građani na radu u inozemstvu i članovi obitelji koji s njima borave: usporedna analiza statističkih podataka 1971., 1981. i 1991. godine*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Nejašmić, I. (2014.), Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa. *Migracijske i etničke teme*, 30(3): 405-435.
- Pokos, N. (1999.), Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 30. lipnja 1998. godine. *Društvena istraživanja*, 8(5-6(43-44)): 725-734.
- Pokos, N. (2017.), Osnovna demografska obilježja suvremenog iseljavanja iz Hrvatske. *Političke analize*, 8(31): 16-23.
- Rajković Iveta, M. i Horvatin, T. (2017.), Suvremeno iseljavanje iz Hrvatske u Irsku s posebnim osvrtom na mlade iz Slavonije. *Migracijske i etničke teme*, 33(3): 247-274.
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, Hrvatsko iseljenišтво u Njemačkoj. Dostupno na: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatsko-iseljenistvo-u-njemackoj/766> (pristupljeno 21. srpnja 2024.).

SUMMARY

CROATS IN GERMANY AND MODERN TWO-WAY MOBILITY

The article provides a systematic overview of quantitative indicators on Croats in Germany, motives for emigrating to Germany, reasons for returning to Croatia and returnees' intentions to move back to Germany/foreign countries. The results presented are based on the most recent statistical data from the State Statistical Office of the Republic of Croatia and the Federal Statistical Office of Germany, as well as on qualitative research (semi-structured interviews) among nine returnee migrants from the Federal Republic of Germany to the Republic of Croatia. The results of the analysis of the intensity of emigration, the number and the characteristics of Croats in Germany show the importance of Croats in Germany as a demographic revitalisation potential for the Republic of Croatia and the importance of exploring all aspects of the overall migration process in the context of Croats in Germany. On the other hand, research findings on the motives of Croatian citizens emigrating to the FRG, the reasons for their return to the Republic of Croatia and their intention to go abroad again confirm that Croatia is facing an extremely difficult task to define a successful and encouraging return policy for its own emigrants, especially those who emigrated to countries that are economically much more prosperous compared to Croatia.

RESUMEN

CROATAS EN ALEMANIA Y LA MOVILIDAD BIDIRECCIONAL CONTEMPORÁNEA

El artículo ofrece una revisión sistemática de los indicadores cuantitativos sobre los croatas en Alemania, los motivos de la emigración a Alemania, las razones para regresar a Croacia y las intenciones de reemigrar a Alemania/extranjero. Los resultados presentados se basan en los datos estadísticos más recientes del Instituto Nacional de Estadística de la República de Croacia y la Oficina Federal de Estadística de Alemania, así como en una investigación cualitativa (entrevistas semiestructuradas) realizada con nueve emigrantes retornados de la República Federal de Alemania a la República de Croacia. Los resultados del análisis de la intensidad de la emigración, el número y las características de los croatas en Alemania apuntan a la importancia de los croatas en Alemania como un potencial de revitalización demográfica para la República de Croacia, así como la relevancia de investigar todos los aspectos del proceso migratorio completo en el contexto de los croatas en Alemania. Por otro lado, los resultados de la investigación sobre los motivos de la emigración de los ciudadanos croatas a la República Federal de Alemania, las razones de su regreso a la República de Croacia y sus intenciones de volver al extranjero confirman que Croacia enfrenta una tarea sumamente difícil al definir una política exitosa y estimulante para el regreso de sus emigrantes, especialmente aquellos que se han emigrado a países económicamente mucho más prósperos en comparación con Croacia.

IVANA BAŠIĆ

PANORAMA KULTURNOG STVARALAŠTVA I PREKOGRANIČNE SURADNJE

Koncertnom izvedbom Paraćeve „Judite” u Münchenu završena je proslava *Godine Marka Marulića*. U proslavi posvećenoj simboličnom ocu hrvatske književnosti vidjeli smo razne programe koje su organizirale brojne ustanove u kulturi diljem Hrvatske i njezina iseljeničtva – od nove mrežne stranice (<https://marulic.hr/>) Instituta za hrvatski jezik, preko dva znanstvena skupa u Splitu i Zagrebu („Colloquium Marulianum XXXIV: Marko Marulić i hrvatska renesansa”; „Povijest hrvatskoga jezika i digitalno doba – o 500. obljetnici smrti Marka Marulića”) do glazbeno-scenskog djela nastalog prema „Juditi” naše međunarodno priznate muzikologinje Katarine Livljanić i njezina pariškog ansambla za ranu glazbu Dialogos do obnovljene Paraćeve opere „Judita” u Hrvatskome narodnom kazalištu. Potonja operna premijera pamtit će se i po promoviranome novome osmome svečanom zastoru s motivom Marulića u HNK, čiji je autor slavni slikar i scenograf Zlatko Kaulzarić Atač. Ljepoti panorame ostalih kulturnih zbivanja s hrvatskim predznakom protekle godine najviše su u profesionalnoj elitnoj kulturi pridonijele jubilarne *Dubrovačke ljetne igre* te, kad je u pitanju amatersko umjetničko stvaralaštvo naše dijaspore, Kulturna federacija mladih Hrvatske bratske zajednice Amerike.

U Njemačkoj je u Prinzregententheateru u Münchenu 1. XII. 2024. izašla predsjednika Vlade Andreja Plenkovića ministrica kulture i medija dr. sc. Nina Obuljen Koržinek nazočila operi „Judita” jednog od najboljih hrvatskih suvremenih skladatelja Frane Paraća, u izvedbi Orkestra Münchenskog radija i Zbora Hrvatske radiotelevizije, pod ravnanjem dirigenta Ivana Repušića, uz soprani- stice Sofiju Petrović i Evelin Novak, mezzosopranisticu Dianu Haller, tenore Stjepana Franetovića i Mattea Ivana Rašića, baritone Ivicu Čikeša, Matiju Meića te bas bariton Savu Vemića. Tom jedinstvenom koncertnom izvedbom završena je *Godina Marka Marulića*, koju je Vlada RH proglasila u povodu 500. obljetnice njegove smrti. U izravnom prijenosu, uvodno i tijekom stanke, dirigent Repušić, povjesničar umjetnosti Josip Belamarić i muzikologinja Hana Breko Kustura uz urednicu Michaelu Friedrich približili su njemačkoj i ostaloj inozemnoj publici ne samo važnost toga prvoga hrvatskoga književnog epa, nego i međunarodnu vrijednost – europske odjeke djela

Marka Marulića. Uz financiranje Ministarstva kulture i medija i Bavarskog radija te sufinanciranje Ministarstva vanjskih i europskih poslova – Generalnog konzulata u Münchenu i Splitsko-dalmatinske županije, koncertna izvedba snimljena je za nosač zvuka za izdavačku kuću BR-Klassik, te će se i ubuduće prenositi na programu za klasičnu glazbu Bavarskog radija. Ministrica Obuljen Koržinek čestitala je glazbenicima na sjajnoj izvedbi koja je ispraćena ovacijama, a posebno maestru Repušiću, hrvatskom dirigentu svjetske karijere, čiju je ideju o ovom projektu prihvatila i uprava *Münchenskoga radijskog orkestra* kojem je Repušić na čelu kao šef-dirigent i bavarski radio BR-Klassik koji je tako svojoj publici predstavio ne samo djelo suvremenoga hrvatskog skladatelja, nego i otkrio vrijednu hrvatsku baštinu, prvi ep hrvatske književnosti koji je Marko Marulić napisao 1501. godine u Splitu.

Podsjetimo, Ministarstvo kulture i medija u *Godini Marka Marulića* financiralo je razne programe koje su organizirale brojne ustanove u kulturi diljem Hrvatske i njezina iseljeničstva, od nove internetske stranice (<https://marulic.hr/>) Instituta za hrvatski jezik, preko znanstvenog skupa „Colloquium Marulianum XXXIV: Marko Marulić i hrvatska renesansa” u galeriji splitskog Sveučilišta i izložbe Muzeja grada Splita do glazbeno-scenskog djela nastalog prema „Juditi” naše međunarodno priznate muzikologinje Katarine Livljanić i njezina pariškog ansambla za ranu glazbu *Dialogos* do obnovljene Paraćeve opere „Judita” u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu.

Paraćeva „Judita” je djelo skladano prije četvrt stoljeća na narudžbu Grada Splita za 1700. obljetnicu grada i 500. godišnjicu Marulićeva rođenja te je entuzijastične milenijske godine s uspjehom praižvedeno na otvorenju Splitskog ljeta (2000.). Stvoreno je doista remek-djelo koje je od prve imalo velikog uspjeha u publike i kritike, ocjenjuje muzikologinja Jana Haluza, pa je stoga ubrzo i objavljeno u nakladi Hrvatskog društva skladatelja, *Cantus* d.o.o. Naime, tiskana je partitura, uz DVD sa snimkom Hrvatske radiotelevizije. „Paraćeva *Judita* je prva hrvatska opera u posljednjih pola stoljeća s novim uprizorenjem, novom režijom i novim čitanjem redateljice Snježane Banović u svjetlu snažnije sveprisutne ženske emancipacije. Zasluga je to prekrasne glazbe koja na prvu ulazi u srce slušatelja, zanemaruje akademizam, a oslanja se na iskonsku autorovu mediteransku muzikalnost i ritam koje autor Parać njeguje od svoje rokerske mladosti osnažene dobrom skladateljskom školom”, naglasila je kritičarka Jana Haluza nakon premijere u HNK-u, 4. X. 2024.

Intendantica Hrvatskoga narodnog kazališta (HNK) Iva Hraste Sočo efektno je osmislila proslavu *Godine oca hrvatske književnosti*, ali i omiljenog pisca engleskog kralja Henrika VIII., približivši suvremenoj publici ljepotu njegove riječi sročene prema starozavjetnoj „Knjizi o Juditi”. Tako je intendantica Iva Hraste Sočo uz Marulićevu polumilenijsku obljetnicu dala izraditi i novi svečani zastor HNK, autora slikara i scenografa Zlatka Kauzlarića Atača, osmi u fundusu središnjega nacionalnog kazališta, koji je promoviran i kao dio scenografije za novo uprizorenje opere „Judita” skladatelja Paraća.

U središtu motivike osmoga zastora Hrvatskoga narodnog kazališta je portret Marulića skiciran prema glavi poznatoga spomenika Ivana Meštrovića koji resi splitski Voćni trg, okolo je naslovnica „Juditina” prvotiska iz sredine drugoga tisućljeća, skica splitskoga Peristila, otisak Marulove nadgrobne ploče iz splitske crkve sv. Frane. Na rubnim dijelov-

Prizor iz opere „Judita” skladatelja F. Paraća, HNK, Zagreb. Foto: Mara Bratoš

vima zastora prikazane su bitke Marulićeva i našega vremena; desno dolje je možebitna Marulićeva razgoličena Judita s bodežom i beživotnim Olofernom, a iznad prijeteća turska konjica sa sabljama, dok su na desnoj strani zastora bitke i ratne žrtve našega doba, preslikani prizori vukovarskog egzodusa, dvije majke s bebama i moderni agresori sa suvremenim oružjem. „Razlika je samo u tehnici ubijanja”, objasniti će sjetno autor zastora, znameniti akademski slikar Zlatko Kauzlarić Atač, analogiju vremena istaknuvši da su mu na izradi zastora pomogli njegovi bivši i sadašnji studenti s Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu: Leda Lebarić, Valentina Supanz te glavni majstor slikarnice zagrebačkoga HNK Damir Medvešek. Na desnom donjem rubu autor imitira glagoljašku ploču uz promijenjeni natpis na glagoljici koji skriva ime sponzora zastora, jedne naše poznate prehrambene kompanije iz Atačeve rodne Koprivnice.

Svečani zastori Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu postavljaju se u svečanim prigodama, kao i u ostalim kulturnim središtima Europe. Ima ih osam, od kojih je jedan željezni i sedam oslikanih koje su mahom izradili naši vrhunski umjetnici. Najstariji svečani zastor je u obliku lepeze, a postavljen je oko 1850. Reprodukcija je slike *Djed i unuk* Vjekoslava Karasa. Najpoznatiji je svečani zastor koji je izradio glavni predstavnik hrvatske moderne Vlaho Bukovac *Hrvatski preporod*, koji je onodobni intendant Stjepan Miletić naručio za otvorenje zgrade Hrvatskoga narodnog kazališta 1895. Slika prikazuje predvorje antičkoga hrama u kojem sjedi dubrovački pjesnik Ivan Gundulić okružen vilama, a u poklonstvo mu dolazi devetnaest osoba, većinom velikana hrvatske kulture iz kruga preporoditelja kao što su: Ljudevit Gaj, Antun Mihanović, Janko Drašković, Dimitrije Demeter, Antun Mažuranić, Mirko Bogović, Stanko Vraz, Sidonija Erdödy Rubido, Ivan Kukuljević, Pavao Štoos, Petar Preradović, Antun Nemčić, Vatroslav Lisinski, Branimir Livadić, Ljudevit Vukotinović, Dragutin Rakovac te troje ondašnjih

Svečani osmi zastor HNK s motivikom oca hrvatske književnosti Marka Marulića slikara Zlatka Kauzlarića Atača. Foto: Mara Bratoš

kazališnih umjetnika Josip Freudenberg, Adam Mandrović i Marija Ružička-Strozzi. U pozadini, kroz stupiće antičke građevine, vide se obrisi Dubrovnika i Zagreba.

Spomenuta izvedena umjetnička djela na domaćim i inozemnim scenama inspirirana Marulićevim grandioznim djelom u prigodi polutisućljetnog jubileja, opći je dojam, učinila su nas svjesnijima svojega nasljeđa u europskome kontekstu. Sjajna produkcija same Paraćeve „Judite” opernog ansambla HNK, prema ocjeni struke, imala postati novi klasik i trajno ostati na repertoaru¹ središnjega nacionalnog kazališta u Zagrebu, uz bok „Eri s onoga svijeta” i „Nikoli Šubiću Zrinjskome” koji u režiji Krešimira Dolenčića već tri desetljeća odolijevaju zubu vremena.

Marul i digitalno doba

Uz izdvojena glazbeno-scenska postignuća posvećena Marulovoj polutisućljetnoj godišnjici, u završnici proslave održan je i obljetnički znanstveni skup „Povijest hrvatskoga jezika i digitalno doba – o 500. obljetnici smrti Marka Marulića”, u organizaciji Instituta za hrvatski jezik te Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, koji su pripremili i prigodnu izložbu s vrijednim izabranim djelima iz zbirke središnje knjižnice NSK u glavnome gradu svih Hrvata. Zagugajte u digitalnu NSK, gdje se nalaze Marulova digitalizirana djela: (<https://digitalna.nsk.hr/?pr=l&mrf%5B10206%5D%5B563940%5D=a>).

¹ Opširnije u Vijencu, broj 798 od 10. X. 2024., tekst je najvećim dijelom prema tekstu koji je napisala Jana Haluza, muzikologinja i istaknuta urednica Hrvatske radiotelevizije.

Odjeci u suvremenosti dubrovačke dramske književnosti

Izvan Zagreba, diljem Slavonije, Zagorja, Istre, Like i Dalmacije, protekla godina obilovala je (prekograničnim) kulturnim projektima, uključujući dramska uprizorenja starih hrvatskih pisaca dubrovačkoga kruga s motivima iseljeničkih izazova i ranih odlazaka u Ameriku, poput Vojnićeva „Ekvinocija”.

Kada su ovoga ljeta hrvatske glumačke zvijezde sa svjetskom karijerom nastupale na našim najuglednijim kulturnim manifestacijama od Jadrana do Međimurja, uvidjeli smo kako iskustvo mobilnosti umjetnika i uspjesi njihovih kreacija na scenama od Londona, Barcelone do Los Angelesa mogu činiti bitnu razliku u elitnoj ponudi kulturnog turizma Republike Hrvatske. Glumci Zrinka Cvitešić, Goran Višnjić i Luka Peroš virtuosnim su kazališnim kreacijama na jubilarnim 75. *Dubrovačkim ljetnim igrama* vratili snagu našoj dramskoj riječi, privukavši rekordan broj domaćih posjetitelja. Zrinka i Goran, nakon uspjeha u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, igrali su prvi put zajedno u domovini u predstavi koja zrcali iseljeničku dramu *Jele* i *Nika* iz kultnoga Vojnovićeva „Ekvinocija” u režiji Krešimira Dolenčića, čija je premijera održana ljetos. Vojnovićev „Ekvinocijo”, iako pisan prije 129 godina, bolno je aktualan i danas u hrvatskome društvu digitalne epohe koje je pogođeno odlaskom mladića u *obećanu zemlju* i zabrinjavajućim položajem ostavljenih žena s tzv. „griehom iz mladosti” poput *Jele*, kojoj je duh suvremenosti fascinantno udahнула dramska prvakinja Cvitešić, osvojivši ovacije publike i prestižnu nagradu *Orlando*.

Glumica-povratnica Zrinka Cvitešić prethodno je nagrađivana i za promicanje hrvatske kulture u svijetu. Ona je svojim umjetničkim opusom i velikim međunarodnim uspjesima neupitno postala istaknuta veleposlanica hrvatske kulture, čime je zaslužila *Nagradu za promicanje hrvatske kulture u svijetu*, koju joj je dodijelio *Hrvatski kulturni klub*.

Svoj neupitni glumački talent dokazala je jedinstvenim priznanjem koje nitko prije nje nije postigao u hrvatskome glumištu, jer je već svojim prvim međunarodnim angažmanom na prestižnome londonskom *West Endu* osvojila *kazališnoga Oscara* – britansku nagradu *Olivier* kao najbolja glumica u mjuziklu. Istodobno sa zapaženim ulogama u svome matičnome, zagrebačkome Hrvatskome narodnom kazalištu redovito nadograđuje uspjehe svoje međunarodne karijere, ostvarujući jednako sjajne kazališne i filmske uloge u uglednim londonskim teatrima kao što je *The Bridge*, sa slavnom Zoe Wanamaker u predstavi *Two Ladies*, dok je film *What's This Country Called Now?* u kojem je glumila glavnu žensku ulogu osvojio nagradu *Gold Movie Awards*.

Nadalje, glumac s katalonskom adresom Luka Peroš zaigrao je uvjerljivo *Prospera* u Shakespeareovoj „Oluji”, koja je na *Igrama* prikazana na čarobnome Lokrumu, potvrđujući kako interkulturalno iskustvo umjetnika donosi inovativnije ozračje našem kulturnom životu.

Veću pozornost međunarodne publike u Dubrovniku očekivano su privukle glazbene zvijezde, prema izboru nove ravnateljice *Dubrovačkih ljetnih igara* Martine Filjak, pijanistice svjetske slave. Tako je na tvrđavi Lovrijenac prikazana glazbeno-scenska priča „Hekuba” o osvjeti jedne od heroína grčke mitologije, koju je izveo ansambl *Dialogos* i

Višestruko nagrađivana prvakinja drame HNK Zrinka Cvitešić s nagradom *Orlando* za ulogu *Jele* u Vojnovićevu *Ekvinociju*, kulturnom dramskom predlošku inspiriranom ranim iseljavanjem u *Novi svijet*. Foto: Mara Bratoš

njegova utemeljiteljica s trenutačnom švicarskom adresom muzikologinja Katarina Livljanić, uz domaće *Kantadure* i maestra Joška Čaletu. Ansambl *Dialogos* inspiraciju za ovu glazbeno-scensku izvedbu našao je u dvama renesansnim izvorima, hrvatskome i talijanskome. Libreto je kombinacija „Hekube” Marina Držića i istoimenoga djela Držićeva suvremenika Venecijanca Lodovica Dolcea, potvrđujući duboku ukorijenjenost hrvatskih umjetnika u europskoj renesansi. Ujedno, *Dubrovačke ljetne igre* pridružile su se ovom izvedbom proslavi 45. obljetnice upisa Staroga grada Dubrovnika na UNESCO-ov *Popis svjetske baštine*. Riječju, od 10. srpnja do 25. kolovoza jadranski biser pokazao je svoje najljepše mediteransko lice uz raznovrsni glazbeno-scenski program koji se mahom izvodio na ambijentalnim lokacijama diljem Dubrovnika. Da su *Dubrovačke ljetne igre* pravi spoj tradicije i suvremenosti koji bi svatko trebao doživjeti, prepoznao je i *BBC Music Magazine*, proglašivši ih najvećim hrvatskim izvoznim brendom!

U tom ozračju održana je i čarobna završnica jubilarnih *Igara* u ambijentu katedrale *Uznesenja Blažene Djevice Marije* gdje je izveden svečani operni koncert. Nastupila je jedna od najvećih opernih umjetnica današnjice, sopranistica Sonya Yoncheva, malteški zlatni tenor Joseph Calleja uz hrvatske glazbenike iz dijaspore međunarodnoga ugleda kakav je prvak *Deutsche Oper Berlin* Splitsčanin Ante Jerkunica, jedan od najtraženijih basova na svijetu. Ovaj koncert svojom izvedbom uvećao je Simfonijski orkestar HRT-a pod ravnanjem maestra Ivana Repušića, šefa-dirigenta *Münchenskoga radijskog orkestra*, miljenika prestižnih glazbenih scena.

Sustavno uključivanje kulture u turističku ponudu pokazalo se značajnim pokretačem gospodarskog razvoja Lijepe Naše. Tu višestruku dobitnu formulu fantastično je primijenila nova ravnateljica *Dubrovačkog festivala*, povratnica iz inozemstva proslavljena pijanistica Martina Filjak, snažnije umreživši kulturni i turistički sektor na lokalnim i regionalnim razinama. Osmislila je opisani kvalitetan festivalski program *Dubrovačkih ljetnih igara*, koji se pokazao profitabilnim kulturno-turističkim proizvodom, afirmirajući domaću dramsku riječ i univerzalni jezik glazbe. Možemo stoga ponosno reći – bio je to festival godine!

Amaterske priredbe godine

Kada su u pitanju amaterske priredbe između domovine i dijaspore – tu je konkurencija za izbor događaja godine također velika.

Tamburaški festival američkih Hrvata, održan u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog 28. – 29. lipnja 2024., po ocjeni Michaela Riccija, predsjednika *CFU Junior Cultural Federation of America*, predstavlja priliku „jednom u generaciji” ujediniti u jedinstvenoj baštinskoj svečanosti djecu i odrasle, prikazujući publici golem potencijal međugeneracijskoga kreativnog djelovanja s rekordnim brojem izvođača i ansambla sa sjevernoameričkoga kontinenta i to na jednoj pozornici u elitnoj dvorani Lijepe Naše u glavnome gradu svih Hrvata – Zagrebu. Ovaj festivalski pothvat moćne Hrvatske bratske zajednice fascinantan je primjer kreativnoga iseljeničkog turizma u kome je putovanje usmjereno na angažirano i autentično iskustvo, s participativnim učenjem uz umjetnost, nasljeđe te otkrivanje posebnih karakteristika drevnih zavičaja predaka, a to nedvojbeno omogućuje stvaranje spontanije veze s onima koji danas žive na tome znanome mjestu *Stare domovine* i kreiraju njegovu životnu kulturu, *živući identitet* suvremene Republike Hrvatske. Uz predsjednika Riccija uspjehu ovoga generacijskog pothvata Kulturne federacije HBZ-a, uz ostale, pridonijeli su: Ted Sebetich, Natalie Kosta, Robert Keber i Linda Spudic te odbornici Michele Janicki, Rudi Pesut, Timothy Komara, Michael Vucinic, Joe Grman, Janet Craig, Donald Weakley, Virginia Michtich, Ivan Begg, Emil Riccio i agilni Derek Hohn. Organizacijski tim s Matičine strane kao zagrebačkog domaćina predvodili su ravnatelj Mijo Marić i rukovoditeljica Službe za kulturu, obrazovanje, znanost i nakladništvo Ivana Dvorneković. Zadovoljstvo izvedbama svih ansambla nisu krili ni glavni predsjednik HBZ-a Edward W. Pazo, kao ni poduzetni potpredsjednik Franjo Bertović te glavna tajnica i rizničarka Bernadette Luketich Sikaras, uključujući sve pristigle Zajedničare i iz SAD-a i Kanade. Spomenuti ljudi, uz roditelje svih izvođača, najzaslužniji su za uspjeh ovoga dvostrukoga festivalskog spektakla koji je održan pod sloganom „Tambure kroz generacije”.

U svečanoj završnici Festivala svi sudionici (juniori i seniori), odjeveni u narodne nošnje, virtuosno su izveli tri suvremene tamburaške skladbe (autora iz SAD-a i RH – D. i M. Kochis, D. Bačić i V. Dimter) kojima je maestralno ravnao počasni dirigent Derek Hohn (Pittsburgh, PA), izazvavši ovacije publike – kojoj se pridružio s neskrivenom radošću i predsjednik Vlade RH Andrej Plenković.

Američki Hrvati vratili su na ovom Festivalu dostojanstvo tamburi – najraširenijem hrvatskom glazbalu, koje nerijetko stereotipno omalovažavamo kao neki tip popular-

Događaj godine u kategoriji amaterskog stvaralaštva u suorganizaciji HBZ-a i HMI-ja: Festival „Tambure kroz generacije” Hrvatske bratske zajednice Amerike, Zagreb, 28. – 29. VI. 2024.

ne kulture ili popijevke, približivši nam zvuk suvremenih skladbi vodećih hrvatskih ličnosti tamburaške glazbene scene poput Siniše Leopolda ili pak Vjekoslava Dimtera.

Identitet, pa u sklopu njega i osjećaj etničke pripadnosti, kao što je poznato, živi u objektivnome kulturnom sadržaju čovječanstva u kojem tradicija ima temeljni status jer se još uvijek najvećim dijelom iz nje selektiraju etničke i kulturne značajke i to kao svojevrsan medij za identifikaciju. U to smo se osvjedočili uživajući u svim dvanaestominutnim izvedbama prikazanih festivalskih sadržaja američkih Hrvata u Zagrebu, čiji je domaćin bila Hrvatska matica iseljenika. Nesumnjivo, identitet živi i u lokalizmu i u globalnosti istodobno, dok se svaka generacija ogleda u suvremenosti. U *globalnome selu* koje često nalikuje virtualnome svijetu skloni smo se prikloniti promišljanjima kako je prije više od tristo godina govorio znameniti hrvatski polihistor Pavao Ritter Vitezović: „Upečatljivi narodni običaji svjedoče da stabilnost procesa identifikacije, kao i njegova krajnjeg rezultata, *identiteta*, svemu usprkos, dugo vremena može biti neupitna.” I danas nam je važno pitanje podrijetla, tko smo i odakle dolazimo! Tragom toga propitivanja dolazi se do i te kako bitnoga *socijalnog kapitala* hrvatskog iseljeništva, ali i *suvremenoga hrvatskog zajedništva* u cjelini. Pokazalo se, naime, da identifikacijske strategije kao što su međusobna solidarnost, suradnja ili pak zajedničko dugoročno planiranje destabiliziraju teorije o *deetnizaciji* i paralelno kreiraju inovativne pomake sa željom za zajedništvom u svojoj grupi, pa onda i s grupama u interakciji. Zaključno, najmanje su u pravu oni koji su tradicijsku kulturu, folklor, proglasili anakronizmom, tj. neprimjerenim medijem za suvremene identifikacijske prakse. U većini hrvatskih dijasporskih zajednica posvuda po svijetu uočljivo je da interes za folklorom ne jenjava. Naprotiv, susrećemo naše folklorne i tamburaške skupine na gotovo svim meridijanima. Također primjećujemo da se folklor transformira, retradicionalizira i, što je najvažnije, internacionalizira. Nema fraternalističkoga središta

Sjeverne Amerike gdje etničke udruge sa svojim aktivnostima ne ističu kako su među pripadnicima hrvatskih dijasporskih zajednica identifikacijske strategije usmjerene koliko na vlastitu zajednicu, toliko i na transnacionalno povezivanje. Američki bratski savez ujedinjuje 54 dobrotvorna fraternalistička društva, koja umrežavaju više od sedam milijuna pojedinaca, što ih čini jednom od najvećih američkih mreža volontera. Kulturna federacija mladih Hrvatske bratske zajednice Amerike tijekom 66 godina raznih preobrazbi i sama se mijenjala, afirmirajući se na kraju kao pouzdan promicatelj hrvatskoga kulturnog nasljeđa na sjevernoameričkome kontinentu, kako je to osmislio vizionar Bernard M. Luketich (Cokeburg, Pennsylvania, 17. VIII. 1931. – Pittsburgh, 8. XII. 2015.).

Kulturna suradnja s iseljeništvom u optimističnome tonu

Prekogranična kulturna i obrazovna suradnja ima dvostruku korist kad su u pitanju reprezentativni uzorci nacionalne kulture – kako za međunarodnu zainteresiranu publiku tako i za potomke hrvatskih iseljenika koji žive u multikulturnim sredinama na raznim meridijanima u više od četrdeset i pet zemalja svijeta na svim kontinentima. Sudeći prema idejama iskazanim na trećoj sjednici trećeg saziva Savjeta Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan Republike Hrvatske (28. – 29. XI. 2024.), entuzijazma nam ne nedostaje ni u domovini ni u dijaspori. Sjednicu je prigodnim govorom otvorio predsjednik Vlade RH Andrej Plenković koji je u svom obraćanju članovima Savjeta Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan RH opisao stanje kulturnog, društvenog i gospodarskog napretka Hrvatske u proteklih osam godina. Pohvalio je posebno zajedničke projekte i napore koje svi relevantni dionici ulažu u cilju jačanja globalnoga hrvatskog zajedništva i prosperiteta. Naglasio je kako će s ekonomskim rastom Hrvatske rasti i državni proračun koji će biti sve izdašniji za nove strateške projekte Hrvata izvan RH, koji će činiti razliku, po uzoru na slične već uspješno realizirane inovativne projekte u kulturi (Hrvatsko narodno kazalište u Mostaru, Hrvatsko kazalište u Pečuhu, Hrvatska kuća Matica u Subotici...). „Takve i slične razvojne projekte u dijaspori ćemo mi kao Vlada podržati”, zaključio je Plenković.

Sjednici su, uz državnoga tajnika Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH Zvonka Milasa i predsjednika Savjeta Ivana Gugana, nazočili ministri kulture, obrazovanja, znanosti i useljeništvu te brojni drugi visoki uzvanici, među kojima je bio i ravnatelj Hrvatske matice iseljenika profesor Mijo Marić, član Savjeta.

Agilni državni tajnik Zvonko Milas u svom govoru naveo je kako je Savjet kvalitetan mehanizam dijaloga između predstavnika hrvatskih zajednica diljem svijeta i izvršne vlasti u Hrvatskoj u smislu razvoja javnih kulturnih politika prema Hrvatima izvan RH, uključujući reprezentativnu prekograničnu kulturnu i gospodarsku razmjenu. Sažeto, Savjet je savjetodavno tijelo Vlade RH u kreiranju i provedbi kulturnih i obrazovnih te gospodarskih aktivnosti u odnosu na Hrvate izvan granica RH. Članove Savjeta, pripadnike Hrvata izvan RH, imenuje Vlada RH na prijedlog hrvatskih zajednica iz država iz kojih dolaze. Riječ je o 55 predstavnika udruga, organizacija i institucija Hrvata iz cijelog svijeta, cijenjenim u sredinama u kojima žive, angažira-

nima na očuvanju i jačanju hrvatskoga nacionalnog i kulturnog identiteta, aktivnima u radu svojih zajednica te na unapređenju odnosa s domovinom. Osim predstavnika Hrvata izvan RH, članovi Savjeta po položaju su i predstavnici državnih tijela, institucija te Katoličke crkve i organizacija civilnog društva. Također su na sjednici Savjeta predstavljeni programi i projekti te konkretni iskoraci koji su napravljeni u cilju jačanja položaja Hrvata kao i kulturne, obrazovne i znanstvene suradnje, uključujući kulturne projekte u sklopu fondova Europske unije. Mladi iz hrvatske dijaspore imaju širom otvorena vrata u kulturnoj i obrazovnoj suradnji s institucijama Lijepe Naše, uz jednostavniji prihvat u hrvatsko državljanstvo, te izdašne posebne upisne kvote za studente pripadnike hrvatske manjine i iseljeničtva na svim hrvatskim sveučilištima, zimske i ljetne škole hrvatskoga jezika i kulture na svim obrazovnim razinama, uključujući i jedinstvenu Školu hrvatskoga folkloru i tradicijske kulture u organizaciji Hrvatske matice iseljenika.

Iz svijeta filma izdvajamo laureata Zlatne palme i Europske filmske nagrade Nebojšu Slijepčevića, redatelja filma „Čovjek koji nije mogao šutjeti”.

Za ljubitelje suvremene hrvatske proze preporučujemo „Slučaj vlastite pogibelji”, novi fascinantant roman Kristiana Novaka. Ovaj inventivni pisac obradio je dramatična zbivanja vezana uz neobični slučaj navodnoga samoubojstva jednoga mladoga policajca u Međimurju. U smrt, da li vlastitom ili tuđom rukom, mladić je natjeran jer je samo pošteno radio svoj posao i nije želio bilo kome pogodovati i za to dobivati bilo kakve nagrade. No, to se nije sviđjelo većini njegovih kolega pa su krenula šikaniranja koja su i dovela do zapleta i tragičnoga gubitka mladoga života. Roman je odmah privukao pozornost čitateljske publike i kritike, osvojivši čak tri prestižne književne nagrade koje nose imena slavnih majstora proze kao što su *Ksaver Šandor Gjalski*, *Meša Selimović* i *Vladimir Nazor*. Prigodom preuzimanja Nagrade „Ksaver Šandor Gjalski” pisac i sveučilišni profesor germanistike Kristijan Novak istaknuo je kako je ova priča o malome velikom čovjeku iz njegova trostruko nagrađenoga roman posveta ljudima koji rade pošteno, dodavši optimistično kako poštenjaci nisu sami dok je god književnosti!

Inozemna recepcija najizvođenijega hrvatskog dramatičara

Izvedbom drame *Kreontova Antigona*, u kojoj su uloge interpretirali Horst Wüst i Petra Michelle Nérette, te predstavljanjem šest knjiga Mire Gavrana na njemačkome jeziku, nedavno je završen međunarodni kazališni festival *GavranFest*. Festival je ove godine održan u Münchenu, u Njemačkoj, u kazalištu Teamtheater, a trajao je od 21. do 24. studenoga. Tijekom četiri dana, kazališta iz Austrije, Hrvatske i Njemačke izvela su predstave temeljene na tekstovima Mire Gavrana. Posljednju večer festivala održan je književni susret na temu „Fenomen Miro Gavran”, tijekom kojeg su promovirane Gavranove knjige prevedene na njemački jezik. Promociju je moderirao prof. Tihomir Glowatzky, a autor je pritom ponajviše govorio o svome posljednjem romanu „Portret duše” te pročitao jedno pjevanje poeme „Obrana Jeruzalema” na hrvatskome jeziku, dok je prof. Glowatzky čitao dio te poeme i ulomak iz Gavranove komedije „Pivo” na

Premijer Andrej Plenković na sjednici Savjeta Vlade RH za Hrvate izvan RH, Zagreb, 28. – 29. XI. 2024. Ravnatelj HMI Mijo Marić i predsjednik MH Miro Gavran sudjeluju u radu Savjeta kao njegovi aktivni članovi.

njemačkome jeziku. Na književnome susretu istaknuto je da je samoća sve češća tema u Gavranovim proznim tekstovima, a u kazališnim se tema samoće često isprepliće s komičnim elementima, stvarajući jedinstven spoj koji u publike istodobno izaziva i suze i smijeh. Upravo ta sposobnost da uz jednostavne, a duboko emotivne priče prikaže složenost ljudskih osjećaja čini Gavranov opus bliskim široj publici. Inozemna recepcija najizvođenijega hrvatskog dramatičara sve je kvalitetnija, što pobuđuje dodatni ponos našijenaca koji su svoj novi dom našli na udaljenim meridijanima.

Zatvaranju festivala nazočili su veleposlanik Republike Hrvatske u Saveznoj Republici Njemačkoj NJ. E. Gordan Bakota i generalni konzul Republike Hrvatske u Münchenu Vladimir Duvnjak te izrazili veliko zadovoljstvo zbog uspješne organizacije ovoga festivala kojim se uz kulturu povezuju Hrvatska i Njemačka. Ovogodišnji *GavranFest* bio je mjesto razmjene ideja, iskustava i umjetničkih vizija, jačajući veze među kazalištarcima i obogaćujući kulturni dijalog na globalnoj razini. Predsjednica *Hrvatske kuće* München dr. Neda Caktaš prigodom zatvaranja festivala pozvala je sve nazočne na novi *GavranFest* za dvije godine na istome mjestu.

***

U domovini, pak, zapažano među ovogodišnjim dobitnicima Nagrade za životno djelo „Vladimir Nazor” i umjetnike zaokružena opusa kao što su: talijanist i prevoditelj Mladen Machiedo, skladatelj Zoran Juranić, redatelj Branko Schmidt, dizajner Boris Ljubičić, arhitekt Marijan Hržić...

Zanimljivosti

Prigodom 70. obljetnice utemeljenja Svjetske federacije novinara i pisaca u turizmu, te 60. obljetnice djelovanja njezine hrvatske članice, na svečanosti održanoj u Zagrebu nedavno su dodijeljene ovogodišnje nagrade turističkih novinara i pisaca u turizmu – FIJET *Croatia*, pod pokroviteljstvom Ministarstva turizma i sporta te Ministarstva kulture i medija. Nagrade i priznanja dodjeljuju se najboljim novinarima, putopiscima i autorima, čija su djela obilježila godinu iza nas. Prema prijedlogu međunarodnog žirija, najprestižnijom nagradom Grand Prix *Marco Polo* nagrađeni su sveučilišni profesor Božo Skoko i diplomat Zvonimir Frka-Petešić, autori uspješnice „Hrvatska u 30 priča”, koja je objavljena na hrvatskom, engleskom i francuskom jeziku u nakladi *Ljevaka i Večernjeg lista*, te je punih godinu dana najprodavanija hrvatska publicistička knjiga s područja *društvo, povijest i politika*.

Nagradu im je uručio Tunižanin Tijani Haddad, predsjednik svjetske krovne asocijacije *Federation internationale des journalistes et ecrivains du tourisme* FIJET. Ovogodišnje nagrade za životno djelo dodijeljene su Anti Gavranoviću, doajenu hrvatskog novinarstva te jednom od utemeljitelja FIJET *Hrvatska* te Tini Eterović Čubriilo za afirmaciju autorskih projekata u FIJET-u *Hrvatska*. Nagradu FIJET *Tolerance* dobila je zlatna olimpijka Sandra Peović za iznimno promicanje tolerancije i razumijevanje različitosti kroz sport te Zadarski festival tolerancije za promicanje međukulturnog dijaloga i razumijevanja različitosti kroz filmove, izložbe i edukativne sadržaje. Tijekom ceremonije dodijeljena su i posebna priznanja najuspješnijim turističkim autorskim projektima. Priznanje su dobili i: Festival pustolova „Mate Svjetski” iz Vrgorca za godišnji susret putnika svjetskih razmjera, putopisaca, pustolova, avanturista i svih zaljubljenika u putovanja; Lovinački turistički forum za organizaciju koncerta *Oxygene* na Tulovim gredama na *Majstorskoj cesti*, čarobnoga glazbenog događaja na jednom od najfascinantnijih hrvatskih povijesnih, prirodnih i kulturnih rariteta mitskoga nam Velebita; Jasmina Mrkonja za iznimnu medijsku komunikaciju u promociji Rastoka, jednog od najljepših svjetskih sela... Posebna priznanja za doprinos u povezivanju kulture i turizma, uz ostale laureate, primili su: *Festival dalmatinskih klapa* Omiš za osobite zasluge u promicanju, očuvanju i popularizaciji glazbene kulture klapskih pjesama u Hrvatskoj, te poznata kolekcionarka Dagmar Meneghello za uspješno povezivanje kulture i turizma. Nagradu „Plaketa s likom *Marka Pola*” za najbolje domaće reportaže i putopise objavljene u sezoni 2023./2024. dobio je Philip Nicolaidas sa Cipra za serijal reportaža objavljenih o Zagrebu. Frano Herendija nagrađen je za časopis *In Love with Konavle* u kojem se obrađuju priče o kulturnom i povijesnom nasljeđu Konavala. Maja Zlokić nagrađena je za turističke reportaže iz skrivenih destinacija s tradicijskim priredbama, objavljene u magazinu *Croatia Hot Spots*; Rade Popadić za projekt autentičnih priča *Pečat od vremena* kojim na osebujan način prikazuje život u Dalmatinskoj zagori, objavljenih na multimedijiskome portalu *Dalmacija danas*; Miriam Jukić za serijal autentičnih zapisa iz Hrvatske, posebno kontinentalne; dok je Senka Vlahović nagrađena za reportažu „Osijek romantičan, opušten i samozatajni grad na Dravi”

Laureati Grand Prix *Marco Polo* diplomat Zvonimir Frka-Petešić i dr. sc. Božo Skoko, autori uspješnice „Hrvatska u 30 priča”, objavljene na više jezika. Nagradu im je uručio Tijani Haddad (u sredini), predsjednik svjetske organizacije FIJET-a. (Foto: HINA)

objavljenu na mrežnoj stranici *Putovanja.hr*. Usto, književnik Miro Gavran nagrađen je zasluženo za izniman doprinos u promicanju hrvatske kulture i književnosti u svijetu.

I na kraju, kad je već s pravom nagrađen Festival pustolova „Mate Svjetski” iz Vrgorca, nadamo se da će dogodine biti nagrađena i ekipa entuzijasta iz Zagorja koja je u Oroslavju podigla spomenik prvom „influenceru” u našoj povijesti – Josipu Franju Mikulcu, poznatom pod nadimkom kao *Joža Putnik*, koji je tijekom života skupio čak 30 tisuća autograma bogatih i slavnih. Prije stoljeća i pol Josip Franjo Mikulec iz Krušljeva Sela pokraj Stubičkih Toplica, davne 1878., otišao je u Sjedinjene Američke Države u dobi od 27 godina. Obilazeći ondašnja svjetska središta, u kožom uvezenu knjigu bilježio je zgođe, a također je skupljao autograme i posvete prilikom susreta s brojnim uglednicima i poznatim osobama, među kojima su i američki predsjednici Woodrow Wilson i Theodore Roosevelt.

SUMMARY

PANORAMA OF CULTURAL CREATION AND CROSS-BORDER COOPERATION

The celebration of the *Year of Marko Marulić* ended with a concert performance of Parać's "Judith" in Munich. In a year dedicated to the emblematic *Father of Croatian Literature*, the Ministry of Culture and Media supported and funded various programmes organised by a number of cultural institutions throughout Croatia and its diaspora – from the new website (<https://marulic.hr/>) of the Croatian Language Institute, through two inspiring academic meetings in Split and the Croatian capital ("Colloquium Marulianum XXXIV: Marko Marulić and the Croatian Renaissance"; "The History of the Croatian Language and the Digital Age – On the Occasion of the 500th Anniversary of the Death of Marko Marulić") to the music and stage work based on "Judith" by our internationally renowned musicologist Katarina Livljanić and her Parisian early music ensemble *Dialogos* to the revamped Parać's opera "Judith" at the Croatian National Theatre in Zagreb. The latter opera premiere will also be remembered for the promotion of the new eighth Marulić-themed curtain at the Croatian National Theatre created by the famous painter and set designer Zlatko Kauzlarić Atač. *The Dubrovnik Summer Games* contributed the most to the beauty of the panorama of other cultural events with a Croatian flavour of the past year in the professional elite culture, while the Croatian Fraternal Union of America Youth Cultural Association contributed to amateur cultural and artistic creativity of the Croatian diaspora.

RESUMEN

EL PANORAMA DE LA CREACIÓN CULTURAL Y LA COOPERACIÓN TRANSFRONTERIZA

Con una interpretación de concierto de la "Judita" de Parać en Múnich, concluyó la celebración del *Año de Marko Marulić*. Durante este año dedicado al simbólico *padre de la literatura croata*, el Ministerio de Cultura y Medios brindó apoyo y financió diversos programas organizados por numerosas instituciones culturales en toda Croacia y su diáspora. Entre las iniciativas destacadas se incluyen: el lanzamiento del nuevo sitio web del Instituto de la Lengua Croata (<https://marulic.hr/>), dos inspiradores encuentros científicos en Split y en la capital croata, así como la obra músico-escénica basada en la "Judita", creada por la internacionalmente reconocida musicóloga Katarina Livljanić y su ensamble parisino de música antigua *Dialogos*, además de la renovada ópera "Judita" de Parać en el Teatro Nacional de Croacia en Zagreb. Esta última premiere operística será recordada también por la presentación de un nuevo y solemne telón conmemorativo del Teatro Nacional de Croacia, el octavo del teatro, decorado con un motivo de Marulić, obra del renombrado pintor y escenógrafo Zlatko Kauzlarić Atač. A la belleza del panorama de otros eventos culturales con el sello croata del año pasado contribuyeron de manera destacada, en el ámbito de la cultura profesional de élite, los jubilares *Juegos de Verano de Dubrovnik*, y, en cuanto a la creación artístico-cultural amateur de la diáspora croata, la Federación Cultural de Jóvenes de la Hermandad Croata de América.

KROATISTIČKI OBZORI

Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu *Croaticum* sustavno objavljuje priručnike za učenje hrvatskoga jezika prema *Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike*. Ta serija priručnika vrlo je važna za razvoj kroatističke glotodidaktike iliti poučavanja hrvatskoga kao drugoga, stranoga i nasljednoga jezika. Tim je priručnicima hrvatski jezik stao uz bok drugim dobro opisanim europskim jezicima. Ova serija priručnika ima široku namjenu, uključujući nastavnike i studente kojima mogu poslužiti čak i za planiranje samostalnoga učenja.

Fotografija: Studenti Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture, najstarijega programa za učenje jezika u organizaciji Hrvatske matice iseljenika i Rektorata Sveučilišta u Zagrebu. Sveučilišna škola namijenjena je mladeži hrvatskoga podrijetla i svima onima koji žele upoznati Hrvatsku, steći ili proširiti svoje znanje o njoj te naučiti ili usavršiti hrvatski jezik. (Foto: HMI)

ANA GRGIĆ, DARKO MATOVAC

CROATICUMOVI MATERIJALI ZA UČENJE HRVATSKOGA JEZIKA I KULTURE

U radu se predstavljaju obrazovni materijali za učenje hrvatskoga kao drugoga, stranoga i nasljednoga jezika te obrazovni materijali za učenje sadržaja iz hrvatske kulture koji su osmišljeni i izrađeni te se koriste u nastavnoj praksi u *Croaticumu* – Centru za hrvatski kao drugi i strani jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Središnji dio rada posvećen je *Croaticumovim* najnovijim i najsuvremenijim obrazovnim materijalima za poučavanje hrvatskoga jezika i kulture, te digitalnim materijalima za samostalno učenje. Podsjetimo, *Croaticum* je u suradnji s Centrom za potporu e-učenju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, slijedom financijske potpore Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH, izradio dva besplatna otvorena internetska tečaja hrvatskoga jezika naziva A1.HR i A2.HR. Tečajevi se nalaze na poslužitelju Filozofskog fakulteta na adresama <https://a1.ffzg.unizg.hr>; <https://a2.ffzg.unizg.hr>, te <http://croaticum.ffzg.unizg.hr>. Sučelje, kao i sve upute i objašnjenja ponuđeni su na engleskom i španjolskom, što je posebno bitno istaknuti kad je riječ o gramatičkim objašnjenjima jer su pisana s mnoštvom primjera.

Croaticum, punim imenom Croaticum – Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik, Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, središnje je mjesto poučavanja i učenja hrvatskoga kao drugoga, stranoga i nasljednog jezika u Republici Hrvatskoj, ali i znanstvenoga i stručnoga rada na tom području. Riječ o instituciji koja djeluje od 1962. godine te na kojoj je hrvatski jezik i o hrvatskoj kulturi i društvu tijekom posljednjih više od 60 godina učio velik broj inozemnih studenata. Riječ je o studentima koji dolaze na Sveučilište u Zagrebu u sklopu različitih programa studentskih mobilnosti, zatim o velikom broju potomaka hrvatskih iseljenika, koji u Croaticum dolaze posebice u sklopu programa stipendija za učenje hrvatskoga jezika Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske (od akademske godine 2024./25. stipendije dodjeljuje Ministarstvo demografije i useljeničtva), prema udjelu u ukupnome broju polaznika slijede ih mnogobrojni strani radnici, imigranti, digitalni nomadi, izbjeglice te sve druge osobe koje uče hrvatski zbog mnogobrojnih različitih razloga. Više o Croaticumu, njegovim programima, polaznicima i načinu rada donose Gr-

Slika 1: *Croaticum*ova izdanja

hrvatskoga jezika i hrvatske kulture, ali i materijala za samostalno učenje. Prvi razlog tomu je praktične naravi, naime nisu postojali materijali koji bi se mogli koristiti u nastavi i koji bi bili u skladu sa suvremenim trendovima u poučavanju jezika i usklađeni s različitim razinama prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike, pa ih je trebalo osmisliti i izraditi, u nastavnoj praksi provjeriti njihovu primjenjivost i učinkovitost, te u konačnici i objaviti. Drugi razlog je taj što je bilo jasno da je mnogobrojnim nastavnicima koji poučavaju hrvatski jezik, bilo u drugim akademskim institucijama u Hrvatskoj ili u inozemstvu ili u različitim drugim nastavnim kontekstima, kao što su dopunske škole, škole stranih jezika i sl., sustavno nedostajalo primjerenih materijala i udžbenika prema kojima bi mogli raditi i koji bi jamčili da je nastava ujednačene kvalitete i u skladu s jezičnim razinama prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike, a osobama koje žele učiti hrvatski jezik nedostaje primjerenih materijala kojima bi se mogli (samostalno) služiti. Zbog ta dva razloga, ali i zbog želje da se znanstveno i stručno područje poučavanja i proučavanja hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika što više i bolje razvija te zbog želje da se kroatistička glotodidaktika razvija usporedno s glotodidaktikama jezika koji se znatno češće poučavaju, kao što su engleski, njemački ili govornicima brojniji slavenski jezici, *Croaticum* je tijekom svojega rada, a posebice od početka 21. stoljeća, razvio bogatu izdavačku djelatnost koja se u ovome radu u osnovnim crtama predstavlja.

Izdavačka djelatnost *Croaticuma* obuhvaća s jedne strane objavu nastavnih materijala, ponajprije udžbenika (Čilaš Mikulić, Gulešić Machata, Pasini i Udier 2006.a, Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2009., Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2011.b, Udier 2014., Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2015., Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2021.) i vježbenica (Čilaš Mikulić, Gulešić Machata, Pasini i Udier 2006.b, Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2011.a, Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2011.c, Udier i Gulešić Machata 2014., Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2016., Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2022., Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Udier 2024.), no i gramatičkog priručnika (Matovac 2022.), priručnika za korekciju izgovora (Banković

gić, Matovac i Aleksovski (2022.), Udier i Gulešić Machata (2019.), Udier (2016.), Banković-Mandić i Čilaš Mikulić (2016.) te Cvitanušić Tvico i Đurđević (2012.).

Croaticum je sustavno i predano usmjeren na usavršavanje i unapređivanje nastavnoga procesa poučavanja hrvatskoga jezika te u svoju nastavu uključuje najnovije rezultate znanstvenih i stručnih istraživanja na području glotodidaktike te ista takva istraživanja i samostalno provodi, razvijajući pritom struku i znanstveno i stručno područje kroatističke glotodidaktike, no kao jedan od imperativa svojega rada *Croaticum* je postavio osmišljavanje, izradu i objavu različitih materijala za poučavanje

Mandić 2023.) i udžbenika za poučavanje hrvatske kulture (Udier 2014., Udier 2016, Udier 2019.), a s druge strane obuhvaća objavu opisnih okvira hrvatskoga jezika (Grgić, Gulešić Machata i Nazalević Čučević 2013., Gulešić Machata i Grgić 2015., Grgić i Gulešić Machata 2017.) s pomoću kojih se definiraju jezična znanja i vještine na pojedinim razinama poznavanja jezika prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike. Uz to Croaticum je izradio i digitalne nastavne materijale (Čilaš Mikulić i Gulešić Machata 2017., Gulešić Machata i Matovac 2018.) te jedno prilagođeno izdanje književnog djela (Grgić, Đurđević i Salak 2016.), a u pripremi su i materijali za nastavu s manjim brojem nastavnih sati i većim brojem podrazina. Tablica 1 pregledno prikazuje popis objavljenih materijala o kojima će biti riječ. Dodatno je potrebno reći da Croaticum izdaje i seriju znanstveno-stručnih zbornika (Čilaš Mikulić, Udier i Juričić 2012., Čilaš Mikulić i Juričić 2014., Banković-Mandić, Čilaš Mikulić i Juričić 2016., Banković Mandić, Čilaš Mikulić i Matovac 2019., Čilaš Mikulić, Gulešić Machata i Matovac 2023.) u kojima se objavljuju rezultati istraživanja na području poučavanja i proučavanja hrvatskoga kao drugoga, stranoga i nasljednoga jezika, no o tim zbornicima u ovome radu neće biti riječ jer to nisu materijali za poučavanje ili samostalno učenje (iako su od znatne pomoći svim nastavnicima koji žele na što bolji način osmisliti svoju nastavu).

Tip nastavnog materijala	Naziv	Autor ili urednik	Godina prvog izdanja, izdavač	Razina
Udžbenici	<i>*Hrvatski za početnike 1: Udžbenik i rječnik</i>	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Dinka Pasini, Sanda Lucija Udier	2006. Hrvatska sveučilišna naklada	A1, A2
	Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga jezika za razine A1 i A2	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2021. FF Press	A1, A2
	<i>Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za više početnike (A2–B1)</i>	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2009. FF Press	B1.1
	<i>Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za niži srednji stupanj (B1–B2)</i>	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2011. FF Press	B1.2
	<i>Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2</i>	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2015. FF Press	B2.1
	<i>Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razine B2–C1</i>	Sanda Lucija Udier	2014. FF Press	B2.2

Vježbenice	*Hrvatski za početnike 1: Vježbenica i gramatički pregled	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Dinka Pasini, Sanda Lucija Udier	2006. Hrvatska sveučilišna naklada	A1, A2
	Razgovarajte s nama! Vježbenica hrvatskoga jezika za razine A1 i A2	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2022. FF Press	A1, A2
	Razgovarajte s nama! Vježbenica, gramatika i fonetika hrvatskog jezika za više početnike (A2–B1)	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2011. FF Press	B1.1
	Razgovarajte s nama! Vježbenica, gramatika i fonetika hrvatskog jezika za niži srednji stupanj (B1–B2)	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2011. FF Press	B1.2
	*Razgovarajte s nama! Vježbenica i zvučna vježbenica hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2016. FF Press	B2.1
	Razgovarajte s nama! Gramatika i pravopis hrvatskoga jezika s vježbama za razine B2–C1	Sanda Lucija Udier, Milvia Gulešić Machata	2014. FF Press	B2.2
	Razgovarajte s nama! Vježbenica, zvučna vježbenica i gramatika hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2.1	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier	2024. Hrvatska sveučilišna naklada	B2.1
Gramatika	<i>Basic Croatian Grammar: For Croatian Language Learners</i>	Darko Matovac	2022. Croatian University Press	na engleskom A1, A2 i B1
Priručnik za korekciju izgovora	Priručnik za korekciju izgovora i početno učenje hrvatskog jezika (A manual for Croatian pronunciation and initial learning of Croatian)	Ivančica Banković- Mandić	2023. FF Press	na engleskom A2
Udžbenici o kulturi i društvu	<i>Hrvatska na prvi pogled</i>	Sanda Lucija Udier (ur.)	2014. FF Press	B2, C1, C2
	<i>Croatia at First Sight</i>	Sanda Lucija Udier (ur.)	2016. FF Press	na engleskom sve razine
	<i>Hrvatska na drugi pogled</i>	Sanda Lucija Udier (ur.)	2019. FF Press	B2, C1, C2
Prilagođeno književno djelo	Šegrt Hlapić za razinu B1. Prilagodba romana Čudnovate zgone šegrta Hlapića Ivane Brlić-Mažuranić	Ana Grgić, Ranka Đurđević, Tanja Salak	2016. FF Press	B1

Opisni okviri	<i>Hrvatski A2: Opisni okvir referentne razine A2</i>	Ana Grgić, Milvia Gulešić Machata (ur.)	2017. FF Press	A2
	<i>Hrvatski B1: Opisni okvir referentne razine B1</i>	Ana Grgić, Milvia Gulešić Machata, Iva Nazalević Čučević (ur.)	2013. FF Press	B1
	<i>Hrvatski B1: Opisni okvir referentne razine B2</i>	Milvia Gulešić Machata, Ana Grgić (ur.)	2015. FF Press	B2
Digitalni materijali	Massive Open Online Course of the Croatian Language, A1.HR / Cursos masivos abiertos en línea de lengua croata, A1.HR	Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata (ur.)	2017. na internetu	na engleskom i španjolskom A1
	Massive Open Online Course of the Croatian Language, A2.HR / Cursos masivos abiertos en línea de lengua croata, A2.HR	Milvia Gulešić Machata, Darko Matovac (ur.)	2018. na internetu	na engleskom i španjolskom A2

Tablica 1: *Croaticumovi* objavljeni materijali (* su obilježeni materijali koji više nisu u upotrebi i nisu dostupni u knjižarama)

Udžbenici i vježbenice za učenje hrvatskoga jezika

Ciljevi udžbenika i vježbenica koji su nastali u *Croaticumu* su osposobiti osobe koje uče hrvatski za učinkovitu i realnu komunikaciju na hrvatskome jeziku u skladu s različitim razinama poznavanja jezika prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike. Taj cilj podrazumijeva osim upoznavanja s gramatičkim pravilima i vokabularom i upoznavanje s kulturološkim obilježjima komunikacije na hrvatskome jeziku. U *Croaticumu* se udžbenici, vježbenice i ostali materijali za poučavanje hrvatskoga jezika oblikuju u skladu s komunikacijsko-gramatičko-semantičkim pristupom poučavanju hrvatskoga jezika koji se u *Croaticumu* razvija i usavršava usporedno s razvojem i primjenom materijala u svakodnevnoj nastavnoj praksi, ali i usporedno s provođenjem primijenjenolingvističkih istraživanja i uključivanjem najnovijih znanstvenih i stručnih spoznaja u proces izrade udžbenika, vježbenica i priručnika. Komunikacijsko-gramatičko-semantički pristup poučavanju hrvatskoga jezika u jednakoj mjeri naglasak u poučavanju stavlja na značenje jezičnih jedinica koliko i na njihov oblik i na komunikacijsku situaciju u kojoj se te jezične jedinice pojavljuju. Komunikacija je, u skladu sa suvremenim glotodidaktičkim načelima, polazište, no uzima se u obzir da je komunikacija u jeziku kakav je hrvatski, koji prije svega odlikuje znatno obilje morfoloških oblika, nemoguća bez poznavanja gramatike i ovladavanja njome. Zbog toga materijali koji se razvijaju u *Croaticumu* održavaju činjenicu da je jezik strukturiran sustav gramatičkih elemenata i da je gramatika nositeljica značenja. Objašnjavanje gramatike temelji na objašnjavanju značenja koje se gramatikom prenosi, a to se čini na sustavan, postupan i učinkovit način koji ne opterećuje nepotrebnim te ne odbija pretjeranom i nepotrebnom složenosti. Takav pristup – komunikacijsko-gramatičko-semantički – pokazao se primjerenim i vrlo učinkovitim

u nastavnoj praksi, a progresija poučavanja kakva je razvijena i predstavljena u udžbenicima, vježbenicama i ostalim materijalima temelj je poučavanja hrvatskoga jezika ne samo u Croaticumu nego i na svim drugim mjestima gdje se hrvatski poučava sustavno, posebice na višim razinama. Naravno, u skladu sa suvremenim pristupima poučavanju jezika, udžbenici, vježbenice i ostali materijali nastali u Croaticumu ne zanemaruju kulturološki aspekt učenja jezika te obiluju građom koja na suvremen i zanimljiv način predstavlja činjenice suvremene i tradicijske hrvatske kulture. U nastavku se predstavljaju udžbenik i vježbenica *Hrvatski za početnike 1* te serija udžbenika i vježbenica *Razgovarajte s nama!*

Udžbenik i vježbenica Hrvatski za početnike 1

Udžbenički komplet *Hrvatski za početnike 1: Udžbenik i rječnik* i *Hrvatski za početnike 1: Vježbenica i gramatički pregled* autorica Marice Čilaš Mikulić, Milvije Gulešić Mac-hate, Dinke Pasini i Sande Lucije Udier namijenjen je učenju gramatike i vokabulara, uvježbavanju pravilnog izgovora te razvijanju vještine pisanja na hrvatskome jeziku na početnim razinama učenja hrvatskoga jezika, tj. na razinama jezične kompetencije A1 i A2 prema Zajedničkome europskom referentnom okviru za jezike. Riječ je o udžbeničkome kompletu koji označava početak razvoja modernih nastavnih materijala u Croaticumu. Ti moderni nastavni materijali temelje se na stručnom znanju, ali i na primijenjenolingvističkim znanstvenim istraživanjima. Udžbenik i vježbenica prvi put su objavljeni 2006. godine te je od tada objavljen velik broj novih izdanja, a nastava na početnoj razini učenja hrvatskoga jezika održavala se od tada prema tom udžbeniku i toj vježbenici ne samo u Croaticumu već i na brojnim drugim visokoškolskim ustanovama i fakultetima, kako u Hrvatskoj tako i u inozemstvu, ali i u brojnim školama stranih jezika, dopunskim školama hrvatskoga jezika u inozemstvu i sl. Udžbenik i vježbenica postali su tijekom vremena neizostavna početna točka u poučavanju hrvatskoga jezika te je veliki broj onih koji sada već dobro govore hrvatski prve korake učinio zahvaljujući upravo tom udžbeniku i toj vježbenici. Udžbenik je namijenjen različitim tipovima nastave, no obilje materijala koji donosi omogućuju mu da bude jednako koristan i u kraćim nastavnim kontekstima kao i u intenzivnijoj nastavi. Nije predviđen za samostalno učenje, nego za rad s nastavnikom. Krasi ga i velika razina preglednosti i vizualna privlačnost. Kreće se od komunikacijskog pristupa i velik je naglasak na praktičnom razvoju vještina govorenja, slušanja i razumijevanja uz praktične teme iz svakodnevnog života te uključivanje svakodnevnoga razgovornog jezika, no takav pristup ne zanemaruje gramatičku komponentu poučavanja hrvatskoga jezika, što se posebice jasno uočava u jasnoći, strukturiranosti, primjerenosti i postupnosti poučavanja početnicima vrlo izazovne gramatičke kategorije padeža. To znači da se padežima pristupa uzimajući u obzir ne samo njihovu formu nego i njihovo značenje, tj. padežne uloge. Progresija poučavanja gramatičkih sadržaja u potpunosti je usklađena s progresijom usvajanja leksičkih sadržaja. U vježbenici se sve naučeno uvježbava, a vježbenica osim raznolikih zadataka donosi i bogat, no početnoj

razini primjeren gramatički dodatak u kojem se donosi popis padežnih uloga, pravila za tvorbu glagolskih vremena, popis glagola s njihovim rekcijama i sl. Taj gramatički dodatak olakšava usvajanje gramatičkog sadržaja iz udžbenika, no ujedno služi i kao priručno pomagalo za podsjećanje i pronalaženje informacija. Potrebno je istaknuti da se u udžbeniku *Hrvatski za početnike 1: Udžbenik i rječnik* donose i tekstovi o hrvatskoj povijesti, gradovima, poznatim osobama, običajima i zanimljivostima, tj. da se razvija i kulturološka kompetencija osoba koje uče hrvatski jezik. U konačnici se može reći da su ovaj udžbenik i vježbenica prvi značajan pomak koji je Croaticum napravio na području razvoja nastavnih materijala za poučavanje hrvatskoga jezika te da je njime utrt put svim ostalim mnogobrojnim nastavnim materijalima koji su razvijeni u sljedećem razdoblju.

Seriya udžbenika i vježbenica Razgovarajte s nama!

Seriya udžbenika i vježbenica *Razgovarajte s nama!* obuhvaća niz udžbenika i vježbenica namijenjenih učenju gramatike i vokabulara, uvježbavanju pravilnoga izgovora te razvijanju vještine pisanja na hrvatskome jeziku na svim razinama učenja hrvatskoga jezika, tj. na razinama od A1 do C1 prema Zajedničkome europskom referentnom okviru za jezike. Udžbenik *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga jezika za razine A1 i A2* autorica Marice Čilaš Mikulić, Milvije Gulešić Machate i Sande Lucije Udier objavljen je prvi put 2021. godine, a 2022. godine iste autorice objavile su i vježbenicu *Razgovarajte s nama! Vježbenica hrvatskoga jezika za razine A1 i A2*. Taj udžbenik i vježbenica u nastavnoj praksi na Croaticumu zamijenili su udžbenik *Hrvatski za početnike 1: Udžbenik i rječnik* i vježbenicu *Hrvatski za početnike 1: Vježbenica i gramatički pregled*. Iste autorice objavile su 2009. godine *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za više početnike (A2–B1)*, godine 2011. *Razgovarajte s nama! Vježbenica, gramatika i fonetika hrvatskog jezika za više početnike (A2–B1)*, *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za niži srednji stupanj (B1–B2)* te *Razgovarajte s nama! Vježbenica, gramatika i fonetika hrvatskog jezika za niži srednji stupanj (B1–B2)*. Godine 2015. objavile su *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2*, a 2016. godine *Razgovarajte s nama! Vježbenica i zvučna vježbenica hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2*. Sanda Lucija Udier objavila je 2014. godine *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razine B2–C1* te su iste godine Sanda Lucija Udier i Milvia Gulešić Machata objavile *Razgovarajte s nama! Gramatika i pravopis hrvatskoga jezika s vježbama za razine B2–C1*. Godine 2024. objavljena je *Razgovarajte s nama! Vježbenica, zvučna vježbenica i gramatika hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2.1* autorica Marice Čilaš Mikulić, Milvije Gulešić Machate i Sande Lucije Udier te je ta vježbenica u nastavnoj praksi na Croaticumu zamijenila *Razgovarajte s nama! Vježbenica i zvučna vježbenica hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2*.

Seriya udžbenika i vježbenica *Razgovarajte s nama!* obuhvaća tako niz od ukupno pet udžbenika i pet vježbenica te je jedinstven i nezamjenjiv proizvod u kontekstu pouča-

Slika 2: Serija udžbenika *Razgovarajte s nama!*

vanja hrvatskoga jezika jer je riječ o jedinoj seriji udžbenika i vježbenica koja pokriva toliko velik raspon poučavanja – od početne (A1) do napredne (C1) razine. Zbog te svoje sveobuhvatnosti serija *Razgovarajte s nama!* već je dugi niz godina jedan od najpopularnijih i najboljih izbora za učenje hrvatskoga jezika kojemu se okreću ne samo oni koji hrvatski uče na Croaticumu nego i svi oni koji ga uče u drugim akademskim institucijama u Hrvatskoj i u svijetu, u brojnim neakademske kontekstima kao što su škole stranih jezika ili u kontekstima manje institucionalnog ili neinstitucionalnog učenja hrvatskoga jezika, posebice u kontekstima hrvatske dijaspor. Serija *Razgovarajte s nama!* temelji se na sustavnoj primjeni teorijskih i stručnih znanja te na prihvaćanju iskustva iz nastavne prakse. Odlikuje se stoga odličnom strukturiranošću i logičnom progresijom u usložnjavanju poučavanoga. Svi udžbenici i vježbenice u nizu *Razgovarajte s nama!* temelje se na komunikacijsko-gramatičko-semantičkom pristupu poučavanju hrvatskoga jezika te donose brojne pomno odabrane i relevantne kulturološke informacije, a svaka lekcija pokriva različite aspekte jezika pritom ne zanemarujući razvoj niti jedne od jezičnih kompetencija. Vježbenice donose mogućnost uvježbavanja naučenog i mogućnost samoprovjere, a gramatički sažetci i prilogi koji se u njima donose pomažu u lakšem i jednostavnijem usvajanju i ponavljanju. Posebice je važno istaknuti da svaki udžbenik i svaka vježbenica donose brojne zvučne zapise koji potiču razvoj vještine slušanja i razumijevanja, a dodatno je potrebno napomenuti da vježbenice donose i fonetski dodatak koji omogućuje uvježbavanje izgovora. Potrebno je reći i da je cijela serija bogato ilustrirana, što je posebice važno jer motivira i potiče na brže usvajanje.

Svi udžbenici i vježbenice u seriji sadržajno su iznimno bogati pa su pogodni i za upotrebu u intenzivnijim programima učenja, no dovoljno su prilagodljivi da se mogu upotrebljavati u svim raznolikim kontekstima poučavanja. Iako su primarno namijenjeni za grupni rad s nastavnikom, moguće ih je koristiti i samostalno i u individualnome radu s nastavnikom, posebice na višim razinama učenja. Serija *Razgovarajte s nama!*, kao uostalom i svi ostali materijali koji su razvijeni u Croaticumu, namijenjena je stoga različitim korisnicima – od studenata slavistike i kroatistike, preko potomaka hrvatskih iseljenika, do polaznika tečajeva hrvatskoga jezika. Tijekom protekla dva desetljeća postala je vrijedan i neizbježan resurs svima koji žele naučiti hrvatski, ali i svima onima koji se bave poučavanjem hrvatskoga jezika, a zahvaljujući svojoj ute-

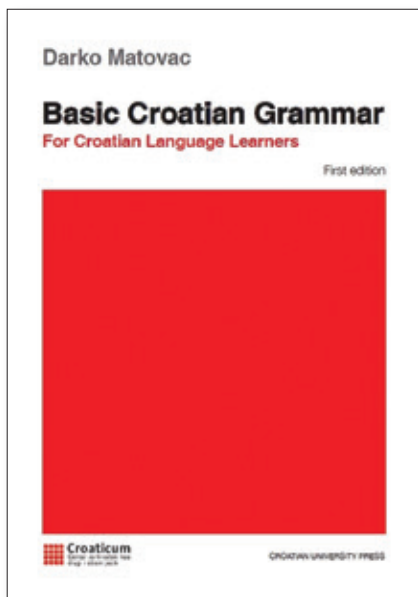
meljenosti u stručnome znanju, teorijskoj podlozi i primjeni rezultata primijenjeno-lingvističkih istraživanja te zahvaljujući svojoj prilagodljivosti i privlačnosti zasigurno će ostati relevantna i nezaobilazna točka od koje kreće poučavanje hrvatskoga jezika.

Gramatika hrvatskoga jezika

Gramatički priručnik *Basic Croatian Grammar: For Croatian Language Learners* autora Darka Matovca objavljen je 2022. godine i donosi temeljni opis gramatičke strukture hrvatskoga jezika i namijenjen je primarno osobama koje uče hrvatski kao drugi i strani jezik na početnoj razini (A1, A2) i srednjoj razini (B1) učenja jezika prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike. Gramatički opisi i objašnjenja napisani su na engleskome jeziku kako bi bili dostupni što većem broju osoba, a osim gramatičkih opisa i objašnjenja i svi mnogobrojni primjeri prevedeni su na engleski. U priručniku se donosi opis gramatike hrvatskoga jezika koji je prikladan i lako razumljiv te shvatljiv osobama koje tek uče jezik, ali i onim osobama koje žele poboljšati i unaprijediti svoje znanje, primjerice nasljednim govornicima kakvi su potomci hrvatskih iseljenika. Ne pretpostavlja se poznavanje lingvističkih termina i pojmova, što znači da priručnik mogu koristiti svi. Priručnik je predviđen za samostalnu upotrebu, no može se koristiti i u učionicama uz vodstvo nastavnika te nastavnicima može pomoći u osmišljavanju nastave i objašnjavanju gramatičkih pravila. Strukturom priručnik prati redoslijed kojim se gramatičke teme uče u udžbenicima i opisuju u opisanjima referentnih razina. To znači da se može čitati poglavlje po poglavlje, a svako sljedeće poglavlje proširuje prethodno znanje. Informacije se ponavljaju na mnogim mjestima u priručniku kako bi se objašnjenja učinila pristupačnijima i razumljivijima, a neka poglavlja na pregledan i lako razumljiv način usustavljaju veće cjeline te donose brojne tablice koje pridonose preglednosti i omogućuju brže i učinkovitije učenje. Od tradicionalnih gramatičkih priručnika hrvatskoga jezika ovaj gramatički priručnik razlikuje se po tome što detaljno objašnjava gramatička pravila koja se u tradicionalnim priručnicima u pravilu samo navode bez pružanja objašnjenja i po tome što se usmjerava na gramatičke pojave koje su osobama koje uče hrvatski iznimno zahtjevne. Kao ključne karakteristike ovoga gramatičkog priručnika mogu se istaknuti pojednostavljen pristup koji se usmjerava na prikazivanje osnovnih gramatičkih pravila bez opterećujućih detalja, orijentiranost na učenika jer je naglasak na objašnjavanju gramatičkih pojava koje su najveći izazov osobama koje uče hrvatski jezik, praktičnost primjene koja se očituje u sustavnosti i preglednosti te navođenju brojnih primjera s prijevodom na engleski jezik, usmjerenost na praktičnost primjene te utemeljenost u višegodišnjem autorovu iskustvu u poučavanju hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika.

Priručnik za korekciju izgovora

Godine 2023. materijalima za poučavanje hrvatskoga jezika Ivančica Banković-Mandić dodala je i *Priručnik za korekciju izgovora i početno učenje hrvatskog jezika (A manual for Croatian pronunciation and initial learning of Croatian)*. Riječ je o priručniku

Slika 3: Basic Croatian Grammar for Croatian language learners

govora u ovome priručniku gradi se oko bajke o Snjeguljici i sedam patuljaka. Autorica je priručnik podijelila u sedam cjelina (i patuljaka je sedam) pa se različitim vježbama na pojednostavljenome tekstu bajke uvježbava izgovor glasova i izgovornih cjelina, glasovne asimilacije, naglasci, intonacije te interpunkcija u hrvatskome jeziku. Na kraju priručnika nalazi se prijevod polaznoga teksta o Snjeguljici i sedam patuljaka na čak 18 jezika, npr. na albanski, arapski, bugarski, kineski, mađarski, portugalski, slovački. *Priručnik za korekciju izgovora i početno učenje hrvatskog jezika (A manual for Croatian pronunciation and initial learning of Croatian)* svojom je specifičnom namjenom i usmjerenošću na fonetsko-fonološku jezičnu kompetenciju te konceptom utemeljenim na gotovo univerzalno poznatoj bajci posve jedinstven tip priručnika.

Udžbenici za učenje o hrvatskoj kulturi i društvu

Udžbenik *Hrvatska na prvi pogled* objavljen je 2014. godine, a udžbenik *Hrvatska na drugi pogled* objavljen je 2019. godine. Prijevod prvog udžbenika na engleski jezik pod nazivom *Croatia at First Sight* objavljen je 2016. godine. Urednica tih udžbenika je Sanda Lucija Udier, a udžbenici su osmišljeni i uređeni kao propedeutički skupovi tekstova o najvažnijim temama koje određuju hrvatsku kulturu, društvo i identitet. Udžbenik *Hrvatska na prvi pogled* u deset poglavlja donosi temeljni uvod u hrvatsku kulturu uz tekstove koji govore o hrvatskome jeziku, književnosti, geografiji, povijesti, politici, filmu, svakodnevicu, umjetnosti i etnologiji. Udžbenik *Hrvatska na drugi pogled* svojevrsan je nastavak te u

koji je namijenjen početnicima koji su na razini A1/A2 poznavanja jezika prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike. Ovaj priručnik specifičan je i jedinstven po tome što je usmjeren isključivo na olakšavanje i približavanje učenja izgovora, tj. na stjecanje fonetsko-fonološke jezične kompetencije koja je važan preduvjet za stjecanje ostalih jezičnih kompetencija. Priručnik se može koristiti u grupnoj nastavi, ali i za samostalno učenje i usavršavanje izgovora jer sve vježbe prate zvučni zapisi. Izrada priručnika predstavlja proširenje i nadogradnju postojećih fonetskih dodataka koje je ista autorica već objavila kao dijelove vježbenica u seriji *Razgovarajte s nama!* te u rubrikama *Fonetski kutak* u sklopu internetskih tečajeva. Ipak, ovaj priručnik razlikuje se od fonetskih dodataka u mnogočemu, a ponajviše u tome što se tematski oblikuje oko jednog koncepta koji se zatim razrađuje. Naime, poučavanje iz-

devet poglavlja donosi tekstove koji su usmjereni ponajprije prema aktualnim pitanjima hrvatskoga društva te pružaju detaljniji uvid u teme kao što su gospodarstvo, migracije, religija, školstvo, mediji ili sport. Tekstove su napisali istaknuti stručnjaci na pojedinim područjima koja su tematizirana, pritom samostalno birajući činjenice i nudeći njihove interpretacije imajući na umu pogled na hrvatsku kulturu i društvo izvana te pružajući sveobuhvatan interdisciplinarni pristup temama. Udžbenici su vrlo vrijedan doprinos razumijevanju hrvatske kulture i društva ne samo strancima i osobama koje se žele uključiti u hrvatsko društvo učeći o njegovoj kulturi i identitetu, nego i domaćim čitateljima jer pruža sveobuhvatan opis društva i kulture ne pretpostavljajući samorazumljivost nekih tema ili njihovu suvišnost. Udžbenici nisu namijenjeni samo studentima kroatistike, kroatologije, slavistike, međunarodnih odnosa ili politologije, potrebno je istaknuti, nego svima onima koje zanima hrvatska kultura, koji žele steći osnovna znanja o hrvatskoj povijesti i sadašnjosti, koji se žele upoznati s različitim vidovima hrvatskoga identiteta, koji žele proširiti svoja znanja o hrvatskome jeziku, književnosti, umjetnosti i kulturi općenito te koji se žele upoznati s izazovima s kojima se susreće suvremeno hrvatsko društvo. Imajući na umu usmjerenost udžbenika i na osobe koje uče hrvatski, pisani su jednostavnim i jasnim jezikom, a tekstovi su popraćeni brojnim ilustracijama.

Prilagođeno izdanje književnog djela

Knjiga *Šegrt Hlapić za razinu B1. Prilagodba romana Čudnovate zgođe šegrta Hlapića Ivane Brlić-Mažuranić* autorica Ane Grgić, Ranke Đurđević i Tanje Salak objavljena je 2016. godine te je zanimljiv doprinos Croaticumovim materijalima za učenje hrvatskoga jezika jer je riječ o prvome hrvatskom izdanju namijenjenom lakom čitanju, tzv. engl. *easy reader*. Riječ je o specifičnome formatu u kojem se, uzimajući u obzir ciljnu publiku koja ne vlada jezikom u potpunosti, prilagođava leksik, jezična struktura i broj riječi u tekstu kako bi se razvile ukupna jezična i kulturna kompetencija. Prilagodba je namijenjena osobama koje znaju hrvatski na razini B1 prema Zajedničkom europskom okviru za jezike. To znači da osobe koje uče hrvatski jezik to važno djelo iz korpusa hrvatske nacionalne književnosti, koje su zbog nepotpune ovladanosti hrvatskim jezikom dosad mogli čitati isključivo u prijevodu na druge jezike (npr. na ruskom, mađarskom, češkom, japanskom, korejskom, perzijskom, esperantu), više ne moraju čekati da ovladaju najvišim razinama poznavanja hrvatskoga, nego ga na hrvatskome jeziku mogu čitati već na razini B1. Budući da su se u leksičkoj prilagodbi ovoga književnog teksta pojavile riječi koje ne pripadaju ili tek djelomično pripadaju svakodnevnom leksiku karakterističnome za razinu B1, autorice su se poslužile različitim postupcima kako bi očuvale autentičnost i stilsku prepoznatljivost djela. Primjerice, riječi kao što su *postolar*, *šegrt* ili *kola* danas zasigurno ne pripadaju svakodnevnom jeziku, ali zbog važnosti tih riječi za samu priču autorice ih zadržavaju i u prilagođenom tekstu. Riječi koje bi nekim govornicima na toj razini mogle biti poznate, a drugima ne, autorice prilagodbe svrstavaju u skupinu *manje poznatih riječi*. U nastojanju da se sama priča što jednostavnije prati i razumije, nepoznate i manje poznate riječi podebljane su u tekstu, a uz rubove teksta nalazi se prijevod tih riječi na engleski. Svaki sljedeći put kada se ta riječ ponovno pojavi, ona je opet podcrtana kako bi se podsjetilo da se ranije već pojavljivala u tekstu. Sve riječi poredane po abecedi nalaze i na kraju knjige u *Rječniku*

Slika 4: Ilustracija iz knjige *Šegrt Hlapić* za razinu B1. Prilagodba romana *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* Ivane Brlić-Mažuranić

nepoznatih i manje poznatih riječi. Izdanje je opremljeno i lijepim ilustracijama koje je napravila polaznica Croaticuma iz Portugala. U budućnosti je planirano da knjiga dobije i svoju digitalnu i zvučnu inačicu pa će oni koji uče hrvatski jednostavnim klikom moći upoznati Hlapića.

Adaptacije drugih književnoumjetničkih djela već su uvrštene u različite druge Croaticumove materijale za poučavanje hrvatskoga jezika, npr. bajka o Snjeguljici u priručniku za korekciju izgovora, a u nastavnim materijalima za poučavanje hrvatskoga jezika na višim razinama osobe koje uče hrvatski upoznaju se i s originalnim hrvatskim književnoumjetničkim tekstovima. Svjesni kulturološke važnosti koje književnoumjetnički tekstovi unose u nastavu hrvatskoga jezika, u Croaticumu se i dalje radi na adaptacijama tekstova za pojedine razine poučavanja kako bi se svim osobama koje uče hrvatski jezik omogućilo

da uz vrijedna književnoumjetnička djela hrvatskoga nacionalnog korpusa osjete radost čitanja te poboljšaju svoju ukupnu jezičnu i kulturnu kompetenciju.

Opisni okviri poučavanja hrvatskoga kao drugoga jezika digitalne epohe

Croaticum je objavio i priručnike *Hrvatski A2: Opisni okvir referentne razine A2* urednica Ane Grgić i Milvije Gulešić Machata (2017. godine), *Hrvatski B1: Opisni okvir referentne razine B1* urednica Ane Grgić, Milvije Gulešić Machate i Ive Nazalević Čučević (2013. godine) i *Hrvatski B2: Opisni okvir referentne razine B2* urednica Milvije Gulešić Machate i Ane Grgić (2015. godine). Riječ je o opisnim okvirima za hrvatski jezik referentnih razina A2, B1 i B2 prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike koji su izrađeni u suradnji s Vijećem Europe. Ta serija priručnika vrlo je važna za razvoj kroatističke glotodidaktike, tj. struke poučavanja hrvatskoga kao drugoga, stranoga i nasljednoga jezika jer su u tim priručnicima razrađene i raščlanjene jezične funkcije, gramatički oblici, rječnik i protipni izrazi nužni za ovladanost hrvatskim jezikom na pojedinim opisanim razinama. Tim priručnicima hrvatski jezik stao je uz bok drugim dobro opisanim europskim jezicima koji tragaju za jasnim i nedvosmislenim razgraničavanjem i vrednovanjem pojedinih jezičnih razina. Ova serija osmišljena je tako da se njome mogu služiti izraživači različitih programa učenja hrvatskoga jezika, nastavnici hrvatskoga jezika za neizvorne govornike,

ali je namijenjena i za planiranje samostalnoga učenja. Budući da su ovi priručnici svojevrsni mjerni instrumenti za razine A2, B1 i B2, važno je da svi njihovi korisnici znaju kako se njima ispravno služiti. Nije, naime, isto poučavati isti broj sati u samo nekoliko dana i tjedana ili u nekoliko mjeseci, jednom ili pet dana u tjednu, nije isto ni događati li se to u Hrvatskoj ili negdje drugdje, jesu li oni koje poučavamo govornici srodnih jezika ili nisu, je li riječ o mladima ili o nešto starijima i sl. Uzimajući sve to u obzir, vrlo je važno razumjeti da opisni okviri nisu programi i strogi propisi, nego fleksibilni opisi onih struktura i vještina kojima je potrebno ovladati na pojedinoj razini poznavanja hrvatskoga jezika.

Neobjavljeni materijali za učenje hrvatskoga jezika

Croaticumova serija udžbenika i vježbenica *Razgovarajte s nama!* namijenjena je, kao što je već istaknuto, većinom upotrebi u nastavnim kontekstima koji podrazumijevaju veći broj nastavnih sati na pojedinoj razini poznavanja jezika, npr. učenje hrvatskoga jezika u trajanju od tri nastavna sata svaki dan tijekom cijelog semestra, što je najpopularniji program učenja hrvatskoga jezika na Croaticumu (usp. Grgić, Matovac i Aleksovski 2022.). Međutim, nastava se u nekim programima, pa tako i tijekom Croaticumove ljetne/zimske/jesenske škole hrvatskoga jezika i kulture ili tijekom tečajeva hrvatskoga jezika za Erasmus+ studente koji ne studiraju na Filozofskome fakultetu, nego na ostalim sastavnicama Sveučilišta u Zagrebu, održava i u manjem broju nastavnih sati. Za potrebe poučavanja hrvatskoga jezika u takvim kraćim programima Croaticumovi lektori izradili su zasebne nastavne materijale koji još nisu objavljeni pa nisu dostupni široj javnosti, no svakodnevno se upotrebljavaju i testiraju u nastavnoj praksi s ciljem da se u budućnosti objave. S obzirom na to da je u takvim tzv. skraćanim tečajevima riječ uglavnom o 60 sati jezične nastave s polaznicima, jasno je da su ti nastavni materijali prilagođeni različitim podrazinama glavnih razina, npr. razina B1.1 ima dvije podrazine, razina B2.1 ima dvije podrazine i sl.

U tim neobjavljenim Croaticumovim nastavnim materijalima, kao i u svima onima koji su do sada objavljeni, polazišta su umnogome slična pa su lekcije uglavnom strukturirane tako da se počinje razgovorom o pojedinoj temi, slijedi tekst za čitanje ili slušanje pa zadatci kojima se provjerava razumijevanje i zadatci koji pospješuju ovladavanje vokabularom. Nakon toga vježba se jezik u različitim komunikacijskim situacijama, donosi se gramatički dio lekcije s vježbama te na kraju tekstovi i zadatci za uvježbavanje slušanja i pisanja.

Dodatno, lektori u Croaticumu svakodnevno izrađuju i mnoštvo drugih različitih nastavnih materijala, kako onih koji su prilagođeni pojedinim specifičnim grupama tako i onih koji se upotrebljavaju u specifičnim nastavnim kontekstima, primjerice u individualnoj nastavi, u nastavi na daljinu ili na specijaliziranim tečajevima. Svi materijali podliježu višestrukim postupcima provjere u nastavi, zatim vrednovanju, najprije od kolega i korisnika, a zatim i u vidu recenzentskih postupaka relevantnih stručnjaka za hrvatski kao drugi, strani i nasljedni jezik i stručnjaka za poučavanje stranih jezika.

Digitalni materijali s inovativnim sadržajima

Croaticum je 2017. i 2018. godine u suradnji s Centrom za potporu e-učenju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, slijedom poticaja i financijske potpore Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske, izradio dva besplatna otvorena internetska tečaja hrvatskoga jezika naziva A1.HR (Čilaš Mikulić i Gulešić Machata, 2017.) i A2.HR (Gulešić Machata i Matovac, 2018.). Riječ je o internetskim tečajevima koji su organizirani kao MOOC (engl. *massive open online course* / masovni otvoreni internetski tečajevi), što znači da su dostupni velikom broju ljudi, da ih istodobno mogu pohađati tisuće polaznika i, u slučaju tečajeva A1.HR i A2.HR, da su potpuno besplatni. Takav tip tečaja vrlo je popularan jer omogućuje fleksibilno učenje, tj. polaznici nastavnim materijalima mogu pristupiti kad im odgovara i mogu učiti brzinom koja im odgovara. Razvojem MOOC tečaja hrvatskoga jezika Croaticum se pridružio mnogim prestižnim sveučilištima i drugim obrazovnim institucijama koje nude takav tip tečaja, a učenje hrvatskoga jezika postalo je dostupnije i inkluzivnije jer takav tip tečaja pruža priliku za učenje osobama koje nemaju pristup tradicionalnim obrazovnim kontekstima ili im takvi tradicionalni obrazovni konteksti ne odgovaraju, npr. nemaju pristup nastavniku hrvatskoga jezika zbog udaljenosti ili nemaju mogućnost pohađanja klasičnih tečajeva. Budući da je ideja o izradi i pokretanju tih tečajeva došla od Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske, glavni cilj tih tečaja svakako je učiniti lako dostupnim i potpuno besplatnim tečaj za učenje hrvatskoga jezika odraslim potomcima iseljenih Hrvata. Međutim, informacije o broju i lokaciji korisnika koji pristupaju tečajevima pokazuje da oni imaju puno širu bazu korisnika, a što je vrlo jasno vidljivo u posljednje vrijeme u kontekstu otvaranja hrvat-

Slika 5: Polaznici *Croaticumove* jesenske škole hrvatskoga jezika i kulture u akademskoj godini 2023./2024.

skoga tržišta rada stranim radnicima te u kontekstu većeg broja izbjeglica, migranata i azilanata koji se žele uključiti u hrvatsko društvo. Tečajevi se nalaze na poslužitelju Filozofskoga fakulteta na adresama <https://a1.ffzg.unizg.hr> i <https://a2.ffzg.unizg.hr>, no moguće im je pristupiti i preko internetskih stranica Croaticuma na adresi <http://croaticum.ffzg.unizg.hr>. Za pristup nije potrebno otvarati novi korisnički račun, već se tečaju može pristupiti s pomoću Facebookova ili Googleova korisničkoga računa. Sučelje, kao i sve upute i objašnjenja ponuđeni su na engleskom i španjolskom, što je posebno bitno istaknuti kad je riječ o gramatičkim objašnjenjima jer su pisana opširno i s mnoštvom primjera. Svaki tečaj sastoji se od oko 80 lekcija podijeljenih u više cjelina (A1 ima 2 230 online aktivnosti i resursa, a A2 1 630 aktivnosti i resursa), a za svaku lekciju potrebno je oko 45 minuta. Svaka lekcija sastoji se od nekoliko zadataka u kojima se uvježbavaju različite jezične vještine (slušanje, razumijevanje, poznavanje leksika, poznavanje gramatike i dr.), a u svakoj lekciji obrađuje se i jedna gramatička tema te se donosi kulturološki tekst popraćen vježbama razumijevanja. Nadalje, potrebno je istaknuti da i lekcije imaju dio posvećen fonetici u kojem se objašnjavaju izgovori glasova, glasovne promjene i sl. te se sve uvježbava na specifično osmišljenim zadacima. Cilj tih dvaju tečajeva je omogućiti ljudima koji trenutno ne mogu doći u Hrvatsku ili ne mogu prisustvovati redovito sinkronome internetskom tečaju učenja hrvatskoga jezika te im pomoći da se pripreme za dolazak u Hrvatsku.

Prema podacima iz rujna 2024., tečaj A1 s engleskim sučeljem pohađalo je ukupno 17 263 polaznika, a tečaj sa španjolskim sučeljem njih 5 980. Tečaj A2 s engleskim sučeljem pohađalo je ukupno 1 715 polaznika, a tečaj sa španjolskim sučeljem 384 polaznika, što je ukupno više od 25 000 polaznika. Što se tiče zemalja iz kojih pristupaju, zanimljivo je napomenuti da je riječ o čak 127 različitih zemalja, a najčešće je riječ (redom po broju posjeta) o polaznicima iz Sjedinjenih Američkih Država, Brazila,

Slika 6: A1.HR i A2.HR

Argentine, Kanade i Australije (za oba tečaja). Korisnici pristupaju većinom (67%) korištenjem mobilnih uređaja (pametni telefoni i tableti), a zbog vremenskih razlika u odnosu na našu vremensku zonu, tečaju pristupaju podjednako u svako doba dana i noći. Veliki porast upisa je prije ljeta (svibanj do srpnja) i pred božićne praznike (kraj studenoga i cijeli prosinac).

Zaključno o potrebama, preprekama i planovima

O hrvatskome jeziku nerijetko se govori kao o malome, rjeđe poučavanome jeziku koji je, kao i većina drugih jezika sa sličnim brojem govornika, pod stalnom ugrozom mogućeg zatvaranja studija, škola i lektorata na kojima se u svijetu poučava. S druge strane, Hrvatska sve više prestaje biti isključivo iseljenička te postaje sve više useljenička zemlja pred čijim je useljenicima zadatak da ovladaju lokalnim, okolinskim, hrvatskim jezikom. U Croaticumu je broj polaznika programa učenja hrvatskoga jezika već godinama u porastu, a zadaća Centra i njegovih zaposlenika je učiniti ovladavanje hrvatskim jezikom što učinkovitijim, bržim i boljim. Učiniti hrvatski jezik vidljivim na globalnome tržištu te privlačnim za učenje što većem broju ljudi u Hrvatskoj i izvan nje nije jednostavan zadatak. Uz to što je nužno osmisliti političke strategije, programe i planove za integraciju neizvornih govornika hrvatskoga jezika u hrvatsko društvo, posebice programe reintegracije potomaka hrvatskih iseljenika, što je zadaća političkih i administrativnih struktura, nužno je osigurati odgovarajuće programe i nastavne materijale za učenje hrvatskoga jezika, što je svakako zadaća same struke. Stoga je izrada novih i osuvremenjivanje postojećih nastavnih materijala zadatak koji Croaticum trajno ima pred sobom, a sami autori tih materijala često ističu da se sadržaji i načini poučavanja nikako ne smiju trajno zadržati u istom obliku, nego da se trebaju sustavno i kontinuirano mijenjati u skladu s napretkom u teoriji i praksi poučavanja jezika i kulturoloških istraživanja te se dodatno prilagođavati potrebama korisnika kako ne bi zastarjeli (Udier i Gulešić Machata, 2019: 31-32).

Trenutačno se u Croaticumu radi na razvoju nekoliko različitih specijaliziranih priručnika i udžbenika, a želje i planovi tiču se uglavnom izrade digitalnih nastavnih materijala (e-udžbenika, e-tečaja, aplikacija, digitalnih didaktičkih igara, *podcasta*, obrazovnih videomaterijala i sl.), pri čemu treba voditi računa o primjerenosti formata digitalnih sadržaja, o ograničenjima i mogućnostima koje takvi digitalni formati pružaju, ali i o svrsi i ciljevima koji se žele postići, posebice uzimajući u obzir raznolikosti potencijalnih korisnika tih materijala. Iako je izazova na tome putu doista mnogo, ponajprije tu u obzir treba uzeti brzinu razvoja digitalnih formata te nedostatak dovoljnog broja istraživanja učinkovitosti njihove upotrebe, Croaticum će i dalje predano raditi na izradi materijala koji bi na nastavi, ali i pri samostalnom učenju, bili inovativniji, učinkovitiji i prilagođeniji potrebama osoba koje uče prema materijalima koji su već dostupni želeći tako omogućiti da svima koji žele i nastoje (na)učiti hrvatski jezik taj proces bude što brži, učinkovitiji i ugodniji.

Literatura

- Banković-Mandić, Ivančica. 2023. *Priručnik za korekciju izgovora i početno učenje hrvatskog jezika (A manual for Croatian pronunciation and initial learning of Croatian)*. Zagreb: FF Press.
- Banković-Mandić, Ivančica, Marica Čilaš Mikulić. 2016. „Hrvatski kao drugi i strani jezik iz sveučilišne perspektive”. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 40, 121–138.
- Banković-Mandić, Ivančica, Marica Čilaš Mikulić, Antonio-Toni Juričić (ur.). 2016. *Croaticum: Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 3. zbornik radova*. Zagreb: FF press.
- Banković-Mandić, Ivančica, Marica Čilaš Mikulić, Darko Matovac (ur.). 2019. *Croaticum: Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 4. zbornik radova*. Zagreb: FF press.
- Cvitanušić Tvico, Jelena, Ranka Đurđević. 2012. „Pola stoljeća Croaticuma”. U *Croaticum: Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 1. zbornik radova*. Uredili Čilaš Mikulić, Marica, Antonio Toni Juričić i Sanda Lucija Udier, 123–133. Zagreb: FF Press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Dinka Pasini, Sanda Lucija Udier. 2006a. *Hrvatski za početnike 1: Udžbenik i rječnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Dinka Pasini, Sanda Lucija Udier. 2006b. *Hrvatski za početnike 1: Vježbenica i gramatički pregled*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2009. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za više početnike (A2–B1)*. Zagreb: FF Press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2011a. *Razgovarajte s nama! Vježbenica, gramatika i fonetika hrvatskog jezika za više početnike (A2–B1)*. Zagreb: FF Press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2011b. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za niži srednji stupanj (B1–B2)*. Zagreb: FF Press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2011c. *Razgovarajte s nama! Vježbenica, gramatika i fonetika hrvatskog jezika za niži srednji stupanj (B1–B2)*. Zagreb: FF Press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Antonio-Toni Juričić, Sanda Lucija Udier (ur.). 2012. *Croaticum: Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 1. zbornik radova*. Zagreb: FF press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Antonio-Toni Juričić (ur.). 2014. *Croaticum: Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 2. zbornik radova*. Zagreb: FF press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2015. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2*. Zagreb: FF Press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2016. *Razgovarajte s nama! Vježbenica i zvučna vježbenica hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2*. Zagreb: FF Press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata (ur.). 2017. Massive Open Online Course of the Croatian Language, A1.HR / Cursos masivos abiertos en línea de lengua croata, A1.HR. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, <https://a1.ffzg.unizg.hr/>

- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier 2021. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga jezika za razine A1 i A2*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2022. *Razgovarajte s nama! Vježbenica hrvatskoga jezika za razine A1 i A2*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Darko Matovac (ur.). 2023. *Croaticum: Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 5. zbornik radova*. Zagreb: FF press.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, Sanda Lucija Udier. 2024. *Razgovarajte s nama! Vježbenica, zvučna vježbenica i gramatika hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razinu B2.1*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Grgić, Ana, Milvia Gulešić Machata, Iva Nazalević Čučević (ur.). 2013. *Hrvatski B1: Opisni okvir referentne razine B1*. Zagreb: FF Press.
- Grgić, Ana, Ranka Đurđević, Tanja Salak. 2016. *Šegrt Hlapić za razinu B1. Prilagodba romana Čudnovate zgode šegrta Hlapića Ivane Brlić-Mažuranić*. Zagreb: FF Press.
- Grgić, Ana, Milvia Gulešić Machata (ur.). 2017. *Hrvatski A2: Opisni okvir referentne razine A2*. Zagreb: FF Press.
- Grgić, Ana, Darko Matovac, Marinela Aleksovski, Marinela. 2022. „60. godina Croaticuma – Centra za hrvatski kao drugi i strani jezik”, *Hrvatski iseljenički zbornik (2021.)*; 106–125.
- Gulešić Machata, Milvia, Ana Grgić (ur.). 2015. *Hrvatski B2: Opisni okvir referentne razine B2*. Zagreb: FF Press.
- Gulešić Machata, Milvia, Darko Matovac (ur.). 2018. *Massive Open Online Course of the Croatian Language, A2.HR / Cursos masivos abiertos en línea de lengua croata, A1.HR*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, <https://a2.ffzg.unizg.hr/>
- Matovac, Darko. 2022. *Basic Croatian Grammar: For Croatian Language Learners*. Zagreb: Croatian University Press.
- Udier, Sanda Lucija 2014. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za razine B2–C1*. Zagreb: FF Press.
- Udier, Sanda Lucija (ur.). 2014. *Hrvatska na prvi pogled*. Zagreb: FF Press.
- Udier, Sanda Lucija (ur.). 2016. *Croatia at First Sight*. Zagreb: FF Press.
- Udier, Sanda Lucija. 2016. „Filološki pristup poučavanju hrvatskoga kao inoga jezika”. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 40 (60), 139–152.
- Udier, Sanda Lucija (ur.). 2019. *Hrvatska na drugi pogled*. Zagreb: FF Press.
- Udier, Sanda Lucija, Milvia Gulešić Machata 2014. *Razgovarajte s nama! Gramatika i pravopis hrvatskoga jezika s vježbama za razine B2–C1*. Zagreb: FF Press.
- Udier, Sanda Lucija; Gulešić Machata, Milvia. 2019. „Suvremeno poučavanje hrvatskoga kao inoga jezika na Croaticumu – Centru za hrvatski kao drugi i strani jezik”. *Hrvatski*, XVII, 1-2; 27-43.

SUMMARY

CROATICUM MATERIALS FOR LEARNING CROATIAN LANGUAGE AND CULTURE

This article presents teaching materials for learning Croatian as a second, foreign and mother tongue, as well as teaching materials for learning Croatian culture which have been designed and developed and are used in pedagogical practice at *Croaticum* – Centre for Croatian as a Second and Foreign Language, Department of Croatian Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. The main part of the work is devoted to *Croaticum*'s published and unpublished teaching materials for Croatian language teaching, as well as to digital materials for self-study of Croatian. Finally, the article discusses the needs, plans and challenges in creating new educational materials. As a reminder, *Croaticum*, in cooperation with the e-Education Support Centre of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb, with the encouragement and financial support of the Central State Office for Croats Abroad, has created two free and open online Croatian language courses called A1.HR (Čilaš Mikulić and Gulešić Machata, 2017) and A2.HR (Gulešić Machata and Matovac, 2018). The courses are available on the Faculty of Humanities and Social Sciences server at <https://a1.ffzg.unizg.hr> and <https://a2.ffzg.unizg.hr>, and can also be accessed via the *Croaticum* website at <http://croaticum.ffzg.unizg.hr>.

RESUMEN

MATERIALES DE CROATICUM PARA APRENDER SOBRE LA LENGUA Y LA CULTURA CROATA

El artículo presenta los materiales educativos diseñados para la enseñanza del croata como segundo idioma, lengua extranjera y lengua heredada, así como recursos para aprender sobre la cultura croata. Estos materiales han sido desarrollados y se utilizan en las prácticas pedagógicas del *Croaticum* – Centro de Croata como Segundo y Lengua Extranjera, parte del Departamento de Croatística de la Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales de la Universidad de Zagreb. La parte central del artículo se centra en los materiales educativos publicados y no publicados por *Croaticum* para la enseñanza del idioma croata, además de materiales digitales diseñados para el autoaprendizaje autónomo del idioma croata. Al final del artículo se abordan las necesidades, planes futuros y desafíos en el desarrollo de nuevos materiales educativos. *Croaticum*, en colaboración con el Centro de Apoyo al Aprendizaje Electrónico de la Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales en Zagreb, y gracias al apoyo financiero de la Oficina Estatal Central para los croatas fuera de la República de Croacia, ha creado dos cursos en línea gratuitos de croata: A1.HR (Čilaš Mikulić y Gulešić Machata, 2017) y A2.HR (Gulešić Machata y Matovac, 2018). Estos cursos están disponibles en el servidor de la Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales a través de las páginas web: <https://a1.ffzg.unizg.hr> y <https://a2.ffzg.unizg.hr>. También pueden accederse a través de la página oficial de *Croaticum*: <http://croaticum.ffzg.unizg.hr>.

JOSIP MIHALJEVIĆ

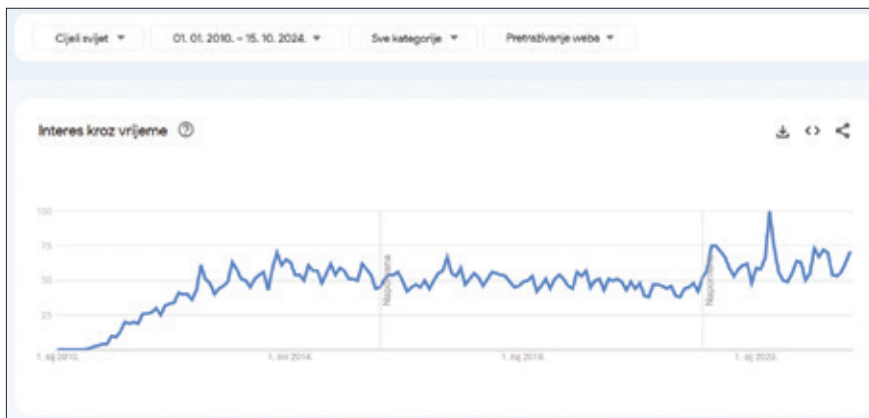
IGRIFIKACIJA HRVATSKOGA MREŽNOG RJEČNIKA S POMOĆU VIDEOIGARA

Igrifikacija je fenomen koji se sve češće primjenjuje u obrazovanju, uključujući poučavanje jezika u hrvatskoj dijaspori. Naziv *gamification* (na hrvatski preveden kao *igrifikacija*) spominje prvi put početkom ovog tisućljeća programer računalnih igara Nick Pelling. Čest primjer uspješne igrifikacije su aplikacije za učenje jezika poput Duolinga. Rječnici kao što je Merriam-Webster također počinju primjenjivati igrifikaciju s pomoću videoigara za učenje riječi i značenja. Ovaj rad prikazat će igrifikaciju rječnika utemeljenu na videoigramama koja je provedena u sklopu projekta *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* u Institutu za hrvatski jezik. *Mrežnik* je izvorno nastao mrežni rječnik (engl. born digital) koji ima tri modula: osnovni, za učenike nižih razreda osnovne škole i za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik. Za sva tri modula na temelju njihovih podataka izrađene su različite igre koje uključuju kvizove, igre popunjavanja, igre dovlačenja, križaljke, daktilografske igre, tetris itd. Sve te igre dostupne su na mrežnoj stranici (<https://rjecnik.hr/igre/>) te se mogu pretraživati prema modulu, sadržaju i tipu igre. Jezične igre razvijaju se i u sklopu nekih drugih leksikografskih projekata.

Rast popularnosti igrifikacije¹ prisutan je u većini zemalja svijeta. Naziv *gamification* (na hrvatski preveden kao *igrifikacija*) prvi put spominje programer računalnih igara Nick Pelling 2002. godine. Pelling je bio zadužen za izradu sučelja bankomata i samoposlužnih uređaja koji su trebali izgledati kao računalne igre te je tijekom rada na sučeljima osmislio naziv *gamification*, koji se odnosi na to da se upotrebljavaju elementi igre u kontekstima koji nisu igra (Martín-Hernández: 2). Jedan od najčešće citiranih radova o igrifikaciji *From Game Design Elements to Gamefulness: Defining 'Gamification'* (Deterding i dr., 2011: 10) određuje igrifikaciju kao korištenje postojećim elementima

---

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu projekta *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta – DigiSTIN* i projekta *Hrvatski mrežni rječnik (Mrežnik): 2. faza* Instituta za hrvatski jezik. Oba projekta financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovoran je samo autor te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Slika 1. Podatci o pretraživanju naziva *gamification* po mjesecima od siječnja 2010. do listopada 2024.

igre (npr. bodovanje, razine, virtualne nagrade) u situacijama koje nisu igra ili se po svojoj prirodi ne smatraju *igrivima*. Budući da se većina situacija može pretvoriti u igru, igrifikacija se može primijeniti u različitim područjima ljudskoga života poput obrazovanja (Kiryakova i dr., 2014), prodaje (Boer, 2013), menadžmenta (Sitzmann, 2011), ekonomije (Hamari i dr., 2015), medicine (McCoy i dr. 2015: 22), sporta (Shipherd i Burt, 2018), ekologije (Torres-Toukoumidis i dr., 2022) i prometa (Paranthaman i dr., 2016). Najčešće je primjena igrifikacije povezana s uporabom tehnologije te se upotrebljavaju elementi igara u sučeljima za rad ili se osmišljavaju igre za obavljanje posla i učenje. Jedna je od poznatijih aplikacija koja se koristi igrifikacijom Duolingo,² u kojoj je sučelje za učenje jezika izrađeno kao igra te korisnik kroz svoj avatar napreduje kao u RPG igri skupljajući bodove te otključavajući nove razine. Igrifikacija je u posljednje vrijeme sve popularnija. Ako pogledamo podatke sa stranice *Google trends*, koja prati količinu pretraživanja riječi na internetu u određenom razdoblju, možemo vidjeti da se naziv *gamification* u svijetu od siječnja 2010. do listopada 2024. postupno sve češće pretražuje (slika 1).

Jedan od oblika igrifikacije je učenje utemeljeno na igri (engl. game based learning), u kojemu se uči s pomoću videoigara. Takav oblik igrifikacije koristio se za igrifikaciju sadržaja *Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika*³ te pri izradi igara za učenje glagoljice i crkvenoslavenske gramatike na stranicama Staroslavenskoga instituta.⁴ U ovome radu prikazat će se igre koje su napravljene na temelju strukture i sadržaja *Mrežnika* kao primjer kako se može igrificirati rječnički sadržaj.

² <https://www.duolingo.com/> (28. 10. 2024.)

³ <https://rjecnik.hr/mreznik/> (22. 10. 2024.)

⁴ <https://stin.hr/obrazovne-igre/> (22. 10. 2024.)

autobús «im. m. (G *autóbúsa*, DL *autóbúsu*, A *autóbús*, I *autóbúsom*; mn. N *autóbúsi*, G *autóbúsa*, DL *autóbúsi*, A *autóbúse*)

Autobus je cestovno motorno vozilo za prijevoz više putnika u javnome prometu.

- Zagrepčani će kartu kupljenu izvan vozila umjesto šest plaćati šest i pol kuna, dok će tramvajci i vozači autobusa karte u vozilu prodavati ne više za sedam, nego za osam kuna.
- Slavni londonski crveni autobusi s krajevskim amblemom bit će opremljeni kamerama za nadzor u borbi protiv kriminala, objavila je u utorak policija.
- Sasvim jednostavno, sjednite na bicikl i za razliku od vozača automobila i putnika u tramvajima i autobusima uživajte u toplim ljetnim jutrima i popodnevim.

Kakav je autobus? neispravan, oronuo, prazan, prepun; dvokatni, gradski, izvanredni, lokalni, niskopodni, noćni, putnički, školski, turistički, zglobni; klupski, ZET-ov; češki, londonski, slovački; Mercedesov

Što autobus može? kasniti, krenuti, prevoziti (fizletnike, putnike), prolaziti (pokraj čega, sletjeti s ceste, stati/stajati)

Što se s autobusom može? čekati ga, voziti ga, zaustaviti ga

Koordinacija: autobusi i automobili, autobusi i kamioni, autobusi i kombiji, autobusi i minibusovi, autobusi i taksiji, autobusi i tramvaji

U vezi s autobusom spominje se: broj, dolazak, okretišće, polazak, pregled, putnik, serviser, stajalište, sudar, vozač, zaustavljanje; kotač, prozor, sjedala, vrata

sinonim: bus razg.

TVORENICA: *autobusni*

Kolokacijska baza hrvatskoga jezika: http://ihj.hr/kolokacije/search?q=autobus&search_tipo=basic

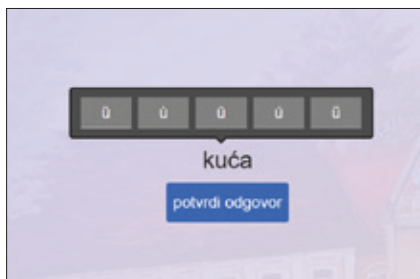
MODUL ZA UČENIKE   MODUL ZA OSOBE KOJE UČE HRVATSKI KAO INI JEZIK

Slika 2. Obrada riječi *autobus* u osnovnome modulu *Mrežnika*

Igrifikacija Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik projekt je Instituta za hrvatski jezik, koji je započeo 2017. Glavni cilj projekta je napraviti izvorno mrežni rječnik koji se sastoji od 10 500 natuknica. Osim u osnovnome modulu određene natuknice dodatno su obrađene u modulu za učenike nižih razreda osnovne škole (učenički modul) i modulu za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik⁵ (modul za strance). Modul za učenike sadržava 3000 natuknica, a modul za strance 1000 natuknica. Svaki od tih modula može se zasebno pregledavati i pretraživati (Hudeček i Mihaljević, 2024: 3). Demo inačica mrežnoga rječnika koja sadržava natuknice od A do K trenutačno je dostupna na adresi <https://rjecnik.hr/mreznik>. S rječničkoga članka osnovnoga modula postoje i poveznice na obradu u ostala dva modula ako je natuknica u njima obrađena (slika 2).

⁵ Kad se govori o ovladavanju hrvatskim jezikom često se spominju nazivi *strani jezik*, *nasljedni jezik*, *drugi jezik* i *ini jezik* (Cvikić, Jelaska, Kanajet Šimić, 2010: 118–119). U engleskome se naziv *second language* često upotrebljava za svaki jezik koji nije materinski, što u hrvatskome može biti višeznačno, pa Jelaska (2007: 89) predlaže naziv *ini jezik*. Prema tome, ini jezik obuhvaća svaki nematerinski jezik bez obzira na to na koji ga način govornik usvaja.

Slika 3. Primjer pitanja u igri za učenje naglasaka

Slika 4. Igra u kojoj treba utipkati riječi koje imaju određenu glasovnu promjenu

Uz rječnik napravljeni su i dodatni sadržaji koji uključuju odostražni rječnik,⁶ pojmovnik e-leksikografije,⁷ bazu etnika i ktetika,⁸ bazu frazema⁹ i stranicu s igrama.¹⁰ Stranica s igrama objedinjuje sve igre koje su izrađene s pomoću sadržaja *Mrežnika*. Igre su kao i natuknice podijeljene prema modulima. Dodatno su igre podijeljene neovisno o modulima na temelju tipa koji uključuje kvizove, igre dovlačenja (engl. drag-n-drop), igre popunjavanja (engl. fill in the blanks), pamtilice (engl. memory) te ostale tipove igara. Igre su u modulu kategorizirane na temelju sadržaja koji obrađuju. Podatci koji se koriste u svim igrama poput definicija, veza među natuknicama (npr. sinonim, antonim, mocijski parnjak), naglasaka, oblika riječi i slogova izvađeni su iz rječničke baze. Igre se mogu pretraživati na stranici s pomoću tražilice ili izbornika na temelju oznaka i kategorija. Većina igara izrađena je prilagodbom programskih koda za igre koje se mogu naći na stranicama CodePen¹¹ i GitHub,¹² ali je nekoliko igara napravljeno s pomoću H5P¹³ platforme, koja se lako integrira na mrežne stranice.

Igre za odrasle izvorne govornike

Igre za odrasle izvorne govornike podijeljene su na igre za učenje fonologije, kulture, leksika i pravopisa. Fonološke igre uključuju igre u kojima treba prepoznati položaj i vrstu naglasaka na određenoj riječi te igre u kojima treba od ponuđenih riječi utipkati one koje sadržavaju zadanu glasovnu promjenu. Igra za prepoznavanje naglasaka¹⁴ uzima sve trenutačno naglašene riječi iz *Mrežnika* (trenutačno igra sadržava 7907 riječi) te ih izmiješa i nasumično bira 15 riječi. Te riječi prikazuju se igraču bez naglasaka.

⁶ <https://rjecnik.hr/mreznik/wp-content/odostrazni/> (16. 10. 2024.)

⁷ <http://ihj.hr/mreznik/page/pojmovnik/6/> (16. 10. 2024.)

⁸ <http://hrvatski.hr/etnici-i-ktetici/> (16. 10. 2024.)

⁹ <http://hrvatski.hr/frazemi/> (16. 10. 2024.)

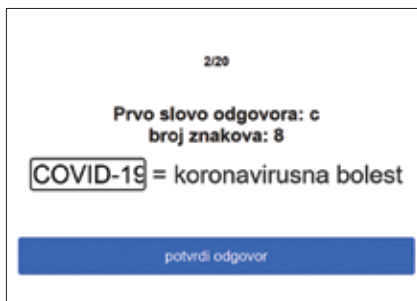
¹⁰ <https://rjecnik.hr/igre/> (16. 10. 2024.)

¹¹ <https://codepen.io/trending> (22. 10. 2024.)

¹² <https://github.com/> (22. 10. 2024.)

¹³ <https://h5p.org/> (22. 10. 2024.)

¹⁴ <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/naglasci/> (22. 10. 2024.)

Slika 5. Pitanje u igri sinonima

Slika 6. Igra tetrisa u kojoj se slažu riječi

Igrač treba pritisnuti slovo koje označuje glas na kojemu se nalazi naglasak ili dužina te odabrati oznaku za pravilan standardnojezični naglasak (dugouzlazni, dugosilazni, kratkouzlazni, kratkosilazni) te oznaku za zanaglasnu dužinu (slika 3). Nakon odgovora igrač dobiva povratnu informaciju. Ako je pogrešno odgovorio, prikaže mu se točan odgovor. Točan odgovori donosi igraču bodove.

Igra za prepoznavanje glasovnih promjena funkcionira tako da imamo svemirski brod koji mora na svakoj razini gađati određene riječi koje sadržavaju zadanu glasovnu promjenu (palatalizacija, jotacija, sibilizacija, nepostojani a, jednačenje po zvučnosti, jednačenje po mjestu tvorbe, vokalizacija)¹⁵ (slika 4). Riječi padaju prema brodu te ih igrač gađa tako da se utipkaju na tipkovnici. Na višim razina riječi padaju sve brže, pa igrač mora i brže reagirati. Riječi koje ne sadržavaju zadanu glasovnu promjenu ako padnu na igrača ne rade mu nikakvu štetu, ali ako na njega padne riječ koja sadržava zadanu glasovnu promjenu, riječ uništava brod i time završava igra. Na kraju igre pokazuje se ukupni rezultat.

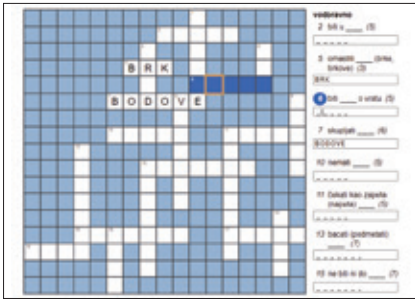
Igre za učenje leksika uključuju igre popunjavanja za učenje sinonima, antonima i mocijskih parnjaka, tetris u kojemu se slažu riječi iz rječnika, igre za učenje frazema koje uključuju igru dovlačenja i križaljku. Igre za učenje sinonima,¹⁶ antonima¹⁷ i mocijskih parnjaka¹⁸ slično funkcioniraju. Napišu se riječi do praznoga polja u koje igrač treba utipkati sinonim, antononim ili mocijski parnjak. Kako bi se igračima olakšao zadatak, prikazuje se prvo slovo odgovora te broj znakova koje odgovor sadržava. Igrač dobiva povratnu informaciju za točan i netočan odgovor te ukupan rezultat. Kod igre sinonima početno je iz baze izvađeno 1292 parova, ali je odabrano 526 parova jer je velik broj sinonima teško prepoznati bez definicije i konteksta (npr. sinonimi kula = top, li = neka). *Mrežnik* sadržava 345 odabranih parova antonima, 296 mocijskih

¹⁵ <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/utipkaj-rijeci-glasovne/> (22. 10. 2024.)

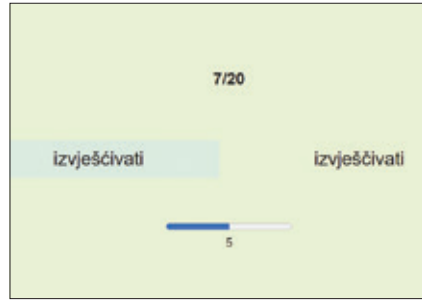
¹⁶ <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/sinonimi/> (22. 10. 2024.)

¹⁷ <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/antonimi/> (22. 10. 2024.)

¹⁸ <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/mocijski-parnjaci/> (22. 10. 2024.)

Slika 7. Križaljke za frazeme

Slika 8. Pitanje u kvizu za učenje pravopisa (č ili ć)

parova. Na završetku svake od te tri igre igrači mogu provjeriti popis koji sadržava njihove pogreške.

Igra tetris za slaganje riječi igra se kao običan tetris, ali svaki blok ima svoja slova te se umjesto slaganja redaka slažu riječi. Sastoji se od 8163 riječi s definicijama. U tu igru nisu uključene riječi koje sadržavaju manje od tri znaka jer čine igru prelaganom. Čim se riječ složi, uz riječ se napiše njezina osnovna definicija.

Druge leksičke igre vezane su uz frazeme. U igri dovlačenja određenu riječ treba dovući u točnu rečenicu kako bi se dobio frazem. Sastavljena je i križaljka u kojoj treba dopuniti frazem određenom riječi. Križaljka nije svaki put ista te se iz baze biraju određeni frazemi od kojih se stvara nova tablica za igru.

Igre za učenje pravopisa uključuju daktilografsku igru i kviz. Pravopisne igre u prvome redu namijenjene su da nauče igrače kako se pravilno pišu riječi koje sadržavaju *č/ć*, *ijelje* i *dž/dđ*. Sve natuknice koje sadržavaju te glasove ili nizove izvezene su iz *Mrežnika* te se koriste u popisu zadataka za igre. Daktilografska igra¹⁹ funkcionira slično kao igra u kojoj treba utipkati glasovne promjene te je vizualno identična sa svemirskim brodom koji gađa riječi. Jedino u toj igri igrač treba utipkati sve riječi koje padaju te svaka riječ koju ne utipka može dovest do kraja igre. Kako igrač napreduje u razinama, pada sve više riječi te one počinju padati brže. Igra osim što je zamišljena da uči igrače pravopis, služi i tome kako bi igrači usavršili svoje daktilografske vještine te time bolje naučili položaj znakova na tipkovnici i brže tipkali. Kviz za učenje pravopisa²⁰ jedina je igra koja se nalazi u sva tri modula. Na početku igre moguće je odabrati je li igrač odrasli izvorni govornik, osoba koja uči hrvatski kao ini jezik ili učenik nižega razreda osnovne škole. Ovisno o izboru u igri se koriste samo riječi koje se nalaze u odabranome modulu *Mrežnika*. Može se odabrati želi li se rješavati zadatke s riječima koje sadržavaju *ijelje* (918 riječi), *č/ć* (1431 riječ) i *dž/dđ* (126 riječi) ili se želi igrati igru u kojoj su izmiješane sve te riječi. Također je moguće odabrati broj pitanja (20, 50, 100

¹⁹ <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/utipkaj-rijeci/> (25. 10. 2024.)

²⁰ <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/igra-pravopis/> (25. 10. 2024.)

Slika 9. Pamtilica za učenje glagoljice

Slika 10. Pitanje u igri za učenje brajice u kojemu treba pogoditi slovo g

pitanja) te želi li se igrati s vremenskim ograničenjem (5, 10 ili 20 sekunda po pitanju). Kviz funkcionira tako da se igraču u svakome pitanju ponude dva odgovora od kojih je samo jedan točan. Slično kao i u prethodnim igrama, igrač dobiva povratnu informaciju za svoj odgovor te rezultat na kraju igre.

Kulturne igre osnovnoga modula uključuju igre za učenje glagoljice, brajice i znakovnoga jezika. Igre su napravljene neovisno o strukturi *Mrežnika*, ali su uvrštene u rječnički članak natuknica *glagoljica* i *brajica* te podnatuknice *znakovni jezik* s pomoću polja vanjska poveznica. Igre za glagoljicu prethodno su bile dostupne na stranici *Hrvatski u školi*.²¹ Igre uključuju kviz s pomoću kojega se može učiti uglata i obla glagoljica.²² Prikaže se slovo napisano na glagoljici za koje igrač mora od četiriju ponuđenih latiničnih slova odabrati točno. Druga igra je pamtilica u kojoj igrač treba spojiti latinična i glagoljična slova.²³ Također postoji aplikacija s pomoću koje se uče pokreti rukom koji se koriste pri pisanju glagoljičnih slova. Više igara za učenje glagoljice na kojima je radio autor nalaze se na stranicama Staroslavenskoga instituta.²⁴

Igra za učenje brajice²⁵ nije namijenjena slijepima, nego onima koji žele naučiti brajicu prvo vizualnim putem jer se brajica osim dodira može i vizualno čitati na temelju položaja točaka. U igri se prikazuje šest praznih polja koja su složena tako da čim se ispune određene polja stvaraju određeno brajično slovo. Igrač bira koja polja mora ispuniti kako bi u brajici dobio latinično slovo koje mu je zadano.

Kviz za učenje abecede znakovnoga jezika²⁶ funkcionira slično kao kviz za učenje glagoljice. Prikazuje se slika položaja ruke te igrač treba prepoznati o kojemu je slovu riječ. Slike za tu igru preuzete su iz *Hrvatskoga pravopisa* Instituta za hrvatski jezik (2013.).

²¹ <http://hrvatski.hr/> (21. 10. 2024.)

²² <http://hrvatski.hr/games/kviz-glagoljica/> (25. 10. 2024.)

²³ <http://hrvatski.hr/games/pamtilica-glagoljica/> (25. 10. 2024.)

²⁴ Više igara za učenje glagoljice i crkvenoslavenskoga jezika možete pronaći na stranicama Staroslavenskoga instituta: <https://stin.hr/igre/>.

²⁵ <http://ihjj.hr/brajica/> (25. 10. 2024.)

²⁶ <http://ihjj.hr/znakovni/> (25. 10. 2024.)

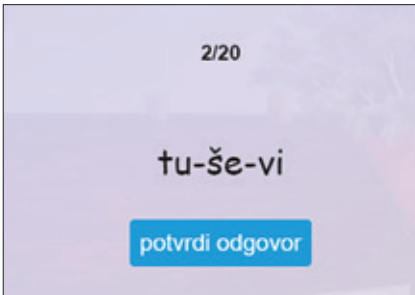
Igre za učenike nižih razreda osnovne škole

Igre za učenike nižih razreda osnovne škole uključuju igre za učenje riječi, gramatike i pravopisa. Igra za učenje pravopisa uključuje prethodno spomenuti kviz za učenje *ije/je, č/ć i dž/dđ*. Jedino u učeničkome modulu ima manje riječi jer se u igri nalaze samo riječi iz toga modula. Stoga ima 280 riječi u kvizu koje sadržavaju *ije* ili *je*, 349 koje sadržavaju *č* ili *ć*, 48 koji sadržavaju *dž* ili *dđ*. Jedinstvena pravopisna igra te igra za učenje gramatike za ovaj modul igra je u kojoj se rastavlja riječi na slogove²⁷ jer se u dječjem modulu natuknice rastavljaju na slogove. Igra sadržava 2309 riječi. Igraču se prikaže riječ koju treba rastaviti na slogove tako da pritisne slovo ispred kojega treba staviti crticu (-), (slika 11). Ako pogrešno odgovori, igrač dobiva podatak o točnome odgovoru.

U učeničkome modulu najviše ima igara za učenje riječi. Riječ je o igrama u kojima učenici uče nazive cvijeća, dijelove tijela, planete Sunčeva sustava, razvrstavaju životinje, drveće te voće i povrće. Igra za učenje cvijeća²⁸ kviz je koji prikazuje sliku cvijeta koji igrač mora prepoznati. Ponuđena su četiri odgovora od kojih je samo jedan točan. Uz podatak o tome je li igrač odgovorio točno ili netočno donosi se i definicija cvijeta iz učeničkoga modula (slika 12).

Ostale igre za učenje riječi igre su dovlačenja. Igra za učenje dijelova ljudskoga tijela zahtijeva od igrača da odvuče nazive do odgovarajućih dijelova tijela.²⁹ Igra za učenje planeta Sunčeva sustava zahtijeva od igrača da rasporedi planete prema njihovu redosljedu³⁰ (slika 13). Kad se planet odvuče na pravo mjesto, pojavi se definicija.

Preostale igre dovlačenja služe za razvrstavanje naziva u dvije skupine. Sa- stoje se od malih sličica s nazivima koji se dovlače u odgovarajuće polje.

Slika 11. Igra u kojoj igrač rastavlja riječ na slogove

Slika 12. Prikaz pitanja u kvizu za učenje cvijeća te povratne informacije nakon odgovora

²⁷ <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/rastavi-rijec-slogove/> (25. 10. 2024.)

²⁸ <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/kviz-cvijece/index.html> (25. 10. 2024.)

²⁹ <https://rjecnik.hr/igre/dijelovi-tijela/> (25. 10. 2024.)

³⁰ <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/planeti-redosljed/> (25. 10. 2024.)

Slika 13. Igra u kojoj se mora točnim redoslijedom poredati planete Sunčeva sustava

Slika 14. Igra za razvrstavanje voća i povrća

Tako igrači razvrstavaju plodove na voće i povrće³¹ (slika 14), drveće na bjelogoricu i crnogoricu³² te životinje na domaće i divlje.³³ Kad sličicu točno razvrstaju, napiše im se definicija iz učeničkoga modula.

Igre za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik

Igre za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik uključuju igre za učenje pravopisa i slova, gramatike te leksika. Neke od leksičkih igara dijele kategoriju s igrama iz učeničkoga modula. To su uglavnom igre za učenje riječi spomenute u prethodnome poglavlju. Leksička igra koja je isključivo napravljena u modulu za strance je pamtilica za učenje hrvatskih riječi.³⁴ U toj pamtilici igrači mogu naučiti nazive za prometna vozila, voće, povrće, ostalu hranu, odjeću, poslove i životinje. Uče tako da spajaju riječ sa slikom. Također je napravljena igra za učenje riječi koja se zove Što je ovo?³⁵ (slika 15). U toj igri igraču se prikazuje slika za koju mora napisati što je na njoj. Prvo slovo odgovora prikazano je kao pomoć igraču te da bi se izbjeglo da napiše rjeđe sinonime ili posuđenice (npr. da ne napišu šlapa umjesto *papuča*). Nakon odgovora u povratnoj informaciji dobiva se i audiozapis izgovora riječi.

Igre za učenje gramatike uključuju igru u kojoj treba upisati pravilan oblik glagola, pridjeva i imenica, kviz za prefigirane i neprefigirane glagole te kviz za prefigirane glagole. Igra u kojoj treba upisati pravilan oblik glagola (slika 16) funkcionira tako što u rečenici s prazninom treba upisati pravilan oblik glagola.³⁶ Rečenice koje se koriste za dopunjavanje uzete su iz kolokacija koje se nalaze u sklopu modula. Glagol je igraču prikazan u infinitivu s prijevodom na engleski te mu je napisano u kojemu licu i broju treba biti. U povratnoj informaciji koja se dobiva nakon odgovora u tablici se ispišu svi oblici zadanoga glagola.

³¹ <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/razvrstaj-voce-povrce/> (25. 10. 2024.)

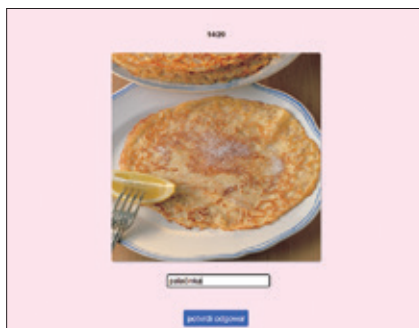
³² <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/razvrstaj-drvece/> (25. 10. 2024.)

³³ <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/razvrstaj-zivotinje/> (25. 10. 2024.)

³⁴ <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/pamtilica-rijeci/> (25. 10. 2024.)

³⁵ <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/sto-je-ovo/> (25. 10. 2024.)

³⁶ <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/oblici-glagola/> (28. 10. 2024.)

Slika 15. Primjer pitanja u igri Što je ovo?

Slika 16. Igra u kojoj treba dopuniti rečenicu pravilnim oblikom glagola

Igra za dopunjavanje dativa pridjeva i imenica funkcionira slično, jedino se dodatno prikazuje slika koja se odnosi na radnju koja se izvodi u rečenici. Prefigirani glagoli uvježbavaju se s pomoću kviza. U jednome kvizu³⁷ igrač treba u rečenici prepoznati treba li upotrijebiti prefigirani ili neprefigirani glagol kako bi rečenica imala smisla. U drugome kvizu prikazane su definicije prefigiranih i neprefigiranih glagola³⁸ te igrač treba odabrati je li riječ o značenju prefigiranoga ili neprefigiranoga glagola. U kvizu u kojemu se uvježbavaju prefigirani glagoli³⁹ igrač treba popuniti prazninu u rečenici tako što bira riječ koja ima točno napisan prefiks (npr. je li točno predstaviti ili pretstaviti).

Pravopisne igre uključuju prethodno spomenutu igru za učenje *ijelje* (90 riječi), *člč* (138 riječi) i *dž/dđ* (21 riječ). Specifična igra u ovome modulu je igra za prepoznavanje glasova u riječi⁴⁰ (slika 18). Igraču se prikaže jedna riječ iz modula s odabranim glasom. Nakon što igrač čuje glas mora odabrati odgovarajuće slovo.

Zaključak

Neke od spomenutih igara trenutačno su još u razvojnoj fazi. *Mrežnik* će službeno završiti krajem 2027. te će nakon toga biti objavljeno još javno dostupnih igara, a neki će zadatci biti prošireni (npr. više sinonima dodat će se u igru za poznavanje sinonima). Staroslavenski institut radi na igrifikaciji *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Riječ je o igrama koje služe za učenje glagoljice i hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika te širenje spoznaja o glagoljaštvu. Trenutačno izrađene igre dostupne su na stranicama Instituta.⁴¹ Igre se razvijaju u sklopu projekta *DigiStin*,⁴² kojemu

³⁷ <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prefigirani-glagoli/> (28. 10. 2024.)

³⁸ <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prefigirani-lagoli-znacenje/> (28. 10. 2024.)

³⁹ <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prefiks-glagoli/> (28. 10. 2024.)

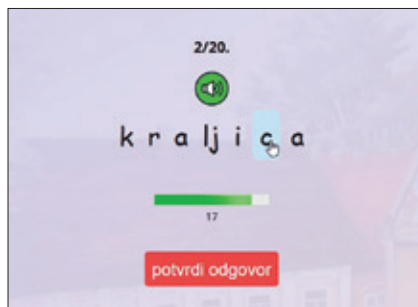
⁴⁰ <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prepoznaj-glas/> (28. 10. 2024.)

⁴¹ <https://stin.hr/obrazovne-igre/> (28. 10. 2024.)

⁴² <https://stin.hr/sadrzaj/digistin/> (28. 10. 2024.)

Slika 17. Primjer pitanja u igri u kojoj igrač treba odabrati pravilno napisan prefiks glagola

Slika 18. Igra za pogađanje glasova

je cilj proširiti znanje i svijest o glagoljičnoj kulturnoj baštini. Leksikografski zavod Miroslav Krleža u 2023. napravio je kviz o Antunu Gustavu Matošu⁴³ i Miroslavu Krleži,⁴⁴ igre povezane s njihovim leksikografskim izdanjima koje su predstavljene na Interliberu⁴⁵ te kviz i pamtilicu uz knjigu *Zastave i grbovi*.⁴⁶ Sve navedeno pokazuje da se igriifikacija primjenjuje i u drugim kulturnim i znanstvenim ustanovama.

Literatura

- Angel Torres-Toukourmidis & Diego Vintimilla León & Andrea De-Santis & Paulo Carlos López-López, 2022. „Gamification in Ecology-Oriented Mobile Applications—Typologies and Purposes”, *Societies*, MDPI, vol. 12(2), pages 1-12, March.
- Boer, Piet van den. 2013. *Introduction to Gamification*. SG4Adults. Hoboken.
- Cvikić, Lidija, Jelaska, Zrinka; Kanajet Šimić, Lada. 2010. Nasljedni govornici i njihova motivacija za učenjem hrvatskoga jezika. *Croatian Studies Review* 6/6. 113–127.
- Deterding, Sebastian; Dixon, Dan; Khaled, Rilla; Nacke, Lennart. 2011. From game design elements to gamefulness: defining gamification. *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments*. ACM. Tampere. 9–15.
- Hamari, Juho; Huotari, Kai; Tolvanen, Juha. 2015. Gamification and economics. *Walz—The Gameful World*. MIT Press. Cambridge. 139–161.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica. 2024. *Anatomija rječnika: Hrvatski mrežni rječnik Mrežnik*. Institut za hrvatski jezik. Zagreb.
- Jelaska, Zrinka. 2007. Ovladavanje jezikom: izvornojezična i inojezična istraživanja. *Labor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik* 2/3. 86–99.
- Kiryakova, Gabriela; Angelova, Nadezhda; Yordanova, Lina. 2014. Gamification in Education. *9th International Balkan Education and Science Conference*. Ur. Bülbül, Tuncer; Çakici, Yılmaz. Trakya University. Edirne. 679–683.

⁴³ <https://www.lzmk.hr/matos-kviz/> (28. 10. 2024.)

⁴⁴ <https://www.lzmk.hr/krleza-kviz/> (28. 10. 2024.)

⁴⁵ <https://www.lzmk.hr/interliber-igre/> (28. 10. 2024.)

⁴⁶ <https://zastave.lzmk.hr/igre/> (28. 10. 2024.)

- Martín-Hernández, P.; Gil-Lacruz, M.; Gil-Lacruz, A.I.; Azkue-Beteta, J.L.; Lira, E.M.; Cantarero, L. *Fostering University Students' Engagement in Teamwork and Innovation Behaviors through Game-Based Learning (GBL)*. *Sustainability* 2021, 13, 13573. <https://doi.org/10.3390/su132413573>
- McCoy, Lise; H. Lewis, Joy; Dalton, David. 2016. Gamification and Multimedia for Medical Education: A Landscape Review. *The Journal of the American Osteopathic Association* 16/1. 22–34.
- Paranthaman, P. K., Dange, G. R., Bellotti, F., Berta, R., De Gloria, A. (2016). Gamification of Car Driver Performance. In: Bottino, R., Jeuring, J., Veltkamp, R. (eds) *Games and Learning Alliance*. GALA 2016. Lecture Notes in Computer Science, vol 10056. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50182-6_27
- Shipherd, Amber M.; Burt, Daniel J. 2018. Game on! gamifying the sport psychology college classroom. *Journal of Sport Psychology in Action* 9/3. 147–158.
- Sitzmann, Traci. 2011. A Meta-analytic Examination of the Instructional Effectiveness of Computer-Based Simulation Games. *Personnel Psychology* 64/2. 489–528.

Mrežni izvori

- CodePen*. <https://codepen.io/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Duolingo*. <https://www.duolingo.com/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- GitHub*. <https://github.com/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- H5P*. <https://h5p.org/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Hrvatski u školi. *Etnici i ktetici*. <http://hrvatski.hr/etnici-i-ktetici/> (pristupljeno 16. 10. 2024.).
- Hrvatski u školi. *Frazemi*. <http://hrvatski.hr/frazemi/> (pristupljeno 16. 10. 2024.).
- Hrvatski u školi. *Glagoljica pamtilica*. <http://hrvatski.hr/games/pamtilica-glagoljica/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Hrvatski u školi*. <http://hrvatski.hr/> (pristupljeno 21. 10. 2024.).
- Hrvatski u školi. *Kviz Znam glagoljicu*. <http://hrvatski.hr/games/kviz-glagoljica/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Institut za hrvatski jezik. *Mrežnik – Odostrazni rječnik*. <https://rjecnik.hr/mreznik/wp-content/odostrazni/> (pristupljeno 16. 10. 2024.).
- Institut za hrvatski jezik. *Pojmovnik Mrežnika*. <http://ihjj.hr/mreznik/page/pojmovnik/6/> (pristupljeno 16. 10. 2024.).
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. *Interliber igre*. <https://www.lzmk.hr/interliber-igre/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. *Krleža Kviz*. <https://www.lzmk.hr/krleza-kviz/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. *Matoš Kviz*. <https://www.lzmk.hr/matos-kviz/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. *Zastave i grbovi igre*. <https://zastave.lzmk.hr/igre/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Mrežnik igre *Kviz prefigirani glagoli*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prefigirani-glagoli/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Brajica*. <http://ihjj.hr/brajica/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Definicije prefigiranih i neprefigiranih glagola*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prefigirani-glagoli-znacenje/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).

- Mrežnik igre. *Dijelovi tijela*. <https://rjecnik.hr/igre/dijelovi-tijela/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Igra prepoznavanja naglaska*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/naglasci/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Kviz cvijeće*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/kviz-cvijece/index.html> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Mrežnik igre*. <https://rjecnik.hr/igre/> (pristupljeno 16. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Napiši antonim za zadanu riječ*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/antonimi/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Napiši mocijski parnjak za zadanu riječ*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/mocijski-parnjaci/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Napiši sinonim za zadanu riječ*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/sinonimi/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Oblici glagola*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/oblici-glagola/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Odaberi pravilan glagol*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prefiks-glagoli/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Pamtilica za učenje hrvatskih riječi*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/pamtilica-rijeci/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Pravilno pisanje riječi*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/igra-pravopis/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Prepoznaj glas u riječi*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/kviz-prepoznaj-glas/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Rastavi riječ na slogove*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/rastavi-rijec-slogove/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Razvrstaj drveće*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/razvrstaj-drvece/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Razvrstaj voće i povrće*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/razvrstaj-voce-povrce/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Razvrstaj životinje*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/razvrstaj-zivotinje/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Redosljed planeta*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/ucenici/planeti-redosljed/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Što je ovo?*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/neizvorni/sto-je-ovo/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Utipkaj riječ s glasovnom promjenom*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/utipkaj-rijeci-glasovne/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Utipkaj riječi*. <https://rjecnik.hr/igre/igre/osnovni/utipkaj-rijeci/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik igre. *Znakovni jezik*. <http://ihjj.hr/znakovni/> (pristupljeno 25. 10. 2024.).
- Mrežnik*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. <https://rjecnik.hr/mreznik/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).
- Staroslavenski institut. *DigiSTIN*. <https://stin.hr/sadrzaj/digistin/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Staroslavenski institut. *Igre*. <https://stin.hr/igre/> (pristupljeno 28. 10. 2024.).
- Staroslavenski institut. *Obrazovne igre*. <https://stin.hr/obrazovne-igre/> (pristupljeno 22. 10. 2024.).

SUMMARY

GAMIFICATION OF THE CROATIAN ONLINE DICTIONARY THROUGH VIDEO GAMES

Gamification is a phenomenon that is increasingly used in social activities, especially education. The term gamification (translated in Croatian as *igrifikacija*) was first mentioned by computer game developer Nick Pelling in 2002. A common example of successful gamification is language learning applications such as Duolingo. Dictionaries such as Merriam-Webster are also starting to use gamification with video games to learn words and meanings. This paper will present the gamification of a dictionary based on video games, which was carried out within the Croatian Online Dictionary – Mrežnik project at the Croatian Language Institute. Mrežnik was originally an online dictionary (eng. born digital), which has three modules: basic, for students of lower grades of primary school and for those learning Croatian as a second language. Each of these modules has separate dictionary articles. For all three modules, different games have been created based on their data, including quizzes, completion games, tug-of-war games, crosswords, typing games, tetris, etc. All these games are available on the website (<https://rjecnik.hr/igre/>) and can be searched by module, content and type of game. Language games are also being developed in the framework of some other lexicographic projects.

RESUMEN

GAMIFICACIÓN DEL DICCIONARIO CROATA MREŽNIK A TRAVÉS DE VIDEOJUEGOS

La gamificación es un fenómeno que se aplica cada vez más en actividades sociales, especialmente en la educación. El término *gamification* (traducido al español como *la gamificación*) fue mencionado por primera vez en 2002 por el desarrollador de videojuegos Nick Pelling. Un ejemplo frecuente de gamificación exitosa son las aplicaciones de aprendizaje de idiomas como Duolingo. Asimismo, diccionarios como Merriam-Webster han comenzado a incorporar la gamificación mediante videojuegos para facilitar el aprendizaje de palabras y sus significados. Esta obra presenta la gamificación de un diccionario basada en videojuegos, llevada a cabo dentro del proyecto Diccionario croata en línea – Mrežnik del Instituto de Lengua Croata. Mrežnik es un diccionario digital nativo (born digital) que consta de tres módulos: básico, para estudiantes de primaria y para personas que aprenden croata como lengua extranjera. Cada uno de estos módulos incluye artículos lexicográficos separados. Basado en los datos de los tres módulos, se han creado diversos juegos que incluyen cuestionarios, juegos de completar, juegos de arrastrar, crucigramas, juegos de mecanografía, tetris, y otros. Todos estos juegos están disponibles en la página web (<https://rjecnik.hr/igre/>) y se pueden buscar según el módulo, el contenido o el tipo de juego. Además, los juegos lingüísticos también se están desarrollando como parte de otros proyectos lexicográficos.

MILAN BOŠNJAK

O STATUSU HRVATSKOGA JEZIKA U EUROPSKOME SUSJEDSTVU

Prilog je fokusiran na status hrvatskoga jezika u državama u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine. Hrvatski jezik je kao manjinski jezik u službenoj uporabi (u cijeloj državi ili u pojedinim dijelovima) u Austriji, Crnoj Gori, Italiji, Mađarskoj, Rumunjskoj, Slovačkoj i Srbiji. Autor upozorava kako se, na žalost, u pojedinim situacijama diljem europskog susjedstva naši sunarodnjaci susreću s teškoćama prilikom službene uporabe hrvatskoga jezika. No, svakako je pozitivna činjenica da hrvatski jezik sve više dobiva pravo javnosti te da postoji svijest naših sunarodnjaka o važnosti javne uporabe materinskoga jezika, pri čemu se kao uspješan model pokazuju primjeri kad se u jednoj sredini koriste i mjesni idiom i hrvatski standardni jezik. Istodobno, hrvatski jezik je službeni jezik u Europskoj uniji. Činjenica da su pripadnici hrvatske nacionalne manjine dvojezični postaje u digitalnoj epohi još važnija, a kako se uz dva jezika puno lakše nauči treći i četvrti, zasigurno pripadnici hrvatske manjine iz našega europskog susjedstva imaju dobre izgleda za osobni uspjeh, a time istodobno i za doprinos učvršćivanju suvremenoga hrvatskog zajedništva na globalnoj razini.

Status i položaj hrvatskoga jezika izvan Republike Hrvatske, a posebice u državama u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine,¹ tema je koja autora ovoga rada zaokuplja već dugo vremena i predmet je njegova posebnoga interesa – profesionalnoga, stručnoga i osobnoga. Dodatan poticaj za pisanje o ovoj temi autor je dobio prije nekoliko godina razgovarajući sa svojom kćeri koja je tada krenula u osmi razred i potaknula ga na promišljanje o izazovima hrvatskoga jezika u suvremenome dobu. Osvežavajući kako postoje veliki izazovi vezani uz identitet hrvatskoga jezika u virtualnome prostoru i kako to pitanje ima implikacije u širokome društvenom spektru, a nipošto nije nevažno ni za pripadnike hrvatske nacionalne manjine, postalo mu je još jasnije da je potrebno istražiti status i položaj hrvatskoga jezika u stvarnome svijetu, u 12 država u kojima postoji stoljećima kao autentičan

---

¹ Više informacija o komunikaciji i suradnji s pripadnicima autohtonih hrvatskih zajednica, kao i o podacima o njihovoj brojnosti u pojedinim državama, o ključnim izazovima i postignućima te najvažnijim aktualnim događajima u manjinskim zajednicama može se pronaći na mrežnoj stranici Središnjega državnog ureda (<https://hrvatiizvanrh.gov.hr/>, pristupljeno 13. travnja 2024.).

govor autohtonih hrvatskih zajednica, što je predmet i tema ovoga rada. Kratak pregled uporabe hrvatskoga kao službenoga jezika u medijima, u obrazovnome sustavu i u području kulture u 12 država² iznimno je zanimljiv.

Kao najvažniju informaciju ističemo kako je hrvatski jezik³ službeni jezik u Republici Hrvatskoj (dalje: Hrvatska), jedan od triju službenih jezika u Bosni i Hercegovini te jedan od 24 službena jezika u Europskoj uniji, a kao manjinski jezik (standardni hrvatski jezik ili lokalni idiomi hrvatskoga jezika) u službenoj je uporabi u cijeloj državi ili u pojedinim dijelovima Republike Austrije (dalje: Austrija), Crne Gore, Talijanske Republike (dalje: Italija), Mađarske, Rumunjske, Slovačke Republike (dalje: Slovačka) i Republike Srbije (dalje: Srbija). Odmah treba dodati kako se pripadnici hrvatske nacionalne manjine susreću s mnogobrojnim teškoćama prilikom službene uporabe hrvatskoga jezika (i latiničnog pisma, odnosno specifičnih hrvatskih slovnih znakova, a osobito ako je drugo pismo službeno pismo u određenoj državi), ponekad se neko pravo, poput mogućnosti izrade javnih isprava na hrvatskome jeziku (i pismu) ili uporaba hrvatskoga jezika u pravnim postupcima, u praksi teško konzumira ili se ne može konzumirati. Događa se da se i neka ranije stečena prava gube, poput nedavnog slučaja u Vojvodini gdje je postojao dvojezičan i dvopismeni naziv, a nakon promjene prometnoga znaka ostao je samo natpis na većinskome jeziku na dva pisma, a nestao natpis na hrvatskome jeziku, koji je više od stoljeća stariji od srpskoga. No, ukupno gledajući svakako je važna i pozitivna činjenica da hrvatski jezik sve više dobiva pravo javnosti te da postoji svijest naših sunarodnjaka o važnosti javne uporabe hrvatskoga jezika, kako specifičnih mjesnih govora, tako i hrvatskoga standardnog jezika.

Kad govorimo o položaju hrvatskoga jezika u medijima, pozitivno je što pripadnici hrvatske nacionalne manjine izdaju brojne časopise, često i visoke kvalitete. To se posebice odnosi na tri tjednika s višedesetljetnom tradicijom, profesionalnim redakcijama i velikom relevantnošću, a to su: *Hrvatske novine* koje izdaje Hrvatsko štamparsko društvo iz Željeznoga, Austrija, *Hrvatski glasnik* koji izdaje medijska kuća *Croatica* iz Budimpešte, Mađarska, koja ima i svoj radijski i eksperimentalni internetski TV-program, te *Hrvatskâ riječ* koju izdaje istoimena novinsko-izdavačka ustanova iz Subotice, Srbija.

² Napominjemo kako je pravo na korištenje manjinskim jezikom i pismom zajamčeno međunarodnim pravnim aktima, prije svega Vijeca Europe koje sustavno prati i nadgleda provedbu *Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima* (1992.) i *Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina* (1994.). Nadalje, koristan pregled međunarodnih aktivnosti, rasprava, mišljenja, preporuka, rezolucija i povelja u području zaštite nacionalnih manjina može se pronaći u knjizi: Mazur Kumrić, Nives: *Europski sustav zaštite prava nacionalnih manjina*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.

³ Važno je istaknuti kako je u siječnju 2024. godine u Hrvatskome saboru usvojen *Zakon o hrvatskom jeziku* (https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_02_14_252.html, pristupljeno 13. travnja 2024.) u kojemu se hrvatski jezik poima cjelovito i integrativno – u članku 2. izrijekom je navedeno kako, uz standardni hrvatski jezik, u korpus hrvatskoga jezika pripadaju tri hrvatska narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko, zatim bunjevački i bokeljski govori te gradišćanskohrvatski, karaševskohrvatski i moliškohrvatski jezik, kao i lokalni idiomi i govoreni jezik svih govornika hrvatskoga jezika gdje god živjeli.

Spomenimo samo još nekoliko ostalih časopisa: *Hrvatski glasnik* iz Kotora, Crna Gora, *Hrvatska grančica* iz Karaševa, Rumunjska, *Hrvatska rosa* iz Bratislave, Slovačka, *Hrvatska riječ* iz Skoplja, Republika Sjeverna Makedonija (dalje: S. Makedonija), dok u Republici Sloveniji (dalje: Slovenija) Savez hrvatskih društava u Sloveniji izdaje mjesečnik *Korijeni*, a nekoliko društava svoje časopise. Kad se govori o uporabi hrvatskoga jezika na javnim televizijskim servisima, treba znati kako hrvatske redakcije postoje u regionalnome studiju ORF Gradišće u Željeznome, u Regionalnome studiju Mađarske televizije u Pečuhu, kao i na srbijanskome pokrajinskome javnom servisu RTV Vojvodini u Novome Sadu.

Za status jezika iznimno je važno kakve su mogućnosti učenja jezika u redovito-me obrazovnom sustavu. Od ovih 12 država u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine tek njih nekoliko omogućava nastavu na hrvatskome jeziku (i hrvatskoj inačici latiničnog pisma) u svome obrazovnom sustavu: Mađarska, Austrija (samo u Gradišću), Rumunjska (u svim hrvatskim mjestima) i Srbija (u Vojvodini, mahom u Bačkoj, nedostatno), i to cjelokupnu nastavu, dvojezičnu nastavu ili izborni predmet *Hrvatski jezik i kultura*. Treba reći kako hrvatsko ministarstvo nadležno za obrazovanje, aktualnoga naziva Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih (dalje: MZOM), dodatno pomaže u kvalitetnijem održavanju nastave u Rumunjskoj i Vojvodini upućivanjem učitelja te asistenata u nastavi u Gradišće, a vjerujemo da će uskoro uspješno biti upućeni i učitelji/asistenti i u Mađarsku. U svim drugim državama organiziranje hrvatske nastave u cijelosti je preuzela Hrvatska te MZOM upućuje učitelje hrvatske nastave (nastave hrvatskoga jezika i kulture) iz Hrvatske i financira njihov rad u Crnoj Gori, Italiji, S. Makedoniji, Slovačkoj i Sloveniji. Vrlo je nejasna i kompleksna situacija s obrazovanjem Hrvata u Janjevu, Republika Kosovo (dalje: Kosovo), gdje malobrojni preostali Hrvati razredne odjele pohađaju zajedno s pripadnicima romske manjine. Iako postoji nastava hrvatskoga kao drugoga modernoga europskog jezika u dvije škole u Sofiji te u jednoj školi u Pragu, ne možemo reći da, u klasičnom smislu, postoji hrvatska nastava u Republici Bugarskoj (dalje: Bugarska) i Češkoj Republici (dalje: Češka). Napominjemo kako značajnu potporu izvannastavnim aktivnostima učenika koji pohađaju hrvatsku nastavu daje Središnji državni ured za Hrvate izvan Hrvatske (dalje: Središnji državni ured), kao i da učenici i njihove škole imaju intenzivnu suradnju sa školama iz Lijepe Naše, što svakako pridonosi privlačnosti i zanimljivosti, ali i kvaliteti nastave.

Kvaliteti nastave hrvatskoga jezika i kulture, nastavnicima i učenicima iz manjinskih sredina tradicionalno pružaju stručnu potporu razni ljetni neformalni obrazovni i kulturni programi Hrvatske matice iseljenika. Najpoticajnija im je za ovladavanje materinskim jezikom, uz etnološke sadržaje Škole hrvatskoga folklora i Seminara „Stvaranje kazališta”, Matičina Mala škola hrvatskoga jezika i kulture koja se održava u Novome Vinodolskom dulje od tri desetljeća. Ljetni programi Hrvatske matice iseljenika učinkovito pridonose razvijanju pragmatičke kompetencije koja je od vitalne važnosti u nastavi dvojezičnih sredina jer ona, uz jezičnu i sociolingvističku, čini komunikacijsku kompetenciju koja je zahtjevnija u ovoj specifičnoj skupi-

ni učenika iz dvojezičnih manjinskih zajednica, gdje žive govornici blisko srodnih slavenskih jezika. Taj zahtjevni zadatak lakše se prevladava pomno strukturiranim poučavanjem konteksta kako to rade profesori i dramski pedagozi prilikom održavanja Male škole hrvatskoga jezika i kulture ili pak iskusni sveučilišni profesori na Matičinoj Sveučilišnoj školi hrvatskoga jezika i kulture, koja se održava desetljećima u suradnji s Rektoratom Sveučilišta u Zagrebu.

Na visokoškolskoj razini studentima se nudi, barem kao sveučilišni tečaj ili rjeđe, kao primjerice u Mađarskoj ili Slovačkoj, kao studijski program mogućnost učenja hrvatskoga jezika u svim državama, s iznimkom Crne Gore. Do prije nekoliko godina stanje je bilo još i lošije, a u proteklome razdoblju osnovani su prvi lektorati hrvatskoga jezika u Srbiji, Kosovu i Austriji te je MZOM uputio lektore iz Hrvatske na Sveučilište u Novome Sadu, Sveučilište u Prištini i Visoku pedagošku školu Gradišće u Željeznome, što je bio prvi lektorat hrvatskoga jezika u državnima njemačkoga govornog područja. Od ove akademske godine i na Sveučilištu u Regensburgu u Saveznoj Republici Njemačkoj (dalje: Njemačka) počeo je s radom lektorat hrvatskoga jezika. Hrvatski jezik može se učiti i u nekim katoličkim gimnazijama i visokim školama u Austriji, Rumunjskoj i Srbiji. Katolička crkva imala je neizmjerljivo važnu i nezamjenjivu ulogu u očuvanju hrvatskoga vjerskog identiteta, kao i jezičnoga i nacionalnoga, a i danas ima iznimno važnu i aktivnu ulogu. U svim državama stalno ili povremeno služe se sv. mise na hrvatskome jeziku, najčešće standardnome hrvatskom jeziku te gradišćanskohrvatskome u četiri države srednje Europe.

U području kulture posebno se ističe djelovanje Hrvatskog kazališta u Pečuhu, uz Hrvatsko narodno kazalište iz Mostara, jedinoga kazališta izvan Hrvatske koje ima stalni ansambl i priređuje predstave na hrvatskome jeziku. Oba ova profesionalna hrvatska kazališta, kao projekti od strateške važnosti za Hrvate izvan Hrvatske, uživaju posebnu potporu Vlade Republike Hrvatske. Veliki doprinos očuvanju i razvoju hrvatske kulture i znanosti te, naravno, i hrvatskoga jezika daju i dvije institucije: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Puna tri desetljeća djeluje i Znanstveni zavod gradišćanskih Hrvatov u Trajštofu. Uz njih, brojna kulturno-umjetnička društva, plesni i glazbeni ansambli te amaterske kazališne skupine vrlo ustrajno i uspješno njeguju hrvatske običaje, hrvatsku glazbu i ples te, jasno, hrvatski jezik i jedinstveno bogatstvo njegovih idoma.⁴

U nastavku ćemo se nešto detaljnije osvrnuti na aktualno stanje i na izazove u vezi sa statusom i položajem hrvatskoga jezika u nekoliko država: Austriji, Mađarskoj, Rumunjskoj i Srbiji.

⁴ U ovome kratkom pregledu koristili smo podatke skupljene u članku: Bošnjak, Milan: *Hrvatska nacionalna manjina – pregled aktualnog stanja*, Hrvatski iseljenički zbornik 2020., Zagreb, 2019., str. 42-56.

Status hrvatskoga jezika u Mađarskoj i Rumunjskoj

Uz sve navedeno, na status i položaj hrvatskoga jezika snažno utječe odnos institucija domicilne države i većinskoga naroda prema hrvatskome jeziku te prema Hrvatima i Republici Hrvatskoj. Vrlo pozitivnu situaciju i dobar status hrvatskoga jezika bilježimo u Mađarskoj⁵ i Rumunjskoj. U obje države hrvatski jezik je u službenoj uporabi, dvojezično su iskazani nazivi mjesta u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine, hrvatski jezik prisutan je u medijima i u javnosti, spomenuli smo postojanje hrvatske redakcije u Regionalnome studiju Mađarske televizije u Pečuhu te tjednik *Hrvatski glasnik* i časopis *Hrvatska grančica*. U obje države nastava na hrvatskome jeziku dostupna je u osnovnim školama u svim mjestima gdje za to postoji potreba te u gimnazijama u Budimpešti i Pečuhu; te Karaševu, a mogućnost učenja hrvatskoga jezika postoji na visokim učilištima u Baji, Budimpešti, Pečuhu i Sambotelu; odnosno Bukureštu i Temišvaru. Postoje brojne ustanove i udruge, posebice u Mađarskoj, koje se brinu o očuvanju i njegovanju hrvatske baštine, uz jezičnu. Uz to, Hrvati imaju osigurano mjesto u rumunjskome parlamentu i mjesto glasnogovornika (zastupnika bez prava glasa) u mađarskome parlamentu. Isto tako, važno je pozitivno stajalište pripadnika većinskoga naroda prema Hrvatima i hrvatskome jeziku te što ni u relevantnoj znanstvenoj, medijskoj i političkoj sferi ovih država nema negiranja identiteta hrvatskoga jezika niti hrvatskoga identiteta. Najkraće, bilježimo kontinuiranu potporu institucija tih dviju domicilnih država u očuvanju i razvijanju hrvatskoga identiteta i stvaranju uvjeta za javnu uporabu jezika u sredinama u kojima tradicionalno višestoljetno žive Hrvati. Za očuvanje i razvijanje statusa i položaja hrvatskoga jezika, za ostvarivanje i drugih manjinskih prava i općenito, najveći problem za hrvatske zajednice predstavlja depopulacija, smanjenje broja stanovništva i iseljavanje iz tradicijskih područja u gradove i inozemstvo te snažni asimilacijski i globalizacijski procesi. Uz ove, s puno drugih izazova suočavaju se naši sunarodnjaci u Austriji i Srbiji te ćemo stoga u nastavku ovoga rada analizirati aktualno stanje, trenutačni položaj i status hrvatskoga jezika u ovim dvjema državama u kojima živi vrlo velika i snažna hrvatska zajednica.

Izazovi položaja hrvatskoga jezika u Austriji

Ranije u tekstu navedeno je kako je hrvatski jezik kao manjinski jezik priznat u Gradišću, a temeljna prava definirana su u poznatom članku 7. austrijskoga Državnog ugovora iz 1955. godine. Spomenuli smo postojanje hrvatske redakcije na ORF-u Gradišće i tjednik *Hrvatske novine*, koji ima tradiciju dugu 115 godina, dakle riječ je

⁵ Hrvatska i Mađarska osiguravaju vrlo visoku razinu manjinskih prava dvjema manjinama, a MMO za zaštitu manjina između dviju država OESS i Vijeće Europe smatraju primjerom najbolje europske prakse, više u: Bošnjak, Milan: *Functioning of the IJC's for mutual protection of national minorities, with the special emphasis on the IJC for the protection of the national minorities between the Republic of Croatia and Hungary*, *Croatian studies review*, Sydney, Vol. 18-19, No. 1, 2023., str. 61-74.

o časopisu s najduljim neprekidnim izlaženjem, uz iznimku nekoliko godina tijekom 2. svjetskog rata, u cijelome panonskom prostoru i među svim hrvatskim časopisima.⁶ U Borti djeluje Hrvatska gimnazija, a u Velikome Borištofu Hrvatska srednja škola, u osnovnim školama u Gradišću nudi se mogućnost učenja gradišćanskohrvatskoga jezika (do 4. razreda), odnosno standardnoga hrvatskog jezika (od 5. razreda), od ak. god. 2017./2018. i na visokoškolskoj razini u Željeznome postoji Katedra za hrvatski i gradišćanskohrvatski jezik. Natpisi naseljenih mjesta u kojima žive gradišćanski Hrvati navedeni su i na hrvatskome jeziku.

No, treba istaknuti kako pravo na ostvarivanje manjinskih prava Hrvati imaju samo na području savezne austrijske pokrajine Gradišća, što predstavlja ozbiljan problem, jer ih se značajan broj preselio u metropolitansko područje austrijskoga glavnoga grada te pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Beču, primjerice, ne ostvaruju pravo na obrazovanje na materinskome jeziku. Uz pripadnike hrvatske nacionalne manjine, u Beču živi desetljećima i veliki broj hrvatskih iseljenika, no na žalost to nimalo ne popravlja stanje s hrvatskim jezikom u Beču. Isto tako, i u Gornjoj Austriji tradicionalno je živjela vrlo brojna autohtona hrvatska zajednica, no ona je asimilirana te je prostor hrvatske autohtonosti u Austriji određen nekadašnjom granicom Cislajtanije i Translajtanije.

Kako je već spomenuto, snažan poticaj za promišljanje i pisanje o ovoj temi autor je dobio prije nekoliko godina razgovarajući sa svojom kćeri. Tada se puno služila engleskim jezikom (kao i danas) te je, razgovarajući o bilo kojoj temi, argumente najčešće nalazila u internetskim tekstovima pisanim engleskim jezikom. Na upućivanje kako bi se ipak, iako je takvih tekstova i članaka naravno manje, mogla informirati i na hrvatskome jeziku, rekla je da puno toga što nju zanima nema na hrvatskome jeziku te da je ono što je dostupno pisano jezikom koji joj nije blizak i koji do kraja ne razumije. Posjetivši nekoliko mrežnih stranica s hrvatskim i „hrvatskim” tekstovima, a posebice u onom dijelu interneta koji najčešće posjećuju mladi, lako je doći do zaključka o potpunom izostanku reda i pravila te uočiti tendenciju spajanja hrvatskoga jezika s drugim srodnim jezicima, ali i neobičan „hibridni” jezik koji ni u normativnome ni u uporabnome smislu ne postoji nigdje u stvarnome svijetu, uz snažnu inauguraciju pojma Balkan i pridjeva balkanski koji se zapravo odnose na tzv. „regionalni”, tzv. „postjugoslavenski” kulturni, pa i jezični prostor. No, nije „regionalni”, „balkanski” koncept, ranije poznat kao serbokroatistički u jezičnom smislu i jugoslavenski u kulturnom smislu, vidljiv samo u virtualnome svijetu. Do danas su relikti takvoga jezika, koji ima toliko varijacija imena (bosanski-hrvatski-srpski, bosanski-crnogorski-hrvatski-srpski, bosanski, crnogorski, hrvatski, srpski, bosansko-hrvatsko-srpski, bosanski/hrvatski/srpski itd.) da je zapravo jezik bez imena, na žalost, preživjeli najviše u njemačkome govor-

⁶ *Hrvatske novine* spadaju među nekoliko projekata koje je Vlada Republike Hrvatske proglasila projektima od strateške važnosti za Hrvate izvan Hrvatske, više: Bošnjak, Milan: *Strateška važnost Hrvatskih novina za očuvanje i razvijanje hrvatskoga identiteta*, // Tyrán, Petar (ur.): *Hrvatske novine kroz stoljeća*, Hrvatsko štamparsko društvo, Eisenstadt/Željezno, 2024., str. 43-48

nom području, prije svega u Austriji i na pojedinim stranim visokim učilištima. O favoriziranju serbokroatističkoga koncepta na visokim učilištima u njemačkome govornom području autor ovoga članka raspravljao je na *Zagrebačkim književnim razgovorima* u listopadu 2017. te je zatim i pisao o toj važnoj temi.⁷ Tada se više fokusirao na stanje u Njemačkoj, no u obzir je uzeo i stanje u Austriji, što je zapravo neraskidivo povezano, a što nam je u kontekstu ovoga članka osobito važno. U Njemačkoj i Švicarskoj na razini osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja (koje je u izravnoj nadležnosti javne administracije) nema problema s identitetom hrvatskoga jezika, bez obzira na to organiziraju li nastavu obrazovne vlasti tih dviju država ili prepuštaju organiziranje i provođenje nastave institucijama Republike Hrvatske, a one same u određenoj mjeri osiguravaju prostor za održavanje nastave. S druge strane, u Austriji je taj problem i te kako naglašen te u šk. god. 2023./2024. u sklopu redovitoga obrazovnog sustava učenici imaju mogućnost učiti hrvatski jezik kao gradišćansko-hrvatski u Saveznoj zemlji Gradišće i kao tzv. BKS (Bosnisch-Kroatisch-Serbisch), odnosno bosanski-hrvatski-srpski u ostatku države. No, u svim trima državama problem je naglašen na visokoškolskoj razini, prema našem sudu zato što većina vodećih slavista u njemačkome jezičnom prostoru zapravo ne razumije i ne priznaje samosvojnost hrvatskoga jezika. Nije dvojbeno, premda se to rijetko izrijekom potvrdi, a još rjeđe napiše, da su slavisti iz njemačkoga govornog područja vrlo opterećeni policentričnošću njemačkoga jezika te prema toj analogiji često smatraju kako postoji jedinstveni srednjojužnoslavenski jezik, koji je policentričan i ima svoje varijante, a koji se, ponajprije zbog političkih razloga, u matičnim državama naziva različitim imenima: hrvatski, srpski, bosanski/bošnjački, crnogorski jezik.⁸ Iako je riječ o bliskim i srodnim jezicima, imajući u vidu njihova vrlo heterogena ishodišta, kompleksan razvoj i specifične leksičke osobitosti i značajke, argumentirano se i nedvojbeno može utvrditi da je riječ o različitim jezicima.⁹ No, na žalost, argumenti i istina nisu uvijek u fokusu.¹⁰

⁷ Više detalja o temi i konkretnih podataka može se naći u dva članka: Bošnjak, Milan: *Pljuska njemačkoj serbokroatistici*, Vijenac: novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost, god. XXV (2017), br. 619, Zagreb, 2017., str. 3 i Bošnjak, Milan: *Status kroatistike na sveučilištima u Njemačkoj*, Hrvatski iseljenički zbornik 2018., Zagreb, 2017., str. 88-94.

⁸ Zbog svega ovoga potrebno je istaknuti iznimnu važnost pokretanja lektorata hrvatskoga jezika na Visokoj pedagoškoj školi u Željeznome i na Sveučilištu u Regensburgu.

⁹ Sažeto ističemo kako hrvatski jezik ima višestoljetnu kontinuiranu tradiciju usmene i pisane uporabe te su, primjerice, još u 16. stoljeću tiskana književna djela u kojima autori, Marulić u Juditi i Zoranić u Planinama, izrijekom navode ime našega jezika: haruacchi, hrvaccki, dakle suvremenom transkripcijom – hrvatski. Takav kontinuitet i takvu bogatu dijakroniju nema puno jezika niti s višestruko većim brojem govornika od hrvatskoga.

¹⁰ Često se iz krugova koji žele kanonizirati i okameniti serbokroatistički koncept, koji je silom prilika sada evoluirao u koncept „jezika bez imena“, odnosno jezika s mnogo različitih naziva i varijanti, govori da treba maknuti politiku iz jezičnih rasprava i baviti se isključivo lingvističkim pitanjima. No, to po prirodi stvari nije moguće te niti njihova stajališta nisu lišena političkih, pa i ideoloških odrednica. Pitanje jezika je stoga politično i političko pitanje *par excellence* i 1850. i 1954., kao i 1967. i 1990. te danas.

Zbog ograničenosti prostora na kraju ovoga kratkog osvrtu o važnim aspektima hrvatskoga jezika u Austriji istaknuli bismo jednu nelogičnost. Naime, u Državnome ugovoru Republike Austrije izrijekom se spominje hrvatski jezik te se potiče i jamči njegova zaštita i uporaba, a nema ni spomena gradišćanskohrvatskoga jezika niti bosansko-hrvatsko-srpskoga jezika (tzv. BKS). Uočljivo je kako u današnjoj Austriji nadležne institucije ne razumiju pojam i sadržaj te kao da izbjegavaju naziv hrvatski jezik, s jedne strane njeguju gradišćanskohrvatski jezik, dok standardni hrvatski jezik u pravilu uključuju u hibridnu kovanicu bosanski/hrvatski/srpski jezik, tzv. BKS, pri čemu se nerijetko subetničkoj kategoriji gradišćanski Hrvati pridaju funkcije etničke skupine. Na taj način se hrvatskome jeziku negira njegova samobitnost, a time se posredno i etničkome i nacionalnome nazivu Hrvati ta funkcija nastoji ukinuti ili barem dovesti u pitanje, što je svakako razlog za zabrinutost i zajedničko usmjereno djelovanje svih koji mogu pomoći u razjašnjavanju i poboljšavanju ove situacije. Jer, i gradišćanskohrvatski standard i hrvatski standardni jezik, kao i svi mjesni govori gradišćanskih Hrvata, i svih Hrvata gdje god živjeli, integralan su dio hrvatskoga jezika.

Status hrvatskoga jezika u Srbiji

Ranije je u tekstu navedeno kako je u Srbiji hrvatski jezik priznat kao manjinski jezik. Hrvatski jezik i pismo službeni su u Sonti (općina Apatin), u Monoštoru, Beregu i Lemešu (Grad Sombor), u Sotu i Batrovcima (općina Šid), u Staroj Binguli (Grad Srijemska Mitrovica) i na cijelome području Grada Subotice.¹¹ Spomenuto je da djeluje hrvatska redakcija na RTV Vojvodini, da izlazi tjednik *Hrvatska riječ* te da u Subotici i okolici postoji mogućnost pohađanja nastave na hrvatskome jeziku u nekoliko osnovnih i srednjih škola, dok ta mogućnost ne postoji u drugim dijelovima Vojvodine, bez obzira na potrebe tamošnjih autohtonih hrvatskih zajednica. Lektorat hrvatskoga jezika na Filozofskome fakultetu u Novome Sadu počeo je s radom u ak. god. 2018./2019., omogućeno je usavršavanje i certificiranje hrvatskoga jezika vanjskim korisnicima (uglavnom učitelji koji predaju u nastavi na hrvatskome jeziku), no studentima novosadskog sveučilišta još uvijek nije ponuđena mogućnost učenja hrvatskoga jezika. Na žalost, postoji puno problema u korištenju spomenutih usvojenih i formalno jamčenih prava, a još puno toga se ne ostvaruje unatoč preuzetim obvezama srbijanske države, poput ključnoga zahtjeva Hrvata iz Srbije koji bi osigurao veću razinu svih prava, uključujući i primjereniji

¹¹ Detaljnije na mrežnoj stranici Hrvatskoga nacionalnog vijeća u Republici Srbiji: <https://hmv.org.rs/sluzbena-uporaba-jezika-i-pisma/na-sto-imam-pravo/>, pristupljeno 13. srpnja 2024.

status i položaj hrvatskoga jezika i latiničnog pisma, a to je zajamčena predstavnička zastupljenost na svim razinama, od lokalne do državne.¹²

Hrvatski jezik, te s njim uvijek povezan hrvatski identitet, u Srbiji se kontinuirano nalazi u vrlo kompleksnome položaju. S jedne strane hrvatski jezik se negira i smatra ga se dijelom srpskoga jezika, što je trajna odlika velikosrpske ideologije. S druge pak strane hrvatski jezik se raslojava tako da se pojedine govore hrvatskoga jezika (prije svega tzv. bunjevački jezik) proglašava samostalnim jezicima, u jezičnome i identitetskome smislu provodi se podjela hrvatskoga korpusa na Hrvate, „Bunjevce” i „Šokce” te režimski poticano instalira tzv. „bunjevačko pitanje”, uz naglašeno institucionalno favoriziranje i snažno poticanje tzv. „Bunjevaca” i njihovih aktivnosti. Možda najočitiji primjer ovoga proturječnog i negativnog djelovanja dogodio se 2021. godine, kad se s jedne strane negiralo postojanje hrvatskoga jezika u odobrenome udžbeniku za 8. razred *S reči na dela* smatrajući ga srpskim jezikom, a s druge strane se taj isti hrvatski jezik raslojavalo tako što se u svibnju 2021. u Gradu Subotici uz srpski, mađarski i hrvatski službenim proglašava tzv. bunjevački jezik, a zapravo bunjevački govor¹³ koji pripada novoštokavskome ikavskom dijalektu štokavskoga narječja hrvatskoga jezika.¹⁴

Na žalost, pri donošenju ove odluke, a i općenito gledajući, u srbijanske javnom prostoru prisutni su govor mržnje i diskriminatorni govor prema hrvatskome jeziku, Hrvatima i Hrvatskoj. U istraživanjima javnog mnijenja u Srbiji bilježe se negativni pomaci u percepciji Hrvata (i Hrvatske) te su tako prema istraživanju agencije *Faktor Plus* iz 2019. godine¹⁵ Hrvati s 45% postali najomraženija skupina u srbijanskom društvu, čime su prestigli i Albance (33%) koji su često bili najmanje poželjna etnička skupina u Srbiji. Još veći problem je što izostaju reakcije srbijanskih institucija na govor mržnje i diskriminatorni govor, pa čak i na međuetničke incidente, štoviše često

¹² Obveza preuzeta u članku 9. Sporazuma o obostranoj zaštiti nacionalnih manjina iz 2004. godine i zatim potvrđena u svim kasnijim zapisnicima sa sjednica MMO-a za zaštitu nacionalnih manjina između dviju država; svoju obvezu preuzetu prema pripadnicima srpske nacionalne manjine Hrvatska ispunjava u cijelosti; više u: Bošnjak, Milan: *Rad i djelovanje međuvladinih mješovitih odbora za zaštitu nacionalnih manjina, s posebnim naglaskom na Međuvladin mješoviti odbor za zaštitu nacionalnih manjina između Republike Hrvatske i Republike Srbije* // Bara, Mario; Galović, Filip; Mihaljević, Lucija (ur): *Zbornik radova sa Znanstveno-stručnoga skupa „Etnokulturni identitet Hrvata u Vojvodini: povijesni i suvremeni procesi”*, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2020., str. 133-154.

¹³ „Uvođenje bunjevačkog kao službenog jezika u Gradu Subotici”, <https://www.zkvh.org.rs/godisnjak-post/vijesti/uvodenje-bunjevackog-kao-službenog-jezika-u-gradu-subotici>, pristupljeno 14. srpnja 2024.

¹⁴ Bunjevački govori su na inicijativu Instituta za hrvatski jezik (tada, i jezikoslovlje) u listopadu 2021. upisani u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske kao nematerijalno kulturno dobro: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/bunjevacki-govori-upisani-u-registar-kulturnih-dobara-republike-hrvatske-kao-nematerijalno-kulturno-dobro/21475>, pristupljeno 14. srpnja 2024.

¹⁵ „Istraživanje: Najviše volimo Grke, najmanje Hrvate, a evo da li su nam još dragi Crnogorci”, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/istrazivanje-najvise-volimo-grke-najmanje-hrvate-a-evo-da-li-su-nam-jos-dragi/kcleswl>, pristupljeno 14. srpnja 2024.

su i sami najviši srbijanski dužnosnici i akademici aktivni, ako ne sudionici, a onda poticatelji ovakvih neželjenih incidenata.

Ovakvo stanje vrlo negativno se odražava na hrvatsku zajednicu, izaziva strah i nesigurnost te potiče daljnje raslojavanje što se, uz ostalo, negativno odrazilo na broj osoba koje su se izjasnile kao Hrvati na Popisu stanovništva 2023. godine (pad s 57.900 na 39.109¹⁶) te negativno djeluje na sve aspekte društvenoga i kulturnoga života Hrvata u Srbiji. Zbog ovakvih okolnosti često ostaje zasjenjeno i nerijetko ostaje bez pravih plodova ono što srbijanske institucije nude kao stvarnu potporu hrvatskoj zajednici, što predstavlja određene pozitivne pomake u stvaranju boljih mogućnosti za učenje i poučavanje hrvatskoga jezika (i latiničnog pisma), njegovu uporabu u medijima i javnosti te službenu uporabu.

No, unatoč navedenim otegotnim okolnostima i izazovnoj situaciji pojačanoj globalizacijskim procesima svojstvenima našem vremenu, uvjereni smo da će se stanje mijenjati nabolje, a posebno je ohrabrujuće što Hrvati u Srbiji vrlo zauzeto, ustrajno i iznimno uspješno čuvaju i razvijaju svoje mjesne govore, svoje dijalekte i aktivno uče hrvatski jezik koji, uz bogatu baštinu, vjeru i običaje, čini temelj na kojemu grade svoj hrvatski identitet.

Potpura iz matične domovine, aspekti jezičnih i identitetskih pitanja u bilateralnoj komunikaciji

Trajnu i snažnu potporu statusu i položaju hrvatskoga jezika kontinuirano pružaju hrvatske državne i javne ustanove¹⁷ u izravnoj komunikaciji i suradnji s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine u svih 12 država (Republika Austrija, Republika Bugarska, Crna Gora, Češka Republika, Talijanska Republika, Republika Kosovo, Mađarska, Rumunjska, Republika Sjeverna Makedonija, Slovačka Republika, Republika Slovenija i Republika Srbija) te u bilateralnome i multilateralnome kontekstu. Specifičan pogled na status i položaj hrvatskoga jezika u nekoliko država u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine autor ovoga članka, odnosno ove knjige, imao je prigodu dobiti sudjelujući na više desetaka sastanaka međudržavnih bilateralnih tijela u kojima se usvajaju i potpisuju zajednički dokumenti u pravilu na dvama jezicima – službenim jezicima i pismima dviju država sudionica. Prilikom pisanja dokumenata koji se usvajaju i supotpisuju nakon sjednica: programa suradnje u određenom području, zapisnika s pojedinih formalnih bilateralnih tijela i slično, često se javlja problem identiteta jezika. Naime, u takvome dokumentu u

¹⁶ „Rezultati popisa: 39107 Hrvata u Srbiji”, <https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/7611/Rezultati-popisa-39107-Hrvata-u-Srbiji/>, pristupljeno 14. srpnja 2024.

¹⁷ Temelj za odnose s Hrvatima koji žive izvan Lijepe Naše je *Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske* (<https://www.zakon.hr/z/507/Zakon-o-odnosima-Republike-Hrvatske-s-Hrvatima-izvan-Republike-Hrvatske>, pristupljeno 21. srpnja 2024.). Korisne informacije dostupne su na *mrežnoj stranici Središnjega državnog ureda* (<https://hrvatiizvanrh.gov.hr/>, pristupljeno 21. srpnja 2024.), a o tome na koji način institucije Republike Hrvatske razvijaju odnose s hrvatskim autohtonim zajednicama i koji su učinci te suradnje može se više doznati na primjeru odnosa s Hrvatima u Boki kotorskoj: Bošnjak, Milan: *Sustavna suradnja i komunikacija institucija Republike Hrvatske s Hrvatima u Boki kotorskoj* // Babić Galić, Vanda i Holjevac, Željko (ur.): *Identitet Hrvata Boke kotorske*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2023., str. 9-26

hrvatskome izvorniku, po prirodi stvari, tekst treba biti na hrvatskome jeziku te se na hrvatski jezik prevode svi pojmovi, nazivi svih ustanova i tijela državne ustanove. Kad je riječ o mađarskome jeziku, to se provodi bez problema, nitko u hrvatski tekst ne želi unijeti, primjerice, *Pécsi Tudományegyetem* ili u mađarski tekst *Sveučilište u Osijeku*. No, kad je riječ o pripremanju i potpisivanju zapisnika sa srbijanskom stranom uvijek se dolazi do toga da oni traže da u tekstu i na hrvatskome i na srpskome izvorniku piše, primjerice u području visokih učilišta, *Sveučilište u Zagrebu* i *Univerzitet u Beogradu*. To je, naravno, nedopustivo, jer bi izravno značilo da je riječ o jednome jeziku, koji dopušta varijetete *sveučilište* i *univerzitet*. Ponekad su neki kolege i s hrvatske strane popustljivi i smatraju da je takvo rješenje prihvatljivo, a kad ih se upita hoće li se tako raditi sa svim bilateralnim partnerima pa će u tekstu biti navedeno *Sveučilište u Rijeci* i *Universität Graz* ili *Sveučilište u Splitu* i *University of Toronto*, osvijeste se da se nazivi moraju prevesti. Ovaj naizgled banalan i po mnogo čemu nebitan primjer pokazuje svu kompleksnost i višeslojnost određenja hrvatskoga jezika kao samosvojnoga i samobitnoga jezika, srodnoga i bliskoga, ali različitoga od drugih srednjojužnoslavenskih jezika.

Zaključna riječ

Nije pretjerano zaključiti kako su hrvatski jezik i identitet u 12 država u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine u ozbiljnim izazovima, ali i da uz otežavajuće okolnosti postoje i one pozitivne, kao i čimbenici i snage, prije svega iz samih manjinskih zajednica, koji daju nadu da će se moći primjereno odgovoriti na brojne zahtjeve suvremenoga doba i naći rješenje za probleme manjinskih jezika koji su manje ili više svi ugroženi, uz one specifične, o kojima je u članku bilo riječi. U članku smo opisali trenutačno stanje, postojeće mjere, aktivnosti i formalne preduvjete za njegovanje i javnu uporabu hrvatskoga jezika, odnosno njihove nedostatke ili potpuni izostanak. Vidjeli smo kako odnos domicilnih država prema statusu i položaju hrvatskoga jezika može biti manje ili više pozitivan i/ili aktivan. Dali smo primjer kako pojedine države mogu podupirati hrvatski jezik na različite načine, ali i kako se može vršiti pritisak, pa i agresija na hrvatski jezik, glasna na primjeru tzv. bunjevačkoga jezika i tzv. bunjevačkog pitanja i naizgled nešto tiša malo sjeverozapadnije. Razvidno je kako odnos i politika domicilnih država snažno pomaže ili ne pomaže, a ponekad i izravno odmaže očuvanju i razvoju hrvatskoga jezika, a time izravno i hrvatskoga identiteta.

Ukupno gledajući, primjetno je da u brojnim hrvatskim manjinskim zajednicama, u skoro svim od navedenih 12 država, postoje značajni problemi s poznavanjem hrvatskoga jezika, bilo da je riječ o hrvatskome standardnom jeziku, o mjesnome govoru hrvatskoga jezika ili pojedinome dijalektu. No, istodobno je ohrabrujuće što postoji visoka razina usuglašenosti o tome koliko je poznavanje jezika važno te svojim djelovanjem i hrvatske manjinske institucije i mediji na hrvatskome jeziku i škole u kojima se nudi nastava hrvatskoga jezika, kao i institucije Republike Hrvatske traže nove načine kako djecu i mlade što učinkovitije potaknuti na učenje hrvatskoga jezika i kulture. A ti novi načini i nove mogućnosti, kako smo vidjeli, trebaju biti prilagođeni stvarnome i virtualnome okružju. Odnosno, kako je više puta rečeno: *Stare vrijednosti treba uobličiti u nove forme!*

SUMMARY

ON THE STATUS OF THE CROATIAN LANGUAGE IN THE EUROPEAN NEIGHBOURHOOD

The annex describes the situation of the Croatian language in the 12 countries of Central and South-Eastern Europe where members of the Croatian national minority live. Croatian is a minority language (Croatian standard language or local idioms of the Croatian language) in official use (in the whole country or in certain parts) in Austria, Montenegro, Italy, Hungary, Romania, Slovakia and Serbia. Croatian is an official language of the Republic of Croatia and one of the 24 official languages of the European Union. Unfortunately, in specific situations throughout the European neighbourhood, our compatriots encounter many difficulties in the official use of the Croatian language (and the Latin alphabet, if the other alphabet is the official alphabet in the particular country of residence). However, it is certainly a positive fact that the Croatian language is increasingly gaining publicity and that there is a growing awareness among compatriots of the importance of the public use of the Croatian language, both of specific local dialects and of the Croatian standard language, with successful models being demonstrated when both the local idiom and the Croatian literary language are used in one in the middle. The fact that many members of the Croatian national minority are bilingual is becoming even more important in our time, and since it is much easier to learn a third and a fourth language with two languages, certainly members of the Croatian minority from our European neighbourhood have a good chance of personal success, and thus at the same time of making an important contribution to cultural exchange and the strengthening of modern Croatian unity.

RESUMEN

LA LENGUA CROATA EN EL VECINDARIO EUROPEO

El reportaje describe la situación del idioma croata en 12 países de Europa Central y Sudoriental, donde viven miembros de la minoría nacional croata. La lengua croata, como lengua minoritaria (ya sea el croata estándar o los dialectos locales del croata), está en uso oficial (a nivel nacional o en algunas regiones específicas) en Austria, Montenegro, Italia, Hungría, Rumanía, Eslovaquia y Serbia. El croata es la lengua oficial en la República de Croacia y uno de las 24 lenguas oficiales de la Unión Europea. Lamentablemente, en situaciones concretas a lo largo del vecindario europeo, nuestros compatriotas se enfrentan a muchas dificultades en el uso oficial del croata (y la escritura latina, si es que otro alfabeto es el oficial en el país de residencia). Sin embargo, es un hecho positivo que la lengua croata está ganando cada vez más visibilidad pública y que nuestros compatriotas sean conscientes de la importancia de su uso público, tanto del croata estándar como de los dialectos locales. Un modelo exitoso son aquellos ejemplos en los que se utilizan tanto el dialecto local como el croata estándar en una misma comunidad. El hecho de que muchos miembros de la minoría croata sean bilingües se vuelve aún más relevante en la actualidad, ya que aprender un tercer o cuarto idioma se facilita mucho con dos lenguas. Sin duda, los miembros de la minoría croata en nuestro vecindario europeo tienen buenas perspectivas de éxito personal, lo que también contribuye significativamente al intercambio cultural y al fortalecimiento de la unidad croata contemporánea.

JASNA NOVAK MILIĆ

PERSPEKTIVE HRVATSKOGA JEZIKA U AUSTRALIJI I NOVOME ZELANDU

Na Sveučilištu Macquarie u Sydneyu održana je jedinstvena i do sada najveća međunarodna multidisciplinarna konferencija koja je okupila stručnjake s raznih strana svijeta koji se bave različitim temama koje se tiču Hrvatske i Hrvata, a kojom je ujedno završeno obilježavanje 40. obljetnice studija i sestrinske Zaklade hrvatskih studija (2024.). Uza znanstvenike iz Australije, Hrvatske, Njemačke, SAD-a, Austrije, Argentine, Irske i Nizozemske, konferenciji su nazočili predstavnici vladinih institucija Lijepa Naše, predstavnici brojnih kulturnih i obrazovnih organizacija australskih Hrvata, predstavnici Sveučilišta Macquarie, bivši i trenutačni studenti Hrvatskih studija u Australiji... Nezamislivo je da u Australiji ovako uspješnim organizacijama poput *Zaklade hrvatskih studija* i *Centra hrvatskih studija* koje desetljećima neumorno djeluju na promociji hrvatskoga jezika i kulture prijeti neizvjesna budućnost. Obje organizacije napravile su u suradnji s hrvatskim diplomatima i našim državnim institucijama sve što su do sada mogle te dalje nastavljaju raditi na planovima za očuvanje prvoga izvandomovinskog studija hrvatskoga jezika, onoga u Australiji.

Konferencija pod nazivom „Baština i nove perspektive: Hrvatska i Hrvati u globalnom kontekstu” počela je svečanim otvaranjem 8. veljače, a završila je jednodnevnim izletom u Wollongong 11. veljače 2024. Uza znanstvenike iz Australije, Hrvatske, Njemačke, Sjedinjenih Američkih Država, Austrije, Argentine, Irske i Nizozemske, konferenciji su nazočili predstavnici vladinih institucija Republike Hrvatske i diplomatskih predstavništava u Australiji, predstavnici brojnih kulturnih i obrazovnih organizacija australskih Hrvata, predstavnici Sveučilišta Macquarie, bivši i trenutačni studenti Hrvatskih studija u Australiji iz cijele zemlje te drugi uzvanici.

Prvi dan konferencije počeo je svečanim otvaranjem na kojem su okupljene pozdravili (redoslijedom govora) glavna organizatorica konferencije i domaćica, voditeljica Centra hrvatskih studija pri Sveučilištu Macquarie dr. sc. Jasna Novak Milić, pročelnica Odsjeka za medije, komunikaciju, kreativne umjetnosti, jezike i književnost Sveučilišta Macquarie dr. sc. Hsu-Ming Teo, zamjenik ravnatelja

Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske Dario Magdić te veleposlanica Republike Hrvatske za Australiju, Novi Zeland i Fidži Nj. E. Betty Pavelich. Otvaranju su uz njih nazočili glavni konzul Republike Hrvatske za Novi Južni Wales, Queensland i Sjeverni Teritorij Ivica Glasnović, voditeljica projekata za dijasporu Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske Anamarija Orešković Miković, zamjenik ravnatelja Hrvatske matice iseljenika dr. sc. Ivan Tepeš te predstojnik Katedre za jezike i kulture Sveučilišta Macquarie dr. sc. Wes Robertson.

U trodnevnome radnom dijelu konferencije plenarna izlaganja ili u sekcijama održalo je više od osamdeset znanstvenika s gotovo svih hrvatskih javnih sveučilišta, uz nekoliko australskih sveučilišta te sveučilišta i instituta s raznih strana svijeta. Ukupno je održano više od sedamdeset referata na teme iz hrvatske moderne i antičke povijesti, književnosti, jezikoslovlja, demografije, sociologije, etnologije, ekologije i drugih. Konferencija je održana u hibridnome obliku tako da je manji dio sudionika svoja izlaganja održao preko interneta, a na Sveučilištu su se izlaganjima, osim izlagača, pridružili i brojni hrvatski iseljenici u Australiji te bivši i trenutačni studenti Hrvatskih studija na Sveučilištu Macquarie u Sydneyu. Zapažena plenarna izlaganja održali su izv. prof. dr. sc. Vesna Drpač sa Sveučilišta u Adelaideu i dr. sc. Ivan Hrštic s Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar” u Zagrebu te prof. dr. sc. Lidija Cvikić sa Sveučilišta u Zagrebu i u Regensburgu.

Popratni i kulturni sadržaji konferencije uključivali su projekciju filma, dvije izložbe, desetak predstavljanja knjiga, svečanu večeru te cjelodnevni izlet. Nakon što je u svibnju 2023. uspješno dva puta prikazan i u sklopu Dana otvorenih vrata Hrvatskih studija dokumentarni filmom „Zemljak”, prikladnim domjenkom završio je prvi konferencijski dan. Projekciji su nazočili autori filma: Peter Pecotić, čija je obitelj podrijetlom s Pelješka i Joseph Williams, aboridžinski umjetnik također hrvatskih korijena koji se iz Darwina pridružio događaju preko interneta. Autori su nakon projekcije odgovarali na pitanja zainteresirane publike, koja je sjajno prihvatila taj jedinstveni film o susretu dviju na prvi pogled vrlo različitih kultura, starosjedačke australske i useljeničke australsko-hrvatske. Zahvaljujući ovom događaju, a prema riječima zamjenika ravnatelja Hrvatske matice iseljenika dr. sc. Ivana Tepeša, „Zemljak” je kasnije tijekom godine u organizaciji i na poziv Hrvatske matice iseljenika bio na turneji po Hrvatskoj i među hrvatskim manjinskim zajednicama u okruženju gdje je također naišao na izvrsnu posjećenost i gledanost.

Izložba dr. sc. Ivane Hebrang Grgić sa Sveučilišta u Zagrebu „Pisali su glagoljicom” predočila je sudionicima konferencije i drugim posjetiteljima te studentima i zaposlenicima Sveučilišta Macquarie uvid u najstarije pisane spomenike hrvatske kulturne baštine. Reprodukacije uglavnom glagoljskih spomenika i knjiga izložene su zajedno s relevantnim informacijama o izloščima na engleskome jeziku. Uz tu izložbu, sudionici konferencije također su mogli vidjeti izložbu „Kravata istaknutih Hrvatica i Hrvata iseljeničtva” Nade Pritisanac Matulich, predsjednice Hrvatskoga svjetskog kongresa iz Sjedinjenih Američkih Država.

Tijekom konferencije održan je zavidan broj predstavljanja knjiga, a uz devet stručnih i znanstvenih knjiga znanstvenika iz Hrvatske i Australije predstavljene su i tri knjige različitih žanrova australskih Hrvata i njihovih potomaka.

Svečana večera održana je u petak, 9. veljače, u blizini kampusa Sveučilišta Macquarie u elegantnom objektu „Curzon Hall”. Organizaciju tog događaja na sebe je preuzela Zaklada hrvatskih studija, a uz sudionike konferencije na svečanoj večeri sudjelovali su mnogobrojni ugledni gosti, predstavnici brojnih australskih organizacija uključujući i predstavnike iz Zapadne Australije, Južne Australije, Viktorije i Queenslanda, visoki predstavnici drugih australskih sveučilišta te mnogi pojedinci zaslužni za osnivanje i dugotrajnost djelovanja dviju ključnih obrazovnih i kulturnih institucija iseljenih Hrvata: Hrvatskih studija pri Sveučilištu Macquarie i Zaklade hrvatskih studija. Prigodnim govorima okupljenima su se obratili veleposlanica Republike Hrvatske za Australiju, Novi Zeland i Fidži Nj. E. Betty Pavelich, glavni konzul Republike Hrvatske za Novi Južni Wales, Queensland i Sjeverni Teritorij Ivica Glasnović, zamjenik Hrvatske matice iseljenika dr. sc. Ivan Tepeš, predsjednik Zaklade hrvatskih studija Anthony Gurlica te voditeljica Centra hrvatskih studija pri Sveučilištu Macquarie dr. sc. Jasna Novak Milić. Nakon službenog dijela, uz glazbu i ples do kasno u noć nastavljeno je ugodno druženje članova australsko-hrvatske zajednice i uglednih gostiju iz zemlje i inozemstva.

Četverodnevna konferencija završila je cjelodnevним izletom u Wollongong koji je uključivao posjet tamošnjemu Hrvatskome katoličkom centru „Marija kraljica Hrvata”. Skupini od četrdesetak sudionika konferencije domaćini su bili fra Ivo Tadić i Hrvati Wollongonga koji su uz potporu Zaklade hrvatskih studija za goste priredili ručak i zabavni program. Nakon ručka gosti su ostatak dana proveli obilazeći Wollongong i okolicu te su se u kasnim večernjim satima vratili u Sydney.

Iako su Zaklada i Centar hrvatskih studija i prijašnjih godina održavali slične skupove, obično na svaku petu obljetnicu Hrvatskih studija i Zaklade, multidisciplinarna hibridna konferencija „Baština i nove perspektive: Hrvatska i Hrvati u globalnom kontekstu” okupila je do sada najveći broj znanstvenika i entuzijasta, pripadnika domovinske i iseljene Hrvatske, koji dijele zanimanje za široki spektar hrvatskih tema. Održana konferencija je, pretpostavlja se, i najveći događaj u zajednici australskih Hrvata gleda li se po broju istovremenog boravka predstavnika domovinske Hrvatske u Australiji u novije vrijeme, a svakako ako se gleda po broju znanstvenika i stručnjaka koji se bave raznolikim hrvatskim temama. Time je konferencija u 2024. nadmašila onu održanu 2019. godine, koje je do sada bila najveća svehrvatska znanstvena konferencija. Porast zanimanja za konferenciju koju svakih pet godina zajednički organiziraju Centar hrvatskih studija i Zaklada hrvatskih studija uz financijsku potporu i institucionalnu potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske i Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske te brojnih drugih sponzora očigledno je u porastu pa se može zaključiti da konferencija Centra hrvatskih studija prerasta u svojevrstni brend prepoznatljiv po svojoj znanstvenoj multidisciplinarnosti i po dokazanome umreža-

vanju lokalne zajednice iseljenih Hrvata, vladinih i nevladinih hrvatskih institucija, umjetnika i znanstvenika te drugih koje veže zanimanje za Hrvate u Australiji i hrvatsko iseljeničtvo općenito. Svaka dosad održana konferencija rezultirala je novim vezama i novim projektima koji obogaćuju društveni i kulturni život pripadnika hrvatskoga naroda u Australiji, odnosno pridonose novim saznanjima i perspektivom o australskim Hrvatima.

Međutim, neizvjesno je održavanje sljedeće konferencije koja bi se očekivano trebala održati 2029. godine. Naime, u listopadu 2023. Sveučilište Macquarie donijelo je plan za ukidanje pet od devet jezičnih studija, uključujući i hrvatskoga. Unatoč nepopitnoj potpori vladinih institucija Republike Hrvatske, hrvatskih diplomata u Australiji i lokalne zajednice australskih Hrvata, brojni i raznovrsni naponi da se osigura opstanak studija hrvatskoga jezika i kulture te Centra hrvatskih studija na Sveučilištu Macquarie nisu urodili plodom i Sveučilište je u lipnju 2024. donijelo odluku o neupisivanju nove generacije studenata od 2025. godine. U ovome trenutku jedino je poznato da će upisani studenti moći završiti studij kako je planirano te da će Centar hrvatskih studija nastaviti djelovati do daljnjega. Predstavnici hrvatskih državnih tijela i relevantne organizacije australskih Hrvata neumorno rade na pronalaženju rješenja za Centar i studij, za koji i dalje ima zanimanja i koji su do sada upisivali studenti različitih profila i dobi iz cijele Australije. Kao jedan od trenutačno samo dvaju centara u svijetu, i kao jedini u ovome dijelu svijeta, njegov bi gubitak predstavljao značajan gubitak za iseljene Hrvate u Australiji ponajprije u području obrazovanja, znanosti i kulture.

Unatoč neizvjesnoj budućnosti, konferencija održana na Sveučilištu Macquarie ostat će zapamćena ponajprije po iznimno kolegijalnom i pozitivnom ozračju u kojem je održana. Nadalje, održana je u lijepome, novome prostoru Fakulteta humanističkih znanosti koji je vrhunski opremljen za svakodnevnu nastavu, istraživački rad, ali i događaje kao što je bila ova hibridna konferencija s četiri paralelne sekcije tijekom triju radnih dana i pregršt popratnih sadržaja. Sveučilište Macquarie nalazi se desetak kilometara od poslovnog središta Sydneya i najpoznatijih turističkih odredišta, a izvrsno je podzemnom željeznicom povezano i sa središtem grada i mnogim drugim dijelovima Sydneya. Kampus Sveučilišta smatra se jedim od najljepših u Sydneyu, a posjetiteljima pruža izvrsne uvjete za miran rad u zelenoj oazi, ali i brojne restorane i kafiće u trenucima predaha. Konferencija će također biti zapamćena po broju sveučilišnih djelatnika hrvatskih sveučilišta i instituta koji su istodobno boravili u Australiji te općenito po sudjelovanju hrvatskih organizacija domovinske i iseljeničke Hrvatske, posebno onih iz skoro svih saveznih država Australije.

Dok je znanstvenom konferencijom završena proslava 40. obljetnice Hrvatskih studija i Zaklade hrvatskih studija, to nije bio jedini događaj organiziran tim povodom. Jednako je uspješan bio Dan otvorenih vrata Hrvatskih studija održan u svibnju 2023., kojim je ujedno proslavljen i Dan državnosti Republike Hrvatske. Dan otvorenih vrata okupio je tristotinjak posjetitelja, uglavnom obitelji, mladih te tadašnjih i bivših studenata Hrvatskih studija. Program je nudio za svakog ponešto pa su posjetitelji

mogli zaviriti u knjižnicu Centra hrvatskih studija u novoj zgradi Fakulteta humanističkih i društvenih znanosti, otvorenoj usred pandemije 2020. godine. U prostorima Fakulteta također su održana predavanja i radionice koje su zajednički organizirali djelatnici Sveučilišta Macquarie, članovi Zaklade hrvatskih studija te nastavnici hrvatskoga jezika koji djeluju u sklopu Središnjega odbora hrvatskih etničkih škola (SOHEŠ) u Novome Južnom Walesu te u sklopu Srednje škole za jezike. Održano je predavanje o hrvatskim kraljevima, predstavljanje studija hrvatskoga jezika na Sveučilištu Macquarie te izlaganje o aboridžinskome narodu Varamungu o kojem je govorio aboridžinski umjetnik hrvatskih korijena i jedan od autora dokumentarnoga filma „Zemljak” Joseph Williams. Uz Petera Pecotića, redatelja filma, Joseph je također nazočio dvjema projekcijama „Zemljaka”. Prva je održana večer prije kad su projekciji nazočili predstavnici hrvatskih diplomata i hrvatskih organizacija u Australiji te brojni djelatnici i studenti Sveučilišta Macquarie, a druga na Danu otvorenih vrata kad su u publici bili uglavnom pripadnici sydneyjske hrvatske zajednice.

U radionicama namijenjenima i djeci i odraslima moglo se učiti pisati glagoljicu, pjevati hrvatsku himnu i učiti o hrvatskome grbu i zastavi ili o hrvatskim sportskim uspjesima. Posjetitelji su također mogli virtualno prošetati Zagrebom i Splitom i pritom učiti o znamenitostima tih gradova, provjeriti svoje znanje hrvatskoga jezika uz pomoć interaktivnih alata za učenje ili se poigrati i osvojiti nagrade u potrazi za blagom.

Na okruglome stolu o budućnosti hrvatskoga jezika u Australiji razgovaralo se o trenutačnom stanju, dostupnim programima te o teškoćama s kojima se hrvatska zajednica u Australiji suočava kad je riječ o očuvanju jezika i kulture. Rasprava je otvorila brojna pitanja te ponudila neka rješenja za poboljšanje suradnje i komunikacije među organizacijama i svima onima koji su voljni pridonijeti održanju i napretku programa hrvatskoga jezika u Australiji.

I konferencija i Dan otvorenih vrata, koji su zajedno okupili oko 500 sudionika, održani su uz već prije dokazanu suradnju Centra hrvatskih studija i Zaklade hrvatskih studija i potporu Ministarstva znanosti, obrazovanje i mladih Republike Hrvatske te Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Hrvatske. Oba događaja podržali su veleposlanica Betty Pavelich i generalni konzul Ivica Glasnović, potpomogli brojni sponzori, uglavnom tvrtke, pojedinci i udruge iz lokalne australsko-hrvatske zajednice, te brojni volonteri bez kojih nije moguća uspješna organizacija ovakvih i sličnih događaja. Među njima treba spomenuti studente, bivše i sadašnje, i Hrvatskih studija, ali i druge, te članove drugih lokalnih hrvatskih udruga.

Nezamislivo je da zbog jedne administrativne i strateške odluke uspješnim organizacijama poput Zaklade hrvatskih studija i Centra hrvatskih studija koje desetljećima neumorno djeluju na promociji hrvatskoga jezika i kulture prijeti neizvjesna budućnost. Obje organizacije napravile su u suradnji s hrvatskim diplomatima i hrvatskim državnim institucijama sve što su do sada mogle te dalje nastavljaju raditi na planovima za očuvanje prvoga izvandomovinskog studija hrvatskoga jezika, onoga u Australiji.

Prilog: Fotografski zapis o jubileju australske Zaklade za Hrvatske studije

Slika 1. Dan otvorenih vrata Hrvatskih studija posjetilo je tristotinjak posjetitelja.

Slika 2. Svečana večera u povodu 40. obljetnice Hrvatskih studija i Zaklade hrvatskih studija (slijeva nadesno: Ivan Tepeš, Luka Budak, Betty Pavelich, Jasna Novak Milić, Anthony Gurlica, Ivica Glasnović, Dario Magdić).

Slika 3. Otvoreње konferencije „Baština i nove perspektive: Hrvatska i Hrvati u globalnom kontekstu” na Sveučilištu Macquarie u Sydneyu.

Slika 4. Izletnici u Wollongong sudjelovali su na svetoj misi u Hrvatskome katoličkom centru „Marija kraljica Hrvata”.

SUMMARY

PERSPECTIVES OF THE CROATIAN LANGUAGE IN AUSTRALIA AND NEW ZEALAND

In February 2024, Macquarie University in Sydney hosted a unique and unprecedented international multidisciplinary conference, bringing together experts from all over the world working on a variety of topics relevant to Croatia and Croatians, which also marked the end of a months-long celebration of 40 years of the study and its sister Croatian Studies Foundation. In addition to scholars from Australia, Croatia, Germany, the United States, Austria, Argentina, Ireland and the Netherlands, the conference was attended by representatives of Croatian government institutions and diplomatic missions in Australia, representatives of a number of cultural and educational organisations of Australian Croats, representatives of Macquarie University, former and current students of Croatian Studies in Australia and other guests. It is unimaginable that such successful organisations as the Croatian Studies Foundation and the Croatian Studies Centre, which have worked tirelessly for decades to promote Croatian language and culture, are facing an uncertain future in Australia. Both organisations, in cooperation with Croatian diplomacy and Croatian state institutions, have so far done all they can and continue with their plans to preserve the first study of the Croatian language abroad, that in Australia.

RESUMEN

FUTURO DEL IDIOMA CROATA EN AUSTRALIA Y NUEVA ZELANDIA

En febrero de 2024, en la Universidad Macquarie de Sídney, se celebró una conferencia internacional multidisciplinaria única y la más grande hasta la fecha, que reunió a expertos de diversas partes del mundo que abordan diferentes temas relacionados con Croacia y los croatas. Esta conferencia también marcó el final de una serie de eventos conmemorativos de varios meses por el 40.º aniversario del estudio y la emparentada Fundación de los Estudios Croatas. Junto a científicos de Australia, Croacia, Alemania, Estados Unidos, Austria, Argentina, Irlanda y los Países Bajos, la conferencia contó con la presencia de representantes de instituciones gubernamentales de la República de Croacia y de las representaciones diplomáticas en Australia, representantes de numerosas organizaciones culturales y educativas de los croatas en Australia, representantes de la Universidad Macquarie, exalumnos y estudiantes actuales de los Estudios Croatas en Australia, así como otros invitados. Es impensable que, en Australia, organizaciones tan exitosas como la Fundación de los Estudios Croatas y el Centro de los Estudios Croatas, que han trabajado incansablemente durante décadas para promover la lengua y la cultura croata, enfrenten un futuro incierto.

ANAMARIJA SUČEC

LEKTORAT HRVATSKOGA JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI NA SVEUČILIŠTU U ROSARIJU

Lektorati hrvatskoga jezika i kulture ključni su za očuvanje identiteta među potomcima Hrvata diljem svijeta. Argentina je jedna od zemalja španjolskoga govornog područja gdje su Hrvati još na kraju 19. stoljeća našli svoj drugi dom, nastojeći sačuvati materinski jezik među potomcima rođenim u domicilnoj sredini. Hrvati su danas značajna etnička skupina u toj golemoj južnoameričkoj zemlji, prisutna i u gradu Rosariju gdje zatječemo bogatu hrvatsku kulturnu baštinu. Slijedom te činjenice, u sklopu Odsjeka za moderne jezike Fakulteta humanistike i umjetnosti na Nacionalnom sveučilištu u Rosariju osnovan je Lektorat hrvatskoga jezika i kulture (2009.). Nudi razne razine nastave prilagođene različitim stupnjevima znanja, te kombinira jezično obrazovanje s kulturnim sadržajima. Uz tečajeve, radionice i događaje, polaznici uče o hrvatskoj povijesti i običajima. Kulturne radionice za blagdane i susreti kao „Hrvatski na kavi” omogućuju praktično usavršavanje jezika u ugodnom okruženju. Projekt „Moramo se čuti!” povezuje Hrvate diljem Argentine na virtualnim sastancima, potičući jezične vještine i zajedništvo. Lektorat također surađuje s lokalnom zajednicom provodeći multikulturne projekte među kojima izdvajamo Festival useljeničkih zajednica.

Argentina je druga najveća zemlja u Južnoj Americi, smještena na južnome dijelu kontinenta, sa zapanjujuće raznolikim krajolicima, od hladnih patagonskih regija do tropskih šuma na sjeveru. Prostire se na više od 2,7 milijuna četvornih kilometara, što je čini osmom najvećom zemljom na svijetu. S populacijom koja broji više od 45 milijuna ljudi, Argentina je kulturno vrlo raznolika zemlja, u kojoj su se tijekom povijesti susrele brojne etničke skupine, a najveći dio stanovništva čine potomci europskih imigranata. Jedna od najistaknutijih skupina među argentinskom imigrantskom zajednicom su Hrvati, koji su došli u Argentinu tijekom 19. i 20. stoljeća, a mnogi su došli u potrazi za boljim životom, od prvih generacija iseljenika s dalmatinskih otoka do generacija u vrijeme kad su ratna i politička zbivanja u Jugoslaviji uzrokovala velike migracije. Danas Hrvati i njihovi potomci čine značajan segment argentinskog društva, prisutni su u gotovo svim gospodarskim granama, a osobito u sportu, umjetnosti, kulturi i politici.

Rosario je treći najveći grad u Argentini, smješten uz rijeku Paraná u provinciji Santa Fe. Ovaj grad, koji je ujedno i luka, važan je industrijski centar, ali i središte obrazovanja, kulture i umjetnosti. Školstvo i znanost imaju dugogodišnju tradiciju u Rosariju, a grad je domaćin mnogim kulturnim manifestacijama i događajima, među kojima se posebno ističe Festival useljeničkih zajednica koji traje 10 dana u studenome. On obuhvaća tri važna sektora društva: gastronomiju, kulturu i zabavu, a ove godine obilježava 40. obljetnicu uspješnog prikazivanja kulturnih i društvenih dragulja useljeničkih zajednica. Hrvatska zajednica sudjeluje na festivalu svih 40 godina.

Za hrvatsku dijasporu u Argentini, Rosario je jedno od ključnih mjesta gdje je prisutnost hrvatske kulture osobito izražena. Rosario, kao najveći grad provincije Santa Fe, predstavlja centar oko kojega se okupljaju potomci Hrvata čitave provincije. Zanimljivo je da prema broju stanovnika provincija Santa Fe ima najviše potomaka Hrvata u Argentini. Iako su brojni potomci Hrvata u Argentini već integrirani u društveni život zemlje, još uvijek postoji snažna povezanost s domovinom, a obrazovanje na hrvatskome jeziku i kulturna baština igraju bitnu ulogu u očuvanju identiteta.

Lektorati hrvatskoga jezika u Rosariju i Buenos Airesu

Lektorati hrvatskoga jezika u Argentini, u gradovima Rosario i Buenos Aires, postali su prvoklasne institucije koje pridonose očuvanju hrvatskoga identiteta među brojnim generacijama potomaka hrvatskih migranata. Zahvaljujući naporima lokalnih zajednica i potpori iz Hrvatske, lektorati su proširili svoju ponudu kako bi uključili različite obrazovne i kulturne programe koji zainteresiranim polaznicima omogućuju da bolje razumiju svoje svekoliko naslijeđe. Osim jezičnih tečajeva, posebna pažnja posvećuje se i prenošenju kulturnih vrijednosti na nove generacije, čime lektorati igraju neprocijenjivu ulogu u održavanju identiteta u zajednici.

Lektorati hrvatskoga jezika ne djeluju izolirano, već interkulturalno. Njihovo djelovanje često uključuje suradnju s kulturnim udrugama, crkvama i drugim organizacijama koje promiču hrvatsku kulturu i baštinu u sklopu domicilne većinske kulture. Na taj način Lektorat hrvatskoga jezika u Rosariju surađuje s kulturnim centrima i udrugama kao što su Hrvatski kulturni centar, Ateneo Croata i drugi. Na primjer, u povodu Dana državnosti Lijepa Naše Lektorat hrvatskoga jezika sudjeluje na prigodnim proslavama i svečanostima koje organiziraju razne udruge s hrvatskim predznakom. Tijekom ovih događaja polaznici ovog lektorata imaju priliku prisustvovati tradicionalnim proslavama, sudjelovati u pjesmi, plesu i gastronomskim manifestacijama, što jača osjećaj suvremenoga hrvatskoga kulturnog zajedništva. Uz to, suradnja Lektorata hrvatskoga jezika s argentinskim institucijama omogućuje širenje i afirmaciju hrvatske kulture među širom publikom. Ovaj kulturni dijalog obogaćuje argentinsko društvo, dok potomci Hrvata dodatno učvršćuju svoje veze s Hrvatskom.

Iako je hrvatska zajednica u Argentini brojnija i starija, u posljednjim desetljećima značajno je porastao interes za učenjem hrvatskoga jezika. Sve veći broj mladih Argentinaca hr-

Slika 1. Susret: *Hrvatski na kavi*, svibanj 2024.

vatskih korijena teži za upoznavanjem kulturne baštine vlastitih predaka. Prije nego što je Lektorat hrvatskoga jezika postao samostalna i formalizirana institucija, hrvatski jezik učio se u Rosariju u sklopu projekta „Hola” Hrvatske matice iseljenika. Ovaj projekt, pokrenut s ciljem ponovnog povezivanja potomaka Hrvata s njihovim jezičnim i kulturnim naslijeđem, omogućio je mnogim osobama da se upuste u učenje hrvatskoga jezika, bez obzira na prethodno znanje. Ovaj projekt bio je ključan za širenje svijesti o važnosti očuvanja jezika te je otvorio put osnivanju Lektorata hrvatskoga jezika. U Rosariju je Lektorat hrvatskoga jezika osnovan 2009. godine zahvaljujući inicijativi gospođe Marije Galian Nikolic, koja je 2004. godine prepoznala važnost obrazovanja i očuvanja jezika i kulture među potomcima Hrvata na akademskoj razini, te je bila i prva profesorica hrvatskoga jezika na Lektoratu. Inicijalna ideja bila je pružiti priliku onima koji su odrasli u argentinskoj kulturnoj sredini da se povežu s hrvatskom tradicijom uz učenje jezika i kulturne aktivnosti u sklopu akademskog okvira. Lektorat je postupno dobio i institucionalnu potporu te je danas pod nadležnošću Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske, a u sklopu Odsjeka za moderne jezike Fakulteta humanistike i umjetnosti na Nacionalnom sveučilištu u Rosariju. Suradnjom s različitim institucijama, uključujući i Hrvatsku maticu iseljenika, Lektorat je postao važan dio zajednice te nudi kvalitetnu nastavu hrvatskoga jezika koja je danas svima dostupna.

Početni rad Lektorata hrvatskoga jezika u Rosariju bio je skroman, ali su vrlo brzo postale očite koristi za hrvatsku zajednicu. Prvo su organizirani manji tečajevi i radionice, zatim se prešlo na organiziranu nastavu koja je bila usmjerena na očuvanje jezika i kulturnih vrijednosti. Najveći izazov u početnim godinama bio je privući polaznike i pružiti im adekvatne materijale i resurse za učenje budući da mnogi potomci Hrvata znaju samo španjolski kao materinski jezik. Za početak, Lektorat je bio usmjeren na osnovnu nastavu, ali se vrlo brzo prešlo na ponudu naprednijih tečajeva koji su obuhvatili dublje aspekte jezika i kulture.

Slika 2. Predstavljanje projekta: *Vrati se, Hrvatska te zove*, prosinac 2023.

Tri razine nastave hrvatskoga jezika i kulture u Rosariju

Danas Lektorat hrvatskoga jezika u Rosariju nudi nastavu na tri razine – početnoj, srednjoj i naprednoj. Svaka razina osigurava polaznicima odgovarajuću količinu jezičnog znanja te uključuje i kulturne sadržaje. Nastava se održava dva puta tjedno po dva sata, što omogućuje polaznicima da postupno usvajaju sve složenije aspekte jezika i kulture. U ovoj akademskoj godini ukupno ima više od 100 upisanih polaznika, a nastavni plan obuhvaća ne samo učenje jezika, već i kulturološke sadržaje, uključujući hrvatsku povijest, običaje, glazbu i literaturu. Jedan od ciljeva obrazovanja u Argentini je i poticanje cjeloživotnog obrazovanja, a taj cilj promovira i Lektorat hrvatskoga jezika jer nastava nije namijenjena samo mladima, već i starijim osobama koje žele obnoviti svoje znanje jezika, kao i onima koji nisu imali priliku učiti hrvatski jezik u ranijim godinama. Besplatna nastava čini Lektorat dostupnim svima, čime se potiče šira socijalna uključenost u obrazovne aktivnosti i očuvanje kulturnoga identiteta.

Cilj Lektorata je stvoriti jezično kompetentne govornike, koji će moći komunicirati na hrvatskome jeziku, ali i razumjeti i cijeniti bogatu kulturnu baštinu koju hrvatski jezik nosi sa sobom. Polaznici nastavu prate s velikim interesom i entuzijazmom, jer za mnoge od njih učenje hrvatskoga jezika predstavlja putovanje prema vlastitim korijenima. Lektorat služi i kao središte kulturnih aktivnosti, gdje se organiziraju različiti kulturni događaji, izložbe, koncerti i radionice koje omogućuju polaznicima ne samo da nauče jezik, već i da upoznaju i povežu se s tradicijom i kulturom svojih predaka.

Jedan od glavnih izazova s kojim se polaznici Lektorata hrvatskoga jezika suočavaju jest jezična barijera, odnosno teškoće u učenju jezika koji je vrlo različit od španjolskoga jezika kojim govore. Iako su mnogi polaznici odrasli u obiteljima koje su imale hrvatske korijene, govorimo o trećoj, četvrtoj, pa i petoj generaciji potomaka gdje hrvatski jezik nije bio u svakodnevnoj upotrebi ili uopće nisu imali kontakt s njime. Početne teškoće često se odnose na palatale, dijakritičke znakove i pravopis. Palatali su posebna karakteristika hrvatskoga jezika, a za polaznike čiji je materinski jezik španjolski, to može biti zbunjujuće. Također, pravilno korištenje dijakritičkih znakova – kvačica, akcenata i drugih znakova – često stvara teškoće, jer španjolski jezik ne koristi takve znakove na isti način. Uz to, hrvatski pravopis predstavlja izazov zbog svoje složenosti i bogatstva iznimaka. Međutim, uz pravilnu i temeljitu nastavu, većina polaznika uspješno svlada ove izazove i napreduje u učenju.

Nastava hrvatskoga jezika u Rosariju nije samo usmjerena na učenje jezičnih vještina, već također uključuje i kulturološke sadržaje. Polaznici Lektorata hrvatskoga jezika ne samo da uče jezik, već se upoznaju s hrvatskom poviješću, tradicijama, običajima i umjetnošću.

Lektorat često organizira kulturne radionice koje uključuju tradicionalnu hrvatsku glazbu, plesove, umjetnost i literaturu. Ovi sadržaji pomažu polaznicima da shvate kako jezik nije samo sredstvo komunikacije, već i ključ za razumijevanje i očuvanje kulturnoga identiteta. Izvannastavne aktivnosti u tome imaju ključnu ulogu. Prigodne aktivnosti su radionice za Božić (izrada božićnih čestitki) i Uskrs (bojenje pisanica), koje su prilika za polaznike da nauče o hrvatskim blagdanskim običajima, upoznaju tradicionalne hrvatske jelovnike i sami izrade dio hrvatske tradicije. Uz to, održavaju se redoviti susreti pod nazivom „Hrvatski na kavi”, gdje polaznici mogu razgovarati na hrvatskome jeziku uz kavu, stvarajući ugodnu atmosferu izvan okvira učionice za praktičnu primjenu jezika. Ovim aktivnostima Lektorat postaje mnogo više od obrazovne institucije – on postaje kulturni centar koji okuplja ljude svih dobi i podrijetla u zajedničkome cilju očuvanja hrvatske baštine.

Argentina je zemlja nepreglednih prostranstava gdje se, unatoč svoj modernoj tehnologiji, jako teško povezati s ljudima. Jedan od najnovijih projekata Lektorata je projekt „Moramo se čuti!”, inicijativa kojoj je cilj povezivanje potomaka Hrvata iz različitih dijelova Argentine. Na virtualnim sastancima i uz komunikaciju, polaznici vježbaju hrvatski jezik, poboljšavaju svoje vještine govora i pisanja, te međusobno dijele iskustva. Ovaj projekt također pomaže u jačanju zajedništva među hrvatskim iseljenicima i njihovim potomcima diljem Argentine. Projekt također potiče sve sudionike da komuniciraju na hrvatskome jeziku, čime ne samo da unaprjeđuju svoje jezične vještine, već i osjećaju snažniju povezanost s hrvatskom kulturom i tradicijom. Projekt je važan jer povezuje različite dijelove Argentine, što omogućava međusobno razumijevanje i potporu među sudionicima, kao i povezivanje na jednoj osobnijoj razini te upoznavanje davno izgubljenih rođaka.

Lektorat hrvatskoga jezika u Rosariju, zajedničkim projektima i organiziranjem kulturnih događaja, nastupa i izložbi, surađuje s brojnim kulturnim udrugama i institucijama, čime dodatno proširuje svoj utjecaj i doprinos zajednici. Nastava hrvatskoga

Slika 3. Kušanje hrvatskih proizvoda, rujan 2024.

jezika u Rosariju ne samo da pridonosi obrazovanju, već također stvara prostor za jačanje zajedništva, međusobnu suradnju i očuvanje identiteta. S obzirom na velik interes, besplatnu nastavu i aktivnosti koje uključuju jezik, kulturu i zajednicu, Lektorat hrvatskoga jezika u Rosariju predstavlja važan most između prošlosti i sadašnjosti hrvatske zajednice u Argentini te služi očuvanju hrvatskoga jezika, kulture i zajednice.

Slika 4. Studentski projekt – *O kravati*, listopad 2024.

SUMMARY

LECTURESHIP IN CROATIAN LANGUAGE AND LITERATURE AT THE UNIVERSITY OF ROSARIO

Croatian Language Lectureships are key to preserving the language and culture among the descendants of Croats around the world. One of the countries where Croats found a second home at the end of the 19th century is Argentina. Croats are an important ethnic group in Argentina, especially present in the city of Rosario, where there is a rich Croatian cultural heritage. The Lectureship in Rosario, founded in 2009, offers different levels of teaching adapted to different levels of knowledge and combines language education with cultural content. Through courses, workshops and events, participants learn about Croatian history and traditions. Challenges in learning Croatian include the peculiarities of the language, such as spelling, which is different from Spanish, but with the effort and support of the lecturers, many progress successfully. Holiday cultural workshops and gatherings such as "Croatian over coffee" allow practical language improvement in a pleasant environment. The project "We Need to be Heard!" connects Croats across Argentina in virtual meetings, promoting language skills and cohesion. The Lectureship also works with cultural associations to promote Croatian heritage through multicultural projects. Through all these activities, the Lectureship plays a key role in the preservation of the Croatian language and the Croatian culture and community in Argentina.

RESUMEN

LECTORADO DE LENGUA Y LITERATURA CROATA EN ROSARIO

Los lectorados de lengua croata son clave para la preservación del idioma y la cultura entre los descendientes de croatas en todo el mundo. Uno de los países donde los croatas encontraron su segundo hogar a finales del siglo XIX es Argentina. Los croatas son un grupo étnico significativo en Argentina, especialmente presente en la ciudad de Rosario, donde existe un rico patrimonio cultural croata. Fundado en 2009, el Lectorado en Rosario ofrece diversos niveles de enseñanza adaptados a distintos grados de conocimiento y combina la educación lingüística con contenidos culturales. En los cursos, talleres y diversos eventos, los participantes aprenden sobre la historia y las tradiciones croatas. Los desafíos en el aprendizaje de la lengua croata incluyen particularidades del idioma, como la ortografía, que difiere del español. Sin embargo, con esfuerzo y el apoyo de los profesores, muchos logran avanzar exitosamente. Los talleres culturales durante las festividades y encuentros como "Tomando café en croata" permiten el perfeccionamiento práctico del idioma en un ambiente agradable. El proyecto "¡Tenemos que estar escuchados!" conecta a croatas de toda Argentina en reuniones virtuales, fomentando habilidades lingüísticas y el sentido de comunidad. Además, el Lectorado colabora con asociaciones culturales para promover el patrimonio croata mediante proyectos multiculturales. Con la implementación de todas estas actividades, el Lectorado desempeña un papel clave en la preservación del idioma croata, así como de la cultura y la comunidad croata en Argentina.

MOSTOVI

Hrvatski kipar s disidentskom karizmom i bogatom umjetničkom karijerom u Americi Josip Turkalj (Rakovica, 1924. – Cleveland, 2007.) autor je monumentalnoga spomenika prvome predsjedniku Sjedinjenih Američkih Država Georgeu Washingtonu (Bridges Creek, 1732. – Mount Vernon, 1799.). Iseljeničke nade u prošlosti kao i u sadašnjosti ostavile su i ostavljaju brojne migrantske tragove na raznim meridijanima od europskoga susjedstva do prekoceanskih odredišta...

Fotografija: Josip Turkalj, *George Washington*, bronca, 1973.

STAN GRANIC

HRVATSKO-AMERIČKI KIPAR JOSIP TURKALJ: UZ STOTU OBLJETNICU ROĐENJA

Josip Turkalj (1924. – 2007.) bio je cijenjeni sveučilišni i gimnazijski profesor, uspješan kipar i predstavnik modernoga hrvatskoga umjetničkog kruga koji je ostavio neizbrisiv trag u svojoj novoj domovini. Mnoge Turkaljeve skulpture nalaze se na javnim površinama i u privatnim umjetničkim zbirkama diljem Sjedinjenih Američkih Država, kao i u Kanadi, Italiji, Argentini i Hrvatskoj. Među njegovim najpoznatijim skulpturama su *Mojsije* na kampusu Sveučilišta Notre Dame, *George Washington* u Buffalu i dva djela (*Kraljica mira* i *Majka Božja Bistrička*) u Nacionalnom svetištu Bezgrešnog začeća u Washingtonu. U Clevelandu, Ohio, gdje je živio od 1965. do svoje smrti, Turkaljeva *Majka useljenika* postala je središnji dio *Hrvatskoga kulturnog vrta* u sklopu gradskoga Rockefellerova parka. Za proslavu 100. obljetnice njegova rođenja Umjetnička zaklada obitelji Turkalj priprema dugoočekivanu sintetsku monografiju pod naslovom *Joseph Turkalj: The Life of a Sculptor*. Doista je vrijedno posvetiti pozornost životu i stvaralaštvu ovog umjetnika koji je svojom darovitošću pridonio domicilnoj sredini i koji je bio fascinantan primjer nedvojbene doprinosa hrvatskih useljenika Americi.

Od početka masovnog useljavanja na sjevernoameričke obale uvijek je bilo onih iznimnih pojedinaca među hrvatskim doseljenicima koji su ostavili neizbrisiv trag u novoj domovini. U slučaju likovne umjetnosti, u tu kategoriju svakako spadaju kipar Ivan Meštrović (1883. – 1962.), slikar Maksimilijan „Max” Vanka (1889. – 1963.) i mnogi drugi. Svojim djelima ne samo da su ostavili umjetnički pečat, već su nedvojbeno i unaprijedili percepciju Hrvata u Americi.¹ Među umjetnicima koji su krenuli stopama Maksimilijana Vanke i Ivana Meštrovića i koji je također ostavio iznimnu umjetničku ostavštinu je i kipar Josip Turkalj (1924. – 2007.). U Americi poznat kao Joseph Turkalj, Turkalj je svoj umjetnički razvoj

¹ Michael Milkovich, „Afirmacija hrvatske likovne umjetnosti u SAD i Kanadi”, u *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti* (Zagreb, 15. – 17. XI. 2001.), ur. Milan Pelc (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2004.), str. 383-385; Liljana Domić, „Hrvatska povijest umjetnosti i umjetnička kritika i hrvatski umjetnici izvan domovine”, u *Zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti* (Zagreb, 27. – 29. travnja 2006.), ur. Irena Kraševac (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007.), str. 419-422.

Slika 1: Fotografija glinene biste Josipa Turkalja, rad umjetnika Theodora R. Golubića. (Izvor: *Hrvatska revija* 1957.)

započeo u Hrvatskoj, zatim je nastavio školovanje i napredovanje u Italiji. Svoj umjetnički razvoj dodatno je usavršio nakon useljenja u SAD, uz poslijediplomsku naobrazbu i rad izravno kod Meštrovića.

Turkalj je pod Meštrovićevim mentorstvom stvarao na Sveučilištu Notre Dame od 1957. do 1961., zatim je dvije godine predavao na toj ustanovi. Godine 1965. preselio se u Cleveland gdje je preuzeo mjesto profesora i umjetnika u rezidenciji Akademije Gilmour (Gilmour Academy) u Gates Millsu, Ohio. Također je istodobno bio član fakulteta na Sveučilištu Notre Dame u South Euclidu, Ohio. Turkalj je postavio temelje umjetničkog odjela na Akademiji Gilmour i vodio ga nekoliko desetljeća. Uz uspješnu pedagošku karijeru i mentorstvo mladim umjetnicima, izradio je brojna umjetnička djela koja se nalaze na javnim površinama i privatnim zbirkama diljem Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Italije, Hrvatske i Argentine. Među njegovim najpoznatijim naručenim djelima bili su brončani kip *Mojsija* u kampusu Sveučilišta Notre Dame, dva mramorna kipa svete Marije u bazilici Nacionalnog svetišta Bezgrešnog začeća u Washingtonu, D. C. i brončani kip prvog američkog predsjednika u gradu Buffalu, New York.

Kad se Turkalj doselio u SAD, Katolička crkva u Americi bila je usred velikih transformacijskih promjena i porasta statusa. Katoličko stanovništvo u Americi poraslo je s 23,9 milijuna na 45,6 milijuna u razdoblju od dva desetljeća nakon završetka Drugog svjetskog rata. To je povećanje od 90 posto i dovelo je do povećanja infrastrukture koja služi katoličkom stanovništvu u zemlji. Došlo je do neviđene ekspanzije katoličkih institucija, uključujući izgradnju novih crkava, bolnica, škola (osnovnih i srednjih), koledža i sveučilišta. Osjetilo se to i na udvostručanju upisa na katoličke institucije visokog obrazovanja nakon završetka Drugog svjetskog rata.² Zbog ovoga zapanjujućeg rasta katoličke institucionalne infrastrukture i činjenice da je riječ o kiparu koji je studirao kod Meštrovića, kipara sličnoga umjetničkog senzibiliteta koji je stvorio mnoga djela posvećena vjerskim temama i motivima, Turkaljevo kiparsko umijeće biblijske tematike ostalo je privlačno naručiteljima umjetničkih djela nekoliko desetljeća.

² Patrick W. Carey, *Catholics in America: A History* (Westport, CT: Praeger, 2004.), str. 93; Philip Gleason, *Keeping the Faith: American Catholicism Past and Present* (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1987.), str. 76; Dominik Mandić, „Životna snaga i cvat katolicizma u Sjevernoameričkim Saveznim Državama“, u *Hrvatski kalendar 1954.*, ur. Dominik Mandić (Chicago: „Croatia“ Hrv. izdavački zavod, 1953.), sv. 11, str. 199-205.

Nakon umirovljenja s Akademije Gilmour 1989., Turkalj je nastavio stvarati u svom ateljeu smještenom u hrvatskoj etničkoj četvrti Clevelanda. Tamo je često primao prijatelje i posjetitelje koji su ga promatrali dok je stvarao svoja dojmliiva djela, razgovarajući paralelno o umjetnosti, simbolici njegovih novih djela, povijesti i kulturi. Budući da 2024. godina predstavlja stotu obljetnicu njegova rođenja – (i u kojoj iščekujemo objavljivanje monografije koja opisuje njegov život, umjetnički razvoj i plodno stvaralaštvo, a koju je priredio njegov sin Thomas pod naslovom *Joseph Turkaly: The Life of a Sculptor*) – prigodno je pozornost pridati s kulturološkoga motrišta njegovu životu, umjetničkim uspjesima i doprinosima hrvatskoj etnokulturnoj zajednici u Americi.³

Život u Hrvatskoj

Josip Turkalj rođen je 10. kolovoza 1924. u Rakovici pokraj Slunja od majke Marije i Tome Turkalja. Bio je najstariji od tri sina. Kao sin stolara, Turkalj je rano razvio zanimanje za rezbarenje figura iz drveta uz korištenje očeva alata. Rakovica je bila mjesto neuspjelog ustanka protiv Austro-Ugarske 1871. godine pod vodstvom Eugena Kvaternika (1825. – 1871.). Dok je Turkalj odrastao u Rakovici, Kvaternikovo poprsje koje je djelo Marijana Matijevića postavljalo se na tamošnjemu gradskom trgu. Dječak je bio fasciniran i uzbuđen ovom bistom, a iskustvo gledanja njezine instalacije napajalo je njegovu maštu. Bio je to jedan od događaja u njegovu životu koji mu je pomogao da krene na umjetnički put. Kao dječak Turkalj je počeo raditi na glinenim modelima, uključujući onaj malog konja koji je „prodao” trgovcu za kutiju pastelnih štapića u boji. Turkalj je zauzvrat koristio ove pastelne štapiće za crtanje. No nakon korištenja ovih pastela vraća se kiparstvu koje će mu ostati doživotna strast.⁴

Godine 1934. obitelj Turkalj seli se u Slunj gdje Josip pohađa pučku školu. Početkom 1940-ih rezbario je komade u drvu, a 1942. isklesao je mramorno poprsje profesora Milana Potočnjaka. Od 1942. do 1947. pohađao je gimnaziju u Zagrebu u teškim ratnim i poratnim uvjetima. Posljednje godine rata partizani su mu priveli oca i još

³ Kada je ovaj rukopis predan *Hrvatskom iseljeničkom zborniku*, monografija *Joseph Turkaly: The Life of a Sculptor* još nije bila objavljena u javnosti. Međutim, autor je pregledao dostupne stranice knjige koje su bile pregledane na web stranici The Turkaly Family Art Trust koja se nalazi na <https://www.turkalyart.com/home>.

⁴ Pojediniosti o Turkaljevu životu i umjetnosti izvučene su iz raznih izvora, uključujući „Joseph Turkaly: Master Sculptor”, The Turkaly Family Art Trust web stranica (2016.), <https://www.turkalyart.com/home>, pristupljeno 18. travnja 2024.; Jure Prpić, *Hrvati u Americi (njihova povijest i doprinos Americi i Hrvatskoj)*, prev. Ksenija Horvat (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997), str. 284, 306-307, 350, 388, 393-396; „Turkalj, Joseph”, u Vladimir Markotic, ed. *Biographical Directory of Americans and Canadians of Croatian Descent with Institutions, Organizations, Their Officers and Periodicals*. (Calgary: The Research Centre for Canadian Ethnic Studies, 1973.), str. 63.

Glavna godišnja skupština Hrvatskog Dobroćernog Društva u Rimu

Pri koncu prošle godine, na 30. prosinca 1955., Hrvatsko Dobroćerno Društvo u Rimu održalo je glavnu godišnju skupštinu i izabralo novi odbor. Skupštini su prisustvovali svi pravi članovi društva, koji su udovoljili članskim obavezama t. j. redovito platili članarinu od dana upisa do godišnje skupštine te su time stekli pravo glasa.

Bilo je uobičajeno, da se godišnja skupština održava prigodom tradicionalnog božićnog ručka, kojeg društvo svake godine priređuje siromašnim izbjeglicama, no ove godine odbor je odlučio prekinuti tu tradiciju i skupštinu održati posebno radi opravdanih prigovora, da je za održavanje skupštine potrebno više vremena i da je korisno što više razgovarati o raznim društvenim poslovima i brigama. Skupštinu je otvorio predsjednik g. Budimirović, a nakon njega slijedili su izvještaji tajnika i blagajnika te izvještaj nadzornog odbora. Skupština je podijelila razrješnicu odboru te je pod predsjedanjem g. dra Andrije Karčića pristupila izboru novog odbora. U novi odbor izabrani su: g. Ante Budimirović kao predsjednik, g. Ivića Krilić kao podpredsjednik, g. prof. Aleksander Perc kao tajnik, gđica dr. Zdenka Pačić kao blagajnik. U nadzorni

odbor društva izabrani su: Mons. Pavao Jesih, vlč. Josip Borošak i g. Josip Turkalj, akademski kipar.

Iz izvještaja o djelatnosti društva vidjelo se, da je društvo primilo tokom godine 1955. razne novčane pomoći u iznosu od 973.025 lira te je tu svotu razdijelilo siromašnim izbjeglicama i to: 971 raznih novčanih pomoći, ponajviše bolesnim, nemoćnim izbjeglicama, ratnim invalidima i đacima te obiteljima s djecom, nadalje društvo je podijelilo 650 objeda i večera i platilo 32 noćenja onim izbjeglicama, koji nisu mogli naći sredstava za nužni boravak u Rimu ili prigodom naglih odlazaka u emigraciju. Krivo je mišljenje mnogih, da društvo dijeli pomoć samo o blagdanima, o Božiću i Uskrsu. Društvo nastoji dijeliti pomoć tokom cijele godine pa je zato u nekoliko navrata naglašeno na odborskim sjednicama, kao i na godišnjoj skupštini, da se primljena pomoć ne mora odmah i razdijeliti nego valja čekati da se dijeli u razmacima, kako bi bila što efikasnija.

Nadalje je zauzimanjem društva podijeljeno hrvatskim izbjeglicama nekoliko stotina paketa, koje je društvo dobilo od američke organizacije CARE, a isto tako je razdijeljena ponošena odjeća, koju

Slika 2: Dio izvješća o godišnjoj skupštini Hrvatskoga humanitarnog društva u Rimu na kojoj je Turkalj izabran u nadzorni odbor. (Izvor: čikaški tjednik *Danica*, 22. veljače 1956.)

dvoje iz uže obitelji. Nitko od njih više nikada nije viđen.⁵ Nakon obveznog služenja vojnog roka 1947., Turkalj je pohađao Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu od 1948. do 1952. Kako je njegova darovitost sve više dolazila do izražaja, komunistički dužnosnici naručili su da im izradi kipove s temama palih boraca (*Ranjeni vojnik*, 1946., *Vojnici*, 1947.) i radnika na mukotrpnim cestogradnjama (*Cestari*, 1946., *Radnik s lopatom*, 1950.).

Studij u Italiji

Dok je 1952. sa skupinom studenata putovao u Veneciju, Turkalj je odmah zatražio politički azil. Nakon odluke da odabere bijeg iz socijalizma, Turkalj je započeo život izbjeglice.⁶ Ipak, za mladog kipara biti iseljenik u sasvim novom miljeu bilo je nešto manje pogubno nego što bi to bilo, primjerice, za hrvatskog književnika. Naime, književnik je u egzilu lišen intimne i potrebne veze sa svojim živim jezikom, dok stvaralaštvo i simbolika likovnog umjetnika „manje gubi u *prijevodu*” (naglasak dodan).⁷ Sada fizički u zemlji koja je iznjedrila renesansnu umjetnost, Turkalj je odlučio nastaviti studij te je dobio pomoć i podršku Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima (Pontificium Collegium Chroaticum Sancti Hieronymi).⁸ Primljen je na Akademiju likovnih umjetnosti u Rimu (Accademia di Belle Arti) i tamo je studirao od 1952. do 1954., stekavši magisterij. Među njegovim studentskim prijateljima bio je hrvatski umjetnik Augustin Filipović (Davor, 8. I. 1931. – Brampton, Kanada, 5. IV. 1998.) koji je emigrirao u Kanadu i ostvario uspješnu karijeru

-
- ⁵ Konsolidacija moći Komunističke partije temeljila se na eliminaciji svih stvarnih i izmišljenih klasnih neprijatelja i usađivanju opće klime straha među stanovništvom. Hitra pogubljenja i nestanci, orkestrirana uhićenja i suđenja, dugotrajne zatvorske kazne, oduzimanje imovine i gubitak građanskih prava, denuncijacije u tisku, prisilna mobilizacija u radne brigade, zabrana pohađanja viših studija, hitno otpuštanje iz birokracije ili javnih institucija zbog održavanja vjerskih običaja ili obreda, i opći strah od sve moćnije državne i vojne službe sigurnosti (OZNA, KNOJ, UDBA i KOS) bili su elementi učvršćivanja vlasti. Bojan Dimitrijević, „Intelligence and Security Services in Tito’s Yugoslavia 1944–1966”, *Istorija 20. veka*, 37: 2 (2019): 9–28; Zdenko Radelić, „OZNA/UDBA – drastičan obračun s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950ih)”, *Historijski zbornik*, 70: 1 (2017): 97–136. Za osobni prikaz zagušljive moći Komunističke partije tijekom formativnog razdoblja osobe šest godina mlađe od Turkalja vidi Edo Pivčević, *Slike iz pamćenja*, 2. prošireno izd., ur. Stipe Kutleša (Zagreb: Matica Hrvatska, 2019.), str. 185–230, 305–321.
- ⁶ Za pregled razloga za one koji su odlučili pobjeći iz zemlje vidi Tatjana Šarić, „Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća”, *Migracijske i etničke teme*, 31: 2 (2015): 195–220.
- ⁷ Linda Nochlin, „Art and the Conditions of Exile: Men/Women, Emigration/Expatriation”, *Poetics Today* (tematski broj pod naslovom „Creativity and Exile: European/American Perspectives [Part 1]”), 17: 3 (1996.): 317. Više o hrvatskim prognaničkim književnicima vidi Vinko Grubišić, *Hrvatska književnost u egzilu* (München-Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1990.).
- ⁸ Vladimir Lončarević, „Hrvatski kipar kojim se ponosi Amerika: sakralno kiparstvo Josipa Turkalja”, *Glas koncila*, 24. srpnja 2019., <https://www.glas-koncila.hr/hrvatski-kipar-kojim-se-ponosi-amerika-sakralno-kiparstvo-josipa-turkalja/>, pristupljeno 17. travnja 2024.

Slika 3: Prema gipsanome modelu Ivana Meštrovića, Turkalj je 1962. dovršio mramorni reljef *Susret Stepinac s Kristom*. Projekt je financirala Hrvatska trgovačka komora iz Detroita, Michigan, koja je također pokrila troškove njegova prijevoza u Hrvatsku 1967. gdje je konačno i postavljen u zagrebačkoj katedrali. (Izvor: fotografija autora, 2014.)

u umjetničkom i pedagoškom radu.⁹ Dvojica umjetnika bili su prepoznati kao najbolji studenti među vršnjacima u Rimu i obojica su ilustrirali knjigu iz 1957. posvećenu temi majčinstva koju je uredio mons. Antun Golik.¹⁰

U Rimu, Turkalj je djelovao kao asistent profesoru Michalu Gueriziju od 1954. do 1956. Dok je studirao u Rimu, dva su Turkaljeva rada bila uključena u Nacionalnu studentsku izložbu u Milanu 1953. godine. Ova izložba uključivala je podneske sa svih akademija likovnih umjetnosti u Italiji. Upravo je na toj izložbi Turkalj osvojio prvu nagradu za skulpturu. U Rimu je također završio studij na Školi za medaljersku umjetnost (Scuola dell'Arte della Medaglia), koju je diplomirao 1955. Dok

⁹ Filipović je pohađao Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu 1949. Diplomirao je 1954. na Akademiji likovnih umjetnosti u Rimu, a 1959. emigrirao je u Kanadu gdje je nastavio predavati na nekoliko sveučilišta u Ontariju. Filipović je stvarao djela u nekoliko medija i stilova, a njegova se umjetnost nalazi u galerijama, muzejima i mnogim privatnim zbirkama u Kanadi i inozemstvu. Srebrenka Bogović-Zeskoski, „Augustin Filipović (1931–1998)”, *Gaudeamus* (Toronto), br. 16–17 (svibanj 1998.), 27–28; Višnja Geoheli, „Augustin Filipović (1931. – 1998.)”, *Matica*, br. 5 (svibanj 1998.), 32–33; Radovan Matijević, „Filipović, Augustin” (1998.), u *Hrvatski biografski leksikon* (1983. – 2024.), internetsko izdanje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.), <https://hbl.lzmk.hr/clanak/filipovic-augustin>, pristupljeno 24. travnja 2024.

¹⁰ A[leksandar] P[erc], „Josip Turkalj i Augustin Filipović dva hrvatska djaka-umjetnika u Rimu”, *Hrvatska revija*, 4: 2: (1954.): 199–201; Antun Golik, ur. *Hrvatske majke* (Rim–Madrid: Izvanredno izdanje knjižice „Osvit”, 1957).

je boravio u Italiji, također izradio je u mramoru *Violinista* (1953.), a 1954. za Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima dovršio je svoj prvi brončani kip *Majke Božje Bistričke*. Ovaj kip našao je dom u crkvi sv. Jeronima (Rim). Mnoga su Turkaljeva umjetnička djela nastala tijekom njegova boravka u Italiji ostala u Papinskome hrvatskom zavodu, nakon njegova odlaska u Ameriku.

Kulturno-politički časopis *Hrvatska revija* (Buenos Aires) koji je pokrenut 1951. naručio je od Turkalja da dovrši bistu profesora Filipa Lukasa (1871. – 1958.). Lukas je bio predsjednik Matice hrvatske u Zagrebu od 1928. do 1945. Fotografija ove biste bila je na naslovnici *Hrvatske revije* u lipnju 1956. godine. Reprodukcijske Turkaljevih radova i drugih hrvatskih umjetnika iseljenika pojavljivat će se i redovito krasiti brojeve *Hrvatske revije* u godinama koje slijede. Turkalj je nakon boravka u Italiji imao namjeru posjetiti umjetnička središta u Francuskoj i Španjolskoj. Kada je kipar svjetskoga glasa Ivan Meštrović, koji je bio suradnik *Hrvatske revije*, postao svjestan talenta mladog umjetnika, njih dvojica ubrzo su se počeli dopisivati. To je na kraju dovelo do poziva Turkalju da se pridruži Meštru u Americi.

Na Sveučilištu Notre Dame

Meštrović, koji je bio stalni kipar i profesor likovnih umjetnosti na Sveučilištu Notre Dame, ponudio je Turkalju mjesto jednog od svojih asistenata. Turkalj je iskoristio ovu priliku i isplovio iz Europe preko njemačkoga Bremerhavena te stigao u New York 19. siječnja 1957. Zatim je odmah otputovao u Notre Dame kako bi počeo stvarati pod Meštrovićevim mentorstvom. Među projektima na kojima je Turkalj radio krajem 1957. bio je dovršavanje Meštrovićeve skulpture klesane u vapnencu pod nazivom *Bezgrešna Marija s anđelima*. Ove skulpture nalaze se iznad središnjih vrata južnog ulaznog portala bazilike Nacionalnog svetišta Bezgrešnog začeca u Washingtonu, koja se nalazi u kampusu Katoličkog sveučilišta u Americi (Catholic University of America).

Hrvatski studenti u Rimu osnovali svoj klub

Na 15. svibnja ove godine hrvatski studenti, koji studiraju na rimskom sveučilištu, održali su osnivačku skupštinu svog studentskog kluba. Na skupštini su bili prisutni brojni, t. j. gotovo svi studenti, koji žive u Rimu. Gotovo jednoglasno je izabran upravni odbor, u koji su unišli kao predsjednik g. **Marijan Forgianini**, student medicine iz Rima, kao podpredsjednik g. **Teufik Kalajdžić**, student kemije iz Rima, kao tajnik g. **Josip Turkalj**, akademski kipar, koji se u Rimu nalazi na usavršavanju te kao blagajnik g. **Lazar Dodić**, student ekonomije iz Rima.

Osim upravnog odbora izabran je i nadzorni odbor od tri člana.

Nakon kraće debate o nazivu društva i nekoliko pojedinačnih prijedloga, velika većina članova je odlučila, da se klub nazove "**Hrvatski sveučilišni klub STEPINAC**", želeći time obilježiti veliku ulogu koju je naš kardinal odigrao kao jedan od glavnih boraca protiv komunizma. Bilo je vrlo simpatično, da je i podpredsjednik kluba g. **Teufik Kalajdžić**, inače Hrvat-

musliman, u jednom sažetom govoru objasnio značenje i zasluge kardinala Stepinca, koje ga izdižu daleko iznad isključivo religioznog borca, nego ga pače uvrštavaju u red najvećih hrvatskih rodoljuba i antikomunista. Njegovo izlaganje je primljeno s općenitim simpatijama. Uopće uzevši, treba pahvaliti duh demokracije i bratskog razumijevanja, koji je vladao na ovoj skupštini. Sve odluke su donesene potpuno slobodnim glasovima svih prisutnih.

U nastavku skupštine zaključeno je, da upravni odbor pošalje pozdravni brzojav kardinalu Stepincu i protestni brzojav Josipu Brozu Titu, u kojem će se tražiti oslobođenje kardinala Stepinca iz internacije. Predstavnici društva će pozdraviti uglednije osobe hrvatskog porijekla u Rimu, kao i rektora rimskog sveučilišta g. **Uga Papi-a**. U svrhu kolaboriranja povezat će se s međunarodnim odsjekom opće studentske organizacije pri rimskom sveučilištu. Zaključeno je također, da se u društvu prime i studenti, koji se nala-

Slika 4: Dio izvješća o osnivanju Hrvatskoga studentskog kluba u Rimu i izboru Turkalja na mjesto tajnika. (Izvor: čikaški tjednik *Danica*, 6. lipnja 1956.)

U biografiji iz 2008. posvećenoj Meštru, njegova kći Marija ističe da je Meštrović osobno birao svoje asistente. Njegov kriterij za odabir pomoćnika kao što je Turkalj bio je „njihov talent, predanost poslu i skromnost”. Još jedan Meštrovićev pomoćnik koji se pridružio Turkalju u Notre Dameu bio je američki kipar i slikar hrvatskog podrijetla Theodore Roy Golubic (1928. – 1998.).¹¹ Godine 1958. oba mlada umjetnika sudjelovala su i ostavila su zapažen umjetnički dojam na izložbi *Art USA 58* održanoj u Madison Square Gardenu u New Yorku.¹² Sljedeće godine Turkalj i Golubic priredili su za Meštrovića nacрте za kamene reljefe anđela koji su izrađeni i postavljeni u crkvi hrvatske zajednice sv. Josipa Radnika u Garyju, Indiana. Dvoje ambicioznih umjetnika zbližilo se, a kad se Golubić vjenčao u Notre Dameu 1958., Turkalj mu je bio kum.

Sljedeće godine Turkalj je dobio svoju prvu narudžbu u SAD-u koja je uključivala *Raspelo i Postaje križnog puta* za crkvu svete Marije u Worthingtonu, Minnesota. Tijekom kasnih 1950-ih i ranih 1960-ih njegovi su radovi izlagani na mjestima kao što su Ball State Teachers College / Pedagoški koledž, Sveučilište Ball State (Muncie, Indiana), The Detroit Institute of Art / Detroiti instituti za umjetnosti (Detroit, Michigan), Academy of Fine Arts at the University of Pennsylvania / Akademija likovnih umjetnosti, Sveučilište u Pennsylvaniji (Philadelphia, Pennsylvania), South Bend Art Center / Muzej umjetnosti South Benda (South Bend, Indiana), National Arts Club / Nacionalni umjetnički klub (New York), National Sculpture Society / Nacionalno kiparsko društvo (New York), National Academy of Design / Nacionalna akademija za dizajn (New York) i Herron Museum of Art / Muzej umjetnosti Herron (Indianapolis, Indiana).

Godine 1960. Turkalj se oženio Julijom Sente i par je bio blagoslovljen sa šest sinova. Nakon Meštrovićeve smrti 1962. Turkalj ga je naslijedio na Odsjeku likovnih umjetnosti Sveučilišta Notre Dame gdje je dvije godine predavao kiparstvo. Dok je još bio u Notre Dameu, Turkalj je primio američko državljanstvo (1964.). U to vrijeme umjetnik je odlučio promijeniti način pisanja prezimena Turkalj u Turkalj. Sljedeće godine Nacionalno kiparsko društvo u New Yorku dodijelilo je Turkalju prestižnu nagradu *John Gregory* kao priznanje za njegova umjetnička postignuća.

¹¹ Ruža Bajurin, „Architecture, Sculpture, and Painting”, u *Croatia: Land, People, Culture*, ur. Francis H. Eterovich i Christopher Spalatin (Toronto: University of Toronto Press, 1964.), I, 332. Golubić je rođen u Lorainu, Ohio, od roditelja koji su se doselili iz Međimurja. Nakon diplome na Sveučilištu Miami (Oxford, Ohio) služio je dvije godine u američkoj vojsci. Zatim je studirao na The Art Students League (New York), započeo diplomski studij 1954. na Sveučilištu Syracuse kod Meštrovića i nakon toga slijedio je Meštra na Sveučilište Notre Dame gdje je završio magisterij likovnih umjetnosti 1957. Golubić je radio u raznim medijima i njegova se djela nalaze diljem Amerike. Uspješno je spojio umjetnost i znanost, osiguravši nekoliko patenata i također je pomogao u razvoju četverodimenzionalne umjetnosti. Teodor Golubić, [Fotografske reprodukcije skulptura] *Krist na Sinaju, Madona u Egiptu, Polaganje u grobu, Kipar Turkalj*, *Hrvatska revija* 7: 4 (1957): između 344-345; „Golubic, Theodore”, u Markotic, ur. *Biographical Directory*, str. 18; Ante Čuvalo, „Theodore R. Golubić (1928. – 1998.) – kipar, dizajner, izumitelj”, *Portal Hrvatskoga kulturnog vijeća* (Zagreb), objavljeno 5. listopada 2023., <https://www.hkv.hr/hkvpedija/iseljenistvo/42444-hrvati-u-svijetu-theodore-r-golubic.html>, pristupljeno 24. travnja 2024.

¹² „Turkalj i Golubić na izložbi 'Art USA 58'”, *Zajedničar*, 19. ožujka 1958.

Preseljenje u Cleveland

Godine 1965. Turkalj i njegova obitelj preselili su se u Cleveland, Ohio. Na taj se potez odlučio djelomično u potrazi za boljim i lukrativnijim umjetničkim mogućnostima kako bi bolje uzdržavao svoju rastuću obitelj, a dijelom kako bi crpio snagu iz velike i živahne hrvatske zajednice koja je činila dio tkiva grada. Treba napomenuti da je hrvatska zajednica Clevelanda imala pripadnike umjetničke profesije i popriličan broj intelektualaca. Među organizacijama koje su članovi zajednice osnovali bio je Američko-hrvatski akademski klub (društvo) iz Clevelanda 1958. Ovo društvo redovito je organiziralo gostujuća predavanja, održavalo godišnju znanstvenu konferenciju i također često surađivalo s Hrvatskom akademijom Amerike sa sjedištem u New Yorku, koja je izdavala *Journal of Croatian Studies*. Tijekom simpozija Turkaljevo stvaralaštvo i stvaralaštvo drugih hrvatsko-američkih umjetnika često je predstavljano i bilo uključeno u program znanstvenoga skupa.

Iste godine kad se preselio u Cleveland, Turkalj je dobio narudžbu da dovrši tri metra visoki kameni kip *svetog Pavla* za pročelje hrvatske crkve svetog Pavla u Clevelandu. Tijekom tog razdoblja također ga je pozvalo Sveučilište Notre Dame, njegovo matično sveučilište (*alma mater*), da izradi tri metara visok kip od vapnenca *svetog Josipa i Isusa* (1968.). Godine 1969. Turkalj je prihvatio profesorsko mjesto na Akademiji Gilmour. Tamo je predavao arhitekturu, crtanje, keramiku i kiparstvo te bio umjetnik u rezidenciji. Bio je i na fakultetu Notre Dame Collegea. Na Akademiji Gilmour, Turkalj je postavio temelje novoga nastavnog plana i programa za umjetnost, a odjel za umjetnost je stalno rastao pod njegovim vodstvom primajući mnoga priznanja od državnih obrazovnih odbora za akreditaciju.

Tijekom cijele Turkaljeve profesorske karijere, nastavio je kipariti i dobivao je narudžbe za izradu javnih i privatnih djela. Među njegovim istaknutijim narudžbama bile su *Mojsije*, brončani kip od šest metara ispred zapadnog ulaza u knjižnicu Hesburgh u kampusu Sveučilišta Notre Dame, skulptura *George Washington* (1976.), bronca od tri metra ispred zgrade okružnog suda u Buffalo, New York i dva mramorna komada od tri metra u Nacionalnom svetištu Bezgrešnog začeca u Washingtonu, pod naslovom *Kraljica Mira* i *Majka Božja Bistrička* (1970.).

Kipovi se nalaze u dvije kapelice u narteksu kriptne crkve koje su dovršene donacijama Hrvatske katoličke zajednice Amerike i hrvatskih etnokulturnih zajednica u SAD-u i Kanadi.

Kip *Majke Božje Bistričke* isklesan u mramoru iz Vermonta, nalazi se na nižoj razini Nacionalnog svetišta, lijevo od narteksa. Bistrička kapela odaje počast stoljetnoj pobožnosti hrvatskoga naroda prema svetoj Mariji. Kip *Kraljice Mira* nalazi se lijevo od bistričke kapele. Dva Turkaljeva kipa svete Marije smještena unutra zajedno s Meštrovićevom vanjskom skulpturom svete Marije godišnje gleda i uživa u hrvatskim umjetničkim kreacijama gotovo milijun posjetitelja bazilike u glavnome gradu Sjedinjenih Američkih Država. Tijekom jeseni 1969. dijasporska književnica i kolumnistica Nada Kesterčanek-Vujica (1917. – 1971.) posjetila je Turkalja u njegovu ateljeu i imala priliku vidjeti kip *Kraljice Mira* prije postavljanja u Washingtonu. Kesterčanek-Vujica opisala je da kip „daje dojam toplog, mirnog nebeskog majčinstva”.

Turkaljevi radovi nalaze se u javnim i privatnim zbirkama diljem Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Italije, Hrvatske i Argentine. Sadrena verzija njegove *Majke useljenika* dovršena je 1984. i isklesana je u vapnencu za narudžbu u Torontu tri godine kasnije. Brončani odljev *Majke useljenika* za Buenos Aires u Argentini dovršen je 1998. Dodatni odljevi kipa dovršeni su 1999. (ispred Turkaljeva doma), za Hrvatsku maticu iseljenika u Zagrebu 2000., a god. 2005. za sjedište Hrvatske bratske zajednice u Pittsburghu.

Dok je predavao na Gilmouru, Turkalj je 1978. isklesao *Paula Bunyana* i *Johnnyja Appleseeda* u sklopu svoje serije posvećene američkim legendama. Među njegovim djelima dok je bio u Gilmouru bio je mramorni komad sa šest figura pod nazivom *Ciklus života*. Ova metar visoka, pola tone teška skulptura prikazuje povijest Turkaljeve obiteljske loze. Turkalj je radio na ovoj živopisnoj kreaciji gotovo desetljeće u umjetničkom studiju Akademije Gilmour. Iskoristio je svoj rad na tom djelu kao pomoćno iskustvo za poučavanje studenata koji su promatrali njegovo kiparenje tijekom nekoliko godina. Dovođen 1979. godine, djelo je osmišljeno tako da se može promatrati sa svih strana i postavljeno je u predvorje knjižnice Thomasa Moarea na Akademiji Gilmour. Reljef *Svete Obitelji* u bronci dovršen je 1986. i prikazuje Mariju, Josipa i dijete Isusa za radnim stolom. Ovaj rad dovršen je za Luteransku crkvu Mesije u Clevelandu i bio je izložen u hodniku te crkvene škole.

Nakon što je 1989. otišao u mirovinu s nastave na Akademiji Gilmour i nakon oporavka od srčane bolesti, 1992. održana je tridesetogodišnja retrospektiva Turkaljeva rada. Domaćin samostalne retrospektivne izložbe bio je Muzej hrvatske baštine i knjižnica (Croatian Heritage Museum and Library) u Hrvatskome narodnom domu *Alojzije Stepinac* (Cardinal Stepinac American Croatian Lodge). Na izložbi je predstavljena serija *Radost života* koju je umjetnik pokrenuo kao „odgovor na tragedije” tijekom rata koji je zahvatio Hrvatsku nakon višestranačkih izbora i kretanja prema osamostaljenju devedesetih dvadesetog stoljeća. Vidjevši ratne uvjete i rastuće kolone izbjeglica, Turkalj je bio nadahnut da oblikuje tu seriju. Objasnio je umjetničkom kritičaru *The Plain Dealer* (Cleveland) da kada gledate djelo

Slika 5: Turkaljev 6-metarski brončani kip *Mojsija* u kampusu Sveučilišta Notre Dame, dovršen 1963. (Izvor: „Moses, Notre Dame”, Eccekevin, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, putem Wikimedia Commons, fotografija snimljena 3. studenoga 2015.)

Slika 6: Turkalj angažira studenticu na Akademiji Gilmour gdje je bio profesor, umjetnik u rezidenciji i voditelj umjetničkog odjela. (Izvor: „Hrvati u Americi – zbirka fotografija Vladimira Novaka“, CROWN: Croatian World Network, New York)

„ne vidite tragediju”, nego njegovu „viziju onoga što bi moglo biti”. Teme serije su „Majka i dijete, očevi i sinovi” i „Tradicijska glazbala hrvatskog naroda”.¹³ Uz gipsane modele iz serije *Radost života*, retrospektiva je obuhvatila mnoge njegove ranije kreacije u kamenu, drvu i bronci.

Djelovanje u hrvatskoj etnokulturnoj zajednici

Kad je Turkalj potražio utočište u Italiji, iskoristio je svoju novostečenu slobodu aktivirajući se u hrvatskoj dijaspori. Godine 1955. i ponovno 1956. izabran je za člana nadzornog odbora Hrvatskoga dobrotvornog društva u Rimu koje je bilo posvećeno pomaganju hrvatskim izbjeglicama koje su tražile novi život na Zapadu. Organizacija je najveći dio svojih sredstava potrošila na osiguravanje i podjelu osnovnih potreština poput hrane i lijekova bolesnim i napaćenim izbjeglicama,

¹³ Helen Cullinan, „Croatian Legacy in Marble”, *The Plain Dealer*, 9. listopada 1992.

kao i na pomoć izbjegličkim studentima i obiteljima s djecom. Društvo je također pomoglo u prevođenju pojedinačnih dokumenata izbjeglica kako bi im pomoglo pri iseljavanju u inozemstvo. Kako bi omogućilo izbjeglicama da zadrže osjećaj zajedništva u posebno osjetljivom vremenu, Hrvatsko dobrotvorno društvo besplatno im je dijelilo različite kulturne revije, novine, časopise i almanahe koje je izdavala hrvatska dijaspora. Godine 1956. Turkalj je sudjelovao u osnivanju Hrvatskoga studentskog kluba u Rimu u kojem je izabran za tajnika. Na svom osnivačkom sastanku ovaj studentski klub poslao je brzojav potpore nadbiskupu Alojziju kardinalu Stepincu, kao i brzojav jugoslavenskom vođi Josipu Brozu Titu. U brzojavu Titu zatraženo je hitno puštanje kardinala koji je tada bio u kućnom pritvoru nakon ideološki motiviranog suđenja i prvotne kazne koju je služio u zatvoru u Lepoglavi.¹⁴

Dolaskom u SAD, Turkalj je ostao povezan s djelovanjem hrvatsko-američke zajednice, posebice na kulturnom i prosvjetnom polju. Tako je, primjerice, 1958. godine bio među donatorima čikaškog odbora koji je prikupljao donacije za potporu istraživačkoj i izdavačkoj djelatnosti Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu. Kada su Američko-hrvatski akademski klub iz Clevelanda i Hrvatska akademija Amerike bili domaćini zajedničkoga dvodnevnog simpozija u Clevelandu od 24. do 25. studenoga 1967., Turkalj je dao podršku organizatorima. Njegova skica Meštrovića, njegova profesora i mentora, korištena je na posebnoj razglednici izrađenoj za promociju spomenutoga znanstvenog skupa. Bio je i član Udruge hrvatskih studija (Association of Croatian Studies – ACS), podružnice Udruge za slavenske, istočnoeuropske i euroazijske studije (ranijim nazivom Američke udruge za promicanje slavistike). Udruga hrvatskih studija nastojala je unaprijediti znanstveno proučavanje hrvatske kulture i povijesti organiziranjem tribina na godišnjoj konferenciji čiji je domaćin bila Udruga za slavenske, istočnoeuropske i euroazijske studije. Tijekom godina, *Bulletin* (prethodno *Announcement*) ACS-a ažurirao je svoje članstvo o Turkaljevim umjetničkim projektima i često uključivao fotografske reprodukcije njegovih brojnih skulptura.¹⁵

U povodu Meštrovićeva 77. rođendana, članovi Hrvatske trgovačke komore iz Detroita posjetili su Meštra i njegov atelje gdje su razgledali njegovu gipsanu maketu *Susret Stepinca s Kristom*. Meštrović je Stepinca duboko poštovao i cijenio te ga posjećivao u posljednjim godinama kardinalova života dok je bio podvrgnut kućnom pritvoru u rodnom selu Krašiću, prisilnoj odvojenosti od klera i vjernika svoje nadbiskupije te stalnom

¹⁴ „Glavna godišnja skupština Hrv. dobrotv. društva u Rimu”, *Danica*, 13. veljače 1955.; „Glavna godišnja skupština Hrvatskog dobrotvornog društva u Rimu”, *Danica*, 22. veljače 1956.; „Posvećenje kipa Majke Božje Bistričke u crkvi sv. Jeronima u Rimu”, *Danica*, 29. veljače 1956.; „Hrvatski studenti u Rimu osnovali svoj klub”, *Danica*, 6. lipnja 1956.

¹⁵ Critica je reproducirana u posebnom izdanju *Journal of Croatian Studies* (New York) posvećenom Meštroviću, 24: (1983.): 27; *Announcement: The Association for Croatian Studies*, br. 9: (1984.): 7; *Bulletin: Association for Croatian Studies*, no. 14 (listopad 1986.); br. 31 (rujan 1998.); br. 49 (jesen 2007.).

nadzoru jugoslavenskih službi sigurnosti (UDBA).¹⁶ Meštrović je na projektu radio kao odgovor na prijedlog koji mu je putem raznih tajnih kanala priopćio zagrebački nadbiskup Franjo Šeper. Kameni reljef bio je namijenjen za Stepinčev grob u zagrebačkoj katedrali. Nakon Meštrovićeve smrti u siječnju 1962., hrvatsko-američka poslovna organizacija iz Detroita obratila se Turkalju za završetak izrade mramornog reljefa. Nakon što je Turkalj dovršio Meštrovićev projekt, trebalo je pet godina političkih i diplomatskih rasprava prije nego što su jugoslavenske vlasti konačno dopustile dopremu skulpture u Zagreb gdje je postavljena u katedrali 1967.¹⁷

Turkalj je često primao narudžbe za izradu skulptura za crkve koje je osnovala hrvatska etnokulturna zajednica u Sjevernoj Americi. To je uključivalo skulpturu od četiri metra pod nazivom *Stigme sv. Franje* (1986.) za hrvatsku crkvu sv. Franje Asiškog u Windsoru, Ontario. Izradio je skoro četiri metra visoki kip nadbiskupa Alojzija kardinala Stepinca koji krase predvorje Hrvatskoga narodnog doma *Alojzije Stepinac* (American Croatian Lodge, Inc.), jednog od najvažnijih okupljališta Clevelanda. Katolička crkva svetog Pavla koja služi hrvatskoj etnokulturnoj zajednici Clevelanda također ima tri metra visok kip *svetog Pavla* iznad prednjeg ulaza crkve koji je izradio Turkalj. Jedna od njegovih najdirljivijih kreacija koju je i sam Turkalj volio bila je njegova *Majka useljenika* (gips, 1984.). Ovaj kip odražava ne samo iskustvo hrvatskih doseljenika, nego općenito iskustva useljenika koji su našli novi dom i budućnost u Americi. Izvorno djelo izloženo je u atriju Hrvatske matice iseljenika u Zagrebu. Kopije skulpture *Majka useljenika* također se nalaze u Sjedinjenim Američkim Državama (Pittsburgh i Cleveland), Kanadi (Toronto) i Argentini (Buenos Aires). Godine 2001. Turkaljev sin Thomas iznenadio je umjetnika izliviši djelo u Hrvatskoj, isporučivši ga zatim u Cleveland i davši ga postaviti na prednji dio dvorišta Turkaljeve kuće.

¹⁶ Ivan Meštrović, „Stepinac – duhovni heroj. Nekoliko refleksija o Stepincu, povodom desetgodišnjice njegove osude”, u *Stepinac mu je ime: zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata*, ur. Vinko Nikolić (München-Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1978.), I, 446-451. Dodatne izjave kipara i Stepinčeva korespondencija s njim pretiskani su na str. 429-444.

¹⁷ Karlo Mirth, „Meštrovićev spomenik kardinalu Stepincu u Zagrebačkoj katedrali”, *Hrvatska revija*, 33: 4 (1983.): 688-696.

Slika 7: Središnji dio Hrvatskoga kulturnog vrta u Rockefeller Parku u Clevelandu krase Turkaljeva *Majka useljenika* postavljena ondje 2012. godine. (Izvor: Center for Public History + Digital Humanities at Cleveland State University, <https://clevelandhistorical.org/items/show/942>)

Skulptura *Majka useljenika* prikazuje majku koja nosi ogrtač s kapuljačom i bori se, ali odlučno ide naprijed dok nosi u naručju svoga malog sina i ispred sebe vodi svoju malu kćer koja se pokušava osvrnuti na dom koji napuštaju. Kako je Turkalj objasnio u razgovoru iz 2001., djelo je utjelovilo „žrtvu i teškoće” koje su „toliki useljenici iskusili” na putu u bolju budućnost kad su stigli do američkih obala. U nastavku je naglasio da su doseljenici često bili bez novca, da nisu govorili engleski i da su bili shrvani neizvjesnošću kakav će im biti život u *Novom svijetu*.¹⁸ Svakako je bilo prikladno da je nekoliko godina kasnije četvrta replika Turkaljeve skulpture *Majka useljenika* postala središnjim dijelom Hrvatskoga kulturnog vrta (Croatian Cultural Garden) u Rockefellerovu parku u Clevelandu. Clevelandska federacija kulturnih vrtova obuhvaća ukupno 29 vrtova nadahnutih raznim etnokulturnim zajednicama koje žive u okolici toga prostranog parka od 200 hektara.

Natpis uklesan na jednoj strani postamenta na kojem stoji *Majka useljenika* u Hrvatskome kulturnom vrtu glasi: „Posvećeno svim majkama imigrantkinjama koje su dovele svoje obitelji u Ameriku tražeći slobodu i novi život”. Hrvatski kulturni vrt dovršavan je u fazama, a uz Turkaljev kip *Majku useljenika*, u vrtu se nalazi i replika krstionice kneza Višeslava uz okolne klupe koje su izrađene od bračkog kamena uvezene iz Hrvatske.¹⁹ Hrvatska verzija natpisa urezana je na glagoljici i nalazi se na drugoj strani postamenta. U članku napisanom za *Cleveland Historical*, Sarah White je naglasila sljedeće: „Hrvatski kulturni vrt savršen je prikaz osebujne hrvatske povijesti i odražava snagu koju su mnogi hrvatski useljenici imali kada su emigrirali u Ameriku. U tim vrtovima slavi se njihova jedinstvena baština jer su Hrvati ukorijenjeni u Clevelandu više od sto godina. Iako je Hrvatska tisućama milja udaljena od Hrvatskoga kulturnog vrta, svatko tko danas posjeti ovo mjesto osjetit će neospornu povezanost s Hrvatskom.”²⁰

U članku iz 1958. godine u čikaškom tjedniku *Danica*, povjesničar Jure Prpić pisao je o doprinosu nepismenih hrvatskih useljenika radnika u čeličnoj industriji u okolici Pittsburgha koji su imali uloge u stvaranju legendarnog lika poznatog kao *Joe Magarac*. Priče o ovom liku nastale su u razdoblju kada je američka industrija malo vodila računa o radniku i kada nije bilo socijalne sigurnosne mreže o kojoj bi se moglo govoriti u slučaju ozljeda na radnome mjestu ili smrti. Hrvatski radnici

¹⁸ Mark Clupp, „Sculptor Receives an Unusual Gift from His Son – One of His Pieces”, *The Plain Dealer*, 27. siječnja 2001.

¹⁹ Roxanne Washington, „Our Heritage Abloom: Groups Working to Revitalize Cultural Gardens”, *The Plain Dealer*, 31. svibnja 2012.; Zachary Smith, „A Beacon for Immigrants Sits in Cleveland’s Croatian Cultural Garden”, *The Plain Dealer*, 24. listopada 2023.; Vesna Kukavica, „Hrvatski kulturni vrt u Clevelandu”, Hrvatska matica iseljenika, web stranica, 19. svibnja 2015. u 22.00, <https://matis.hr/aktualno/hrvatski-kulturni-vrt-u-clevelandu/>, pristupljeno 17. travnja 2024.

²⁰ Sarah White, „Croatian Cultural Garden”, *Cleveland Historical*, web stranica, Center for Public History + Digital Humanities, Cleveland State University (Cleveland, OH), objavljeno 19. travnja 2021., ažurirano 27. rujna 2023., <https://clevelandhistorical.org/items/show/942>, pristupljeno 18. travnja 2024.

Slika 8: Turkalj raspravlja s Vladimirom Novakom u svom studiju Akademije Gilmour, 1971. (Izvor: „Hrvati u Americi – zbirka fotografija Vladimira Novaka“, CROWN: Croatian World Network, New York)

koji su se doselili iz sela u kojima je usmena tradicija još uvijek bila vrlo jaka razvili su priče o *Joelu Magarcu* kao svojevrsnu projekciju svoje nemoći ili kao „podsvjesnu psihološku kompenzaciju nesigurnosti” svog mjesta u gospodarstvenom i društvenom poretku Amerike.²¹ Začetnici priča o *Joelu Magarcu* svakako su bili svjesni svog položaja i crpili su snagu iz priča o odvažnosti, snazi, otpornosti i požrtvovnosti legendarnog lika. Prepoznajući značaj priča o ovoj mitskoj ličnosti, Prpić je završio svoj članak u *Danici* potičući bilo Meštovića bilo Turkalja da naprave skulpturu *Joela Magarca*: „Jer to bi bio ne samo spomenik hrvatskom udjelu Americi, nego i svjedočanstvo poštovanja novodošle hrvatske emigracije, žrtvama i patnjama naših starih iseljenika, onih istih, iz čije je mašte i patnja [*sic*] nikla priča o američkom *divu čelika*, Hrvatu *Joži Magarcu*” (naglasak dodan).²² Kasnih 1970-ih, kada je Turkalj radio na svojoj seriji skulptura posvećenih američkim legendama, dovršio je i

²¹ Branimir Anzulović, „Croatian-American Literature”, u *Croatia: Land, People, Culture*, ur. Francis H. Eterovich i Christopher Spalatin (Chicago: Croatian Franciscan Press, 1998.), III, 459. Vidi također Šime Balen, „Joe Magarac”, u *Iseljenički kalendar 1968.*, ur. Danilo Čović (Zagreb: Matica iseljenika Hrvatske, 1969.), str. 274-283; Owen Francis, „The Saga of Joe Magarac: Steelman”, *Scribner's Magazine*, 90: 5 (studeni 1931.), str. 505-511.

²² Jure Prpić, „Joe Magarac, čelični div Amerike”, *Danica*, 24. prosinca 1958.

Slika 9: Turkaljev kip prvog američkog predsjednika Georgea Washingtona (1976.) koji se nalazi ispred zgrade okružnog suda u Buffalo, New York. (Izvor: „George Washington Masonic Statue at Erie County Hall, Buffalo, New York”, Andre Carrotflower, javna domena, putem Wikimedia Commons, fotografija snimljena 13. ožujka 2020.)

gips *Joea Magarca* 1977. godine. Fotografija ove skulpture uvrštena je na naslovnicu knjige *Hrvati u Americi* iz 1997., hrvatskog prijevoda Prpićeva temeljnoga znanstvenog djela *The Croatian Immigrants in America* (1971.).

Turkalj nije samo bio angažiran u hrvatskim američkim organizacijama, nego je održavao kontakt s obitelji i pratio zbivanja u staroj domovini. U četiri navrata putovao je u Hrvatsku, uključujući 1976. na sprovod svoje majke i 1990. na samostalnu izložbu fotografija svojih radova. Dok je odrastao u Hrvatskoj, Turkalj je bio uključen u popravak dijela kipa svetog Josipa i dijela krila anđela koje je ošteti požar u njegovoj župnoj crkvi u Slunju. Sedamdeset godina kasnije, intenzivno je radio na novim kipovima namijenjenim istoj toj zavičajnoj župnoj crkvi. Motiv za taj umjetnički pothvat bio je snažan jer je crkva Presvetog Trojstva iz njegova djetinjstva uništena tijekom rata koji je zahvatio njegovu staru domovinu nakon raspada Jugoslavije i kretanja Hrvatske

prema demokraciji, višestranačkim izborima i punoj suverenosti.²³ Među kipovima na kojima je radio su i kipovi nazvani: *Sveta Obitelj*, *Slunjski knez Juraj Frankopan*, *Pietà* i *Postaje križnog puta*.²⁴ Darovao ih je crkvi svoga djetinjstva. Kao što je naglasio Turkalj u intervjuu od 13. siječnja 1996.: „Rad na stvaranju vjerskih skulptura uništenih kada su katoličke crkve spaljene tijekom rata pruža mi veliki ponos i zadovoljstvo”.²⁵

²³ Tijekom rata u Hrvatskoj je srušeno ili teško oštećeno oko 1 426 crkava i sakralnih objekata. To je uključivalo 572 crkve, 254 kapele i 80 samostana te 520 crkvenih groblja, župnih domova te nabožnih kipova i križeva. Ilija Živković, ur., *The Wounded Church in Croatia: The Destruction of the Sacral Heritage of Croatia (1991–1995)*, prev. Margaret Casman-Vuko (Zagreb: The Croatian Conference of Bishops, The Croatian Heritage Foundation, 1996), str. 222 (crkva Presvetog Trojstva), 400 (sažetak razaranja diljem Hrvatske).

²⁴ Tom Breckenbridge, „The Croatians: Croatian American Artist Maintains Nationality Ties in Cleveland While Helping to Rebuild the Republic”, *The Plain Dealer*, 7. ožujka 1998.; Denis Derk, „Križni put dar je Josipa Turkalja Slunju”, *Večernji list*, 14. travnja 2018.

²⁵ William F. Miller, „Sculptor Restores Croatian Spirit”, *The Plain Dealer*, 13. siječnja 1996.

Naslijeđe Turkaljeva umjetničkog opusa

Prema Thomasu Turkalyju, umjetničko stvaralaštvo njegova oca Josipa obuhvaćalo je četiri različita umjetnička stila. Oni su odgovarali različitim razdobljima njegova života koja su bila pod utjecajem značajnih događaja. Prvo razdoblje od 1940. do 1956. odgovara njegovim formativnim godinama umjetničkog usavršavanja i obrazovanja u Zagrebu i Rimu. Druga faza od 1957. do 1969. odgovara njegovim ranim godinama u Americi. U tom razdoblju emigrirao je iz Europe u SAD, radio kod Meštrovića, oženio se i zasnovao obitelj. Ljudske figure koje je oblikovao tijekom ove faze postale su poznate po tome što su bile izdužene. Treća faza od 1970. do 1989. odgovara vremenu kada je predavao i bio rezidencijalni umjetnik na Akademiji Gilmour. Tijekom tog razdoblja prihvatio je tradicionalniji stil. Četvrta era od 1989. do njegove smrti 2007. označila je značajan odmak od njegova prijašnjeg stila prema stilu koji je uključivao suvremeniji umjetnički senzibilitet.²⁶ Iako javno dostupne fotografije njegovih radova na web stranici *Umjetničke zaklade obitelji Turkalj (The Turkaly Family Art Trust)* nipošto nisu potpune, one otkrivaju ove stilske promjene koje su se dogodile tijekom godina. Međutim, te fotografije također pokazuju da Turkalj nikada nije bio toliko zaokupljen novim stilom da je potpuno napustio prethodni, koji zrcali njegovu izvornu umjetničku vokaciju.

Turkalj je preminuo u svom domu u Cleveland Heightsu 3. srpnja 2007. i pokopan je na groblju Lake View u Clevelandu. U vrijeme svoje smrti, upravo je započeo rad na dvometarskoj rezbariji pod nazivom *Kipar*, koja je bila zamišljena kao prikaz univerzalnog kipara. Za svoj umjetnički rad Turkalj je primio mnoga priznanja i nagrade. Osim nagrade u Milanu, osvojio je i nagrade za najbolju vrtnu skulpturu na zajedničkoj izložbi Nacionalnoga umjetničkog kluba (National Arts Club) i Nacionalnoga kiparskog društva (The National Sculpture Society). Dobitnik je prestižne nagrade *John Gregory* 1965. godine, nagrade koja se dodjeljuje na temelju cjelokupnoga umjetnikova stvaralaštva. Bio je član Nacionalnoga kiparskog društva sa sjedištem u New Yorku od 1965. godine, a 1994. godine uzdignut je u najvišu razinu zaslužnog članstva (*Fellow*). Njegovi radovi više puta su izlagani u New Yorku u Nacionalnome kiparskom društvu. Godine 1999. primio je odličje predsjednika Republike Hrvatske za promicanje hrvatske kulture.

Tijekom godina mnogi studenti koji su postigli uspjeh u umjetnosti, arhitekturi i srodnim područjima i koji su imali priliku studirati pod Turkaljevim vodstvom na Sveučilištu Notre Dame, Akademiji Gilmour ili privatno – hvalili su umjetnika. Zajednička nit svjedočanstava ovih bivših studenata je da ih je Turkalj nadahnio da iskoriste svoje talente i da je nastojao izazvati i potaknuti njihovu kreativnost kako bi ispunili obećanje koje su dali kao mladi umjetnici. Kao što je naglasio jedan od njegovih bivših studenata koji je uspostavio uspješnu karijeru u poučavanju i radu s glinom: „Joe Turkaly bio je nježan, strpljiv i strastven stvaratelj iz Hrvatske koji je također

²⁶ Odjeljak „Portfolio“ na web stranici The Turkaly Family Art Trust sadrži fotografije reprezentativnog izbora Turkaljevih kreacija iz svakog razdoblja.

Slika 10: Turkaljev kameni kip svetog Pavla naručila je Župa svetog Pavla hrvatske zajednice u Clevelandu i postavljen je iznad glavnog ulaza u crkvu 1967. godine. (Izvor: Facebook stranica Hrvatske crkve svetog Pavla – Saint Paul Croatian Church, Cleveland)

bio 'umjetnik u rezidenciji'" na Akademiji Gilmour. „Ateljska atmosfera, ispunjena njegovim kamenim rezbarijama, brončanim i glinenim skulpturama, osvojila me i otvorila mi oči za kreativan život stvaratelja. Nakon što me naučio bacati na [glineno] kolo, osjetio sam da sam pronašao svoj ulazak u svijet.”²⁷

²⁷ Naomi Cleary, ur., „Neil Patterson”, u *The Clay Studio: 100 Artists 1000 Cups* (Philadelphia: The Clay Studio, 2016), str. 142. Ostala svjedočanstva kojima se pristupilo 21. travnja 2023. vidite: Eric Miller, „Alumni News”, *Gilmour Magazine* (proljeće 2011.), str. 33; Gilmour Academy web stranica, „News Detail”, Charlie Rodenfels, pismo uredniku, 10. siječnja 2013., <https://www.gilmour.org/news-detail/?pk=1103778>; „David MacDonald Forges Swords, but Loves the Pen”, readMedia, objavljeno 25. travnja 2011. od strane Sveučilišta New Mexico – Valencia, <http://readme.readmedia.com/David-MacDonald-Forges-Swords-but-Loves-the-Pen/2275835/print>; „Life & Work with Robert Wright”, *VoyageOhio*, 18. kolovoza 2022., <https://voyageohio.com/interview/life-work-with-robert-wright-of-lyndhurst-ohio/>; „Meet Masha Coy of Miso Artzy in North Scottsdale”, *VoyagePhoenix*, 26. studenoga 2019., <https://voyagephoenix.com/interview/meet-masha-coy-miso-artzy-north-scottsdale/>; Ernest Garthwaite, pismo uredniku, *Notre Dame Magazine* (zima 2007. – 08.), <https://magazine.nd.edu/stories/letters-to-the-editor-winter-200708/>.

Godinu dana nakon Turkaljeve smrti njegova djela koja su pripadala privatnoj zbirci njegove obitelji predstavljena su na posebnoj izložbi održanoj u Hrvatskome zavijačnom muzeju u Eastlakeu, Ohio. Gotovo dvomjesečna izložba bila je posvećena Turkaljevu životu i postignućima. Posebnu pozornost posvetio je njegovu umjetničkom razvoju i njegovu napredovanju u različitim stilovima. Arhivske fotografije i skice uključene su u izložbu kako bi publici bolje otkrili njegov promjenjivi pristup. Od listopada 2011. do siječnja 2012. u Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Washingtonu bila je također izložena retrospektiva njegovih skulptura. U nastojanju da pomogne u očuvanju umjetničkih postignuća i naslijeđa velikog broja kiparevih djela u njegovoj privatnoj zbirci, *Umjetnička zaklada obitelji Turkalj* osnovana je 2016. Ovom obiteljskom zakladom upravlja njegovih šest sinova. Temeljna misija Zaklade je očuvanje, zaštita i promicanje umjetnosti kipara Turkalja. Osim skulptura, Zaklada posjeduje sve njegove skice i makete (modele) koje je koristio kao studije, kao i njegove kalupe za lijevanje. Zaklada je odgovorna za posthumno odlijevanje njegovih djela u bronci i pridržava se strogih veličina odljeva koje je Turkalj sam odredio. Zaklada također koristi istu ljevaonicu u Clevelandu koju je Turkalj koristio u vremenu dok je tamo živio. Među ciljevima Zaklade je aktivno promoviranje njegovih umjetničkih postignuća u izložbama i publikacijama. U povodu obilježavanja 100. obljetnice njegova rođenja Zaklada objavljuje monografiju o njegovu životu i umjetničkom djelovanju. Očekuje se da će monografija pod naslovom *Joseph Turkaly: The Life of a Sculptor* biti objavljena 2024. godine. Prihod od prodaje knjige i kupnje njegovih umjetnina koristit će Zaklada za ispunjenje svoje misije promicanja umjetničkoga naslijeđa Josipa Turkalja.

Osvrćući se 1952. godine na izazove s kojima se susreću umjetnici emigranti općenito, a posebno hrvatski umjetnici useljenici, Ivan Meštrović artikulirao je određene istine koje se tiču umjetnika kakav je bio Turkalj, njegov štićenik i sunarodnjak. Meštrović je zapisao: „Kulturno stvaranje Hrvata, bilo kod kuće bilo u inostranstvu, hrvatsko je stvaranje. Njegovu vrijednost ocijenit će pokoljenja, a vrijedna djela predstavljat će uvijek doprinos ne samo hrvatskoj nego općoj kulturi. Zato Hrvati, koji stvaraju izvan domovine, ne predstavljaju odsječenu granu za narodnu budućnost, kao što bi koji ideolog mogao misliti ili tvrditi, kao što ni oni na domaćem ognjištu ne predstavljaju osušeno drvo. Vrijeme će razvrstati po vrijednosti svakoga na svoje mjesto i od najvrijednijega isplesti zajedničko potomstvo... Svaki stvaraoc hoda trnovitim putem, a pogotovo onaj koga je bura svjetskih događaja bacila na tuđe tlo. Usprkos toga, ako je jezgro zdravo, a stremljenje plemenito, i ako ima što da kaže, njegove žile će naći hrane, a ono što ima da kaže doći će do izražaja.”²⁸

Pozivajući na univerzalnost Turkaljevih skulptura, uključujući i one inspirirane ili izravno vezane uz hrvatske teme, Nada Kesterčanek-Vujica zapisala je 1969. da bi se Turkaljevo umjetničko putovanje moglo najbolje opisati na sljedeći način: „Njegova je umjetnost o čovjeku i za čovjeka – glavna je tema ljudski život i ljudski problem.”²⁹

²⁸ Ivan Meštrović, „Umjetničko stvaranje u tudjini”, *Osoba i duh*, 4: 1 (1952.): 14.

²⁹ Kesterčanek-Vujica, „Kipar Kraljice Mira”.

Slika 11: Turkaljeva *Umrlea duša* (1997.) kao dio njegova nadgrobnog spomenika na groblju Lake View u Clevelandu. (Izvor: Christopher Cotton, *In the Valley of the Doan* (blog/), Cleveland Heights, Ohio)

U više navrata nakon školskih sati povjesničar profesor Ante Čuvalo imao je priliku posjetiti kipara u studiju Akademije Gilmour i razgovarati o njegovim djelima, umjetničkom procesu i drugim srodnim interesima. Čuvalo je iznio svoja osobna zapažanja o Turkalju: „Mi koji smo imali sreću poznavati Josu Turkalja malo bliže možemo potvrditi da je osim profesionalnog uspjeha bio i divan čovjek. Bio je srdačan, iskren, blag, a prije svega skroman čovjek. U njegovoj umjetnosti odražavaju se duboko njegovane vrijednosti usađene u njega od djetinjstva: ljubav prema životu, njegovoj ljepoti i njegovom Stvoritelju, ljubav prema obitelji, ljubav prema rodnom kraju, Hrvatskoj i čovječanstvu u cjelini. Svaka njegova skulptura odraz je njegove lijepe duše. Svojim je djelima izrazio najdublje ljudske vrijednosti i povezo se s konačnim i vječnim Izvorom ljubavi i života.”³⁰

³⁰ Ante Čuvalo, „In Memoriam of Joseph Turkalj (1924 -2007)”, *Zajedničar*, 10. listopada 2007.

Odabrana bibliografija

Dokumenti i internetske stranice

- Federal Naturalization Records, 1892-1992. Ancestry.com. Pristupljeno 24. travnja 2024.
- Indiana. New York, U.S., Arriving Passenger and Crew Lists (Including Castle Garden and Ellis Island), 1820-1957. Ancestry.com. Pristupljeno 24. travnja 2024.
- Joseph Turkaly. „Circle of Love” [Cycle of Life]. Nat[ional] Sc[ulpture] Soc[iety], 2 March – 11 April 1971. Smithsonian American Art and Portrait Gallery Library. Smithsonian Libraries and Archives. Washington, D. C.
- „Joseph Turkaly: Master Sculptor” (2016). The Turkaly Family Art Trust internetske stranice. <https://www.turkalyart.com/home>. Pristupljeno 18. travnja 2024.
- Kucinich, Dennis J. (2012). „In Recognition of the Dedication of the Croatian Cultural Garden”. *Congressional Record – House: Extension of Remarks*. 112. kongres, 2. zasjedanje. sv. 158, br. 84. 6. lipnja. Str. E992. Washington: Government Printing Office.
- The National Shrine of the Immaculate Conception, Washington, D. C. Boston Public Library Arts Department. The Tichnor Brothers Collection. Washington, D. C. Postcards. <https://ark.digitalcommonwealth.org/ark:/50959/6d570r487>. Pristupljeno 20. svibnja 2024.
- Passenger Lists of Displaced Persons, 1946-1971. Ancestry.com. Pristupljeno 24. travnja 2024.
- Portman, Robert J. (2012). „Recognizing the Croatian Cultural Garden”. *Congressional Record – Senate*. 112. kongres, 2. zasjedanje. sv. 158, br. 84. 6. lipnja. Str. S3777. Washington: Government Publishing Office.
- Turkaly, Thomas (ca. 2024). *Joseph Turkaly: The Life of a Sculptor*. Odabrane stranice dostupne na <https://www.turkalyart.com/>. Pristupljeno 24. travnja 2024.

Novine i časopisi

- Announcement: The Association for Croatian Studies* (Cleveland, Ohio)
- The Buffalo News* (Buffalo, New York)
- Bulletin: Association for Croatian Studies* (Lansing, IL)
- Cleveland.com* (Cleveland, Ohio)
- Cleveland Scene* (Cleveland, Ohio)
- Croatian Chronicle* (New York, NY)
- Croatia Press* (New York, NY)
- CROWN – Croatian World Network* (New York, NY)
- Danica* (Chicago, Illinois)
- Glas koncila* (Zagreb)
- Hrvatski glas* (Winnipeg, Manitoba)
- Matica* (Zagreb)
- Notre Dame Magazine* (Notre Dame, Indiana)
- The Plain Dealer* (Cleveland, Ohio)
- The South Bend Tribune* (South Bend, Indiana)
- VoyageOhio* (Culver City, California)
- VoyagePhoenix* (Culver City, California)
- Zajedničar* (Pittsburgh, Pennsylvania)

Knjige i članci

- Bajurin, Ruža (1964). „Architecture, Sculpture, and Painting”. U *Croatia: Land, People, Culture*. Ur. Francis H. Eterovich i Christopher Spalatin. Toronto: University of Toronto Press. Sv. I. Str. 317-352.
- Borić, Stanko [(1972)]. „Posveta Svetišta Marije Bistrice u Washingtonu, DC”. U *Hrvatski kalendar 1971*. Ur. Ljubo Čuvalo. Chicago: Uprava Hrvatskoga katoličkoga glasnika i Danice. Sv. 28. Str. 201-206.
- Čizmić, Ivan, Miletić, Ivan, Prpić, George J. (2000). *From the Adriatic to Lake Erie: A History of Croatians in Greater Cleveland*. Eastlake, OH i Zagreb: American Croatian Lodge, Inc. „Cardinal Stepinac” i Institute of Social Sciences Ivo Pilar.
- Čuvalo, Ante (2007). „In Memoriam of Joseph Turkalj (1924-2007)”. *Zajedničar*. 10. listopada.
- Domić, Liljana (2007). „Hrvatska povijest umjetnosti i umjetnička kritika i hrvatski umjetnici izvan domovine”. U *Zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 27.–29. travnja 2006.)*. Ur. Irena Kraševac. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti. Str. 419-422.
- Eterovich, Adam S. Ur. (2013) „Turkalj, Joseph Sculptor”. U „Biographies”. Croatian Heritage web stranica Adama S. Eterovicha. <https://www.croatia.org/crown/croatians/www.croatians.com/BIOGRAPHY-AMERICA-S-Z.htm>. Pristupljeno 1. svibnja 2024.
- „Immigrant Mother Statue: Croatian Cultural Garden, May 11, 2012” (2012). *ClevelandPeople.com* (Cleveland, OH). Djelomično sponzoriran od strane Margaret W. Wong & Assoc. Co., LPA, Attorneys at Law. <https://www.clevelandpeople.com/groups/croatian/2012/croatian-statue.htm>. Pristupljeno 18. travnja 2024.
- Kesterčanek-Vujica, Nada (1969). „Kipar Kraljice Mira”. *Hrvatski glas*. 19. studenoga.
- Kukavica, Vesna (2015). „Hrvatski kulturni vrt u Clevelandu”. Hrvatska matica iseljenika, web stranica. 19. svibnja. <https://matis.hr/aktualno/hrvatski-kulturni-vrt-u-clevelandu/>. Pristupljeno 17. travnja 2024.
- Lončarević, Vladimir (2019). „Hrvatski kipar kojim se ponosi Amerika: sakralno kiparstvo Josipa Turkalja”. *Glas koncila (Zagreb)*. 24. srpnja. <https://www.glas-koncila.hr/hrvatski-kipar-kojim-se-ponosi-amerika-sakralno-kiparstvo-josipa-turkalja/>. Pristupljeno 17. travnja 2024.
- Markotic, Vladimir. Ur. (1973). *Biographical Directory of Americans and Canadians of Croatian Descent with Institutions, Organizations, Their Officers and Periodicals*. Calgary: The Research Centre for Canadian Ethnic Studies.
- Meštrović, Ivan (1952). „Umjetničko stvaranje u tudjini”. *Osoba i duh*, 4: 1: 13-15.
- Meštrović, Maria (2008). *Ivan Meštrović: The Making of a Master*. Ur. Marcus Tanner. London: Stacey International.
- Milkovich, Michael (2004). „Afirmacija hrvatske likovne umjetnosti u SAD-u i Kanadi”. U *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 15. – 17. XI. 2001.)*. Ur. Milan Pelc. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti. Str. 383-385.
- [Mirth, Karlo] (1958). „Turkalj i Golubić na izložbi 'Art U.S.A. 58'”. *Croatia Press*, 12: 1-2: 22.
- Mirth, Karlo (1983). „Meštrovićev spomenik kardinalu Stepincu u Zagrebačkoj katedrali”. *Hrvatska revija*, 33: 4: 688-696.
- Nochlin, Linda (1996). „Art and the Conditions of Exile: Men/Women, Emigration/Expatriation”. *Poetics Today*. Thematic Issue: „Creativity and Exile: European/American Perspectives [Part 1]”. 17: 3: 317-337.

SUMMARY

CROATIAN AMERICAN SCULPTOR JOSEPH TURKALY: ON THE CENTENARY OF HIS BIRTH

Joseph Turkaly (1924 – 2007) was a much revered professor and teacher, successful sculptor and representative of Croatian artistic talent that left an indelible mark on his new American homeland. Many of Turkaly's sculptures can be found in public settings and in private collections across the United States of America, as well as in Canada, Italy, Argentina, and Croatia. Among his best-known sculptures are *Moses* on the campus of the University of Notre Dame, *George Washington* in Buffalo and two pieces (*Our Lady of Peace* and *Our Lady of Bistrice*) at the National Shrine of the Immaculate Conception in Washington. In Cleveland, Ohio where he lived from 1965 to his death, Turkaly's moving *Immigrant Mother* became the centrepiece of the Croatian Cultural Garden within the city's Rockefeller Park. To celebrate the 100th anniversary of his birth, The Turkaly Family Art Trust is preparing a long-awaited monograph entitled *Joseph Turkaly: The Life of a Sculptor*. It is befitting that attention is given to the life of this artist who contributed his talents to his new adopted homeland and who exemplified the positive contributions of Croatian immigrants to America.

RESUMEN

ESCULTOR CROATA-AMERICANO JOSIP TURKALJ: EL CENTENARIO DE SU NACIMIENTO

Josip Turkalj (1924-2007) fue un estimado profesor universitario y de secundaria, un exitoso escultor y un representante del círculo artístico moderno croata que dejó una huella imborrable en su nueva patria. Muchas de las esculturas de Turkalj se encuentran en espacios públicos y colecciones artísticas privadas en los Estados Unidos, así como en Canadá, Italia, Argentina y Croacia. Entre sus esculturas más conocidas están *Moisés* en el campus de la Universidad de Notre Dame, *George Washington* en Buffalo y dos obras (*Reina de la Paz* y *Nuestra Señora de Bistrice*) en el Santuario Nacional de la Inmaculada Concepción en Washington, D.C. En Cleveland, Ohio, donde vivió desde 1965 hasta su muerte, la escultura de Turkalj *Madre de los Inmigrantes* se convirtió en el punto central del *Jardín Cultural Croata* en el parque Rockefeller de la ciudad. Para conmemorar el centenario de su nacimiento, la Fundación Artística de la Familia Turkalj está preparando una esperada monografía titulada *Joseph Turkaly: The Life of a Sculptor*. Es, sin duda, valioso dedicar atención a la vida y obra de este artista, cuyo talento contribuyó significativamente a su comunidad adoptiva y quien es un fascinante ejemplo del indudable aporte de los inmigrantes croatas a Estados Unidos.

IVANA HEBRANG GRGIĆ

TRAGOVİ HRVATA U NOVOME ZELANDU: SPOMEN-OBILJEŽJA KAO ZNACI VREMENA

Rad opisuje spomen-obilježja izložena u javnim prostorima na sjeveru novozelandskoga Sjevernog otoka. Ukratko je prikazan sadržaj, jezik, mjesto i vrijeme postavljanja, a ističu se i mogućnosti daljnjih istraživanja i aktivnosti povezanih s očuvanjem zapisa na spomenicima. Podsjetimo, Hrvati su dolazili u Novi Zeland do sredine 19. stoljeća i od samih početaka su bili važan dio novozelandskoga društva. U početku su radili teške fizičke poslove, no s vremenom su se sve bolje uklopili u društvo pa su i sami pokretali tvrtke, farme i druge poslove. I danas se, ponajprije zahvaljujući hrvatskim udrugama i pojedincima, čuva hrvatska baština i uspomene na najranije doseljenike iz Hrvatske.

Hrvati u Novi Zeland počinju dolaziti vrlo rano, već polovicom 19. stoljeća, i ubrzo postaju jedna od najbrojnijih i društveno najznačajnijih useljeničkih skupina. Poslovi koje su u početku obavljali bili su fizički iznimno zahtjevni – iskapali su smolu drva kauri radeći danonoćno u teškim uvjetima. Mnogi su u trenutku dolaska bili nepismeni i nisu znali engleski jezik. Kako su često živjeli izolirano, u kampovima na poljima kauri smole, družili su se međusobno i njihova integracija u novozelandsko društvo bila je spora. U tim ranim počecima od velike važnosti bile su novine koje su u Novome Zelandu izlazile na hrvatskome jeziku i donosile važne informacije, primjerice Bratska sloga iz 1899. ili Napredak, koji je izlazio od 1906. do 1909. godine (Hebrang Grgić i Barbarić, 2021.). S vremenom se situacija ipak popravljala – nove generacije počele su se obrazovati, naučili su engleski jezik, a polako su počeli obavljati i lakše poslove, primjerice u ugostiteljstvu, na farmama, u proizvodnji vina, ribolovu... Specifičnost ranih useljenika bila je i njihova povezanost s maorskim stanovništvom. Često su zajedno radili u poljima kauri smole, družili se u slobodno vrijeme pa nisu bili rijetki ni brakovi između Hrvata i Maora (Čizmić, 1981.; Trlin, 2016.; Božić-Vrbančić, 2018.). Sjećanje na te rane useljeničke godine i danas je u Novome Zelandu iznimno živo među Hrvatima i osobama hrvatskog podrijetla. Objavljuju se knjige povezane s poviješću Hrvata u Novome Zelandu i ta je tema zanimljiva i popularna, čak i na društvenim mrežama (Hebrang Grgić i Barbarić, 2023.), a hrvatska tradicija i običaji čuvaju se i u hrvatskim udrugama.

Jedan od načina očuvanja sjećanja i identiteta su spomen-ploče koje svjedoče o društvenoj ulozi Hrvata u Novome Zelandu. One su obično postavljene na inicijativu

udruga ili pojedinaca i svjedoče o dugoj prisutnosti Hrvata u toj dalekoj zemlji. U nastavku su opisi spomen-ploča postavljenih na Sjevernome otoku (grad Auckland i sjevernije), jer je to područje na kojem su Hrvati bili najaktivniji i gdje su ostvarili veliki društveni utjecaj.

Spomen-obilježja u Aucklandu

Auckland je veliki lučki grad. Samo njegovo središte već je krajem 19. stoljeća postalo mjesto okupljanja Hrvata – tamo su otvarali prenočišta, trgovine, bavili se obrtima ili bi samo zastajali na putu prema poljima kauri smole koja su bila dalje na sjeveru. Prva spomen-ploča koju ćemo opisati na žalost više ne stoji na mjestu na kojem je postavljena 1997. godine. Uklonjena je prilikom preuređenja tog dijela grada. Riječ je o ploči podignutoj na uglu ulica Victoria Street West i Federal Street, podno tornja Sky City. Naslov na ploči bio je dvojezičan (Memorial – Spomen-ploča), a tekst je bio na engleskom jeziku i ovdje donosimo prijevod:

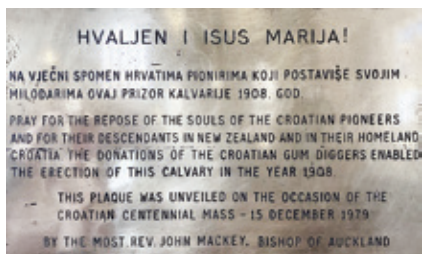
Između 1890. i 1980. godine ovo mjesto bilo je okupljaliste tisuća imigranata iz obalnih područja Hrvatske, ponajviše iz Dalmacije. Na ovom su mjestu gradili domove, trgovine, prenočišta, restorane i klubove. Ovdje bi zastali kratko prije nego što bi krenuli dalje kako bi radili na poljima kauri smole, u vinogradima, voćnjacima, na farmama, kao ribari i u kamenolomima na širem području Aucklanda. Ove ulice bile su središte njihova društvenog života, ovdje su uživali u društvu obitelji i prijatelja. Ovo je bilo njihovo selo. Oni su bili Hrvati ponosni na svoje podrijetlo i dalmatinsko naslijeđe. Više od 70 godina recentne povijesti identificirali su se i kao Jugoslaveni. Ova spomen-ploča koju postavljaju njihovi nasljednici obilježava njihovu prisutnost na ovome mjestu. Ona obilježava i njihovu hrabrost, neumoran rad i njihovu posvećenost obitelji i stvaranju Novoga Zelanda. Novozelاندani će ih se sjećati s poštovanjem i ljubavlju u generacijama koje dolaze.

Budući da ploča više nije izložena, o njoj doznajemo iz zapisa, primjerice iz knjige S. A. Jelicicha (2008.) i iz izvora na internetu (Timespanner, 2010.).

Drugo važno obilježje nalazi se u katedrali sv. Patricka. Koliko je Hrvatima bila važna katolička crkva dokazuje činjenica da su još 1908. godine, dakle u vrijeme kad su pretežno vrlo teško živjeli, prikupili sredstva za kipove koji prikazuju prizor kalvarije i darovali ih aucklandskoj katedrali (Klarić, 2000.). Kipovi su postavljeni na glavni oltar, što dokazuje da su Hrvati novozelandskoj crkvi bili važni kao vjernici te da su bili i važan dio novozelandskog društva.

Prilikom preuređenja katedrale 1970-ih godina kipovi su premješteni na bočni zid kraj oltara, a ispod njih je postavljena spomen-ploča. Ploča je postavljena 1979. godine (Slika 1), tekst je dijelom na hrvatskom, a dijelom na engleskom jeziku. Prva rečenica je na hrvatskom jeziku i glasi:

Na vječni spomen Hrvatima pionirima koji postavite svojim milodarima ovaj prizor kalvarije 1908. godine.

Slika 1. Spomen-ploča iz aucklandske katedrale

ziku, sastoji se od 15-ak redaka, a dio koji spominje Hrvate u prijevodu glasi:

... najveći broj ribara bio je dalmatinskog (hrvatskog) podrijetla...

Na putu prema sjeveru...

Nakon izlaska iz Aucklanda, u Swansonu, na ulasku u vinograde Birdwood nalazi se trojezična ploča postavljena 1999. godine u spomen na jedinstvo dvaju naroda – Maora i Hrvata (Jelicich 2008.). Većina teksta je na engleskom jeziku, a naslov je trojezični:

*Tē huihuīnoa o nga tangata e rua
Prijateljstvo dvaju naroda
The union of two people.*

Još dalje prema sjeveru je grad Dargaville u kojem se, zahvaljujući Dalmatinskom kulturnom klubu i suradnji s lokalnom zajednicom, čuva hrvatska kultura i sjećanje na rane hrvatske useljenike.

U središtu grada spomenik je dalmatinskom kopaču kauri smole. Spomenik je podignut 1997. godine, a dio teksta s ploče (koji je na engleskom jeziku) glasi:

*Ovaj spomenik je podignula zaklada Dalmatian Pioneer Trust u čast prvih
kopača kauri smole okruga Kaipara.*

Gradski muzej u Dargavilleu ima veliku prostoriju posvećenu isključivo Hrvatima kao kopačima, s izloženim brojnim artefaktima, od knjiga, natpisa na trgovinama, alata pa do velikog stroja za čišćenje smole koji je poklonila obitelj Šutić. No, ako posjetitelj i ne ulazi u muzej, može posjetiti park i vidjeti rekonstrukciju kampa kopača kauri smole. U parku se na ploči, na engleskom jeziku, ukratko opisuje način iskapanja smole, a fotografija koja služi kao ilustracija je iz 1910. godine i prikazuje Antona Bakulića, dalmatinskog kopača smole.

Iako se hrvatski jezik u govoru stanovnika Dargavillea gotovo potpuno izgubio, na izlasku iz grada stoji trojezični natpis:

Haere – Zbogom – Farewell.

Slika 2. Natpis na ulazu u mjesto Kaitaia

Daleki sjever

Krajnji sjever Sjevernoga otoka naziva se Far North i to je područje na kojem su Hrvati ostavili duboki trag od najranijih dolazaka kada su tamo dolazili radi iskapanja kauri smole. Dokaz za to je nekoliko postavljenih spomen-ploča.

U mjestu Kaitaia više je hrvatskih obilježja. Već na ulazu uz cestu je trojezični natpis, maorsko-hrvatsko-engleski (Slika 2):

Haere mai – Dobro došli – Welcome.

S druge strane stoji natpis:

Haere ra – Sretan put – Farewell.

U mjestu postoji i Dalmatinska ulica (Dalmatian lane) u kojoj su na zidovima kuća postavljene velike fotografije dalmatinskih kopača kauri smole (Slika 3). Fotografije su iz 1930-ih godina s opisima na engleskom jeziku. Iznad ulice stoji trojezični natpis:

Dobro došli – Kia ora – Welcome to Dalmatian lane.

U predvorju kulturnog centra Te Ahu u Kaitai sedam je tradicionalnih maorskih stupova. Pet ih je posvećeno maorskim plemenima, jedan svim preokoceanskim narodima koji su se naselili u Novome Zelandu, a jedan Hrvatima.¹ Na stupu, koji je izradio Paul Marshall Slade, izrezbareni su prizori iz života Hrvata u Hrvatskoj i u Novome

¹ Hrvati su jedini preokoceanski narod za koji Maori imaju poseban naziv – Tarara, što upućuje na snažne društvene veze koje su imali tijekom povijesti. Sve ostale preokoceanske narode Maori nazivaju zajedničkim nazivom Pakeha (Božić-Vrbančić, 2028.).

Slika 3. Dalmatian lane u mjestu Kaitaia u Novome Zelandu

Zelandu. Uz stup je i ploča na kojoj je naslov na engleskom i dvojezični podnaslov (Croatian: Our Heritage – Naša povijest). Slijedi tekst u 30-ak redaka na engleskom koji opisuje stup dajući pregled povijesti dolazaka Hrvata u Novi Zeland i njihovu povezanost s Maorima.

Osim toga, u centru Te Ahu postavljeni su trojezični natpisi iznad dvorana, primjerice:

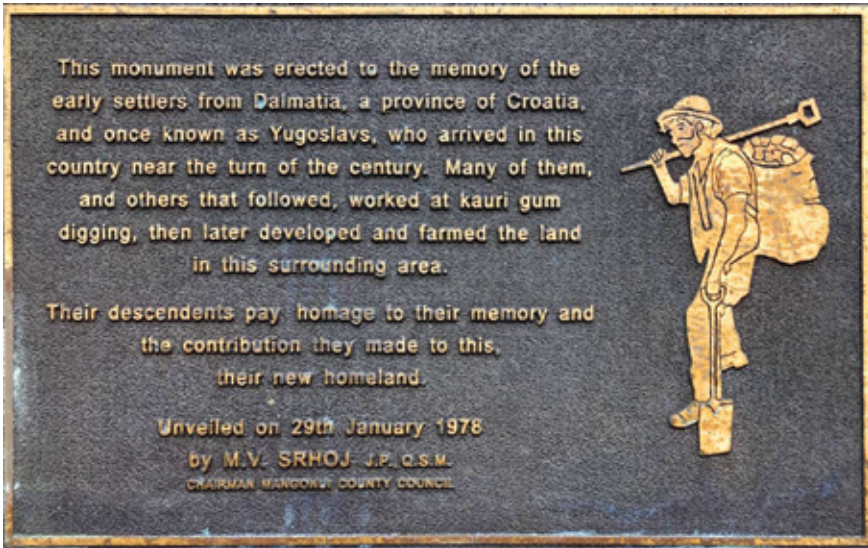
Whare Matua – Main Hall – Glavna dvorana.

U obližnjem Dalmatinskom klubu u Kaitai stoji spomen-ploča u sjećanje na prvi zabilježeni dalmatinsko-maorski brak s kraja 19. stoljeća. Riječ je o braku između Andrije Kleškovića i Erine Kaaka, koji ima veliku važnost za povijest novozelandskih Hrvata jer simbolizira povezanost Maora i Hrvata (Jelicich, 2008.; Dragicevich, 2022.). Na ploči su hrvatska i novozelandska zastava i maorski motiv te fotografija bračnoga para. Dio teksta je na engleskom, dio na maorskom, a dio na hrvatskom jeziku. Hrvatski tekst jezično nije ispravan, ali upravo to ovu spomen-ploču čini posebnom jer svjedoči o trudu i nastojanju potomaka da sačuvaju sjećanje na svoje pretke. Dio hrvatskog teksta glasi:

*Andrija i Erina je najprvo vjenčanje između maora i Dalmatinac,
registriran u New Zealand.*

Sjevernije od Kaitaie, u mjestu Waiharara, neposredno uz ulicu koja naziva Katavich lane, stoji katolička crkva ispred koje je spomenik prvim hrvatskim doseljenicima s paralelnim natpisima na hrvatskom i na engleskom (Slika 4). Spomenik je podignut 1978. godine. Dio hrvatskog teksta glasi:

Slika 4. Dio spomenika posvećenom prvim dalmatinskim kopačima kauri smole u mjestu Waiharara

Ovaj spomenik podignut je u spomen na prve doseljenike iz Dalmacije, pokrajine u Hrvatskoj... mnogi od njih... su dolazili... kopati kauri smolu, a poslije smole su obrađivali zemlju u okolici... Njihovi potomci podižu ovaj spomenik za njihovo priznanje i za njihov doprinos u svojoj novoj Domovini.

Zaključak

Hrvatska prisutnost u novozelandskom društvu intenzivna je i značajna već od najranijih dolazaka u 19. stoljeću. Njihova angažirana društvena djelatnost započela je ubrzo tako da već krajem stoljeća postoje formalne udruge i novine na hrvatskom jeziku. Danas se intenzivno nastoji očuvati hrvatsko naslijeđe koje uključuje objavljivanje publikacija, rad udruga i njihovo povezivanje sa širom zajednicom. Postavljanje spomen-obilježja na javnim mjestima posebno je zanimljiv fenomen koji potvrđuje značajno mjesto Hrvata u novozelandskom društvu. Ovdje je ukratko prikazano 13 spomen-obilježja (spomen-ploča, spomenika i natpisa) povezanih s Hrvatima u Novome Zelandu:

1. Spomen-ploča koja je nekada bila uz toranj Sky City u Aucklandu
2. Spomen-ploča u aucklandskoj katedrali
3. Spomen-ploča hrvatskim ribarima u aucklandskoj luci
4. Spomen-ploča za hrvatsko-maorsko jedinstvo u Swansonu

*Napomena: Sve fotografije su iz privatnog albuma autorice teksta.

5. Spomenik dalmatinskom kopaču kauri smole u Dargavilleu
6. Ploča u parku ispred muzeja u Dargavilleu
7. Natpis s pozdravom na izlasku iz Dargavillea
8. Spomen-ploča na prvi zabilježeni hrvatsko-maorski brak u mjestu Kaitaia
9. Natpis i fotografije u ulici Dalmatian lane u mjestu Kaitaia
10. Tradicionalan maorski stup posvećen Hrvatima u mjestu Kaitaia
11. Trojezični natpisi u kulturnom centru u mjestu Kaitaia
12. Natpis s pozdravom na ulasku/izlasku iz mjesta Kaitaia
13. Spomenik prvim doseljenicima iz Dalmacije u Waiharari.

Većina spomenutih obilježja u dobrom je stanju. Iznimka je spomen-ploča u središtu Aucklanda koja je uklonjena kada su obnavljane ulice oko tornja Sky City. Opisana spomen-obilježja iznimno su važan svjedok bogate hrvatske povijesti u Novome Zelandu, ali i uključenosti Hrvata u stvaranje današnjega multikulturnoga novozelandskog društva.

*Napomena: Sve fotografije su iz privatnog albuma autorice teksta.

Literatura

- Božić-Vrbančić, S. (2018.), *Tarara: Maori i Hrvati na Novom Zelandu*, Zagreb, Jesenski i Turk. Dostupno i na: <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:169>
- Čizmić, I. (1981.), *Iz Dalmacije u Novi Zeland: povijest jugoslavenske naseobine na Novom Zelandu*, Zagreb, Globus: Matica iseljenika Hrvatske. Dostupno i na: <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:37>
- Dragicevich, K. (2022.), *Pioneer Dalmatian Settlers of the Far North*, Awanui, Willow Creek Press. Dostupno i na: <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:146>
- Hebrang Grgić, I, Barbarić, A. (2021.), *Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu*, Zagreb, Naklada Ljevak. Dostupno i na: <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:143>
- Hebrang Grgić, I., Barbarić, A.(2023.), *Their faraway home: the story of Croats in New Zealand through publications*, Dunedin; Chatswood, Exisle Publishing; Zagreb, Naklada Ljevak.
- Hranilović, N. (1981.), *Novinstvo hrvatskog iseljeničtva: 1859 – 1940*, Zagreb, Zavod za migracije i narodnosti.
- Jelicich, S. A. (2008.), *From distant villages : the lives and times of Croatian settlers in New Zealand: 1858 – 1958*, Auckland, Pharos Publications Limited. Dostupno i na: <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:34>
- Klarić, A. (2000.), *Povijest hrvatske katoličke misije Sv. Leopolda B. Mandića u Aucklandu (Novi Zeland): (1904. – 1999.)*, Auckland; Split, Crkva u svijetu. Dostupno i na: <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:278>
- Marković, L. (1973.), *Pod australskim nebom*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Timespanner (2010.). Memorial to NZ Croatian immigrants. Dostupno na: <https://timespanner.blogspot.com/2010/05/memorial-to-nz-croatian-immigrants.html>
- Trlin, A. (2016.), *Foundations: early Croatian immigration to New Zealand*, Auckland, Opuzen Press. Dostupno i na: <https://hit.repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/hit:36>

SUMMARY

TRACES OF CROATS IN NEW ZEALAND: MONUMENTS AS SIGNS OF THE TIMES

First Croatian immigrants started coming to New Zealand after the middle of the 19th century and were an important part of New Zealand society from the very beginning. Back then, they were involved in hard physical work, but over time they became better integrated into society and started companies, farms and other businesses. Even today, primarily thanks to Croatian associations and individuals, Croatian heritage and memories of the earliest settlers from Croatia are preserved. The paper describes memorial plaques displayed in public spaces in the north of New Zealand's North Island. The content, language, place and time of installation are briefly presented, and the possibilities of further research and activities related to the preservation of the texts and the monuments are highlighted.

RESUMEN

HUELLAS DE LOS CROATAS EN NUEVA ZELANDA: MONUMENTOS COMO SIGNOS DEL TIEMPO

Los inmigrantes croatas llegaban a Nueva Zelanda después mediados del siglo XIX y fueron una parte importante de la sociedad neozelandesa desde el principio. Al principio realizaban un duro trabajo físico, pero con el tiempo se integraron mejor en la sociedad y fundaron ellos mismos empresas, granjas y otros negocios. Aún hoy, principalmente gracias a las asociaciones e individuos croatas, se conservan la herencia croata y los recuerdos de los primeros inmigrantes de Croacia. El artículo describe los monumentos conmemorativos exhibidos en espacios públicos en el norte de la Isla Norte de Nueva Zelanda. Se presentan brevemente el contenido, el idioma, el lugar y el momento de la instalación, y se destacan las posibilidades de futuras investigaciones y actividades relacionadas con la preservación de esos textos y monumentos.

REBEKA MESARIĆ ŽABČIĆ

KARAKTERISTIKE HRVATSKE ZAJEDNICE U SJEVERNOJ MAKEDONIJI

U Sjevernoj Makedoniji živi 2.145 Hrvata, koji smatraju da su dobro integrirani u društvo, ali nedvojbeno osjećaju manjak priznanja kao nacionalna manjina. Prilog je usredotočen na nedavno provedeno znanstveno istraživanje i pruža skicu aktualnog položaja Hrvata u Sjevernoj Makedoniji. Podsjetimo, u razdoblju od 12. VII. 2023. do 30. VI. 2024. godine proveden je projekt „Društvene, kulturne i demografske odrednice očuvanja i promicanja nacionalnog identiteta Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji”. Društvena kohezija u hrvatskoj zajednici suočava se s izazovima poput asimilacije i manjinskoga statusa, što otežava očuvanje nacionalnoga identiteta. No, važna uloga u održavanju nacionalne svijesti pripada Zajednici Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji (ZHRSM-u), uključujući i kulturne udruge koje aktivno rade na promicanju hrvatske baštine, osobito putem društvenih mreža i digitalnih medija... Projekt je proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u suradnji sa ZHRSM-om i to uz financijsku potporu Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske.

Prilog govori o znanstvenoj analizi prikupljenih podataka i pruža kraći osvrt na položaj Hrvata u Sjevernoj Makedoniji. U razdoblju od 12. srpnja 2023. do 30. lipnja 2024. godine provodio se projekt „Društvene, kulturne i demografske odrednice očuvanja i promicanja nacionalnoga identiteta Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji”.¹ Projekt je proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u suradnji sa Zajednicom Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji (ZHRSM). Financijska podrška za projekt osigurana je na temelju odluke Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Cilj projekta bio je istražiti društvene, kulturne i demografske čimbenike koji pridonose očuvanju i promicanju nacionalnoga identiteta Hrvata u Sjevernoj Makedoniji. Istraživački tim, sastavljen od znanstvenika iz Instituta Pilar i članova ZHRSM-a, proveo je kvantitativna i kvalitativna istraživanja, čiji su

¹ Vidjeti više i detaljnije u: Biblioteci Elaborati (<https://www.pilar.hr/2017/12/biblioteka-elaborati/>); Projekt „Društvene, kulturne i demografske odrednice očuvanja i promicanja nacionalnog identiteta Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji”; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, ITG, Zagreb, lipanj 2024.

rezultati predstavljani u istraživačkom Izvješću. Projektni tim činili su dr. sc. Dražen Živić (voditelj projekta), dr. sc. Ivana Bendra, dr. sc. Sandra Cvikić, dr. sc. Rebeka Mesarić Žabčić i dr. sc. Ivana Žebec Šilj iz Instituta Pilar, te Žarko Kamčev, prof. dr. sc. Goce Naumovski i Nenad Živković iz ZHRSM-a.

Projekt „Društvene, kulturne i demografske odrednice očuvanja i promicanja nacionalnog identiteta Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji” donosi vrijedne uvide u aktualno stanje hrvatske zajednice u toj zemlji. Uz suradnju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Zajednice Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji (ZHRSM), provedena istraživanja omogućila su detaljnu znanstvenu analizu ključnih čimbenika koji utječu na očuvanje hrvatskoga identiteta.

Društvena kohezija u hrvatskoj zajednici suočava se s izazovima poput asimilacije i manjinskoga statusa, što otežava očuvanje nacionalnoga identiteta. Međutim, važna uloga u održavanju hrvatske svijesti pripada ZHRSM-u i drugim kulturnim udrugama koje aktivno rade na povezivanju članova zajednice i promicanju hrvatske baštine. Društvene mreže i digitalni mediji također pružaju nove mogućnosti za širenje informacija i uključivanje mladih u aktivnosti očuvanja identiteta.

Kulturne odrednice

Kulturne aktivnosti, poput obilježavanja hrvatskih nacionalnih praznika, jezičnih radionica i kulturnih manifestacija, predstavljaju važno sredstvo očuvanja hrvatske kulturne baštine. Kultura i jezik su temeljne sastavnice identiteta, a njihovo održavanje u obrazovnim programima i suradnjom s hrvatskim institucijama izvan Sjeverne Makedonije igra ključnu ulogu. Hrvatska zajednica pokazuje snažan interes za očuvanje običaja i tradicije, ali su potrebna dodatna ulaganja kako bi se osigurao kontinuitet tih aktivnosti.

Demografske značajke

Demografska slika Hrvata u Sjevernoj Makedoniji pokazuje trend starenja zajednice i smanjenje broja mlađih generacija, što dugoročno može ugroziti održivost identiteta. Istraživanje je pokazalo da su migracija mladih i ekonomski izazovi važni faktori koji utječu na ovaj proces. Održavanje veza s matičnom domovinom i poticanje povratka mladih u zajednicu, uz obrazovne i kulturne programe, predstavljaju ključne demografske strategije za budućnost. Zaključno, hrvatska zajednica u Sjevernoj Makedoniji suočava se s kompleksnim izazovima, ali i dalje pokazuje snažnu volju za očuvanjem svoga identiteta. Društvene, kulturne i demografske inicijative u zajednici, uz podršku iz Hrvatske, ključne su za održavanje i promicanje hrvatske baštine u sljedećim godinama. Kvaliteta suradnje između ZHRSM-a i hrvatskih institucija, kao i razvoj novih strategija za uključivanje mladih generacija, predstavljat će temeljne čimbenike uspjeha ovih napora u budućnosti.

Bitno je istaknuti da je glavni cilj ovog projekta bio znanstvenom suradnjom između Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Zajednice Hrvata u Republici Sjevernoj Ma-

kedoniji (ZHRSM) poticati, promovirati, posredovati i očuvati hrvatski nacionalni, jezični, kulturni i obrazovni identitet u Sjevernoj Makedoniji. Projekt je također imao cilj unaprijediti suradnju između hrvatske zajednice u Sjevernoj Makedoniji i Republike Hrvatske te Hrvata s većinskim makedonskim i ostalim manjinskim narodima u zemlji.

Projekt je osmišljen kako bi potaknuo prijateljstvo među narodima, uzajamno poštovanje, ravnopravnost i odbacivanje svih oblika diskriminacije. Njegova svrha je promicanje zajedničkih europskih vrijednosti koje uključuju ljudsko dostojanstvo te osobni i kolektivni napredak na kulturnom, gospodarskom, političkom i egzistencijalnom planu.

Osim očuvanja identiteta, projekt je imao cilj pružiti potporu gospodarskom i društvenom razvoju Hrvata u Sjevernoj Makedoniji. Osiguravanjem preduvjeta za jačanje konkurentnosti i ostvarenje njihovih razvojnih potencijala, projekt je usmjeren na aktiviranje svih relevantnih dionika u zajedničkom radu za dobrobit hrvatske zajednice. Time se također potiče gospodarski napredak te pridonosi smanjenju iseljavanja Hrvata iz Sjeverne Makedonije, očuvanju njihove kulture i specifičnih postignuća, kao i održivu razvoju i povećanju kvalitete života.

Prema popisu stanovništva iz 2021. godine, u Sjevernoj Makedoniji Hrvatima se izjasnilo 2.145 osoba, što čini tek 0,12% ukupne populacije. Iako demografski mala, hrvatska zajednica značajno pridonosi društvenom, kulturnom, znanstvenom i obrazovnom životu zemlje. Zbog toga je važno istražiti i vrednovati njihov doprinos, kao i unaprijediti njihov društveni i politički položaj, uz očuvanje i promicanje nacionalnoga i kulturnoga identiteta.

U sklopu ovoga opsežnog projekta, istražene su sljedeće dimenzije:

1. Demografski i povijesni kontekst Hrvata u Sjevernoj Makedoniji
2. Društveni procesi izgradnje nacionalnoga identiteta
3. Hrvatski jezik kao ključan element očuvanja i jačanja identiteta
4. Religioznost Hrvata u Sjevernoj Makedoniji
5. Kulturne prakse kao odrednice nacionalnoga identiteta
6. Politički položaj Hrvata u Sjevernoj Makedoniji
7. Hrvatske organizacije i udruge u Sjevernoj Makedoniji
8. Hrvatsko-makedonska suradnja u Sjevernoj Makedoniji
9. Suradnja Republike Hrvatske i Sjeverne Makedonije.

Za analizu ovih dimenzija korištene su kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja. Uključeno je prikupljanje i analiza statističkih podataka, provođenje anketa i polustrukturiranih intervjua s pripadnicima hrvatske zajednice, te analiza zakonodavnih okvira za zaštitu manjinskih prava u Makedoniji i na međunarodnoj razini. Također, projekt je obuhvatio pregled rada hrvatskih organizacija u Sjevernoj Makedoniji i trenutnog modela suradnje između Hrvatske i hrvatske zajednice u toj zemlji.

Ovaj multidisciplinarni pristup osigurao je sveobuhvatan prikaz ključnih aspekata očuvanja i promicanja hrvatskog identiteta u Sjevernoj Makedoniji.

Provedbom Projekta osigurana je podrška hrvatskoj zajednici u Republici Sjevernoj Makedoniji (RSM), s ciljem jačeg povezivanja matične države i hrvatskog iseljeničtva s Hrvatima u RSM. Projekt omogućuje kvalitetniju promociju njihovih interesa u pravnom, političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu, te pruža podršku njihovu povratku i ostanku. Poseban naglasak stavljen je na očuvanje pune ravnopravnosti Hrvata u RSM, a time i na gospodarsku, socijalnu i demografsku revitalizaciju. Projekt potiče pravnu, a osobito ustavnopravnu afirmaciju Hrvata u RSM, što pridonosi njihovu opstanku i jačoj afirmaciji te istodobno jača RSM u procesu europskih integracija.

Korisnici Projekta su pripadnici hrvatske akademske i znanstvene zajednice u Hrvatskoj i RSM, ustanove i organizacije koje se bave Hrvatima u RSM, te pojedinci iz hrvatske zajednice u toj zemlji.

Mjerljivi rezultat Projekta je napisano Izvješće koje uključuje rezultate empirijskog istraživanja, s preporukama za očuvanje i promociju hrvatskoga nacionalnog identiteta te unaprjeđenje društvenog, kulturnog i političkog položaja Hrvata u RSM, kao i njihova demografskog stanja.

Održivi razvoj Projekta leži u primjeni znanstvenih spoznaja u različitim javnim politikama koje promiču zaštitu i unaprjeđenje položaja Hrvata u RSM, s posebnim fokusom na nacionalni, kulturni i jezični identitet te ustavnopravno prepoznavanje i afirmaciju.

Na temelju analize demografskog stanja hrvatske zajednice u Republici Sjevernoj Makedoniji (RSM) i rezultata kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja, izdvojeni su sljedeći zaključci:

- 1. Demografska situacija:** Broj Hrvata u RSM opada od 1970-ih, a proces starenja populacije je izrazit. Manjak mladih i žena u fertilnoj dobi upućuje na nepovoljnu demografsku budućnost. Hrvati su raspršeni, većina živi u Skoplju, no čine samo 0,3% stanovništva.
- 2. Društvena i ekonomska integracija:** Hrvati u RSM većinom su zaposleni, visokoobrazovani i žive u vlastitim nekretninama. Smatraju da im je životni standard iznad prosjeka i da nisu marginalizirani u Sjevernoj Makedoniji. Dobro su integrirani u društvo, ali osjećaju manjak priznanja kao nacionalna manjina.
- 3. Međunacionalni odnosi:** Većina Hrvata ima pozitivne odnose s Makedoncima, no manji broj starijih iseljenika smatra da su odnosi manje dobri. Integracija s drugim manjinama također je uglavnom pozitivna, a problemi zbog nacionalne pripadnosti su rijetki.
- 4. Politička participacija:** Hrvati su uglavnom politički neaktivni i nedostaje im politička stranka koja bi zastupala njihove interese.

Znači, preporuke uključuju jačanje potpore hrvatskoj zajednici uz programe koji promiču integraciju i lako dobivanje hrvatskog državljanstva te dodatnu podršku u afirmaciji njihova položaja u makedonskom društvu.

Zaključci istraživanja²

Zaključke istraživanja zajednički su izradili članovi projektnog tima: dr. sc. Dražen Živić (voditelj projekta), dr. sc. Ivana Bendra, dr. sc. Sandra Cvikić, dr. sc. Rebeka Mesarić Žabčić i dr. sc. Ivana Žebec Šilj iz Instituta Pilar, te Žarko Kamčev, prof. dr. sc. Goce Naumovski i Nenad Živković iz ZHRSM-a.

Na temelju provedene analize aktualnoga demografskog stanja hrvatske etničke zajednice u RSM, analize relevantnih dokumenata koji uređuju pitanje položaja nacionalnih manjina u RSM, s osobitim naglaskom na položaj i status Hrvata u RSM, te analize rezultata empirijskoga kvantitativnog (anketnog) i kvalitativnog (polustrukturirani intervjui) istraživanja na prigodnom uzorku Hrvata u RSM, moguće je iznijeti osnovne zaključke i preporuke.

1. *Demografski okvir očuvanja i promicanja nacionalnog identiteta i opstojnosti Hrvata u RSM sve je nepovoljniji.* Službeni broj u popisima izjašnjenih Hrvata u gotovo je kontinuiranom padu od početka 1970-ih godina. Zbog malobrojnosti (samo 0,1% ukupnog stanovništva RSM) hrvatska etnička zajednica raspršena je u velikom broju administrativnih jedinica bez značajnije prostorne koncentracije. Doduše, dvije trećine makedonskih Hrvata živi u gradu Skoplju, ali i ondje čine samo 0,3% ukupnoga gradskog stanovništva. Najvažniji negativan čimbenik budućega demografskog razvoja hrvatske etničke zajednice u RSM je proces demografskog starenja, odnosno izrazit debalans u strukturi stanovništva po dobi prema petogodišnjim i posebice velikim (funkcionalnim) dobnim skupinama. Staro stanovništvo (65+) dvostruko je brojnije od mlade populacije (0-14), a u predfertilnom i fertilnom razdoblju života nalazi se manje od polovice ukupnog broja žena u hrvatskoj etničkoj zajednici. U takvome demografskom okviru nije moguće očekivati pozitivne pomake glede brojnosti Hrvata u RSM u sljedećim godinama. Provedeno empirijsko kvantitativno (anketno) istraživanje na prigodnom uzorku Hrvata u RSM pokazuje još neke potencijalne demografske izazove, ali i nudi neka rješenja za njihovo ublažavanje ili uklanjanje. Naime, buduće demografsko stanje hrvatske etničke zajednice u RSM u velikoj će mjeri ovisiti o dvjema dimenzijama: *prva* se odnosi na migracijske aspiracije Hrvata, a *druga* anticipira utjecaj društvenog i političkog (manjinskog) položaja i asimilacije na kretanje/promjenu broja osoba koje se žele izjasniti Hrvatima.
2. *Hrvati u RSM, bilo da pripadaju manjoj skupini koja se doselila ili većinskoj koja se rodila u toj državi, s vremenom postaju zajednica sa sljedećim karakteristikama:* njihovi pripadnici većinom su zaposleni u privatnom i javnom/državnom sektoru, odnosno većina je zaposlena; imaju završenu višu ili visoku razinu obrazovanja; najviše ih živi u vlastitoj nekretnini ili u roditeljskoj kući/stanu, i većina ih je u

² Zaključci u ovome prilogu temelje se na sveobuhvatnoj analizi istraživanja i proizlaze iz svih prikupljenih podataka, a preuzeti su iz: Biblioteke Elaborati (<https://www.pilar.hr/2017/12/biblioteka-elaborati/>); Projekt „Društvene, kulturne i demografske odrednice očuvanja i promicanja nacionalnog identiteta Hrvata u Republici Sjevernoj Makedoniji”; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, ITG, Zagreb, lipanj 2024.

Prilog optimističnom ozračju između Hrvatske i Sjeverne Makedonije. Ministrica kulture i medija dr. sc. Nina Obuljen Koržinek potpisala je s ministricom kulture RSM Biserom Kostadinovskom Stojčevskom *Program kulturne suradnje između Ministarstva kulture i medija RH i Ministarstva kulture RSM za razdoblje 2022. – 2025.* (Fotografija: HINA)

braku, bilo crkvenom ili civilnom. U skladu s takvim obilježjima, hrvatska zajednica u odnosu na druge makedonske građane vlastiti životni standard procjenjuje boljim od prosjeka, što navodi na zaključak da u suvremenoj hijerarhiji vertikalne društvene i/ili profesionalne prohodnosti makedonskoga društva Hrvati nisu socio-ekonomski marginalizirana društvena skupina. Dok je kvalitativna sociološka analiza pokazala da je hrvatska zajednica u RSM dobro integrirana u suvremeno makedonsko društvo čiji predstavnici tvrde da su Hrvati lojalni građani i da vole ljude i državu u kojoj žive; istodobno empirijsko istraživanje dovelo je do nekih drugih spoznaja. Prema procjenama pripadnika hrvatske zajednice u RSM međunacionalni odnosi i vlastiti položaj u makedonskome društvu su sljedeći:

- Stajališta Hrvata o međunacionalnim odnosima s Makedoncima većinom su pozitivna, odnosno smatraju da žive u slozi i suradnji s većinskim stanovništvom. Međutim, oni koji su se doselili u RSM i pripadaju dobnoj skupini 51-60 ocijenili su negativno (brojčano manja skupina Hrvata) međuodnose Hrvata i Makedonaca smatrajući da se oni međusobno ne vole i da je prisutna netrpeljivost uzrokovana nacionalnom pripadnošću te da se zapravo podnose; dok oni koji su rođeni u RSM i pripadaju u dobnu skupinu 18-35 (brojčano veća skupina Hrvata) najpozitivnije ocjenjuju međunacionalne odnose između Hrvata i Makedonaca, premda neki od njih misle da Hrvati i Makedonci žive ravnodušno jedni prema drugima.
- Stajališta Hrvata o međunacionalnim odnosima s ostalim manjinskim zajednicama većinom su pozitivna premda je u određenoj mjeri prisutno mišljenje da Hrvati i pripadnici ostalih manjinskih zajednica žive ravnodušno jedni prema drugima. Hrvati većinom nemaju problema zbog svoje nacionalne pripadnosti u suvremenome makedonskom društvu, što znači da je osjećaj ugroženosti nezna-

tan, premda se osjećaj ugroženosti povremeno pojavljuje prilikom zapošljavanja te pri uporabi materinskoga jezika.

- Hrvati se u makedonskome društvu većinom osjećaju ravnopravnima s Makedoncima, iako još uvijek neki smatraju kako nisu u ravnopravnom položaju, što je odraz njihova radnog statusa i dobne skupine kojoj pripadaju.
- Trenutačni stupanj ostvarivanja prava Hrvata u makedonskome društvu prema stajalištima hrvatske zajednice pokazuje da su podjednako i zadovoljni svojim položajem, ali i nezadovoljni, odnosno došlo je do polarizacije u percepciji vlastitog statusa u RSM. Zanimljivo je da su žene te koje su većinom zadovoljnije stupnjem ostvarenih prava nego muškarci, koji često ni nemaju mišljenje o tom pitanju.
- Nepriznat status nacionalne manjine glavni je razlog nezadovoljstva aktualnim položajem pripadnika hrvatske zajednice u RSM, ali samo u onih koji to jasno iskazuju, jer je broj onih koji ne iskazuju nezadovoljstvo podjednako velik.
- Hrvati u RSM nisu prostorno segregirani, odnosno integrirani su u naselja naseljena primarno Makedoncima i stanovnicima različitih nacionalnosti, te svoj životni standard procjenjuju dobrim i iznadprosječnim. Potrebno je istaknuti da oni Hrvati koji žive u naseljima dominantno naseljenim Albancima i susjedstvima u kojima žive različite nacionalnosti procjenjuju svoj životni standard lošijim od prosjeka.
- Socijalna integriranost Hrvata u makedonskome društvu je visoka jer se mahom primarno druže s Makedoncima, a onda međusobno i s drugim nacionalnim manjinama u RSM.
- Hrvatima u RSM njihova nacionalna pripadnost je važna, iako slabo sudjeluju u organiziranim aktivnostima hrvatske zajednice vezanim uz očuvanje jezika, kulture i običaja; dok istodobno određeni dio pripadnika hrvatske zajednice drži kako je hrvatski jezik ugrožen, što zbog politika koje provodi RSM, što nedostatnom brigom hrvatske matične države.
- Hrvati u RSM imaju članove obitelji (šire i uže) koji žive u Hrvatskoj kao i prijatelje s kojima kontinuirano održavaju veze i komuniciraju najučestalije društvenim mrežama i telefonski; te svakodnevno prate hrvatske medije i tisak.
- Hrvatska zajednica u RSM je podvojena kada se promatra njihova religioznost na one koji su deklarirani/uvjereni vjernici i one koji su prema religiji ravnodušni, što je u izravnoj suprotnosti s činjenicom da većina Hrvata drži kako je vjerska zajednica važna za očuvanje hrvatskih običaja, ali i opstanak i očuvanje zajednice, te da je vjerska zajednica također važna za zbližavanje pripadnika hrvatske zajednice.
- Premda veliki broj Hrvata u RSM razmišlja o iseljenju iz države, većina ne namjerava napustiti RSM kada uđu u članstvo EU-a iako će to utjecati na njihovu odluku o odlasku, pa je u tom slučaju Hrvatska prvi izbor doseljavanja, a odlazak se planira zajedno s cijelom obitelji što je suvremeni migracijski trend bivših jugoslavenskih postkomunističkih država gdje je iseljenicima razlog iseljavanja bolja mogućnost zapošljavanja i bolja kvaliteta obrazovanja i usavršavanja/napredovanja njih i njihove djece.

- Što se tiče političke participacije hrvatske zajednice i njezinih pripadnika u političkome životu RSM, Hrvati većinom nisu uključeni u rad političkih stranaka, iako većina drži da bi u državi trebala postojati politička stranka koja bi zastupala njihove interese.
3. *Na temelju dobivenih rezultata provedenoga znanstvenog istraživanja želi se istaknuti nekoliko važnih čimbenika i osobina statusa hrvatske zajednice u RSM:*
- Hrvatska malobrojna zajednica u RSM izvrsno je integrirana, ne toliko zbog zakonodavnog i normativnog okvira za ostvarivanje prava i sloboda nacionalnih manjina, nego isključivo na temelju vlastitih postignuća i sposobnosti.
  - Uspostavljeni izvrsni bilateralni odnosi između RSM i Hrvatske stvorili su ozračje i prostor za poboljšanje statusa i prava, ali i prepoznatljivosti Hrvata u makedonskome suvremenom društvu kao i u hrvatskome društvu, kako na institucionalnoj razini tako i na razini privatnih odnosa i veza.
  - Hrvatska matična država svojim institucijama i predstavništvima u RSM nije dostatno omogućila Hrvatima praktično ostvarivanje prava na hrvatsko državljanstvo i sve što s njim u vezi proizlazi.
  - Hrvatska zajednica svojom participacijom u procesu izgradnje „jednog društva za sve” putem interkulturalnih politika obrazovana je i osposobljena za promjenu svojeg položaja i participaciju u političkome životu mlade makedonske demokracije.
4. *Preporuke za daljnji razvoj ostvarivanja prava hrvatske zajednice u RSM odnose se prema tome na sljedeće:*
- Jačanje, kako materijalne tako i ljudske potpore hrvatskoj zajednici u RSM programima koji će promovirati „hrvatski model integracije” – integraciju temeljenu na vlastitim postignućima i sposobnostima – model koji nadilazi zakonodavno-normativni okvir osiguranja manjinskih prava stipuliranih Ustavom i politikom interkulturalnosti. Takav model pruža s jedne strane makedonskoj upravljačkoj eliti mogućnost alternativnog rješenja pitanja manjinskih prava koje će onemogućiti generiranje potencijalnih budućih sukoba zbog favoriziranja mnogobrojnih nacionalnih manjina na teret onih malobrojnih. Istodobno, omogućit će političku afirmaciju jednakosti svih makedonskih građana izvan okvira manjinskih identiteta dok će se onemogućiti samosegregacija i političko poduzetništvo najveće, albanske, nacionalne manjine u RSM. Na taj način hrvatski model integracije omogućit će izgradnju iskrenih građanskih odnosa s većinskim narodom, ali i ostalim etničkim skupinama i nacionalnim manjinama bez rentiranja i zlorabe normativnih rješenja koja produbljuju već utvrđene nejednakosti i suprotstavljanja, a politički će ravnopravno redistribuirati moć svih zajednica u makedonskom društvu i okolini u kojoj građani žive.

Hrvatska, vođena jasnom nacionalnom vanjskom politikom i svojim institucijama, treba osigurati Hrvatima u Sjevernoj Makedoniji pravodobno i jednostavno stjecanje hrvatskog državljanstva te pružiti financijsku i logističku potporu za njihovu društvenu i političku afirmaciju u makedonskom društvu.

SUMMARY

CHARACTERISTICS OF THE CROATIAN COMMUNITY IN NORTH MACEDONIA

There are 2,145 Croats living in North Macedonia who consider themselves well integrated into society, but who clearly feel a lack of recognition as a national minority. This article focuses on recent scientific research and provides a sketch of the current situation of Croats in North Macedonia. Recall, in the period from 12 July 2023 to 30 June. In 2024, the project "Social, Cultural and Demographic Determinants of the Preservation and Promotion of the National Identity of Croats in the Republic of North Macedonia" was implemented. Social cohesion in the Croatian community is facing challenges such as assimilation and minority status, which make it difficult to preserve national identity. However, the Community of Croats in the Republic of North Macedonia (ZHRSM), including cultural associations, plays an important role in preserving national consciousness, actively working to promote Croatian heritage, especially through social networks and digital media... The project was implemented by the Ivo Pilar Institute of Social Sciences in cooperation with ZHRSM and with the financial support of the Central State Office for Croats Abroad. More and in more detail at: Biblioteka Elaborati (<https://www.pilar.hr/2017/12/biblioteka-elaborati/>).

RESUMEN

LAS CARACTERÍSTICAS DE LA COMUNIDAD CROATA EN MACEDONIA DE NORTE

En Macedonia del Norte viven 2.145 croatas, quienes consideran estar bien integrados en la sociedad, aunque sienten claramente la falta de reconocimiento como minoría nacional. Este artículo se centra en una reciente investigación científica y ofrece un panorama de la situación actual de los croatas en Macedonia del Norte. Hay que recordar que entre el 12 de julio de 2023 y el 30 de junio de 2024, se llevó a cabo el proyecto "Determinantes sociales, culturales y demográficos para la preservación y promoción de la identidad nacional de los croatas en la República de Macedonia del Norte". La cohesión social dentro de la comunidad croata enfrenta desafíos como la asimilación y el estatus minoritario, lo que complica la preservación de la identidad nacional. No obstante, un papel importante en el mantenimiento de la conciencia nacional recae en la Comunidad de Croatas en la República de Macedonia del Norte (ZHRSM), así como en las asociaciones culturales que trabajan activamente para promover el patrimonio croata, especialmente a través de redes sociales y medios digitales. El proyecto fue llevado a cabo por el Instituto de Ciencias Sociales Ivo Pilar en colaboración con la ZHRSM, con apoyo financiero de la Oficina Estatal Central para los croatas fuera de la República de Croacia. Para más información, consulte la Biblioteka Elaborati en este enlace (<https://www.pilar.hr/2017/12/biblioteka-elaborati/>).

TADO JURIĆ

IZAZOVI DEPOPULACIJE U OBRAZOVNOM SUSTAVU REPUBLIKE HRVATSKE

Trendove depopulacije u obrazovnom i visokoobrazovnom sustavu Republike Hrvatske i projekcije do 2030. godine, odnosno posljedice na radna mjesta u obrazovanju, analizira znanstvenik Tado Jurić s Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta u Zagrebu. Cilj rada je dati pregled trendova u cjelokupnome obrazovnom sustavu Lijepe Naše. Poseban fokus stavljen je na depopulaciju učenika i posljedice na radna mjesta u sustavu obrazovanja. Iseljavanje se, zajedno uz prirodnu depopulaciju, iznimno negativno odrazilo na hrvatsko društvo te otvara pitanje posljedica vezanih uz radna mjesta. Demografska revitalizacija nedvojbeno postaje glavni prioritet hrvatskoga društva! Naime, broj učenika kako u osnovnom i srednjem obrazovanju, tako i studenata, stalno opada. Osnovna hipoteza je da će učenička i studentska depopulacija dovesti do pada broja zaposlenih u sustavu obrazovanja za 10% do 2030. godine. Međutim, gubitak radnih mjesta u obrazovanju ne mora biti nužnost uz primjenu ovdje prikazanoga optimističnoga modela „škole na daljinu” kao hibridnoga modela nastave, koji bi bio kombiniran s tzv. kontaktnom nastavom.

Hrvatsku 21. stoljeća istodobno karakteriziraju dvostruki demografski problemi karakteristični kako za bogate ekonomije tako i za ekonomije u razvoju.¹ Naime, hrvatski građani žive jednako dugo kao u razvijenim državama zapadne Europe pa stanovništvo sve više stari, ali je i rodnost na izrazito niskoj razini, dok s druge strane stanovništvo masovno iseljava, što je obilježje država u razvoju. Prirodni pad u razdoblju od 2018. do 2022. godine iznosio je gotovo 100.000 (vidi: DZS 2018. – 2022.) pa su čak i bez iseljavanja demografski gubici alarmantni za društvo koje je 2022. imalo samo 3,87 milijuna stanovnika (Popis.hr 2022.). U EU Hrvatska spada u skupinu zemalja s najkritičnijom demografskom slikom te bilježi proporcionalno najznačajniji pad broja stanovnika. Iako se tvrdi da je depopulacija prirodno stanje u prvim fazama integracije u EU, niti jedna članica EU-a nije izgubila 10% populacije u samo sedam godina članstva u Uniji (Jurić, 2021.). Svake godine

¹ Rad je predan uredništvu HIZ-a 2021. godine, a aktualnost priloga očituje se u prijedlogu rješenja trendova depopulacije u školstvu tj. radu na daljinu djelatnika u obrazovanju i slično.

od ulaska u EU Hrvatska u prosjeku bilježi 16.000 rođenih manje, a razlika između umrlih i rođenih u pandemiji 2020. bila je čak 21.000 (DZS, 2021.). Trend je da se proteklih pet godina rađa 5.000 – 7.000 djece manje nego u razdoblju od 2005. do 2015. godine² pa ako se ovakav trend nastavi idućih deset godina, uz trend iseljavanja, sadašnji gubitak od 50.000 učenika (od 2013. do 2020. godine) do 2030. iznosit će 85.000 do 90.000 učenika. Uz depopulaciju, starenje stanovništva temeljni je demografski proces koji karakterizira Hrvatsku posljednjih desetljeća. Prosječna starost stanovništva u samo šezdeset godina porasla je s 30,7 na 41,7 godina (Eurostat, 2021.). Danas više od četvrtine stanovništva Hrvatske (26%) ima 60 i više godina, a u sljedećem desetljeću očekuje se da bi to mogla biti čak trećina stanovništva. Usporedbe radi, prije pedeset godina taj je udio bio 12%. Istodobno, današnja osnovnoškolska populacija čini tek 15% ukupne populacije, a početkom 1960-ih taj je udio iznosio 27% (Jurić, 2021. a). Prema projekcijama UN-a (2020.), 2050. godine u Hrvatskoj će, ako se negativni trendovi nastave, biti tek oko 460.000 djece do 14 godina, odnosno njih 13,3%.

Demografska kretanja, posebice iseljavanje, nisu izolirana pojava te se stoga ne mogu promatrati izvan okvira općega gospodarskog i društvenog razvoja (Wertheimer-Baletić, 2003.). Demografsko starenje nedvojbeno je nepovoljan proces koji utječe na ukupno kretanje stanovništva, društvene mogućnosti i gospodarski razvoj (Nejašmić i Toskić, 2013.). Što se tiče demografskih posljedica, starenje se odražava na način da: a) usporava stopu rasta stanovništva, b) smanjuje stopu nataliteta, c) povećava stopu ukupnog mortaliteta, d) smanjuje migraciju stanovništva, e) uzrokuje daljnje pogoršanje dobnog i spolnog sastava dobne skupine, d) utječe na starenje radne snage (Wertheimer-Baletić, 2003.). Stoga je u slučaju Hrvatske i iseljavanje povezano sa starenjem stanovništva jer emigracijsku snagu čini mlado stanovništvo koje svoj natalitet ostvaruje izvan zemlje (tzv. izgubljeni natalitet). Procjene su da se od 2013. do 2020. iselilo 55.000 djece iz Hrvatske (Jurić, 2021. b). Hrvatska ima gotovo jednak broj umirovljenika (1.228.020, HZMO) i nezaposlenih (309.000, DZS), kao i zaposlenih (1.566.000, DZS) te stopu fertiliteta od 1,4, što je daleko od stope 2,1 koja osigurava zamjenu generacija (Jurić i Hadžić, 2021.). Primjerice, 1980. godine bilo je 1,81 milijun radnika i oko 449 tisuća umirovljenika (ibid), što je davalo omjer od otprilike četiri radnika na jednog umirovljenika (no, treba imati i na umu da je bilo i brojno fiktivno zapošljavanje tijekom SFRJ). Paralelno s padom omjera radnika i umirovljenika pala je i prosječna mirovina prema plaćama sa 66,4% 1950., odnosno 55,1% 1970., na 40% 2021. godine (Jurić, 2021. b).

Srednjoročne i dugoročne posljedice depopulacije Hrvatske su izvjesni poremećaji na tržištu rada, kao i destabilizacija mirovinskog, zdravstvenog i socijalnog sustava zbog gubitka porezne i fiskalne osnovice (Jurić, 2018.). Stoga će rasti troškovi zdravstvenog osiguranja i skrbi, a istodobno će biti nemoguće održati postojeći mi-

² Pravi jaz vidi se tek kada se vratimo malo dalje u prošlost pa vidimo da se 1970-ih u Hrvatskoj rađalo između 67 i 69 tisuća djece po godini.

rovinski sustav (Jurić i Hadžić, 2022.). Odnosno, ili će se morati dulje raditi ili će mirovine sve više zaostajati za rastom plaća. Dodatni problem za hrvatsko društvo predstavlja i činjenica što se zbog sve manjeg broja djece u obitelji smanjuje tradicionalni krug skrbi za starije osobe (Jurić i Hadžić, 2021.). U budućnosti će starijim osobama biti sve teže pronaći nekoga tko će im pružiti skrb (Podgorelec i Klempić, 2007.: 129). Prosječni hrvatski umirovljenik ne može iz svojih trenutnih primanja platiti razne usluge koje bi mu mogle zatrebati. Sve ovo zahtijeva prilagodbu oblika i vrste skrbi za starije osobe, a rast očekivanja od državnih institucija skrbi i iseljavanje zdravstvenih radnika dodatno pogoršava ovu situaciju u cijeloj zemlji (Jurić, 2021. a). Nadalje, u društvima i regijama u kojima živi staro stanovništvo i gdje nema mlade radne snage, ne dolaze strane investicije. Uz to, čak 41% radno aktivnog stanovništva Hrvatske svojevolumeno ne radi (N1, 2023.). Ovakva dobna struktura stanovništva te radna neaktivnost izravno odražava nemogućnost značajnijeg povećanja plaća u državi. Povrh svega, gubitak obrazovane radne snage, tzv. „odljev mozгова”, sve je veći problem za Hrvatsku, jer rezultira gubitkom ekonomskih resursa koji su uloženi u obrazovanje tih ljudi, ali i općenito, odljevom kvalificiranog radno sposobnog stanovništva odnosno socijalnog kapitala.

Jedino rješenje, koje su hrvatske političke elite u sklopu Zakona o strancima (HRT, 2020.) implementirale – nakon desetljeća odgađanja suočavanja s upozorenjima demografa te posljedičnog nedostatka radne snage u sektorima građevinarstva, turizma i ugostiteljstva, je – useljavanje strane radne snage iz Azije i Afrike. Međutim, hrvatski demografski problemi ne mogu se riješiti isključivo useljavanjem. S jedne strane jer useljavanje sa sobom nosi visoke troškove integracije koji su viši od koristi za društvo (Bertelsmann Stiftung, 2019.), dok s druge useljavanje strane radne snage vodi ka daljnjem iseljavanju Hrvata zbog *dampinga* cijene rada (Jurić, 2023.). Uz navedene posljedice, poseban problem, koji je fokus ovog rada, je gubitak 10% svih učenika i 12,72% studenata u razdoblju od samo sedam godina, čije će se reperkusije, između ostalih, odraziti na radna mjesta u sektoru obrazovanja.

Metodologija i cilj rada

Podaci korišteni u ovom radu rezultat su interpretacije statističke obrade godišnjih izvještaja koje ispunjavaju osnovne i srednje škole na kraju i početku školske godine na području Republike Hrvatske (Statistički list za osnovne i umjetničke škole), a koje prikuplja i objavljuje DZS (2021.). Uz ovu bazu podataka korištena je i baza školskog e-Rudnika Ministarstva znanosti i obrazovanja (MZO, Školski e-Rudnik). Podaci za srednje škole rezultat su statističke obrade godišnjih izvještaja koje ispunjavaju srednje škole na kraju i na početku školske godine. Izvori podataka za srednje škole su Statistički list za srednje škole – gimnazije, tehničke i srodne škole, industrijske i obrtničke škole, umjetničke škole i odjele likovne umjetnosti i dizajna te škole i odjele za mladež s teškoćama u razvoju i Statistički list za srednje škole za odrasle, a koje prikuplja i objavljuje DZS (2021.). Fokus rada je na razdoblju od ulaska Hrvatske u EU do šk. god. 2020./2021. Poseban metodološki izazov predstavlja utvrditi točan broj

studenata jer DZS, AZVO te rektorati pokazuju različite brojeve upisanih studenata. Stoga, uz podatke DZS u svrhu verifikacije kombiniramo podatke Školskog e-Rudnika te interne podatke Središnjega prijavnog ureda (SPU) – riječ je o nacionalnom centru za prijave na visoka učilišta u Republici Hrvatskoj (AZVO, 2021.), iz kojeg je moguće utvrditi ukupan broj kandidata za prijave na studije, za učenike iz gimnazija i učenike iz strukovnih srednjih škola. I samo Ministarstvo (MZO, 2022.) navodi da nema pouzdane podatke o visokim učilištima, studijima, studentima, diplomiranim, nastavnom i nenastavnom osoblju. Rad se nastavlja nakon naših prijašnjih studija (Jurić, 2021.; Jurić i Hadžić, 2021.; Jurić i Hadžić, 2022.) po pitanju učeničke depopulacije te je nadopunjen podacima za studentsku depopulaciju te analizom Eurostatovih izvješća, izvješća SPU te projekcijama trendova kako za učeničku tako i za studentsku kohortu.

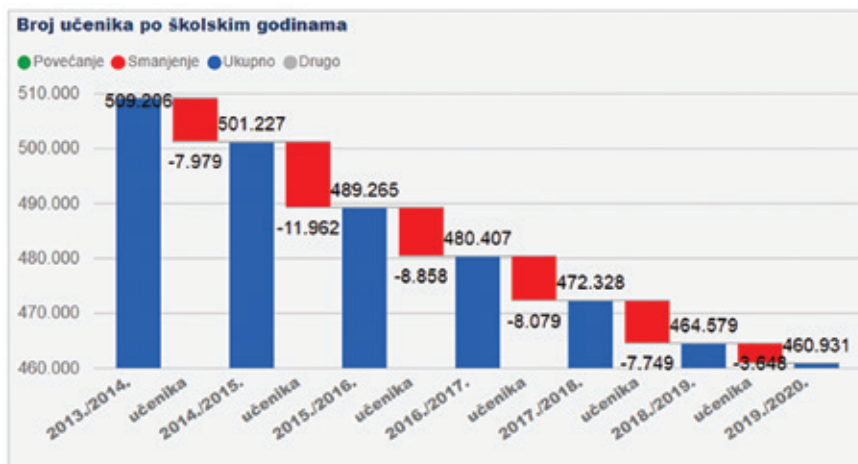
Osnovni cilj rada je dati pregled trendova u obrazovnom sustavu Republike Hrvatske te projekcije kretanja do 2030. godine s posebnim fokusom na posljedice vezano uz radna mjesta u sustavu obrazovanja. Osnovna hipoteza je da će učenička i studentska depopulacija dovesti do pada broja zaposlenih u sustavu obrazovanja za 10% do 2030. godine. Rješenje za koje se zalažemo je primjena modela „škole na daljinu” kao hibridnog modela nastave, koji bi bio kombiniran s tzv. kontaktnom nastavom. Što se tiče visokoškolske nastave, ona je već, posebice zbog pandemije, doživjela transformaciju u smjeru hibridnog modela.

Trend pada broja učenika

Ako netko i dalje sumnja u razmjere iseljavanja, onda su podaci o gubitku učenika u obrazovnom sustavu najvjerniji podaci (Jurić, Matica.hr, 2019.). U ovom tekstu posebno ćemo se osvrnuti na razdoblje od pridruživanja Hrvatske EU do 2020. godine.

Prema slici 1. vidimo da je Hrvatska od ulaska u EU do 2020. izgubila 48.277 učenika. U 2013./14. u osnovnim i srednjim školama bilo je 509.208 učenika, a u 2019./20. njih 460.931 (Jurić i Hadžić, 2021.). Najveći pad dogodio se između 2014./15. i 2015./16. godine kada je u samo jednoj godini broj učenika smanjen za 11.958. Nagli pad broja učenika vidljiv je u 17 od 21 hrv. županije (ibid). Svakako je neupitno da se smanjenje generacija također odražava manjim brojem učenika, ali Hrvatska bi danas imala 10% učenika više da nije bilo tako intenzivnog iseljavanja nakon ulaska u EU (Jurić i Hadžić, 2021.). Naime, 1991. godine u hrvatskom školstvu bilo više od 700.000 učenika, a 2020. tek 459.832 učenika. Stoga je ukupan gubitak učenika oko 250.000 (Jurić, Matica.hr, 2020.). Broj učenika u školama od školske godine 1991./92. do 2020./21. smanjio se tako za više od trećinu. Samo je od 2005. do 2020. godine broj učenika u osnovnoj školi manji za 164.000, što je gotovo 5.500 razreda manje. Ili, slikovito, iz svakog razreda (po 20 učenika) u Hrvatskoj je nestalo više od dvoje učenika u prosjeku. Kada se usporedi broj rođene djece prije petnaest godina, točno je da je rodnost pala s prosječno 45 tisuća na 37 tisuća od ulaska u EU. No, te bitno smanjene generacije od 2013. još nisu krenule u školu pa će se ta činjenica tek odraziti u godinama koje dolaze.

Slika 1. Broj učenika po školskim godinama

Izvor podataka: Školski e-Rudnik MZO-a, <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/ser-skolski-e-rudnik-3419/3419>

Na temelju njemačkih statističkih podataka izračunali smo koliko se djece iselilo iz Hrvatske u Njemačku od 2013. do 2020. godine – riječ je o 52.000 djece (BAMF 2015. – 2019.). Prema srednjem scenariju, 52.000 djece dio je približno 30.000 obitelji (dakako, stvarni je izračun kompliciraniji jer ne iseljavaju se samo obitelji, nego i samci i razvedeni s djecom, ali i parovi bez djece). Ako prema najpessimističnijem scenariju pretpostavimo da će samo polovica njih u budućnosti dobiti još samo jedno dijete, riječ je o još 15.000 djece koje je Hrvatska „izgubila” – odnosno, riječ je o tzv. izgubljenom natalitetu. Dodatni problem je što se velik broj učenika koji se prije doseljavao iz BiH u Hrvatsku, više se ne doseljava. Šonje je, analizirajući podatke MZO-a, uočio da je broj učenika u petom razredu uvijek rastao (broj učenika znatno bi se povećao u odnosu na četvrti razred) te zaključio da su tada djeca dolazila iz BiH (Šonje, 2019.). Međutim, ni njih više neće biti jer se i oni iseljavaju, sada pretežno u Austriju i Njemačku. Promatrano po regijama u postotku, kao i u apsolutnom broju, najviše učenika izgubila je Slavonija, osobito Vukovarsko-srijemska županija, Požeško-slavonska županija i Osječko-baranjska županija (svaka više od četvrtine broja učenika).

Prema slici 2. najveći pad bilježi se u Vukovarsko-srijemskoj županiji, gdje je broj učenika pao za 28,88 posto. Izrazito negativan trend bilježi se i u Brodsko-posavskoj županiji, gdje je razlika – 27,77 posto, a slično je i u Požeško-slavonskoj gdje razlika iznosi –27,73 posto. U Dalmaciji je najveći pad broja učenika u Šibensko-kninskoj (16,28%; 2013.) i Splitsko-dalmatinskoj županiji (9,68% ili 5684 učenika). U proteklih osam godina samo su Istarska županija (za 1,56 %; +333) i Grad Zagreb (za 1,58 %; +1535)

Županija	% razlike	učenika
VUKOVARSKO-SRIJEMSKA	-28,88 %	-6.802
BRODSKO-POSAVSKA	-27,77 %	-5.751
POŽEŠKO-SLAVONSKA	-27,73 %	-2.867
SISAČKO-MOSLAVAČKA	-23,81 %	-4.402
VIROVITIČKO-PODRAVSKA	-23,11 %	-2.443
LIČKO-SENJSKA	-20,44 %	-1.065
OSJEČKO-BARANJSKA	-20,35 %	-7.585
ŠIBENSKO-KNINSKA	-17,10 %	-2.114
BJELOVARSKO-BILOGOR...	-16,74 %	-2.465
KOPRIVNIČKO-KRIZEVAČ...	-15,58 %	-2.180
KARLOVAČKA	-14,38 %	-1.962
KRAPINSKO-ZAGORSKA	-13,55 %	-2.095
VARAŽDINSKA	-12,98 %	-2.869
SPLITSKO-DALMATINSKA	-10,50 %	-6.168
MEDIMURSKA	-8,76 %	-1.250
ZAGREBAČKA	-7,61 %	-2.558
ZADARSKA	-6,60 %	-1.415
DUBROVAČKO-NERETVA...	-5,35 %	-800
PRIMORSKO-GORANSKA	-3,05 %	-892
GRAD ZAGREB	2,09 %	2.026
ISTARSKA	2,53 %	539

Slika 2. Smanjenje broja učenika od 2013./14. do 2020./21.

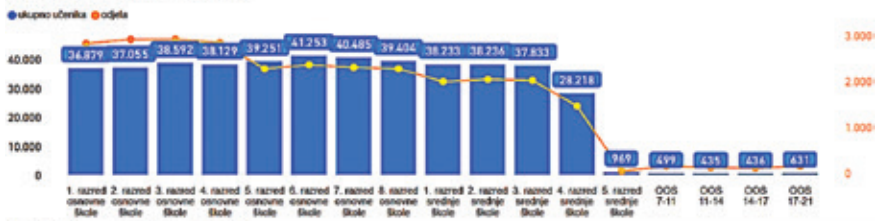
Izvor podataka: Školski e-Rudnik MZO-a, <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/ser-skolski-e-rudnik-3419/3419>

zabilježili ukupan porast broja učenika. Navedeni trendovi već djelomično nagovještavaju dalekosežne posljedice koje se već odražavaju na smanjenje broja odjela te gašenje 105 područnih škola tijekom 2020./2021. (vidi: Školski e-Rudnik MZO-a, 2021.).

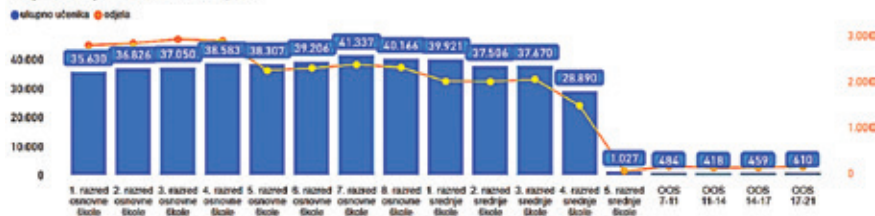
Trend pada broja učenika u osnovnim školama

Na području Republike Hrvatske na kraju školske godine 2019./2020. djelovalo je 878 osnovnih škola (matičnih i samostalnih). Škole su u svom sastavu imale 1135 područnih škola/odjela (DZS, 2022.). Pad broja učenika osnovnih škola traje već četvrt stoljeća, a najizraženiji je od 2015. godine, kada je bio i vrhunac iseljavanja iz Hrvatske (vidi: Jurić, 2018.). Tablica 1. i tablica 2. pokazuju smanjenje broja učenika osnovnih škola od ulaska Hrvatske u

Broj učenika po razredima u 2021./22.

Broj učenika po razredima u 2022./23.

Slika 3. Broj učenika po razrednim odjelima i pad broja odjela u 2020./21.

Izvor podataka: Školski e-Rudnik MZO-a

EU. Dok je šk. god. 2013./2014. u sustavu osnovnog obrazovanja bilo 333.575 učenika, šk. god. 2019./2020. taj je broj pao na 313.461. Ukupni pad u sedam godina iznosio je 20.114 učenika.

Tablica 1. Učenici osnovnih škola po razredima te prema spolu i završavanju na kraju šk. g. 2013./2014.

	Ukupno			Učenicе			Učenicи koji su završili školu	
	svega	I. – IV. r.	V. – VIII. r.	svega	I. – IV. r.	V. – VIII. r.	svega	učenice
Osnovne škole – ukupno	333 575	160 091	173 484	162 194	78 026	84 168	45 749	22 362
Osnovne škole – redovite	331 691	159 331	172 360	161 524	77 751	83 773	45 472	22 261
Državne	330 780	158 752	172 028	161 106	77 469	83 637	45 404	22 232
Privatne	547	261	286	241	119	122	68	29
Vjerskih zajednica	364	318	46	177	163	14	-	-
Osnovne škole za djecu s teškoćama u razvoju	1 884	760	1 124	670	275	395	277	101
Državne	1 884	760	1 124	670	275	395	277	101

Izvor: DZS, 2014., Priopćenje, Osnovne škole – kraj šk. g. 2012./2013. i početak šk. g. 2013./2014., https://web.dzs.hr/hrv_eng/publication/2014/08-01-02_01_2014.htm (obradio autor)

Tablica 2. Učenici osnovnih škola po razredima te prema spolu i završavanju krajem šk. g. 2019./2020.

	Ukupno			Učenicе			Učenicи koji su završili školu	
	svega	I. – IV. r.	V. – VIII. r.	svega	I. – IV. r.	V. – VIII. r.	svega	učenice
Osnovne škole – ukupno	313 461	156 263	157 198	152 595	76 031	76 564	38 825	18 942
Osnovne škole – redovite	311 764	155 521	156 243	152 033	75 808	76 225	38 602	18 860
Državne	309 435	154 113	155 322	150 958	75 150	75 808	38 412	18 763
Privatne	968	524	444	409	237	172	98	44
Vjerskih zajednica	1 361	884	477	666	421	245	92	53
Osnovne škole za djecu s teškoćama u razvoju	1 697	742	955	562	223	339	223	82
Državne	1 697	742	955	562	223	339	223	82

Izvor: DZS, Priopćenje, Godina: LIX Zagreb, 6. lipnja 2022.

Trend pada broja učenika u srednjim školama

Učenička depopulacija još je izraženija u srednjoškolskom sustavu, koji je od 2013. do 2020. godine ostao bez petine učenika (19,24 ili njih gotovo 35 tisuća). Na području Republike Hrvatske na kraju školske godine 2019./2020. djelovalo je 437 srednjih škola koje prema metodologiji statističkog prikupljanja podataka uključuju 741 školsku jedinicu različitih vrsta, ovisno o vrsti nastavnoga plana i programa (DZS, 2021., Priopćenje). Nema nijedne županije u kojoj je u tome razdoblju porastao broj učenika srednjih škola. Samo u Požeško-slavonskoj županiji u promatranom razdoblju broj srednjoškolaca pao je za 36 posto, a s druge strane Hrvatske, u Šibensko-kinjskoj njihov je broj manji gotovo za trećinu (29 posto).

Dok je šk. god. 2013./2014. u sustavu srednjeg obrazovanja bilo 183.039 učenika, šk. god. 2019./2020. taj je broj pao na 145.434 (tablica 3 i 4). Ukupan pad u sedam godina iznosio je 37.605 učenika.

Posebice zabrinjavajući trend je kretanje broja učenika u trogodišnjim srednjim školama. Od 2009. do 2020. broj završenih trogodišnjih srednjoškolaca smanjio se s početnih 11.769 do završnih 8.161, što predstavlja pad od 30,7%.

Potreba aktualnoga gospodarskog sektora za kandidatima koji završavaju upravo ove trogodišnje srednje škole ne može se ignorirati jer ovakav značajan pad od skoro jedne

Tablica 3. Srednje škole, razredni odjeli i učenici (kraj šk. g. 2012./2013.)

	Škole			Razredni odjeli	Učenici		Učenici koji su završili školu	
	ukupno	samostalne	škol. odjeli		ukupno	učenice	ukupno	učenice
Srednje škole – redovite	687	227	460	7 329	181384	90 785	43 876	22 302
Gimnazije	181	97	84	2 067	54 146	33 333	12 857	8 119
Tehničke i srodne	259	66	193	3 336	82 808	40 131	19 226	9 611
Srednje umjetničke	52	42	10	128	5 461	3 815	974	699
Industrijske i obrtničke	195	22	173	1 798	38 969	13 506	10 819	3 873
Srednje škole za mladež s teškoćama u razvoju	40	15	25	222	1 655	671	448	186
Obrazovanje odraslih	61	5	56	416	5 639	2 132	2 287	881

Izvor: DZS, Priopćenje, 2014., https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/08-01-03_01_2014.htm (obradio autor)

Tablica 4 Srednje škole, razredni odjeli i učenici (kraj šk. g. 2019./2020.)

	Škole			Razredni odjeli	Učenici		Učenici koji su završili školu	
	ukupno	samostalne	školski odjeli		ukupno	učenice	ukupno	učenice
Srednje škole – ukupno	741	239	502	7 598	145.434	72.923	37 656	18 398
Srednje škole – redovite	695	223	472	7 374	144.415	72 492	37 336	18 266
Gimnazije	189	93	96	2 067	45 290	28 593	11 673	7 288
Tehničke i srodne	260	65	195	3 327	67 420	31 901	16 519	7 705
Srednje umjetničke	52	43	9	326	4 611	3 301	983	705
Industrijske i obrtničke	194	22	172	1 654	27 094	8 697	8 161	2 568
Srednje š. za mladež s teškoćama u razvoju	46	16	30	224	1 019	431	320	132
Obrazovanje odraslih	62	9	53	350	3 103	1 252	1 291	499

Izvor: DZS, Zagreb, 11. lipnja 2021. (obradio autor)

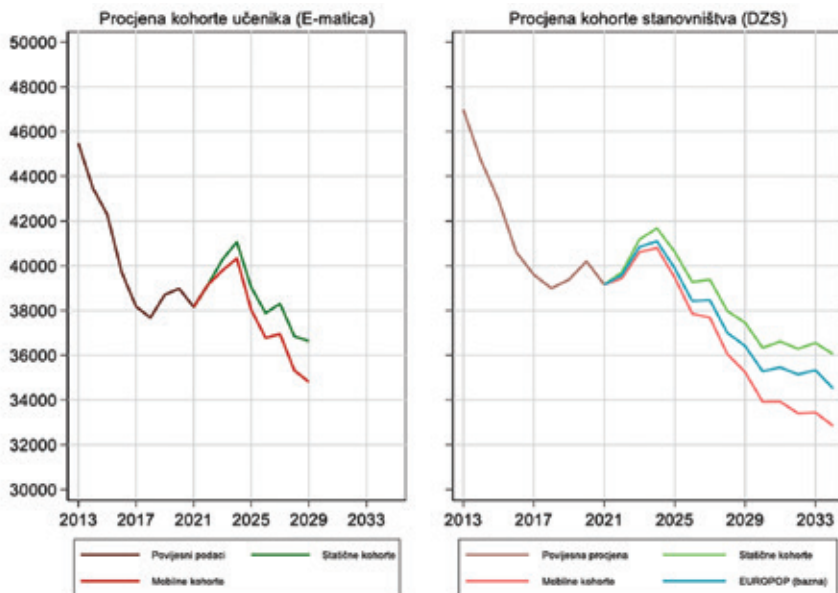
trećine može uzrokovati bitne poremećaje u mnogim gospodarskim sektorima, posebice u ugostiteljstvu, turizmu i graditeljstvu, koji se i dalje oslanjaju na redovito popunjavanje radnih mjesta za koja je dovoljna srednja stručna sprema (Petrinović, 2021.). Primjerice, u promatranom razdoblju ukupan broj završenih u programu graditeljstvo i geodezija se prepolovio s 490 na 254 (DZS, 2010. – 2020.). Na nacionalnoj razini, svi modeli, kako DZS-a i Eurostata, tako i IDIZ-a (2022.), upućuju na pad veličine srednjoškolske kohorte za oko 5 – 7 tisuća svake godine do 2030. godine.

Prema Petrinovićevu (2021.) najoptimističnijem scenariju, uz pretpostavku da neto gubitak kohorti ostane u aktualnim trendovima, što iznosi oko 3.000 osoba svake generacije, tada se i dalje može očekivati da će četverogodišnje srednje škole 2030. godine završavati oko 72% živorođenih. Prema toj pretpostavci studije bi u ak. god. 2039./2040. upisalo 25.808 studenata (jer je 2020. živorođeno 35.845 osoba). Međutim, ova studija ne uzima u obzir iseljavanje te aktualni trend gubitka jedne trećine srednjoškolske populacije u svim slavonskim županijama te polovici svih županija u Hrvatskoj (Jurić, 2021.). Također, ne uzima se u obzir da 53,1% srednjoškolaca svoju budućnost vidi izvan Hrvatske. Istraživanje AZVO-a (2018.) pokazuje da 39,4 posto učenika svoju budućnost vidi u nekoj zemlji Europske unije, a njih 13,7 u nekoj drugoj zemlji izvan EU-a. Srednjoškolci vjeruju da im je za uspjeh u hrvatskom društvu od znanja važnija dobra veza (Dnevnik.hr).

Slika 4. Udio završnih učenika u trogodišnjim srednjim školama

Izvor: Izrađeno prema: IDIZ (Zagreb 2022.), Projekt RASPUH, <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalniPlan2021-2027/Studija-srednje-obrazovanje.pdf>

Slika 5. Varijante projekcija kretanja srednjoškolske upisne kohorte u Republici Hrvatskoj od 2022. do 2034. Izvor: IDIZ (Zagreb 2022.), Projekt RASPUH

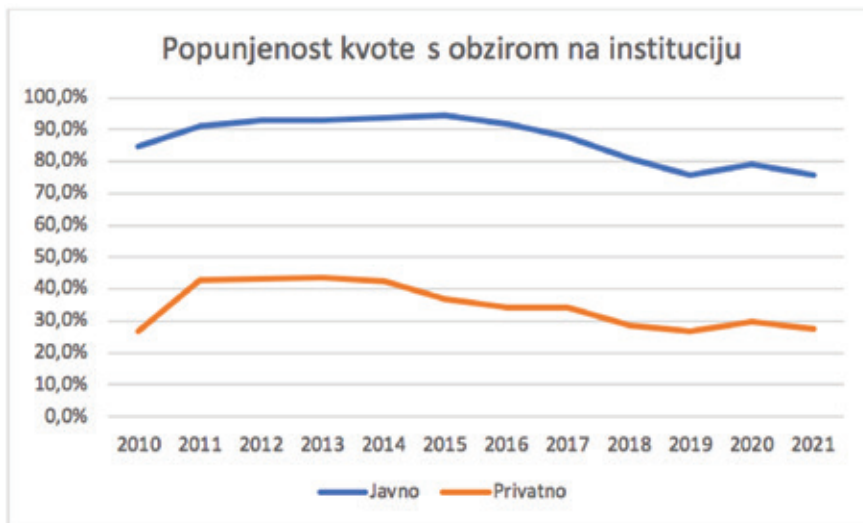
Pad broja studenata

Poseban metodološki izazov u ovom dijelu rada, kako je spomenuto, predstavlja činjenica da DZS, AZVO te rektorati pokazuju različite brojeve upisanih studenata. Stoga, uz podatke DZS-a u svrhu verifikacije kombiniramo podatke Školskog e-Rudnika te interne podatke Središnjega prijavnog ureda (SPU). Kada cijelo desetljeće opada broj učenika u školama, jasno je da ni etablirani fakulteti više ne mogu popuniti upisne kvote, odnosno da je i sve manje studenata (slika 6).

Iako su upisne kvote značajno rasle (od 2013. su porasle za 21,4%), broj kandidata koji su ostvarili pravo upisa je opadao. Upis je bio najveći u ak. god. 2016./2017. kada je upisano 32.203 studenta na prvu godinu studija, dok je do 2021. upis dominantno opadao do 29.036 novoupisanih studenata. Kada kretanja studentske populacije usporedimo sa šest prethodnih godina prije ulaska Hrvatske u EU, vidimo da se pad broja studenata nakon 2013. izrazito ubrzao.

Godine 2021. kvota za redovite studije popunjena je 75,0%, dok na izvanrednim studijima samo 46,8%. Na javnim institucijama kvota je bila popunjena 75,9%, dok na privatnim 27,4% (IDIZ, 2022.). Manjak kandidata za upis najviše se odrazio na privatne institucije, koje bi prema Petrinoviću (2021.) mogle obrazovati gotovo četiri puta više studenata nego što ih stvarno upišu.

Ukupna upisna kvota u RH, koja je bila ponuđena za upis putem SPU, u ak. god. 2021./2022. iznosila je 41.903 mjesta, a upisano je samo 29.036 studenata, što čini 69,3% ukupno ponuđenih mjesta. Od svih ponuđenih studija samo 257 ponuđenih studijskih programa (28,7%) popunilo je 95% ili više svoju upisnu kvotu, od kojih je

Slika 6. Popunjenost kvota s obzirom na instituciju
Izvor: Petrinović, 2021. Editirao autor.

Tablica 5. Ukupan broj studenata prema vrsti studija i vrsti visokog učilišta

Vrsta studija	2008./09.	2009./10.	2010./11.	2011./12.	2012./13.	2013./14.
Stručni studij	56.831	58.249	62.517	63.240	59.624	55.050
Javna sveučilišta	45.907	46.298	47.672	48.170	45.317	39.065
Privatna sveučilišta	10.924	11.951	14.845	15.070	14.307	15.985
Sveučilišni studij	128.767	127.058	131.534	134.178	128.661	123.626
Javna sveučilišta	128.669	126.929	131.371	133.984	128.274	122.882
Privatna sveučilišta	98	129	163	194	387	744
Ukupan broj studenata:	185.598	185.307	194.051	197.418	188.285	178.676

Izvor: AZVO, www.azvo.hr/hr/visoko-obrazovanje/statistike/44-statistike/690-ukupan-broj-studenata-po-tipu-visokih-uclista-za-0910-i-1011 (pristupljeno 27. 3. 2023.)

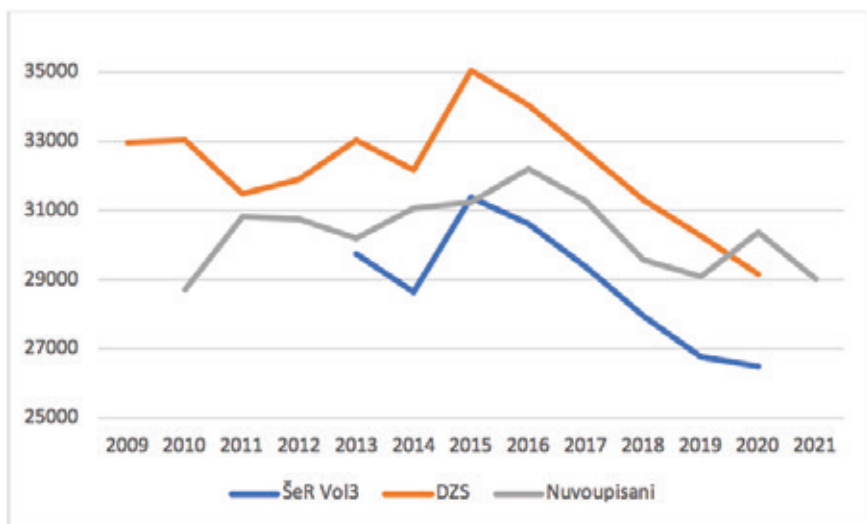
samo 201 program (22,5%) popunio cijelu raspoloživu upisnu kvotu. Čak 301 ponudeni studij (33,7%) imao je popunjenost upisne kvote manju od trećine nakon srpanjskih upisa, od kojih 49 studija (5,5%) nije upisalo niti jednog studenta (Petrinović, 2021.). Uočava se i značajna inflacija ponude, jer se kandidatima nudi skoro tisuću različitih studija. Usporedbe radi, 2010. godine bilo je ponuđeno ukupno 587 studija, dok ih je 2021. godine 52% više (IDIZ, 2022.). Tu se naravno postavlja i pitanje ima li smisla uopće nuditi studije koje nitko ne upisuje. I podaci Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja i AZVO-a za proteklih pet godina (2017. – 2022.) pokazuju jasan nerazmjer između broja upisnih mjesta i broja potencijalnih studenata. Prema DZS-u, od 2013. broj studenata pao je sa 178.676 na 162.000 u 2018. te je 155.627 studenata u 2020. (DZS, 2021.). Agencija za znanost i visoko obrazovanje (AZVO) pak pokazuje da je u Hrvatskoj 2021. bilo 165.000 studenata. Ako se držimo podataka DZS-a, od ulaska u EU broj studenata u Hrvatskoj pao je za 22.737 ili 12,72% (DZS, 2020.). Ponovno treba napomenuti da je u istom razdoblju porastao broj privatnih i državnih sveučilišta i fakulteta pa je bilo očekivano da će se broj studenata povećavati, a ne sma-

Tablica 6. Broj kandidata koji su ostvarili pravo upisa studija na oba upisna roka umanjen za broj neupisanih u ljetnom roku – prema SPU

Aligod.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Republka	25745	26612	26255	25809	26266	26436	27077	26591	25240	24826	26227	25080
Izvanred.	2855	4213	4519	4581	4785	4616	5126	4672	4356	4280	4110	3956
Ukupno	28700	30825	30774	30390	31051	31254	32203	31265	29596	29106	30367	29036
Udio red.	89,7	88,3	85,3	85,5	84,6	84,6	84,1	85,1	85,3	85,3	86,4	86,4
Udio izv.	10,3	13,7	14,7	14,5	15,4	15,4	15,9	14,9	14,7	14,7	13,6	13,6
Javno	27614	29244	29089	28546	29513	29284	30319	29403	27900	27526	28753	27472
Privatno	1086	1581	1685	1842	1741	1970	1884	1862	1696	1580	1634	1564
Udio javno	96,2	94,9	94,5	94,6	94,4	93,7	94,1	94,0	94,3	94,6	94,6	94,6
Udio privat.	3,8	5,1	5,5	5,4	5,6	6,3	5,9	6,0	5,7	5,4	5,4	5,4

Izvor: Davor Petrinović, Demografska slika Hrvatske i njezin utjecaj na politike upisnih kvota, javno izlaganje, 17. 11. 2021., https://www.unipu.hr/znanost_i_istravanje/novosti/?@=2f8pn (29. 3. 2023.)

Slika 7. Broj novih pristupnika (MZO) i ukupan broj mogućih kandidata (DZS) s brojem novoupisanih u pojedinim godinama (AZVO)

Izvor: Petrinović, 2021. Editirao autor

njaviti. U 2021. godini Hrvatska je imala 10 sveučilišta, 17 veleučilišta i 20 visokih škola (AZVO), dok ih je 2012. bilo za četvrtinu manje. Što se tiče projekcije daljnjih kretanja u visokoškolskom obrazovanju prema sva tri korištena izvora, izražen je padajući trend broja mogućih kandidata za upis studija od ak. god. 2015./2016. pa sve do danas. I to unatoč tome što se uočava da u promatranom razdoblju 90% svih završenih srednjoškola s četverogodišnjom školom pokušava polaganjem ispita državne mature ostvariti pravo upisa na neki od ponuđenih studijskih programa.

Prema Petrinoviću (2021.), visokoškolski obrazovni sektor u Hrvatskoj u ovom trenutku zapravo ima kapacitet za obrazovanje 1,44 puta više kandidata nego što ih stvarno upisuje te prema njemu daljnje širenje visokoškolskog sektora financiranog iz državnog proračuna, bilo u svrhu ravnomjernijega regionalnog razvoja ili pak dodatnog širenja obrazovne ponude, nikako nije opravdano. Prema najpesimističnijem scenariju, u 2030. godini moglo bi biti novoupisanih studenata godišnje tek oko 12.200.

Posljedice na radna mjesta u obrazovanju

Unatoč prikazanom trendu pada broja učenika u sustavu osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja, broj škola ostao je gotovo istovjetan. Istodobno, broj studijskih programa u sustavu visokog obrazovanja porastao je za 16% (vidi: Srednja.hr) pa sukladno tome i broj zaposlenih. Broj učitelja i nastavnika također je u razdoblju od 2005. do 2018. godine porastao, i to za 17,4 posto (JL, 2019.).

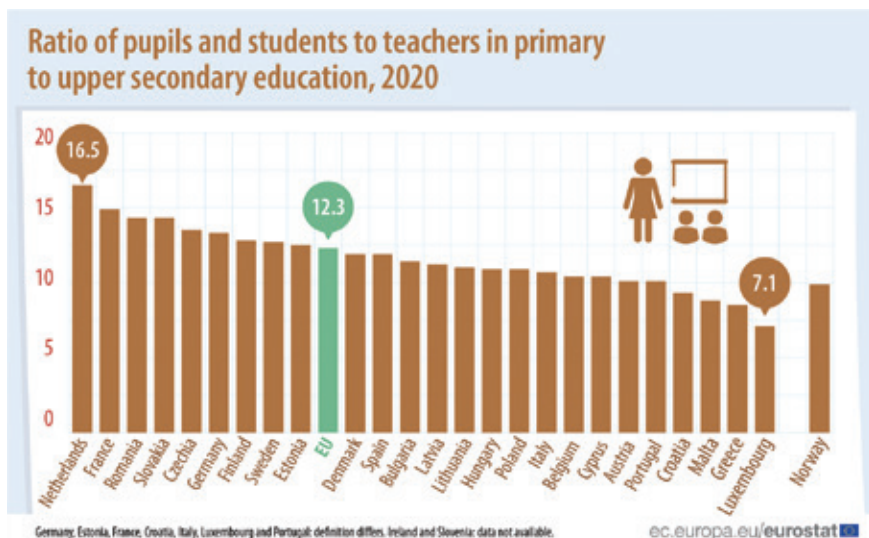
Kako je školske godine 2019./20. u osnovnim i srednjim školama Hrvatska imala 463.801 učenika, o kojima se brine 54.036 nastavnog osoblja (Eurostat, 2020.), gledano ukupno po broju učenika nastavno osoblje se pojedinačno brine o otprilike osam učenika (1 : 8,8). U Njemačkoj je primjerice omjer 2021. godine bio 1 : 15,6, dakle, dvostruko veći nego u Hrvatskoj (Statista.de, 2021.). Na razini EU-a taj je omjer 1 : 12,3 (slika 10.). Međutim, treba napomenuti i da opterećenost nastavnika nije jednaka u svim dijelovima Hrvatske. Dok u pojedinim područnim i otočnim školama nastavnici gotovo drže individualiziranu nastavu, u Zagrebu u pravilu imaju više od 20 učenika u odjeljenju.

Iz slike 9. također je razvidno da se među zemljama s najmanjim brojem djece na jednog učitelja nalaze Malta, Grčka i Hrvatska (Eurostat 2020.).

Dok se u Hrvatskoj već duži niz godina govori o nužnoj reformi obrazovnog sustava, iz vida se gubi činjenica depopulacije te kako će se ona reflektirati na broj zaposlenih u školama i na fakultetima. Ako se i dio zaposlenih u školama čuva zbog socijalnih razloga, pitanje je do kada će takav model moći biti održiv uz postojeće trendove. Naše projekcije pokazuju da će ovakvim trendovima do 2030. godine doći do ukidanja 10% radnih mjesta u sustavu obrazovanja i to 7% u sustavu primarnog i sekundarnog te 3% u sustavu visokoškolskog obrazovanja, a zbog smanjenja broja odjela i ukidanja jednog dijela područnih i otočnih škola.

Slika 8. Broj učenika i broj učitelja i nastavnika u redovitim osnovnim i srednjim školama
Izvor: DZS, 2020., Statističko izvješće 1663, https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/SI-1663.pdf

Slika 9. Omjer učenika i nastavnika u EU (2020.)

Izvor: Eurostat, 2020., Almost 14 pupils per teacher in EU primary schools, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210907-1>

Rješenje: škola na daljinu?

Navedene projekcije o padu 10% radnih mjesta u obrazovanju ne moraju biti nužnost uz primjenu modela „škole na daljinu” za koju se zalažemo u ovom radu kao rješenja za očuvanje radnih mjesta u sustavu obrazovanja. Naime, u prethodnim radovima pokazali smo da bi rad od kuće ili rad na daljinu mogao biti adekvatan odgovor na dio demografskih izazova s kojima se suočava Hrvatska (Jurić, 2022.), odnosno da bi se taj model mogao primijeniti i na zadržavanje radnih mjesta u obrazovnom sustavu.

Osnovna teza je da se demografska struktura Hrvatske, posebice njezina prostorna komponenta, ne može poboljšati samo pronatalitetnim mjerama, već je ključno zadržati stanovništvo u regijama s naglo smanjenim brojem stanovnika ili motivirati dio populacije da se preseli iz Zagreba u tzv. pasivne krajeve uz omogućavanje tzv. *teleworkinga* ili rada na daljinu i „škole na daljinu”. Rad na daljinu usporio bi odljev mozгова s periferije Hrvatske, mjera bi mogla ponovno naseliti velika napuštena područja Hrvatska, ali i biti primjer ostalim periferijama EU-a (Jurić, 2022.). Nadalje, mjera bi mogla dati novi poticaj napuštenim ili demografski ranjivim područjima i omogućiti radnicima da napuste gradove s visokim životnim troškovima. Time bi se i nekontrolirani rast cijena nekretnina u Zagrebu te u jadranskoj Hrvatskoj doveo u red. Nadalje, rad na daljinu smanjio bi potrebu mladih za životom u velikim gradskim središtima kako bi povećali šanse napretka u karijeri, smanjio bi emisiju CO₂ zbog manje potrebe kretanja, rasteretio gužve na zagrebačkim prometnicama te omogućio

povratak dijela iseljenika sa Zapada (ako bi ga EU prihvatila). U slučaju, pak, nastavka potencijalnih novih pandemija, terorističkih napada, ali i rata, život u provinciji mogao bi postati čak i nužda (Jurić, 2022.).

U ovome modelu jedno od mogućih rješenja za pitanje učeničke depopulacije i posljedičnoga gubitka radnih mjesta je uvođenje hibridne nastave. Model bi podrazumijevao „školu na daljinu” koja bi bila kombinirana s tzv. kontaktnom nastavom. Time bi se dijelu nastavnika, koji će neupitno izgubiti satnicu do 2030. godine, omogućilo da pokriju nastavu u nekim dijelovima tzv. pasivne Hrvatske. Model bi mogao podrazumijevati posjet nastavnika jedan dan u tjednu, dok bi ostale dane nastava bila izvođena na daljinu. Važno je naglasiti da škola na daljinu ne bi pripadala obliku alternativnih škola sa svojim posebnim pedagoškim pristupom i pedagoškom paradigmatom, nego bi ispunjavala uobičajeni obrazovni kurikulum. U proteklih četrdeset godina otkako postoje istraživanja na polju obrazovanja kod kuće, pronađeni su empirijski dokazi da školovanje kod kuće koristi djeci u akademskom, društvenom i psihološkom smislu. Što je još važnije, niti jedno istraživanje nije pokazalo da ta praksa šteti djeci (Maranto i Bell, 2019.). Od 27 zemalja članica Europske unije, samo Njemačka, Španjolska, Švedska, Rumunjska, Litva i Hrvatska nemaju zakonski regulirano obrazovanje kod kuće, te je ono moguće jedino u iznimnim okolnostima (npr. nemogućnost pohađanja škole zbog zdravstvenih razloga), (Homeschooling.hr). U svim zemljama EU-a gdje je obrazovanje kod kuće odobreno na zahtjev, roditelji mogu sami obrazovati svoje dijete ili izabrati učitelja (Eurydice, 2018.). Dakako, ovaj model suočava se i s brojnim preprekama i ograničenjima s kojima bi se sustav trebao pozabaviti. Naime, nemaju svi učitelji i nastavnici radne uvjete, prostor ili dovoljne internetske kapacitete za učinkovit rad od kuće. Potrebne su promjene i napredak IT infrastrukture u brojnim dijelovima Hrvatske, a postoje i problemi sa sigurnošću i osiguranjem podataka (Jurić, 2022.). Studije također pokazuju da je otegotna okolnost to što radnici na daljinu gube kontakt s događajima u tvrtki i drugim zaposlenicima (MojPosao.net, 2021.). Iako ovaj model neće pozdraviti svi pedagozi i školski psiholozi, zbog ozbiljnih i opravdanih ograničenja i prepreka, ipak s druge strane raste broj roditelja i učenika, globalno kao i u Hrvatskoj, kojima model nastave na daljinu uopće nije odbojan te ga brojni priželjkuju (vidi: homeschooling.hr). Svakako, ovakav model nije za svakog, niti učenika niti nastavnika, te će trebati učiniti ozbiljne studije i pripreme prije ovakvog pothvata.

Zaključak

Iseljavanje se, zajedno uz prirodnu depopulaciju, iznimno negativno odražava na cjelokupni obrazovni sustav u Republici Hrvatskoj te otvara pitanje posljedica vezano uz radna mjesta u sustavu obrazovanja. Broj učenika kako u osnovnom tako i srednjem obrazovanju, ali i studenata i predškolaca, rapidno opada. Od pridruženja Europskoj uniji do 2020. Hrvatska je izgubila 10% svih učenika. Od 2013. do 2020. godine učenička depopulacija iznosila je 48.277 učenika, odnosno došlo je do pada broja učenika od 509.207 školske godine 2013./2014. na 460.832 školske godine

2019./2020. U navedenom razdoblju Hrvatska je ostala i bez 12,72% studenata (pad sa 178.676 na 155.627). U istom razdoblju porastao je broj privatnih i državnih sveučilišta i fakulteta pa je bilo očekivano da će se broj studenata povećavati, a ne smanjivati. Visokoškolski obrazovni sektor u ovom trenutku ima kapacitet za obrazovanje 1,44 puta više kandidata nego što ih stvarno realizira. Stoga je daljnje širenje visokoškolskog sektora (posebice javnog) doseglo svoj limit. Prema najpessimističnijem scenariju, novoupisanih domaćih studenata moglo bi biti 2030. godine tek oko 12.200. Rad pokazuje da će ovakvi trendovi do 2030. godine dovesti do ukidanja 10% radnih mjesta u sustavu obrazovanja i to 7% u sustavu primarnog i sekundarnog te 3% u sustavu visokoškolskog obrazovanja.

Međutim, navedene projekcije o padu 10% radnih mjesta u obrazovanju ne moraju biti nužnost uz primjenu modela „škole na daljinu” za koji se zalažemo u ovom radu kao rješenja za očuvanje radnih mjesta u sustavu obrazovanja. Naime, u prethodnim radovima pokazali smo da bi rad od kuće ili rad na daljinu mogao biti adekvatan odgovor na dio demografskih izazova s kojima se suočava Hrvatska, a taj model mogao bi se primijeniti i vezano uza zadržavanje radnih mjesta u obrazovnome sustavu. Rješenje koje predlažemo je uvođenje hibridne nastave. Model bi podrazumijevao „školu na daljinu” koja bi bila kombinirana s tzv. kontaktnom nastavom. Time bi se dijelu nastavnika, koji će neupitno izgubiti satnicu do 2030. godine zbog ukidanja područnih i otočnih škola, omogućilo da pokriju nastavu u nekim dijelovima tzv. pasivne Hrvatske. Model bi mogao podrazumijevati posjet nastavnika jedan dan u tjednu, dok bi ostale dane nastava bila izvođena na daljinu. Dakako, ovakav model nailazi na brojna ograničenja i prepreke te nije za svakoga, niti učenika niti nastavnika, te će trebati učiniti ozbiljne studije i pripreme prije ovakvog pothvata. Što se tiče visokoškolske nastave, ona je već, posebice zbog pandemije, doživjela transformaciju u smjeru hibridnog modela.

Literatura i izvori

- AZVO. www.azvo.hr/hr/visoko-obrazovanje/statistike/44-statistike/690-ukupan-broj-studena-ta-po-tipu-visokih-uilita-za-0910-i-1011 (pristupljeno 27. 3. 2023.)
- BAMF (2015., 2016., 2017., 2018., 2019.). Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung: Migrationsbericht 2015. Berlin, Germany: Bundesministerium der Innern.
- Bertelsmann Stiftung (2015.). Zuwanderungsbedarf aus Drittstaaten in Deutschland bis 2050, Gütersloh. https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/Studie_IB_Zuwanderungsbedarf_aus_Drittstaaten_in_Deutschland_bis_2050_2015.pdf (pristupljeno, 11. 10. 2022.)
- Dnevnik.hr. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/zabrinjavajuci-podaci-vise-od-polovice-sred-njoskolaca-svoju-buducnost-vidi-izvan-hrvatske--519411.html> (pristupljeno 20. 1. 2023.)
- DZS (2014. a). Priopćenje. https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/08-01-03_01_2014.htm
- DZS (2014. b). Priopćenje. Osnovne škole – kraj šk. g. 2012./2013. i početak šk. g. 2013./2014., https://web.dzs.hr/hrv_eng/publication/2014/08-01-02_01_2014.htm

- DZS (2021.). https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2021/08-01-03_01_2021.htm
- DZS (2021.). Priopćenje. https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2021/08-01-03_01_2021.htm
- DZS (2022. a). <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29006>
- DZS (2022. b). Priopćenje. Godina: LIX Zagreb, 6. lipnja 2022.
- DZS (2022. c). Popis stanovništva (Census), <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (10. 12. 2022.)
- DZS (2020. a). Statističko izvješće 1663. https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/SI-1663.pdf
- DZS (2020. b). www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/08-01-07_01_2020.htm (pristupljeno 20. 1. 2021.)
- DZS, https://podaci.dzs.hr/media/w24asnrf/si-1688-studenti-u-akademskoj-godini-2020_2021_web.pdf (27. 3. 2023.)
- Eurostat (2020.). Almost 14 pupils per teacher in EU primary schools. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210907-1>
- Eurydice (2018.). Home Education Policies in Europe: Primary and Lower Secondary Education. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/publications/home-education-policies-europe-primary-and-lower-secondary-education>
- Homeschooling.hr (2022.). <https://homeschooling.hr/homeschooling-u-europi-a-gdje-je-hrvatska/>
- HRT. Zakon o strancima. Sabor, 10. 11. 2020., HRT, 10. 11. 2020. Arhivanalitika.hr (2019.). <https://arhivanalitika.hr/blog/nepovratna-emigracija-prva-procjena/>
- IDIZ (2022.). Projekt RASPUH: Raspoloživost srednjoškolskih programa u Hrvatskoj 2013. – 2021.: demografija, upisi, kapaciteti, potražnja, interes, intervencije i projekcije. Studija o stanju u području srednjoškolskog obrazovanja u svrhu povećanja obuhvata učenika gimnazijskim programima i smanjivanja broja sufcitarnih programa u strukovnome obrazovanju, <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/Nacionalni-Plan2021-2027/Studija-srednje-obrazovanje.pdf>
- Jurić, T. (2020.). Nestanak učenika usko je povezan s iseljavanjem. *Vijenac* 694. <https://www.matica.hr/vijenac/694/nestanak-ucenika-usko-je-povezan-s-iseljavanjem-30785/>
- Jurić, T. (2022.). Prostorni aspekt demografske revitalizacije: rad na daljinu kao demografska mjera, Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku, Vol. 11 No. 41, 2022.
- Jurić, T. (2021. a). Jurić, T. (2021.). The deep demographic aging of Croatia – Predicting of natural population change with digital demography tools in: (ed.) Ivana Barković Bojanić, Aleksandar Erceg, Strategic Approach to Aging Population: Experiences and Challenges, J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek, Croatia, 2021., 341-366, <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=960442>.
- Jurić, T. (2021. b). „Gastarbeiter Millennials”: Exploring the past, present and future of migration from Southeast Europe to Germany and Austria with approaches to classical, historical and digital demography. Verlag, Dr. Kovač. Hamburg
- Jurić, T.(2023.). Immigration to Croatia: Big (Migration) Data Approach. *RAD HAZU* (u objavi)
- Jurić, T. (2018.). „Iseljavanje Hrvata u Njemačku: Gubimo li Hrvatsku?”. Školska knjiga. Zagreb.
- Jurić, T. i Hadžić F. (2022.). Socio-economic consequences of population emigration from Croatia, Bosnia and Herzegovina and Serbia – current situation and perspectives, in: The

- causes and consequences of depopulation, Austrian Academy Of Sciences. https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VID/PDF/Conferences/2021/Posters/B4_full-paper_Juric-Hadzic.pdf
- Jurić, T. i Hadžić, F. (2021.). Posljedice recentnog iseljavanja na obrazovni sustav i dostupnost radne snage u Hrvatskoj i zemljama Zapadnog Balkana, u: Perić Kaselj, M. (ur.), Zbornik radova 2. međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država”, svezak I, Zagreb: HAZU, str. 200-229.
- Jutarnji list (2019.). Dok broj učenika snažno pada, broj učitelja i nastavnika kontinuirano raste. <https://novac.jutarnji.hr/novac/rasprave-i-rjesenja/dok-broj-ucenika-snazno-pada-broj-ucitelja-i-nastavnika-kontinuirano-raste-9675568>
- Maranto, R. i Debra A. Bell (ed.) (2019.). *Homeschooling in the 21st Century: Research and Prospects*, Routledge.
- MZO. http://mzos.hr/dbApp/pregled.aspx?appName=ustanove_VU
- MojPosao.net (2021.). Rad na daljinu postat će pravilo, a ne iznimka. MojPosao.net. <https://www.moj-posao.net/Vijest/69651/Rad-na-daljinu-postat-ce-pravilo-a-ne-iznimka/6/>.
- Nejašmić, I. i Toskić, A. (2013.). Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive. *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 75. No. 1., 2013. <https://doi.org/10.21861/HGG.2013>
- Petrinović, D: (2021.). Demografska slika Hrvatske i njezin utjecaj na politike upisnih kvota, javno izlaganje, Priopćenje 17. 11. 2021. https://www.unipu.hr/znanost_i_istrazivanja/novosti?@=2f8pn.
- Podgorelec S. i Klempić, S. (2007.). Starenje i neformalna skrb o starijim osobama u Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme*, 23 (2007.), 1-2; 111-134.
- Popis 2021., <https://popis2021.hr/pitanja-i-odgovori.html>
- Srednja.hr (2021.). <https://www.srednja.hr/faks/da-zaboli-glava-imamo-dokument-iz-mzo-a-popisali-su-sve-probleme-na-nasim-fakultetima/>
- Srednja.hr. <https://www.srednja.hr/faks/opet-je-na-fakultetima-ostalo-gotovo-11-000-praznih-mjesta-poslodavci-traze-korjenite-promjene/> (25. 3. 2023.)
- Statista.de (2021.). <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1038682/umfrage/anzahl-der-schueler-je-lehrer-an-grundschulen-in-deutschland/>
- Školski e-Rudnik MZO-a. <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/ser-skolski-e-rudnik-3419/3419>
- Šonje, V. (2019.). <https://arhivanalitika.hr/blog/nepovratna-emigracija-prva-procjena/>
- UN, IOM (2020.). *World migration report*. https://publications.iom.int/sys-tem/files/pdf/wmr_2020.pdf (12. 6. 2021.)
- Wertheimer-Baletić, A. (2003.). Dugoročni demografski procesi u Hrvatskoj u svjetlu popisa stanovništva 2001. godine. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 1 No. 1, 2003., str. 94-100.

SUMMARY

CHALLENGES OF DEPOPULATION IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF CROATIA

The depopulation trends in the education and higher education system of the Republic of Croatia and projections until 2030, i.e. the consequences for jobs in education, are analysed by Tado Jurić, a researcher at the Croatian Catholic University in Zagreb. The aim of the work is to give an overview of trends in the whole education system of our homeland. Particular emphasis is placed on the depopulation of students and the implications for jobs in the education system. Emigration, together with natural depopulation, has had an extremely negative impact on Croatian society and raises the question of job-related consequences. Demographic revitalisation is undoubtedly becoming a top priority for Croatian society! The number of pupils in both primary and secondary education, as well as the number of students, is constantly decreasing. The basic hypothesis is that the depopulation of students and pupils will lead to a 10% reduction in the number of employees in the education system by 2030. However, the loss of jobs in education is not necessarily inevitable when applying the optimistic model of "remote schooling", which is presented here as a hybrid model of teaching, which would be combined with the so-called contact teaching.

RESUMEN

LOS DESAFÍOS DE LA DESPOBLACIÓN EN EL SISTEMA EDUCATIVO DE CROACIA

Las tendencias de despoblación en el sistema educativo y de educación superior de la República de Croacia y las proyecciones hasta el año 2030, así como las consecuencias para los puestos de trabajo en el ámbito educativo, son analizadas por el científico Tado Jurić de la Universidad Católica de Croacia en Zagreb. El objetivo del estudio es proporcionar una visión general de las tendencias en todo el sistema educativo de Croacia. Se pone un énfasis especial en la despoblación de estudiantes y sus consecuencias para los puestos de trabajo en el sistema educativo. La emigración, junto con la despoblación natural, ha tenido un impacto extremadamente negativo en la sociedad croata, abriendo interrogantes sobre las repercusiones relacionadas con los empleos. ¡La revitalización demográfica indudablemente se convierte en una prioridad principal para la sociedad croata! El número de estudiantes, tanto en la educación primaria y secundaria como en la superior, está en constante disminución. La hipótesis principal es que la despoblación estudiantil llevará a una reducción del 10% en el número de empleados en el sistema educativo para el año 2030. Sin embargo, la pérdida de puestos de trabajo en la educación no tiene por qué ser inevitable si se aplica el modelo optimista aquí propuesto de „escuela a distancia” como un modelo híbrido de enseñanza, que combinaría la enseñanza en línea con la denominada enseñanza presencial.

POVJESNICA

U svakoj etapi povijesti hrvatskoga naroda naše je iseljništvo s polutisućljetnom migrantskom tradicijom dalo golem doprinos hrvatskome napretku. Aktivisti Hrvata u Americi i Kanadi, svim zemljama Sjeverne i Južne Amerike, prednjače u međunarodnoj afirmaciji Republike Hrvatske kao što su to intenzivno činili i devedesetih prošloga stoljeća...

Fotografija: Detalj novog 8. svečanog zastora u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, autora akademskog slikara i scenografa Zlatka Kauzlerića Atača s prizorom vukovarskoga egzodusa (na lijevoj strani kompozicije). Više o zastoru: [ovdje](#), HIZ, 39 str. Snimila: Mara Bratoš

BERNARDICA PERIŠ

STVARANJE HRVATSKE DRŽAVE I ULOGA SJEVERNOAMERIČKIH HRVATA

Autorica nastoji sažeto prikazati političko djelovanje Hrvata u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi 1990-ih, s osvrtom na njihov golemi prinos u borbi za uspostavu suverene i neovisne hrvatske države. U tom smislu sjevernoamerički Hrvati, kao najbrojnija hrvatska iseljenička zajednica koja je uživala blagodati visokih demokratskih standarda najrazvijenijih zemalja svijeta, osiguravali su – uz prijeko potrebnu humanitarnu i financijsku pomoć – iznimnu lobističku potporu tijekom procesa međunarodne afirmacije mlade hrvatske države na prijelazu 20. u 21. stoljeće. Pritom treba imati na umu da takav vid potpore nije prestao niti danas kada Hrvatska kao demokratski stabilna i moderna država ubrzano napreduje u europskoj obitelji naroda. Uz niz aktivnosti u tekućem stoljeću, izdvajamo kako je u Kongresu SAD-a 1. veljače 2005. godine osnovan Hrvatski klub s ciljem jačanja odnosa između RH i SAD-a te promicanja njihovih uzajamnih interesa. Na čelu Hrvatskoga kluba bila su dva kongresmena: republikanac George Radanovich i demokrat Peter Visclosky...

Hrvati su bili aktivni sudionici američkoga političkog života od samih početaka useljavanja. Kad je u pitanju SAD, najraniji dostupni podaci govore nam kako je 1850-ih godina, primjerice, George Ribar u San Franciscu obnašao dužnost gradskog suca, dok je Antun Groseta iz Tuscona 1890-ih godina bio član mjesnog odbora Republikanske stranke. John Gregovich je, pak, 1895. godine izabran za senatora države Nevade. Interes američkih Hrvata za sudjelovanje u političkom životu njihove nove domovine bio je kontinuiran pa ih tako nalazimo kao predstavnike sudske i zakonodavne vlasti te u ostalim tijelima lokalne i savezne uprave. Političar A. Pijerović izabran je 1932. godine za senatora države Kalifornije, F. A. M. Franciscovich postao je predsjednik Senata države Oregon, dok je W. Boyd-Boich 1946. godine izabran u Kongres SAD-a kao predstavnik države Ohio. Kada je u lipnju 1957. godine Aljaska postala američka savezna država, njezin prvi guverner postao je američki Hrvat Mike Stepanovich. Godine 1970. Nick Begich izabran je u američki Kongres kao predstavnik Aljaske. Rudy Prpich izabran je 1970. godine za guvernera Minnesote. Tijekom Domovinskoga rata Prpich je više puta posjetio

Hrvatsku, a u SAD-u je politički djelovao u pružanju svekolike potpore za hrvatsku neovisnost. Dennis I. Kucinich bio je gradonačelnik Clevelanda, a od 1996. godine kongresmen. Na izborima 2004. godine bio je peti put izabran u Kongres kao predstavnik demokrata. Michael Bilandic bio je uspješan gradonačelnik Chicaga, Rose Ann Vujich postala je prva žena senatorica (izabrana u Kaliforniji), Rose Mafford bila je od 1988. do 1991. godine guvernerka Arizone, dok je George Radanovich izabran za kongresmena 1994. godine, a 2004. godine ponovno je kao republikanac izabran u američki Kongres.¹

U Kongresu SAD-a osnovan je 1. veljače 2005. godine *Hrvatski klub* s ciljem jačanja odnosa između RH i SAD-a te promicanja njihovih uzajamnih interesa. Na čelu *Hrvatskoga kluba* dva su kongresmena: republikanac George Radanovich i demokrat Peter Visclosky.

Američki Hrvati pružali su oduvijek svojim sunarodnjacima u domovini veliku materijalnu pomoć. Posebice je bila značajna pomoć koju su iseljenici pružili za organizaciju prvih slobodnih i višestranačkih izbora u Hrvatskoj i to svim političkim opcijama i strankama koje su u svojem programu kao cilj istaknule stvaranje neovisne hrvatske države. Donacijama je pokriven cjelokupni trošak predizborne promidžbe demokratskih snaga budući da tadašnja država nije imala sredstva osigurana za tu namjenu. Iseljeni Hrvati bezrezervno su pružali financijsku potporu Hrvatskoj jer su bili svjesni kako su prvi demokratski izbori nakon šezdeset godina povijesna prilika za uklanjanje komunističkog režima i uvođenje demokracije. Pritom su bili pod velikim utjecajem ključnih povijesnih događaja u Europi – rušenja Berlinskoga zida i pada komunizma u zemljama srednje i istočne Europe. Hrvatsko izvandominstvo bilo je i te kako svjesno činjenice da se u Europi zbivaju presudni događaji koji će nužno ostaviti duboki trag u životu hrvatskoga naroda, kojemu se pružila povijesna šansa za uspostavu neovisne i suverene države.

Američki Hrvati, kao što je poznato iz naše historiografije, pružali su oduvijek svojim sunarodnjacima u domovini veliku moralnu, materijalnu i financijsku pomoć. „Zajednica američkih Hrvata bila je iznimno značajna potpora u stvaranju hrvatske države. To se u prvom planu ogledalo u velikoj materijalnoj pomoći, a kasnije i lobiranjem za hrvatsko priznanje. Hrvati su uputili brojne tone materijalne pomoći domovini, novac, prikupili tisuće potpisa na peticijama za priznanje Hrvatske; deseci tisuća telefonskih impulsa utrošeno je na kontaktiranje s američkim političkim dužnosnicima u rasvjetljavanju istine o Hrvatima i njihovoj borbi za slobodu i neovisnost. Tako su američki Hrvati osim osiguranja potpore u stvaranju Hrvatske u SAD-u, pružali i izravnu potporu u Zagrebu.”²

¹ Jure Prpić: *Hrvati u Americi*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1997., str. 380/381.

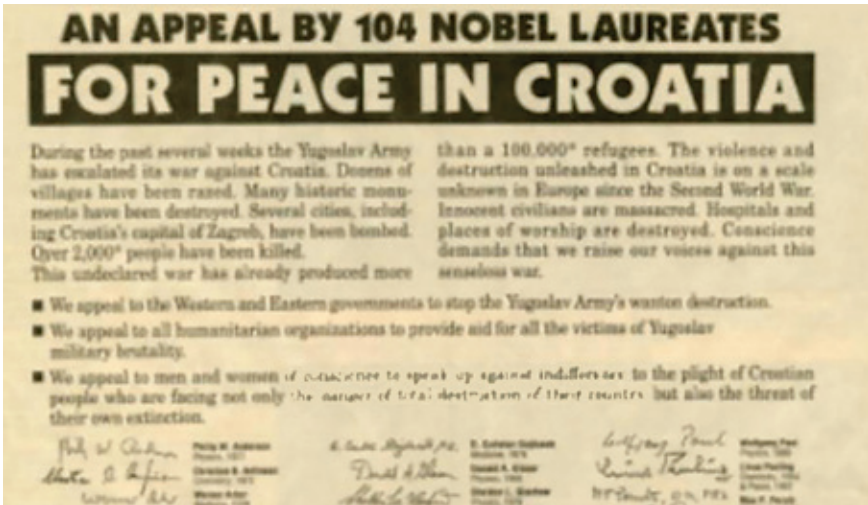
* Prilog Bernardice Periš u formi prethodnog priopćenja sastavni je dio njezina opsežnoga savjetničkog rada na Diplomatskoj akademiji Ministarstva vanjskih i europskih poslova pod naslovom „Hrvatsko iseljeničtvo u Sjevernoj Americi – specifičnosti zajednica u SAD-u i Kanadi te njihov doprinos u stvaranju Republike Hrvatske”.

² Božo Skoko: *Uloga američkih Hrvata u odnosima između SAD-a i Hrvatske* (diplomski rad), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1999.

Lobistička potpora u Sjedinjenim Američkim Državama

Hrvati u Americi bili su posebno usmjereni na borbu protiv velikosrpske promidžbene kampanje koja se isticala u radu Kissinger Associates, tvrtke koja je usko poslovala s Beogradom i okupljala američku političku elitu poput Lorda Carringtona i zamjenika državnog tajnika Eagleburgera. Iz toga promidžbenog nadmetanja vrlo je važan *Apel za mir u Hrvatskoj*, koji su potpisala čak 104 dobitnika Nobelove nagrade, koji je izišao u *New York Timesu* 11. listopada 1991. godine. Zahvaljujući tom apelu, američki Senat jednoglasno je prihvatio rezoluciju SR 133, kojom se od administracije traži oblikovanje vanjske politike, trgovine i programa tehničke pomoći na način da se pruži potpora Sloveniji i Hrvatskoj. U Washingtonu se iste godine okupilo oko 35.000 ljudi, ponajviše iseljenih Hrvata, prosvjedujući i zahtijevajući da SAD prizna Hrvatsku i Sloveniju te pripomogne traženju pravednog rješenja jugokrizne.

No, bilo je potrebno uložiti velike napore u informiranje američke javnosti i vlade o stvarnom stanju u Hrvatskoj. Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice pozvao je svoje članstvo i sve prijatelje da zatraže od predsjednika Busha, članova Kongresa i Senata, državnih guvernera i ureda Ujedinjenih naroda da se intenzivnije založe za mir i slobodu na prostorima bivše Jugoslavije. U tu svrhu list *Zajedničar* je iz broja u broj donosio adrese i telefonske brojeve kongresnika i senatora, kao i Vladinih ureda u Washingtonu, potičući svoje članove da ih nazivaju i utječu na njih kako bi se uspostavio mir u Hrvatskoj. Osim toga, američkom predsjedniku Bushu upućeno je pismo u kojem ga se obavještava da se u uredu Hrvatske bratske zajednice nalazi tisuće

Pothvat iseljenih Hrvata neprocjenjivo vrijedan za međunarodnu afirmaciju miroljubivoga hrvatskog naroda: *Apel za mir u Hrvatskoj*, koji su potpisala čak 104 dobitnika Nobelove nagrade, koji je objavljen u prestižnom *New York Timesu* 11. X. 1991.

pisama američkih i kanadskih Hrvata te mnoštvo pisama iz Hrvatske s molbom da SAD prizna Hrvatsku kao slobodnu i demokratsku državu te da se u Hrvatsku upute snage Ujedinjenih naroda. Također je naglašeno da su Hrvati u Americi našli slobodu i demokraciju pa to isto traže i za svoj narod u Hrvatskoj.

„Povijesni dan bio je i 26. srpnja 1991., dan hrvatskog *poboda na Washington*. U njemu je koračalo više od 40.000 sjevernoameričkih Hrvata i njihovih prijatelja. Iskazivali su svoju odanost i ljubav prema domovini koja je bila izložena žestokim napadajima Srba iz Hrvatske i onih izvana. Predstavnici Hrvata razgovarali su na Capitol Hillu i u Bijeloj kući sa senatorima, kongresmenima i važnim američkim dužnosnicima, prosvjedovali protiv imperijalističke agresije i tražili hitnu pomoć za Hrvatsku. To je bio najveći skup Hrvata u američkome glavnom gradu tijekom povijesti njihova života u Americi.”³

Važna je i činjenica da je tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća objavljeno nekoliko knjiga na engleskom jeziku koje su razotkrile laži i iskrivljenu sliku o hrvatskoj povijesti u dvadesetom stoljeću. Naime, uz izravno zalaganje na američkoj političkoj sceni, iznimno je važna bila i široka znanstvena i kulturna potpora te su se Hrvati izborili za objavljivanje znanstvenih djela koja su potkrijepila hrvatsku istinu.

Jedno se odnosi na knjigu prof. dr. Michaela McAdamsa, pod naslovom „Hrvatska – mit i istina” u kojoj se temeljito razotkriva istina o Hrvatima i iznose srpske laži. Druga vrijedna knjiga je „Tajni rat Srbije” dr. Philipa Cohena, gdje autor na temelju znanstvenih dokaza iznosi niz informacija o srpskim zločinima tijekom Drugog svjetskog rata, srpskoj poslijeratnoj promidžbi i lažima kojima su se zločini prikrivali, odnosno prebacivali na druge.

Kako bi pojačali i udružili napore Hrvata u promicanju hrvatskih interesa u SAD-u, u Chicagu je u rujnu 1993. godine osnovana nova sveopća udruga u koju ulaze predstavnici 25 hrvatskih organizacija. Službeno je nazvana *Nacionalna federacija američkih Hrvata* (NFCA) te je bila svojevrsan nastavak Svjetskoga hrvatskog kongresa koji je održan u Zagrebu 1992. godine. Osnovna djelatnost ove udruge bila je pružanje snažne i jedinstvene potpore američkih Hrvata domovini Hrvatskoj u istinitom informiranju o *hrvatskome pitanju* Bijele kuće, Kongresa, američkih sredstva priopćavanja i cjelokupne tamošnje javnosti. Prvi veliki uspjeh koji je NFCA postigla bilo je donošenje tzv. „hrvatskog amandmana” koji je govorio o važnosti geopolitičkog položaja Hrvatske i njezinim zaslugama u Daytonskom sporazumu.

Osim toga, NFCA je stalno bila suočena s jakim srpskim lobijem u SAD-u pa joj je jedan od temeljnih zadataka bio politički ujediniti djelovanja američkih Hrvata i zajednički ih usmjeriti na učinkovitije rješavanje hrvatskih političkih problema.

Sličan zadatak imala je i udruga *The Croatian American Association (CAA)* koja je stvorena u doba kad se Hrvatska našla u opasnosti početkom izbijanja Domovinskoga rata. U početku je njezin glavni cilj bio putem organiziranog djelovanja obavijestiti američku Vladu, Senat i Zastupnički dom o ugroženome hrvatskom položaju u domovini te

³ Jure Prpić: *Hrvati u Americi*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1997., str. 368.

iznijeti istinu o srpskoj agresiji na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. U tu svrhu je CAA organizirala „Hrvatske dane na Capitol Hillu”, tijekom kojih je vodstvo te udruge i njezino članstvo odlazilo u Kongres SAD-a. Hrvatski aktivisti sastajali su se u Kongresu s političkim dužnosnicima, lobirajući za hrvatske interese. To je posebice urodilo plodom 1991. i 1993. godine kada je izboreno priznanje Republike Hrvatske i razbijena srpska medijska laž usmjerena protiv Hrvata. „Hrvatski dani na Capitol Hillu” na taj su način postali najznačajnija lobistička manifestacija američkih Hrvata budući da izravan kontakt s američkom političkom elitom Bijele kuće i Capitol Hilla dugoročno predstavlja važan ulog u stvaranju pozitivne slike o Hrvatima i Republici Hrvatskoj.

„Posebno je zanimljiv izravan kontakt *licem u lice* koji je najdjelotvorniji za Hrvate, ali i za američke političare koji imaju prigodu saznati sve što ih zanima iz prve ruke. Budući da je ritam ‘Hrvatskih dana’ već uhodan i kontakt s kongresmenima ide puno jednostavnije. Nakon što su upoznati s globalnim problemima i položajem Hrvata, otvorila se mogućnost lobiranja za pojedinačne interese. Za one koji se žele uključiti u američki politički život i kroz njega pozitivno djelovati na američku politiku prema Republici Hrvatskoj ‘Hrvatski dani’ su idealan uvod u duh američke politike.”⁴

Nakon teških ratnih godina sredinom devedesetih prošloga stoljeća, završilo je i jedno dugo razdoblje političkog djelovanja iseljenih Hrvata koje je započelo još potkraj 19. stoljeća, kad su hrvatski iseljenici na sjevernoameričkom kontinentu osnovali svoje prve nacionalne organizacije. Temelj njihova političkog rada uvijek se sastojao u pomoći ugroženim Hrvatima u Hrvatskoj u borbi za slobodu, odnosno u borbi za uspostavu suverene i neovisne hrvatske države. Stoljetno djelovanje brojnih hrvatskih organizacija i udruga te pojedinaca diljem SAD-a, koje je kulminiralo u zadnjem desetljeću 20. stoljeća, konačno je okrunjeno 1991. godine kada su iseljeni Hrvati zajedno sa svojim narodom u domovini ostvarili tisućljetnu težnju – slobodnu i samostalnu Republiku Hrvatsku.

Političko djelovanje Hrvata u Kanadi

Kada je u pitanju Kanada, Hrvati su relativno rano pokazali zanimanje za sudjelovanje u političkom životu nove domovine. Kako su nastojali što prije dobiti kanadsko državljanstvo, tako su mogli sudjelovati na izborima za gradske, pokrajinske i federalne dužnosti. No, počeci nisu bili nimalo lagani. Prije druge polovice 20. stoljeća, Hrvati u Kanadi, uz rijetke iznimke, uopće nisu sudjelovali u zbivanjima kanadske politike, osim kao glasači. Pokoji pojedinac radio bi kao dobrovoljac u nekoj predizbornoj kampanji, često zbog prijateljskih ili dobrosusjedskih odnosa s pojedinim kandidatom, a ponekad zbog čisto stranačkih razloga. Učlanjivanje u stranke događalo se u rijetkim slučajevima, a još rjeđe su bile kandidature hrvatskih pojedinaca. Poslije Drugog svjetskog rata u Kanadu dolazi veliki val političkih izbjeglica iz SFRJ i to iz Hrvatske te Bosne i Hercegovine, koje su bile žestoki protivnici komunizma i često su

⁴ Božo Skoko: *Uloga američkih Hrvata u odnosima između SAD-a i Hrvatske* (diplomski rad), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1999.

Podizanje hrvatske zastave pred sjedištem UN-a na East Riveru u New Yorku s hrvatskim predsjednikom dr. Franjom Tuđmanom 22. svibnja 1992. (Foto: HINA)

političkih dužnosti. Bio je prvi Hrvat izabran u zakonodavno tijelo Britanske Kolumbije 1963. godine, a 1975. godine bio je član pokrajinske vlade i konačno prvi Hrvat zastupnik u kanadskom parlamentu 1988. godine. Osamdesetih godina prošlog stoljeća sastaju se sljedeći elementi hrvatske zajednice u Kanadi: visokoškolorovana i svjesna mladež; krug utjecajnih intelektualaca; krug uspješnih i utjecajnih poslovnih ljudi; probuđeni interes za kanadsku politiku; dolazak Liberalne stranke na vlast u provinciji Ontario; tolerantnije društvo i organizacijska zrelost hrvatske zajednice. Najveći skup Hrvata koji su bili najbolje organizirani i politički najaktivniji nalazi se u južnom Ontariju, posebno u Torontu i okolici. Ovdje treba istaknuti Domagoja Šolu koji nakon što je dulje vrijeme bio aktivan u kanadskoj politici, 1986. godine biva izabran u parlament pokrajine Ontario kao član Liberalne stranke. Sam Šola sljedećim je riječima opisao svoj izbor u parlament: „I tako je kocka pala na mene. Izabrali su me u mojoj odsutnosti, i kasnije me nagovorili na pristanak. Kao razloge za izbor naveli

dolazili u sukob sa starosjediocima zbog njihova navodnoga komunističkog opredjeljenja. Takva podijeljenost zajednice u Kanadi onemogućavala je učinkoviti politički rad te je trebalo proteći dosta vremena kako bi se donekle steklo povjerenje i ostvarila suradnja između tih dviju skupina. Jednom kada se to dogodilo, došlo je do većeg angažmana i uspjeha u kanadskoj politici. Osim toga, Kanada je postala tolerantnija 60-ih godina prošlog stoljeća, što je omogućilo novim valovima emigracije lakši pristup i bolju integraciju u kanadski život, učenje engleskog jezika i lakše pristupanje profesionalnim zanimanjima. Mlađi iseljenici, koji su u novom valu došli u Kanadu, pohađali su kanadske škole i fakultete zajedno s prvom generacijom djece ranijih iseljenika. Te dvije skupine osnivale su studentske klubove i počele politički djelovati. Značajan uspjeh u kanadskom političkom životu postigao je David Stupić preko Nove demokratske stranke u kanadskoj provinciji Britanskoj Kolumbiji.⁵ Kao potomak hrvatskog doseljenika Stupić je obnašao nekoliko važnih

⁵ *Unknown journey – A history of Croatians in Canada*, Multicultural History Society of Ontario, 1994, str. 73.

su moje vladanje engleskim jezikom, aktivnost u hrvatskoj zajednici i prihvatljivost starijoj i mlađoj generaciji. Preostalo je samo deset dana do nominacije, svi su se dali na posao, i postigli čudo. Iako smo imali mnogo manje članstvo od vodećih kandidata, Hrvati su se pokazali i dokazali. Glasovanje se odvijalo u tri kruga, sve do 3.30 sati ujutro. Naši su bili ustrajni dok su njihovi posustali, tako sam pobijedio u ranu zoru. Euforija je bila neopisiva.”⁶

U svom političkom programu Šola je zagovarao aktivniju ulogu doseljenika u javnom životu Kanade, tražeći da budu važan subjekt u javnom životu Kanade. Šola je također 1996. godine bio imenovan za generalnog konzula Republike Hrvatske u Clevelandu, a 1999. godine obnašao je dužnost generalnog konzula Republike Hrvatske u Chicagu. Kao diplomatski predstavnik Hrvatske, Šola je u velikom broju članaka u kanadskom i američkom tisku pisao o političkim prilikama u Hrvatskoj.

Od ostalih hrvatskih predstavnika u političkom životu Kanade ovdje bih još spomenula Janka Perića i Lynne Jelich. Janko Perić biran je tri puta u kanadski parlament u Ottawi te je aktivan u radu Liberalne stranke. Osim toga, član je nekoliko hrvatskih društava i dobro poznat među kanadskim Hrvatima. Lynne Jelich pripada trećoj generaciji kanadskih Hrvata, a birana je u kanadski parlament u Ottawi 2000. godine. Uvijek ističe svoje hrvatsko podrijetlo naglašavajući važnost doseljenika u životu Kanade.

Izvorišta s povijesnim reminiscencijama sjevernoameričkih Hrvata

Hrvatski seljački savez kao nacionalno-politička organizacija u Kanadi zastupao je politička stajališta domovinske Hrvatske seljačke stranke i okupljanjem većeg broja iseljenika podržavao njezin politički rad. Hrvatima je u Kanadi bilo jasno, posebice nakon atentata u beogradskoj Skupštini i smrti Stjepana Radića, da Hrvatska seljačka stranka neće postići zapaženije uspjehe bez dobre organizacije. Stoga je u ožujku 1929. godine Petar Stanković u gradiću Winnipegu počeo izdavati *Kanadski glas* koji je 1932. godine promijenio ime u *Hrvatski glas*. Preko *Hrvatskoga glasa* rodila se misao o osnivanju hrvatskih iseljeničkih organizacija u Kanadi uz pomoć kojih se može nastaviti borba protiv velikosrpskog ugnjetavanja. Tako je 1930. godine u Torontu održana skupština na kojoj je osnovana prva organizacija Hrvatske seljačke stranke u Kanadi. Zahvaljujući sve intenzivnijem i uspješnijem djelovanju *Hrvatskoga glasa* osnivaju se i ostale organizacije HSS-a u Norandi, Cooksvilleu, Hamiltonu, Wellandu, Sudburyju, Kirkland Lakeu i Schumacheru. Nakon toga se prišlo organiziranju središnjega Glavnog odbora kanadskih organizacija HSS-a. Glavna skupština održana je 1932. godine u Torontu i protekla je u znaku osude terora koji je beogradski režim provodio u Hrvatskoj te s ciljem poticanja daljnjeg osnutka organizacija HSS-a u Kanadi.

⁶ Domagoj Šola: *Uloga i iskustvo Hrvata u kanadskoj politici*, Budućnost iseljene Hrvatske, Institut „Ivo Pilar”, str. 237.

Tijekom Drugog svjetskog rata Hrvati u Kanadi usko surađuju s iseljenicima iz SAD-a, šaljući svoje predstavnike na sve važnije iseljeničke manifestacije i birajući svoje delegate u iseljenička predstavnička tijela. Najvažnija organizacija hrvatskih iseljenika SAD-a i Kanade u godinama nakon Drugog svjetskog rata bili su Ujedinjeni američki Hrvati koji su željeli informirati svekoliku javnost o borbi Hrvata za slobodu i narodni suverenitet.

U svibnju 1960. godine u ograncima diljem SAD-a i Kanade održane su komemoracije o petnaestoj obljetnici Bleiburške tragedije. Tom prigodom izdana je posebna publikacija, a Ujedinjeni Hrvati su State Departmentu, američkom predsjedniku, potpredsjedniku, senatorima i kongresnicima uputili memorandum u kojem je, između ostalog, pisalo:

„Budući da je nama hrvatski narod od kojeg potječemo i koji žudi za slobodom veoma važan, ovaj skup smatra prikladnim komemorirati hrvatske ratne žrtve, a posebno više od 150 tisuća hrvatskih vojnika, jednu cijelu generaciju hrvatske mladeži, koji su u svibnju 1945. godine, nakon kraja Drugog svjetskog rata, pali kao žrtve srpsko-partizanske komunističke izdaje i genocida u ime ponovne uspostave umjetne jugoslavenske države.”⁷

Na kongresu svih predstavnika ograna iz Amerike i Kanade 1961. godine u Chicagu provedena je reorganizacija rada i donesen je statut Ujedinjenih američkih Hrvata. Svrha organizacije bila je jače povezivanje američkih Hrvata, upoznavanje odgovornih svjetskih čimbenika s aspiracijama hrvatskoga naroda, aktivno potpomaganje borbe Hrvata za uspostavu vlastite, suverene i demokratske hrvatske države na cjelokupnom etničkom i povijesnom teritoriju Hrvatske, njegovanje hrvatske kulture među sugrađanima te pružanje pomoći izbjeglim Hrvatima, žrtvama nasilja i terorističkog režima u Hrvatskoj.

U kasnim 1960-im godinama istaknutiji pojedinci iz redova Ujedinjenih američkih Hrvata počeli su djelovati u redovima drugih hrvatskih političkih organizacija te se na taj način rad te organizacije postupno ugasio.

Na konvenciji Hrvatske seljačke stranke održanoj u Torontu 1969. godine usvojena je rezolucija u kojoj se prvi put izravno navodi kako se HSS zauzima za uspostavu suverene i demokratske Republike Hrvatske te se protivi bilo kakvoj Jugoslaviji, bila ona komunistička ili demokratska. Osim toga, u Clevelandu je također 1969. godine održan Prvi hrvatski kongres za Sjevernu Ameriku te je usvojena rezolucija kojom Hrvati građani SAD-a i Kanade u svoje i ime hrvatskoga naroda u domovini dižu glas pred čitavom svjetskom javnošću protiv nasilno stvorene jugoslavenske države. Rezolucijom se zahtijevalo pravo na samoodređenje za hrvatski narod koji ima pravo živjeti u suverenoj demokratskoj republici s demokratski izabranim Hrvatskim državnim saborom.

⁷ Čizmić, Sopta, Šakić: *Iseljena Hrvatska*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, str. 356.

Od samog početka Sjevernoameričko vijeće za nezavisnu Hrvatsku razvilo je snažnu političku promidžbu u korist hrvatskih nacionalnih interesa. Slali su desetine pisma, informacija i memoranduma mnogim svjetskim političarima i međunarodnim političkim organizacijama te uglednim časopisima i novinama izražavajući želju da buduća hrvatska država bude demokratska, zasnovana na načelima slobode, ljudskog dostojanstva i pravедnosti za sve njezine državljane, bez obzira na stranačku, vjersku, stalešku ili inu pripadnost.

Hrvatsko narodno vijeće i njegove lobističke aktivnosti

U Torontu je 1974. godine održan sabor Hrvatskoga narodnog vijeća na kojem je kao temeljni dokument prihvaćen Ustav. Ustav je, između ostalog, sadržavao program-ska načela prema kojima je svrha i osnovni zadatak Hrvatskoga narodnog vijeća kao izvanstranačkoga hrvatskoga državotvornog tijela pomagati hrvatskome narodu svim prikladnim sredstvima i načinima borbe u njegovu zahtjevu i nastojanju k ostvarenju slobodne i samostalne države Hrvatske.⁸ Stoga su u svim jačim hrvatskim zajednicama, uz informacijske urede organizirana tijela za suradnju, tj. zajedničke nastupe, pod nazivom međudruštveni odbori. Cilj informacijskih ureda i međudruštvenih odbora bio je suprotstaviti promidžbu za hrvatske probitke onoj jugoslavenskoj.

Nakon pada Berlinskoga zida i rušenja komunističkog sustava u zemljama istočne i jugoistočne Europe, većina političkih aktivnosti kanadskih Hrvata bila je usmjerena prema radu za stvaranje neovisne hrvatske države. U danima raspada bivše Jugoslavije iseljeni Hrvati nastojali su pridobiti američku javnost i političare za uspostavu neovisne Hrvatske. Stoga je početkom devedesetih godina prošlog stoljeća brojno članstvo Društva bivših studenata i prijatelja hrvatskog sveučilišta u SAD-u i Kanadi *Almae Matris Alumni Croatiae (AMAC)* započelo akciju širenja istine o Hrvatskoj i njezinoj borbi za oslobođenje. U Kanadi su na nekoliko fakulteta djelovali hrvatski studentski klubovi koji su bili dosta aktivni u akademskim krugovima. Većina nije izravno djelovala politički, ali su se već po samom nazivu opredijelili za samostalnu Hrvatsku i protiv svake Jugoslavije.

Prvi veliki međunarodni skup hrvatske mladeži koji je imao politički karakter održan je u Torontu 1987. godine gdje je dogovorena međusobna suradnja u pomoći Hrvatskoj. Velika skupina hrvatske mladeži također je 1990. godine otputovala u Hrvatsku s ciljem pružanja logističke potpore hrvatskim nacionalnim strankama. Nakon izbora, aktivnosti su bile usmjerene prema političkom djelovanju u Kanadi raznim lobiranjem i prosvjedovanjem od Ottawe do Washingtona. U to doba najaktivnija skupina bila je *Canadian Croatian Information Centre* koja je djelovala na području Toronta uz potporu Hrvatskoga nacionalnog fonda i uglednih hrvatskih poslovnih ljudi. Kasnije se formirala mladež HDZ-a koja je djelovala u 28 ogranaaka po cijeloj Kanadi.

⁸ Ivan Čizmić: *Hrvatsko narodno vijeće*, Hrvatski iseljenički zbornik 2005., HMI, str. 145.

Nastojeći odobrovoljiti predsjednika SAD-a Georgea Busha, Hrvati su poslali iz svih dijelova Kanade više od 60.000 pisama zahtijevajući neovisnost Hrvatske. U jeku agresije na Hrvatsku župnici hrvatskih župa južnog Ontarija organizirali su molitvene večeri svaki dan u drugome gradu, a ti događaji bili su zapaženi u kanadskoj javnosti. Posebno je bio dojmljiv pohod na Ottawu, gdje je desetak tisuća ljudi na temperaturi od minus 30 stupnjeva Celzijevih prosvjedovalo ispred kanadskog parlamenta iskazavši hrvatsku volju i odlučnost u stvaranju neovisnosti. Osim toga, ne treba zaboraviti brojne mlade ljude iz SAD-a i Kanade koji su se uključili u hrvatske vojne formacije i proveli više godina po raznim bojištima.

Mjesec dana prije međunarodnog priznavanja Republike Hrvatske, u kanadskom parlamentu vodila se višesatna javna rasprava o pitanju treba li Kanada službeno priznati Republiku Hrvatsku ili ne. Rasprava je bila potaknuta lobiranjem većine hrvatskih političkih, sportskih, kulturnih i vjerskih udruga, a završila je zajedničkom odlukom svih parlamentarnih stranaka da Kanada mora službeno priznati Republiku Hrvatsku. Tako je dugogodišnji rad Hrvata u SAD-u i Kanadi na uspostavi neovisne hrvatske države konačno okrunjen uspjehom. Kanada je priznala Republiku Hrvatsku 15. siječnja 1992. godine, a diplomatski odnosi uspostavljeni su tek 14. travnja 1993. godine.

Poslije priznanja Republike Hrvatske, glavni cilj lobiranja postao je ulazak Hrvatske u Ujedinjene narode te informiranje svjetske javnosti o događajima za vrijeme Domovinskoga rata.

Humanitarno djelovanje iseljene Hrvatske od vitalnog značaja u SAD-u i Kanadi

Tragična ratna zbivanja u Hrvatskoj i kasnije u Bosni i Hercegovini postavila su pred hrvatske iseljenike u SAD-u i Kanadi vrlo ozbiljan zadatak. Oni su, naime, bili svjesni da bez njihove pomoći narod u domovini teško može izboriti pobjedu.

U SAD-u i Kanadi djelovali su od početka oružanih sukoba u Hrvatskoj humanitarni fondovi, pa je tako 1991. počeo s radom *Odbor za karitativnu pomoć domovini Hrvatskoj* koji je uspješno surađivao s fondom *Hrvatske bratske zajednice*. U Hrvatskoj je, pak, istodobno osnovan *Fond pomoći Hrvata iz dijaspe*, koji je radio s hrvatskim Caritasom. *Odbor za karitativnu pomoć domovini Hrvatskoj* u svojem je proglasu 17. svibnja 1991. godine naveo sljedeće: „U suradnji s hrvatskom demokratskom Vladom i Caritasom u našem lijepom Zagrebu u toku je uspostavljanje stalnog odnosa između iseljeničkih podružnica i hrvatskog Crvenog križa, koji bi vodio cjelokupnu brigu o primanju i raspodjeli živežnih i drugih pošiljki hrvatskom narodu u domovini.”⁹ Mediji u Hrvatskoj redovito su javnost izvještavali o radu i aktivnostima humanitarnih organizacija u hrvatskom iseljeništvu pa tako *Vjesnik* u izdanju od 22. kolovoza 1991. godine donosi sljedeću vijest: „U organizaciji Koordinacijskog odbora HDZ-a SAD-a i Kanade, u Zagreb je u srijedu prispjelo 44 tone

⁹ Čizmić, Sopta, Šakić: *Iseljena Hrvatska*, Tehnička knjiga – Golden Marketing, Zagreb, 2005., str. 441.

hrane, odjeće i sanitetskog materijala namijenjenih ugroženim Hrvatima iz kriznih područja.” Na humanitarni rad osvrnuo se i *Večernji list*: „Najveću smo pažnju posvetili prikupljanju pomoći na području Sjeverne Amerike, odnosno u SAD-u i Kanadi. Organizacije tamošnjih Hrvata, kao i Caritas, prikupile su i u domovinu poslale stotine tona hrane, lijekova, sanitetskih vozila, vojne opreme, ponajprije kaciga i uniformi (...).”¹⁰ U Las Vegasu, Nevada, delegati HBZ-a predstavili su na 18. konvenciji 1991. godine rezoluciju kojom su osudili oružanu agresiju na Republiku Hrvatsku te su utemeljili *Hrvatski humanitarni fond* u koji je Zajednica odmah doznala 55.000 američkih dolara. *Hrvatski humanitarni fond* postao je trajna akcija HBZ-a za pomoć domovini u kojoj je do 20. travnja 1994. godine prikupljeno 900.000 američkih dolara. Istodobno s akcijom prikupljanja financijskih sredstava, Zajednica je skupljala hranu, lijekove, medicinsku opremu, odjeću i druge potrepštine te je u Hrvatsku poslala više od 400 kontejnera vrijednih ukupno 40 milijuna američkih dolara. Pružanju pomoći pridružio se i *AmeriCares*, najveća američka humanitarna organizacija, koji je do jeseni 1992. godine organizirao 18 letova u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu s pošiljkama vrijednim ukupno 25 milijuna američkih dolara. Američki Hrvati pritom su platili sve troškove zrakoplovnog prijevoza. U ožujku 1994. godine Republika Hrvatska otvorila je veleposlanstvo u Washingtonu, za čije uređenje i obnovu su američki Hrvati osigurali dva milijuna američkih dolara.

Ovdje treba spomenuti i jedan vrlo zanimljiv projekt pod nazivom „Task Force” koji je inicirala mladež Hrvatske demokratske zajednice Kanade uz potporu Hrvatske matice iseljenika 1992. godine. U sklopu „Task Forcea” trideset sedmero mladih ljudi otišlo je na dobrovoljni rad u Voćin gdje su proveli mjesec dana čisteći ruševine – posljedice rata. „Task Force” traje i danas u organizaciji Hrvatske matice iseljenika te se svake godine bira nova lokacija gdje dragovoljci iz iseljeništa provedu po mjesec dana radeći i učeći hrvatski jezik. Projekt je imao izniman uspjeh to više što su mladi kanadski Hrvati koji su sudjelovali u njemu preuzeli važnu ulogu u vjerskim, kulturnim, sportskim i političkim organizacijama u Kanadi i Hrvatskoj.

Utemeljitelj hrvatske države i prvi predsjednik RH dr. sc. Frano Tuđman

¹⁰ Čizmić, Sopta, Šakić: *Iseljena Hrvatska*, Tehnička knjiga – Golden Marketing, Zagreb, 2005., str. 441.

Financijski i humanitarni doprinos američkih i kanadskih Hrvata domovini tijekom Domovinskoga rata uistinu je golem – deseci tisuća pojedinaca i organizacija diljem sjevernoameričkoga kontinenta dali su milijune američkih dolara u izravnim novčanim i materijalnim donacijama.

Iako su razlozi doseljavanja Hrvata na sjevernoamerički kontinent bili različiti, od gospodarskih i socijalnih do političkih, Hrvati u SAD-u i Kanadi oduvijek su bili svjesni svojih korijena te su se uključivali u razne udruge, društva i klubove u kojima su njegovali i izražavali svoj identitet. Ljubav prema domovini i vlastitome vjerskom, kulturnom i etničkom nasljeđu očituje se u svakoj hrvatskoj obitelji na američkome tlu – neovisno o tome koliko su očuvali hrvatski jezik ili ostvarivali kontakte sa zavičajem svojih predaka. Zbog toga smatram da se možemo složiti kako je nasljeđe sjevernoameričkih Hrvata nezaobilazan segment ukupne hrvatske političke i kulturne povijesti.

Literatura

- Antić, Lj. (2002.). *Hrvati i Amerika. II. dopunjeno izdanje*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Hrvatska matica iseljenika.
- Budućnost iseljene Hrvatske*. Zbornik radova. Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar”, Zagreb, 1998.
- Čizmić, I. (1982.). *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: Doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*. Zagreb: Globus.
- Čizmić, I., Hranilović, N. (1990.). *Povijest hrvatske naseobine u Clevelandu, Ohio (1880-1930)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Čizmić, I., Sopta M., Šakić, V. (2005.). *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing -Tehnička knjiga.
- Čuvalo, A. (1991.). *Croatia and the Croats*. Toronto: Northern Tribune Publishing.
- Holjevac, V. (1967.). *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hrvatski iseljenički zbornik: 1993. – 2023*. Hrvatska matica iseljenika. Zagreb
- Hrvatski kalendar: 1998. – 2005*. Croatian Franciscan Press. Chicago, 1998.
- Hrvatsko-kanadski poslovni imenik: 1996*. Croatia International. Mississauga, 1996.
- Istaknuti hrvatski znanstvenici u Americi: II. dio*. Hrvatsko-američko društvo. Zagreb, 1999.
- Kadić, A. (1993.). *Iseljena Hrvatska. II. dopunjeno izdanje*. Omiš – Split: Matica hrvatska.
- Mijatović, A. (1999.). *Deset godina Hrvatske demokratske zajednice. Spomen knjiga*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, str. 223-232.
- Prpić, J. (1997.). *Hrvati u Americi: njihova povijest i doprinos Americi i Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.
- Stanković, V. (1980.). *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

SUMMARY

CREATION OF THE CROATIAN STATE AND THE ROLE OF THE NORTH AMERICAN CROATS

In this article, the author tries to present the political activities of Croats in the USA and Canada, with special emphasis on their enormous contribution to the struggle for the establishment of an independent Republic of Croatia. In this sense, North American Croats, as the most numerous Croatian emigrant community, provided, along with the necessary humanitarian and financial aid, an exceptional lobbying support in the process of international affirmation of the young Croatian state. It should be borne in mind that such support has not ceased even today, when Croatia, as a democratically stable and modern European country – a member of the European Union – is making rapid progress in all respects. The annex is an integral part of the author's extensive consultancy work at the Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign and European Affairs.

The oldest and largest expatriate organisation in North America, based in Pittsburgh, the Croatian Fraternal Union, has given unreserved and full support to the Croatian homeland over the past three and a half decades. In order to unite the efforts of expatriates to promote Croatian interests in the USA, the National Federation of Croatian Americans (NFCA) was founded in Chicago in 1993, supported by no less than 25 expatriate organisations. The Croatian American Association (CAA) had a similar mission.

The Croatian community of Canada, all its associations and individuals and parish communities made an invaluable contribution to the defence of Croatia during the Homeland War and to the post-war reconstruction of the democratic Republic of Croatia. The most important activity is the Canadian Croatian National Fund in Toronto, which is run by prominent Croatian intellectuals and businessmen. To all of them – to the associations and individuals, as well as to the Croatian Catholic missions and parishes in the USA and Canada – the Croatian nation expresses its sincere gratitude, with the wish to continue to build better bridges of cooperation between the three countries of the USA, Canada and the Republic of Croatia.

RESUMEN

LA CREACIÓN DE CROACIA Y EL PAPEL DE LOS CROATAS EN AMÉRICA DEL NORTE

En este artículo, la autora intenta mostrar la actividad política de los croatas en los Estados Unidos y Canadá, con especial énfasis en su enorme contribución a la lucha por el establecimiento de la República de Croacia independiente. En este sentido, los croatas de América del Norte, como la comunidad croata más numerosa en el exilio, proporcionaron, junto con la ayuda humanitaria y financiera necesaria, un apoyo lobista excepcional durante el proceso de afirmación internacional del joven Estado croata. Es importante señalar que este tipo de apoyo no ha cesado ni hoy en día, cuando Croacia, como un Estado democrático, estable y moderno europeo, cual también es miembro de la Unión Europea, avanza rápidamente en todos los aspectos. Este artículo forma parte del trabajo extenso de asesoría de la autora en la Academia Diplomática del Ministerio de Asuntos Exteriores y europeos.

La organización más antigua y grande de la diáspora croata en América del Norte, con sede en Pittsburgh, la Hermandad Croata (Hrvatska Bratska Zajednica), brindó un apoyo incondicional a la patria, Croacia, durante los últimos tres y medio decenios. Para unir los esfuerzos de los inmigrantes en la promoción de los intereses croatas en los Estados Unidos, en 1993 se fundó en Chicago la *Federación Nacional de Croatas Americanos* (NFCA), apoyada por 25 organizaciones de la diáspora. Una misión similar cumplió la *Asociación Croato-Americana* (CAA).

La comunidad croata en Canadá, todas sus asociaciones e individuos, así como las comunidades parroquiales, dieron una contribución invaluable a la defensa de Croacia durante la Guerra de Independencia y la posterior reconstrucción de la República Democrática de Croacia. La labor más destacada fue la del Fondo Nacional Croata de Canadá, en Toronto, encabezado por prominentes intelectuales y empresarios croatas. A todos — asociaciones, individuos, y misiones y parroquias católicas croatas de los Estados Unidos y Canadá— el pueblo croata expresa su sincero agradecimiento, con el deseo de seguir construyendo puentes de cooperación entre los tres países: Estados Unidos, Canadá y la República de Croacia.

JERKO ČUTURA

VRIJEDNA DOKUMENTACIJA O AKTIVNOSTIMA NJEMAČKIH HRVATA DEVEDESETIH

Prilog uglednog iseljenika Jerka Čuture donosi izbor iz dokumentacije organiziranoga rada Hrvata u Saveznoj Republici Njemačkoj u razdoblju rađanja suvremene Republike Hrvatske. Obuhvaća dio hrvatske zajednice koja se nesebično uključila u aktivnosti početkom devedesetih 20. stoljeća na bilateralnoj razini s ciljem da motivira povjesničare da opišu taj dio iseljeničke povijesti. Stoga je ovaj vrijedan memoarski zapis u skiciranome obliku autor poslao uredništvu Hrvatskoga iseljeničkog zbornika, skrećući pozornost potencijalnim publicistima, arhivistima i povjesničarima gdje se nalazi ta dokumentacija u privatnim i službenim arhivima. Zapis ovoga uglednoga gospodarstvenika i hrvatskoga patriota s višedesetljetnom njemačkom adresom Jerka Čuture u svakom našem čitatelju doista pobuđuje iskrenu zahvalnost Hrvatima iz Njemačke, koji su sudjelovali u nizu humanitarnih, kulturnih te gospodarskih aktivnosti...

Ovo je kratak koncept dokumentarne građe, kronološki i sistematično složen iz opsežnoga fundusa tridesetogodišnjega istinskog truda, zalaganja i brige za boljitak odnosa i suradnje obiju prijateljskih država (BRD-a i RH) i to na svim razinama, kako političkim tako i gospodarstvenim, znanstvenim, školskim, turističkim, sportskim, medijalnim i ostalim, priređen u dvjema skriptama. Osnova za ovaj koncept ili nacrt su upravo dokumenti prikupljeni u skriptama, vjerodostojni i provjerljivi fakti/činjenice i rezultat su naše misije ili djelatnosti, a obuhvaćaju razdoblje od početka devedesetih godina 20. stoljeća do danas. Ovi skupljeni i kronološki složeni dokumentirani fakti, bez ikakvih predrasuda, iziskuju vidljivo mjesto u arhivima, raznovrsnim publikacijama te poslovnim granama i žanrovima na bilateralnoj razini. Naravno, i na odgovarajućim područjima kako povijesnim tako znanstvenim, kulturnim, sportskim, trgovačkim, tehničkim, političkim, ekonomskim i ostalim, u službi općeg dobra obiju država i njihovih građana obiju nacija. Ujedno su i svjedočanstvo povijesne istine u borbi protiv zla (vrijeme Domovinskog rata) pa bi uvid u te dokumente na navedenim mjestima/razinama pridonio svjedočenju istine o pothvatima i ciljevima tih aktivneta Hrvata koji žive izvan domovine i zalažu se u ime mira, dobra, napretka te blagostanja i zadovoljstva ljudi obiju zemalja uz iskrenu želju za njihovim inovativnim nastavkom. Osobno sam i danas aktivan na lokalnoj razini, npr. u Kölnu. Zajednički s lokalnim institucijama iskazana

Slika 1. Šezdeset posto dokumentacije na hrvatskome i njemačkome jeziku kronološki i sustavno je složeno u ovim dvjema skriptama.

je obostrana potreba i nužnost razmjene, obostranog razumijevanja te obostranog angažmana i koordinacije pri realizaciji i ostvarenju konkretnih integrativnih projekata. Još uvijek smo fokusirani na probleme i pitanja kako probleme pretvoriti u uspješne projekte i ustrajati u tome. Dijalog, razmjena interesa, iskustava i znanja te formiranje određenih interesnih skupina i sektora, uz današnja digitalna i tehnička dostignuća, daju nam nadu u boljitak i napredak naših početnih namjera na obostranoj/bilateranoj razini. Smatram da naš zajednički rad ne bi trebao ostati u sjeni ili uspomeni. Nastavak istoga ili sličnoga pridonosio bi sigurno općem, zajedničkom i obostranom dobru. Naša misija s jasnim ciljevima bila je uspješna i zapažena te pokazala jasne perspektive suradnje na obje međudržavne strane, služeći boljitku objiju država i njihovih građana. Sve smo, više-manje, sami organizirali, jer su bila takva vremena, a sada kada je Republika Hrvatska slobodna demokratska država i članica Europske unije, valjda se mogu pokrenuti institucionalno vođena i regulirana djelovanja i akcije međusobne suradnje objiju zemalja. Hrvatski državljani s boravkom u Saveznoj Republici Njemačkoj s različitim strukovnim ili znanstvenim kvalifikacijama bili bi sigurno desna ruka i olakšavajuća pomoć u realiziranju obostranih i sličnih pothvata. Samo jedan primjer: razmjena učenika (Schüleraustausch) u nadležnosti je Ministarstva znanosti i školstva objiju zemalja, a još nije regulirana u RH kao što je u ostalim zemljama, npr. SR Njemačkoj, SAD-u (USA), Francuskoj, Engleskoj itd. Uz prezentaciju i medijsku pozornost te reguliranje navedenih institucija, bio bi i taj pothvat vidljiv, aktiviran i reguliran. Dakle, tko, što i

kako nedostaje dok je potencijal tu. Sadašnje generacije, čije su kvalifikacije, komunikacija i umrežavanje na drugim razinama od naših prije tridesetak godina, nemaju motivaciju za potrebe nastavka našeg rada, naravno u drugoj formi, a također i na bilateralnoj razini. Problem je i pronalazak obveza odgovarajućih institucija, ne u SR Njemačkoj, nego u R. Hrvatskoj, kojima bi taj oblik suradnje bila dužnost. Perspektiva, misija i ciljevi su jasni, samo ih treba nastaviti. Mi stari veterani stojimo uz vas, a naša potpora, ako ureba, stoji na raspolaganju zainteresiranim čitateljima.

Djelomičan uvid u dokumentaciju od 1990. do 1993. godine

Dugogodišnji suradnici Jerko Čutura iz Kölna i Nikola Serdar iz Zagreba od početka 90-ih godina sudjelovali su u osmišljavanju i traženju načina vidljivosti hrvatskoga identiteta u Saveznoj Republici Njemačkoj te učvršćivanju povezivanja naše populacije ovdje s Republikom Hrvatskom i njezinim tijelima kako vlasti tako i gospodarstva, školstva, znanosti, sporta i kulture. Ta ideja iziskivala je pronalazak i uspostavu kontakata s njemačkim suradnicima istih područja kao i u Hrvatskoj. Nama dugogodišnjim i iskusnim gospodarstvenicima nije bilo teško pronaći partnere kako Nijemce tako i ugledne hrvatske građane koji već dulje žive u Njemačkoj, npr. novinare, sportaše, znanstvenike, Akademski savez i dr. Ova grupa Nijemaca i Hrvata dala nam je povod za osnivanje interesnih udruga i institucija pod hrvatskim imenom, a one bi trebale dobiti i svoj legitimitet postojanja.

Prvi skup ove grupe Hrvata i njemačkih uzvanika održan je u Hotelu Mondial u Kölnu u prosincu 1990. Na tom skupu izneseni su prijedlozi inicijativnog odbora da se osnuje Hrvatska kuća u Kölnu, koja bi legitimno zastupala interese Hrvata iz Kölna i okolice (NRW = Sjeverna Rajna i Vestfalija). Među 220 nazočnih bila je nekolicina onih s prijedlogom da se udruga zove Hrvatski dom, a ne Hrvatska kuća. Poslije osnivanja Hrvatske kuće osnovana je i Kulturna zajednica, Colonia Croatica, dana 3. 10. 1990., koja preuzima kulturnu promidžbu Hrvatske zajedno s Hrvatskim akademskim savezom Njemačke.

Drugi skup, održan 4. 2. 1991. i uz 165 nazočnih znanstvenika, gospodarstvenika, novinara i predstavnika Hrvatske katoličke misije, održava se isto u Hotelu Mondial u Kölnu. Tu je donesen i usvojen statut i birano predsjedništvo Hrvatske kuće, a u lipnju 1991. slijedi ovjera u Općinskome sudu u Kölnu pod brojem 919 za 1991. godinu te kod javnog bilježnika. Zatim je predsjedništvo Hrvatske kuće izradilo memorandum, koji je služio za legitimne korespondencije kako s hrvatskim, tako i s njemačkim institucijama. Na ovaj način omogućeno je službeno obraćanje državnim institucijama u Njemačkoj kako bismo legitimno mogli održavati javne skupove, informirati njemačku javnost o ratnom stanju u Hrvatskoj te o načinu adekvatne solidarnosti i pomoći Hrvatima koji žive u Njemačkoj i Hrvatskoj. Od četiri stavke projekta Hrvatske kuće, predsjedništvo je donijelo odluku da se momentalno samo jedna stavka uzme u obzir, a to je humanitarna pomoć razorenoj Hrvatskoj.

Da bismo što učinkovitije ostvarili ciljeve humanitarnih akcija, potrebno nam je bilo osnovati Humanitarni hrvatsko-njemački odbor. Ja kao poznavatelj vodećih političkih dužnosnika grada Kölna predložio sam direktoru grada Kölna, gosp. Heinzu Ludgeru Uhlenkükenu, da preuzme koordinaciju humanitarnog odbora kojim će koordinirati akcije koje mi predložimo i akcije koje on predlaže. Tako su uključeni Caritas u Kölnu, Malteser, Katolički odbor Biskupije grada Kölna, Rotes Kreuz (Crveni križ), Odbor za kulturu grada Kölna te Crkveni odbor evangeličke sinode. Zapisi i dokumenti o uspješnome radu ovoga humanitarnog odbora nalaze se u arhivi, koja je sabrana u spomenutim skriptama, a rezultat ove kvalitetne suradnje iznosi 26.000.000 DM. Prva aktivna humanitarna akcija ovog odbora provedena je na zahtjev iz Hrvatske o hitnim i najnužnijim potrebama (prehrambeni proizvodi, obuća, lijekovi, uređaji, tehnički uređaji i dr.). Prvi konvoj pomoći ispred katedrale u Kölnu ispraćen je 1991. u nazočnosti kölnskog biskupa Dieza, gradonačelnika grada Kölna, direktora Caritas dr. Vogta, predsjednika DEHOG-e Manfreda Kocha, članova Hrvatske kuće uz veliku nazočnost Hrvata iz Njemačke. Tog dana osnovana je i Radiopostaja Köln, koja je prenosila izvješće o tom događaju. Nakon završetka te akcije održana je tiskovna konferencija u Hotelu Mondial na kojoj je tiskovnim djelatnicima, novinarima i nazočnima dano obrazloženje i razjašnjenje ciljeva i nužnosti takvih konvoja zbog ratnih razaranja u R. Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Na toj tiskovnoj konferenciji od posebnog su značaja najave dviju akcija. Gosp. Koch, predsjednik DEHOG-e, pita svoga prijatelja i suradnika iz udruge Jerka Čuturu što bi on, kao poznata osoba u Njemačkoj, mogao pokrenuti osobno u korist Hrvatske? Dajem mu prijedlog da im ususret Božiću, koji djeca Hrvatske i BiH ne mogu u miru provesti niti i od koga očekivati darove, pošalje božićne darove. Gosp. Koch odmah prihvaća taj prijedlog i s gosp. Čuturinom pokreće akciju za prikupljanje božićnih paketa, odnosno božićnih poklona djeci Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U tu akciju uključuje se i veliki broj drugih europskih zemalja. Tijekom dviju godina prikupljeno je i poslano više od 3.000.000 božićnih paket-poklona.

Druga naša važna akcija pokrenuta je također na moj prijedlog, a bila je namijenjena djeci u Hrvatskoj koja su postala zbog ratnog vihora siročad, posebice djeca vukovarskih branitelja koja su ostala bez jednog ili oba roditelja, a bila su smještena u raznim izbjegličkim logorima. Pošto je gosp. Koch vlasnik luksuznih hotela, pitao sam ga bi li mogao reći koliki broj djece siročadi i na koliko vremena bi možda mogao primiti i ugostiti, kako bi se barem malo ublažila i na kratko vrijeme zaboravila tragedija. Da bi se to i ostvarilo pitao sam ga može li mi dati i pismenu potvrdu (broj djece, trajanje boravka) za taj pothvat kako bih mogao vezano uz to uspostaviti kontakt s gđom Ankicom Tuđman. Ona je uspostavila kontakt s gosp. generalom Josipom Lucićem, koji je u to vrijeme imao uvid o smještaju te djece. To je bilo vrijeme Uskrsa 1992., a smještaj te djece u Hotelu zur Post Wiehl slijedi u kolovozu 1992. Bila je riječ o 18-ero primljene i ugošćene djece te pratitelja u trajanju od 15 dana. Detalji boravka i putovanja nalaze se u bilješcima i dokumentima priloženim u skripti.

Nakon osnivanja Hrvatskoga gospodarskog foruma u Frankfurtu 16. 5. 1992., dobili smo intenzivnu gospodarstvenu i političku potporu za djelovanje kako u Njemačkoj

tako i u Hrvatskoj. Slijedi organizirano prezentiranje na različitim sajmovima gospodarstva i turizma u Kölnu, Münchenu i Stuttgartu te umrežavanje hrvatskih poslodavaca u Njemačkoj. CPC (Croatia-Product Company) uspostavlja poslovne odnose s njemačkim veletrgovačkim lancima. (*Dokumentacija o tome nalazi se također u skripti, op. ur.). Hrvatski gospodarski forum inicirao je osnivanje CPC Croatia-Product Company. Nakon Hrvatskoga gospodarskog foruma i CPC-a ojačava hrvatski identitet u Njemačkoj što pak omogućuje lakši put za organiziranje obostranih posjeta te intenziviranje razmjena među dvjema prijateljskim zemljama.

Nakon uspostave kontakata, krajem devedesetih godina, s njemačkom stranom te uz ideje Hrvata koji žive u Njemačkoj, bilo je potrebno stupiti u kontakt s najvišim tijelima Hrvatskoga sabora. Prvi kontakt i termin s predsjednikom Hrvatskoga sabora gosp. Žarkom Damjanom održan je 14. 10. 1990. Tom sastanku nazočilo je nas 13 predstavnika (različitih struka) iz njemačke pokrajine Sjeverne Rajne i Vestfalije, koji tamo žive više od 30 godina. Naš interes bio je fokusiran na trenutno stanje u Republici Hrvatskoj i pružanje pomoći.

Dana 2. 9. '91. Savez Hrvata Herceg-Bosne, Akademski savez Hrvata u Njemačkoj, don Mate Vukoja, Jerko Čutura, Hrvatska kuća u Kölnu, umjetnik Branko Čilić sa suprugom i ostali organizirali su veliku izložbu ratnih eksponata koji su razarali Hrvatsku. Primjerice, bio je prikazan prednji dio srušenog Miga 19, onog u Šibeniku, zatim ostaci bombe zvane Krmača, koja je ubila osmero djece u Slavonskome Brodu, kao i drugi ratni eksponati koje su skupili stručnjaci za izlaganje takvih objekata u prijateljskim zemljama i poznatim gradovima, kao npr. u Kölnu. Za izložbeni prostor od 220 četvornih metara ispred katedrale u Kölnu trebalo je dobiti suglasnost Kölnske biskupije, grada Kölna, policije i drugih institucija, kao i za izložbu koju smo toga dana postavili od 9 do 19 sati. Važno je napomenuti da smo s prethodnim neostvarenim projektom odigravanja utakmice dvaju hrvatskih nogometnih klubova dobili od tadašnjih suorganizatora pomoć i podršku u organizaciji ove izložbe, koju je vidjelo najmanje 250.000 tisuća prolaznika. Čak je i radiotelevizijska postaja WDR, koja Hrvatima i Hrvatskoj nije bila naklonjena, dala izvješće o toj izložbi.

Dana 2. 8. 1991. pružena je pomoć u Bonnu, gdje je organiziran doček Bedemu ljubavi, koji je bio na putu za prosvjed u Haagu i na povratku u domovinu prenoćili su u Bonnu. Za njih je bio dogovoren i prijam kod ministra vanjskih poslova SR Njemačke, gosp. Genschera, 3. 8. 1991. Za taj doček bio je zadužen gospodin dr. Tomac sa svojim suradnicima. Tu je obvezu morao otkazati jer je javljeno iz Zagreba da dolazi ministar zdravlja gosp. Hebrang na sastanak s hrvatskim udrugama iz Australije te je gosp. Tomac trebao preuzeti organizaciju toga skupa. Tako je u kratkom postupku cjelokupnu organizaciju i pripremu dočeka Bedema ljubavi preuzela Hrvatska kuća iz Kölna na čelu s voditeljem Jerkom Čuturom. Suorganizatori Jerke Čuture i Hrvatske kuće bili su: dr. Matijević, Branko Marić, Ivica Vlahović, Šime Ivančević, Ivica Barišić te Stjepan Šulek, u to vrijeme izaslanik u Njemačkoj kojeg je imenovao predsjednik RH Franjo Tuđman. U Bedemu ljubavi bilo je 980 osoba te je 2. 8. 1991. bilo potrebno osigurati hranu za večeru i za put, kao i prenoćište za toliki broj ljudi. To osigurava

odbor za doček te zajedno s kriznim štabom grada Kölna organizira 530 prenočišta, grad Bergisch Gladbach pobrinuo se za 300, a 150 prenočišta osigurala je Katolička crkva u Bonnu, kod velečasnog dr. Franje Basića.

Ovaj Njemačko-hrvatski odbor pomagao nam je u daljnjim povezivanjima i umrežavanjima s državnim institucijama, kao npr. s Ministarstvom vanjskih poslova, Ministarstvom obrane i Ministarstvom gospodarstva. Uz pomoć Ministarstva vanjskih poslova Vlade u Bonnu, državni tajnik prof. dr. Lamers, nadležan za Istočnu Europu, zakazao je razgovor 3. 8. 1991. (nazočni: Silvio Foretić, Karl Müller, Ivan Lozo, Jerko Čutura te njemački uzvanici). Prof. dr. Lamers pozdravio nas je i ispričao se da ne može predviđenih dva i pol sata biti s nama te nas zamolio da prihvatimo nazočnost još dvojice interesenata koji žele čuti tko i što se govori u ime Hrvatske. To su bili gosp. dr. Paul Breuer, član Njemačkog parlamenta i osobni savjetnik kancelara Kohla za vojna pitanja, a drugi gosp. Hrvat dr. Miroslav Matijević. Nakon razgovora, jedan od Lamersovih savjetnika donio je skriptu od 13 stranica pisanog materijala s odlukom Njemačkog parlamenta da će do 10. mjeseca 1991., ako ne nađu zajednički dogovor s Engleskom i Francuskom, primijeniti drugi način pronalaska partnera za priznavanje Hrvatske samostalnosti 3. 8. 1991. Rezultat razgovora u Bonnu: dr. Breuer informira kancelara Kohla o ovom razgovoru. Nakon toga dr. Breuer dobiva nalog da organizira posjet R. Hrvatskoj, nakon njezina međunarodnog priznanja koje slijedi 1992. godine. Nakon međunarodnog priznanja Republike Hrvatske uspostavljaju se diplomatski odnosi sa Saveznom Republikom Njemačkom i ta legitimna diplomacija organizira posjet dr. Breuera Republici Hrvatskoj. U njegovoj pratnji su: dr. Miroslav Matijević, Jerko Čutura, Karl Müller, predsjednik Hrvatsko-njemačkog odbora i gosp. Marko Šimat, savjetnik veleposlanika dr. Ilića. Domaćin u R. Hrvatskoj bilo je Ministarstvo obrane, general Praljak, a u ime Hrvatskoga sabora general Ivan Bobetko. Nakon priznanja R. Hrvatske i posjeta Hrvatskoj, Hrvati su svoje najveće potrebe reprezentirali njemačkoj vladi. Među najvažnijima bila je izgradnja Smještajnog logora za prognanike u Gašincima kraj Vinkovaca za čiju izgradnju je trebalo potrošiti 55.000.000 DM, a čije financiranje preuzima njemačka vlada, nakon provjere dokumentacije kod gosp. Granića. Istodobno naziva dr. Kohl (njem. kancelar) dr. Breuera s pitanjem je li provjerena ispravnost dokumentacije koja je predočena dr. Breueru kako bi se odobrenje za financiranje obavilo u njemačkoj vladi. Nakon povratka iz RH počinju pozitivne reakcije njemačkog Ministarstva obrane kao i Ministarstva zdravstva. Dobivamo prvu faksom poslanu obavijest o mjestu vojne opreme, koja nam stoji na raspolaganju i mjestu gdje se može podići uz potrebnu dokumentaciju. Ta vojna oprema nalazila se u najvećem skladištu vojne opreme Varšavskog pakta, u Storkowu pokraj istočnog Berlina. Tu čast imali smo ja i gosp. Benković i preuzeli smo komunikaciju s nadležnima toga skladišta da pripreme vojnu opremu i tehniku koja nam je potrebna te da se dogovorimo o datumu podizanja iste.

U to vrijeme bila nam je potrebna i pomoć njemačkoga Caritasa kako bi nam njemačka željeznica osigurala 12 željezničkih vagona za prijevoz te vojne opreme i tehnike iz Storkowa u Zagreb. U pratnji transporta do istočnog kolodvora u Zagrebu

bili smo ja i gosp. Alen Benković. Dočekali su nas gosp. Mate Granić, u tadašnje vrijeme direktor hrvatskoga Caritasa, gosp. Živković. Gosp. Granić pitao me treba li što prije skloniti te sanduke vojne opreme i tehnike s kolodvora (bila je riječ o 12 željezničkih vagona), kako bismo izbjegli posljedice dojava o nelegalnom naoružavanju R. Hrvatske, jer su međunarodne mjere zabrane naoružavanja bile još na snazi. Odgovorio sam mu kratko da je to naš vidljiv cilj, da se naoružavamo, i da ta isporuka vojne opreme treba ostati nekoliko dana vidljiva i zaštićena na peronu kolodvora.

Početak srpnja 1992. dobivamo isto obavijest faksom od Saveznog ministarstva zdravstva da možemo u istočnom Berlinu podignuti 200 tona supstancije za proizvodnju različitih lijekova. Uz to su nam poslali upute što je potrebno za podizanje tih materijala. Potrebna su četiri člana, od kojih jedan treba biti liječnik za kontrolu ispravnosti te robe, ostala trojica trebaju potpisati preuzimanje te robe, čija je vrijednost 6,8 milijuna DM. Isto tako, trebalo je osigurati devet šlepera za prijevoz od Berlina do Zagreba. Dr. Teofil Luetić, liječnik, obavlja liječničku kontrolu robe, don Mate Vučkoja, Jerko Čutura te umjetnik Branko Čilić potpisuju zaprimanje robe u vrijednosti od 6,8 milijuna DM u ime njemačkoga Caritasa, koji surađuje s Hrvatskom kućom u Kölnu. Moram još napomenuti da je u srpnju 1992. u mojem automobilu u kojem smo se vozili nas četvorica temperatura iznosila 48 stupnjeva. Te iste godine 1992. prešao sam svojim automobilom više od 100.000 km prilikom putovanja iz Njemačke u Hrvatsku i BiH. Ne žalim za tim, jer bilo je korisno.

Krajem 1992. razgovarao sam s mojim dugogodišnjim kolegom i suradnikom u DEHOGA-i Johannom Keppom, koji je 80-ih godina biran za predsjednika svjetske organizacije, Udruženja hotelijera, restorana i kafeterija – HORECA, sa sjedištem u Zürichu. Veliki je poznavatelj hrvatske povijesti, posebno grada Dubrovnika. U našem razgovoru izrazio je želju da službeno posjeti Hrvatsku, a posebno grad Dubrovnik. Želju gosp. Keppa prenio sam gosp. Iliću, koji je sa svojim savjetnikom Markom Šimatom zamolio Ministarstvo turizma R. Hrvatske da službeno pošalju poziv gosp. Keppu da posjeti Hrvatsku. Zatim je poziv uručen gosp. Keppu 1993. godine. On je složio svoj tim za posjet Hrvatskoj u kojem su bili Jerko Čutura i savjetnik za gospodarstvo dr. Ilića, gosp. Marko Šimat. Sredinom 1993. slijedeće s Keppovim timom u Zagreb, gdje nas dočekuju predstavnici Ministarstva turizma R. Hrvatske i Turističke zajednice, kao i predsjednik Hrvatske gospodarske komore, gosp. Mladen Vedriš. Nakon dvosatnoga razgovora u Zagrebu, utvrđen je termin za zrakoplovni prijevoz cijelog tima u Dubrovnik, gdje je gosp. Kepp želio i završiti svoj posjet R. Hrvatskoj. Pošlo mi je za rukom uvjeriti gosp. Keppa da posjeti Hotel Esplanade u Zagrebu, gdje se otvara prvi restoran „Croatica” te je gosp. Kepp zajedno sa mnom bio kum otvaranja prvog restorana u svijetu s imenom „Croatica”. Na tom svečanom otvaranju bili su nazočni hrvatski političari, gospodarstvenici i druge osobe iz hrvatske javnosti. Gosp. Kepp objasnio je nazočnima važnost svjetske organizacije HORECA, čiji je on predsjedavajući, sa sjedištem u Zürichu. Njegov prvi prijedlog bio je da se ukloni članstvo Jugoslavije, koja je još bila članica HORECA-e i da se umjesto nje primi Hrvatska s hrvatskom zastavom u Zürichu. Objasnio sam

mu da hrvatsko članstvo u HORECA-i ne mora biti umjesto jugoslavenskog, jer je Hrvatska već međunarodno priznata i time može biti pravna članica HORECA-e. On to prihvaća. Moj prijedlog da Hrvatsku oslobodi od plaćanja trogodišnje članarine u iznosu od oko 30.000 DM gosp. Kepp također prihvaća.

Hrvatski gospodarski forum i prije njegova službenog osnivanja (1992.) bio je idejni začetak svih ideja koje smo mi Hrvati u SR Njemačkoj osmišljavali kako bismo pomogli narodu Hrvatske i narodu BiH. Istodobno jača suradnja s institucijama R. Hrvatske, kao primjerice s Hrvatskom gospodarskom komorom, Zagrebačkim velesajmom, Hrvatskom željeznicom te drugim institucijama R. Hrvatske. Tako je 1992. organiziran Hrvatski tjedan u njemačkoj pokrajini Bavarskoj (Bayern), na kojem su bili glavni organizatori hrvatski konzul za gospodarstvo u Münchenu gosp. Slavko Begić i predsjednik Hrvatskoga gospodarskog foruma gosp. Nikola Serdar sa svojim suradnicima, zatim gosp. Anto Brekalo, gosp. Ognjen Selimović i gosp. Ivan Modrić. Forum sve više dobiva opravdanje da se službeno registrira upravo u Münchenu zbog nekoliko razloga od kojih je prvo blizina R. Hrvatske i Münchena, tj. poslovnih partnera koje bismo lakše integrirali u poslovnu suradnju s partnerima u R. Hrvatskoj.

Godine 1993. organiziran je prvi Hrvatski gospodarski forum u Opatiji, gdje smo okupili više od 200 sudionika s obje strane te smo u dva dana uspjeli, koliko je bilo moguće, prezentirati ciljeve i povezivanje poslodavaca i proizvođača dvaju prijateljskih naroda, Hrvatske i Njemačke. Na tom prvom forumu bili su također i pojedinci, predstavnici iz Nizozemske, Belgije, Švicarske, kao i veliki broj iz Hrvatske.

Program i ideje Hrvatskoga gospodarskog foruma u to je vrijeme posebice razumio gosp. Mladen Vedriš, predsjednik Hrvatske gospodarske komore, koji je 31. 8. iste godine u Zagrebu pozvao hrvatske proizvođače na Okrugli stol, kojem se odazvalo 180 sudionika, da bi se raspravljalo o mogućnosti plasiranja njihovih proizvoda na njemačko tržište preko hrvatskih hotelijera u Njemačkoj, koji su zapravo glavni osnivači Hrvatskog foruma u Münchenu. Gosp. Nikola Serdar, predsjednik Hr. foruma u Njemačkoj, održava predavanje o forumu i ciljevima foruma, a gosp. Jerko Čutura, potpredsjednik foruma i predsjednik projekta Restaurant Croatica, predstavlja ideje i mogućnosti obostrane suradnje.

Prvi veći javni nastup veleposlanika dr. Ivana Ilića bio je na kongresu hotelijera i ugostitelja NRW-a u toplicama Soesta, gdje sam i ja bio delegat kongresa. Prethodno sam predložio predsjedniku Manfredu Kochu da pozove dr. Ilića na taj kongres, što je on i učinio. Ujedno sam ga zamolio da pošlje otvaranja kongresa da riječ hr. veleposlaniku dr. Iliću, kako bi mogao u svom izlaganju predočiti situaciju u R. Hrvatskoj i u BiH. Njegov govor nailazi na razumijevanje i podršku 420 delegata te 46 gradonačelnika većih gradova NRW-a, kao i drugih uzvanika pokrajinskih ministara te saveznog ministra rada, gosp. Norberta Blüma. Gosp. Blüm počinje svoje izlaganje nakon gosp. Ilića i često se osvrće na njegovo izlaganje o stanju i situaciji u RH i BiH.

Hrvatski hotelijeri i ugostitelji s višedesetljetnom njemačkom adresom

U travnju 1991. osniva se Udruga hrvatskih ugostitelja i hotelijera u Sjevernoj Rajni i Vestfaliji, zatim se osnivaju ogranci te udruge u ostalim njemačkim pokrajinama. Time se ojačava pomoć, lobiranje, promidžba i umrežavanje uz organizaciju javnih nastupa kao što je bio primjerice Hrvatski tjedan u pokrajini Bavarskoj. Zbog toga se pojavljuje potreba za osnivanjem Hrvatskoga gospodarskog foruma 16. 5. 1992. u Frankfurtu. Slijedi sudska registracija u Münchenu u rujnu 1992. Donesen je statut te birano predsjedništvo i nositelji projekta. Presjednik foruma bio je gosp. Nikola Serdar, dopredsjednik Jerko Čutura, član predsjedništva i voditelj za turizam gosp. Lujo Herceg, dr. Ivan Modrić za gospodarstvo te gosp. Selimir Ognjenović. Ovaj forum je svojim radom i sadržajem odigrao značajnu ulogu u suradnji hrvatskih gospodarstvenika, proizvođača prehrambenih proizvoda i pića te sa znanstvenim institucijama.

Iznađeni smo bili kvalitetnim rezultatima, unatoč potrebama koje su iz dana u dan bivale sve veće. Takva situacija iziskivala je potrebu povećanja broja i angažmana suradnika, kako u Hrvatskoj tako i u Njemačkoj. U Njemačkoj smo pronašli nama adekvatne i provjerene institucije, a to su bile hrvatske katoličke misije, kojih je u to vrijeme bilo 82. Hrvatske katoličke misije su od početka naših akcija za potrebe Domovine sudjelovale u njima i vjerovala u njih. Najaktivniji suradnici bili su: fra Josip Bebić, Köln; fra Marinko Vukman, Stuttgart; dr. fra Franjo Basić, Bonn; don. Mate Vukoja, kao i voditelji drugih katoličkih misija u Berlinu, Münchenu itd. Uspjela nam je i uspostava mostova suradnje s Hrvatskim Caritasom, čiji voditelj je bio gosp. Rebić sa svojim zamjenikom Damirom Zorićem. Istodobno je uspostavljena i suradnja s Hrvatskom gospodarskom komorom kao i s Hrvatskom turističkom zajednicom. Da bismo ideje koje smo osmišljavali mogli barem djelomično realizirati, bila nam je potrebna intelektualna i znanstvena pomoć. Tu smo uključili Hrvatski akademski savez u Njemačkoj sa sjedištem u Kölnu. Članovi predsjedništva Hrvatskog akademskog saveza bili su: gosp. Stanko Ramljak, koji je vodio i financirao Hrvatski akademski savez, gosp. Ivica Lovrić, gosp. Stipe Tomašević, gosp. Frano Prcela, gosp. Danijel Glumčić, fra Josip Bebić, gosp. Branko Marić te gosp. Kristijan Tušek. Oni preuzimaju kompletnu korespondenciju i dvojezičnu prezentaciju (na hrvatskom i njemačkom jeziku) projekata koje smo mi osmišljavali, a u to vrijeme bilo ih je jako mnogo. Prva akcija bila je organiziranje nogometne utakmice između dvaju najpoznatijih hrvatskih nogometnih klubova Dinama i Hajduka u Kölnu. Tu je bilo dogovoreno s klubovima i zakazan datum odigravanja te utakmice. Pokrovitelj te utakmice trebao je biti gradonačelnik Kölna, gosp. dr. Bürger, šef osiguranja za sigurnost bio je predsjednik policije grada Kölna. Dogovoreno je s upravom kluba FC Köln njihovo preuzimanje troškova stadiona na kojem se utakmica treba odigrati, kao i 40.000 tiskanih ulaznica, koje oni preuzimaju. Kauciju za sigurnost u visini od 50.000 DM preuzima tvrtka INGRA, gosp. Ante Galić iz Düsseldorfa. Voditelj cijele organizacije bio je Jerko Čutura. Dobili smo nakon svega učinjenog pismenu odbijenicu od Njemačkoga nogometnog saveza iz Frankfurta. Razlog je bio taj što Hrvatski nogometni

savez, kojeg je osnovao gosp. Mladen Vedriš, nije još međunarodno priznat, kao ni Republika Hrvatska. Daju nam objašnjenje da nadležnost za hrvatske nogometne klubove još uvijek nosi Nogometni savez Jugoslavije. Koja slučajnost da je predsjednik Nogometnog saveza Jugoslavije bio gosp. Ante Pavlović, a generalni tajnik gosp. Srebrić, čija suglasnost je bila potrebna. Ovu predviđenu finacijsku korist, na žalost, nismo ostvarili, ali smo dobili veliki broj suradnika u organizaciji drugih projekata (npr. 9. 2. 1991. organizacija izložbe pred katedralom u Kölnu). Za ove navedene projekte i djelatnosti u razdoblju od 1990. do 1993. predočene u ovom uvodu bilo je potrebno uključiti, tj. umrežiti veliki broj institucija, zajednica i pojedinaca, kako Hrvata tako i Nijemaca. Njihov broj kreće se od 650 do 700. Od tog broja je 420 poslodavaca, hrvatskih hotelijera i ugostitelja, samo iz NRW-a. Ovi hotelijeri i ugostitelji ujedno su bili i glavni pokretači i organizatori svih akcija, koje su ostvarene uz njihovu finacijsku i materijalnu potporu/pomoć. Za sve osmišljene projekte ili programe za potrebe hrvatskoga naroda kako u Hrvatskoj tako i u Bosni i Hercegovini te za njihovu realizaciju upravo je kvalitetno umrežavanje pridonijelo uspješnoj i brznoj realizaciji osmišljenih i planiranih projekata.

Zaključna poruka autora

Ovdje u godišnjaku Hrvatske matice iseljenika iznesen je samo kratak prikaz rada Hrvatske kuće u Kölnu, Hrvatsko-njemačkoga humanitarnog odbora, Hrvatskoga gospodarstvenog foruma u Münchenu od 1990. do 1993. godine. Ako želite opširnije informacije o organizaciji i izvedbi ukratko opisanih projekata (bez obzira u koje svrhe: historijskoga arhiviranja, publicističke ili publikacijske namjere ili pak medijske prezentacije), skrećemo vam pozornost na spomenute dvije skripte, koje ujedinjuju ovu vrijednu dokumentarnu građu i to u znatno širem razdoblju od 1991. do 2013. godine.

* Sve informacije možete dobiti kod: Jerka Čuture, tel. 0221-1214929, E-mail: dragic@gmx.net i kod gosp. Nikole Serdara, tel. 00 385-13096707, E-mail: serdar@dalmatino.com, te kod Zdravka Čuture na e-mail zdravko.cutura@hotmail.de.

SUMMARY

VALUABLE DOCUMENTATION ON THE ACTIVITIES OF GERMAN CROATS IN THE 1990S

This article by the prominent emigrant Jerko Čutura presents a selection of documentation on the organised activities of Croats in West Germany during the birth of the modern Republic of Croatia. It includes a part of the Croatian community that selflessly engaged in activities on a bilateral level in the early 1990s in order to motivate historians to describe this part of the emigrant history. The author has therefore sent these precious memoirs in sketch form to the editors of the Croatian Emigrant Almanac, and has alerted potential publicists, archivists and historians to the whereabouts of this documentation in private and official archives. The record of this prominent businessman and Croatian patriot and decades-long resident in Germany, Jerko Čutura, truly evokes a sincere gratitude towards the Croats from Germany who participated in a range of humanitarian, cultural and economic activities...

RESUMEN

VALIOSA DOCUMENTACIÓN SOBRE LAS ACTIVIDADES DE LOS CROATAS ALEMANES EN LOS AÑOS NOVENTA

El reportaje del destacado emigrante Jerko Čutura presenta una selección de documentación sobre el trabajo organizado de los croatas en la República Federal de Alemania durante el período de nacimiento de la moderna República de Croacia. Este material abarca una parte de la comunidad croata que participó desinteresadamente en actividades a principios de los años noventa del siglo XX, a nivel bilateral, con el objetivo de motivar a los historiadores a describir este segmento de la historia de la emigración. Por ello, este valioso registro memorialístico, en forma de borrador, fue enviado por el autor a la redacción del Anuario de la Emigración Croata, señalando a posibles publicistas, archivistas e historiadores la ubicación de esta documentación en archivos privados y oficiales. El relato de Jerko Čutura, reconocido empresario y patriota croata con décadas de residencia en Alemania, despierta en cada lector una sincera gratitud hacia los croatas en Alemania que participaron en numerosas actividades humanitarias, culturales y económicas...

STAN GRANIC

RANI BILTEN ZA HRVATSKE RADNIKE DOSELJENIKE U KANADI – NEUPOSLENI RADNIK

Radikalni šapirografirani radnički bilten *Neuposleni radnik* pojavio se u Vancouveru, Britanska Kolumbija, 4. prosinca 1930. i bio je raspodijeljen po rudarskim, šumskim i građevinskim logorima Britanske Kolumbije i Alberte. U početku ga je uređivao Tomo Čačić (1896. – 1969.), a potom Edo Jardas (1901. – 1980.), a tiskala ga je jugoslavenska sekcija Jedinственoga radničkog saveza (Workers' Unity League) u Vancouveru. Militantna nacionalna sindikalna federacija Jedinственi radnički savez osnovan je na zahtjev Komunističke partije Kanade kako bi podržao ciljeve Komunističke internacionale (Kominterne) za stvaranjem revolucionarnih organizacija izvan tradicionalnih sindikalnih struktura. Jedini poznati primjerak borbenoga *Neuposlenog radnika* sačuvan je na četiri stranice od 20. prosinca 1930. Ovaj primjerak čuva se u Arhivu Ontarija u Torontu, a mikrofilmirani primjerak nalazi se u Knjižnici i arhivu Kanade u Ottawi. Publikacija je nastala po uzoru na *The Unemployed Worker* (Vancouver). Verzije biltena *The Unemployed Worker* tiskane su u mnogim gradovima i mjestima diljem Kanade kako bi se mobilizirao radnički otpor golemoj nezaposlenosti i općoj bijedi za vrijeme Velike svjetske gospodarske krize.

Mali broj hrvatskih useljenika samaca koji su počeli pristizati u Kanadu tijekom posljednjeg desetljeća devetnaestog stoljeća i ranih godina dvadesetog stoljeća nije činio dovoljno veliku ni dovoljno stabilnu skupinu koja bi mogla održavati vlastiti tisak na hrvatskome jeziku. Prve novine na hrvatskom jeziku u Kanadi konačno je 18. ožujka 1929. pokrenuo Petar Stanković (1895. – 1978.) u Winnipegu, provincija Manitoba. Taj se tjednik zvao *Kanadski glas*, a 9. veljače 1933. preimenovan je u *Hrvatski glas*. Prije pojave ovih novina, rudarski, šumarski, željeznički, građevinski i poljoprivredni radnici, te ribari, i pokoji mali poduzetnici, koji su često živjeli u izoliranim dijelovima goleme zemlje, oslanjali su se na američki tisak na hrvatskome jeziku. Te američke novine donosile su vijesti iz stare domovine i pomagale su useljenicima u Kanadi da ostanu donekle povezani sa svojim zemljacima južno od granice.¹

¹ „Migrant Work and the Beginnings of Settlement, 1900–20” (poglavlje 3), u Anthony W. Rasporich, *For a Better Life (Za bolji život): A History of the Croats in Canada* (Toronto: McClelland and Stewart i Multiculturalism Directorate, 1982), str. 52-74.

Prodor hrvatskoga tiska iz SAD-a u Kanadu

Tijekom kasnoga devetnaestog stoljeća novine *Napredak* (Allegheny), *Chicago-sloboda* i njujorški *Narodni list* dopirale su do hrvatskih useljeničkih pretplatnika u Nanaimou i Trailu, oba naselja smještena u provinciji Britanskoj Kolumbiji.² U prvom desetljeću dvadesetog stoljeća novine kao što su *Hrvatska zastava* (Chicago), *Hrvatski svijet* (New York) i novopokrenuti *Zajedničar* (Pittsburgh) pronašle su pretplatnike u Kanadi. Godine 1908. putujući dopisnik i predstavnik *Hrvatske zastave* Ivan Senica (1887. – 1976.) otputovao je u Ladysmith u Britanskoj Kolumbiji kako bi posjetio hrvatske doseljene rudare koji su uglavnom bili sa Žumberka. Dok je bio ondje, Senica je uspješno pretplatio petnaest hrvatskih i dva slovenska useljenika na te novine.³

Od 1913. do 1914. godine počeo je rasti broj hrvatskih useljenika koji su živjeli u raznim dijelovima Kanade i pretplaćivali se na američke novine poput pittsburškoga *Hrvatskog glasnika*. Čikaški socijalistički tjednik *Radnička straža* također je stigao u Kanadu ubrzo nakon što je pokrenut 1907. Čak je i kanadski tisak u Britanskoj Kolumbiji obavještavao čitatelje o američkim novinama koje su izdavali Hrvati poput *Narodnog lista* i *Radničke straže* koje su stizale u Kanadu početkom 1900-ih.⁴ Do 1914. godine *Radnička straža* imala je redovite čitatelje u Kanadi, što se vidi iz objavljenih popisa pretplatnika i popisa onih koji su donacijama podržavali njezinu tiskaru. Tijekom Prvoga svjetskog rata i tijekom 1920-ih u Kanadu su stizale dodatne novine na hrvatskome jeziku sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama. To uključuje novine kao što su *Rodoljub* iz Pittsburgha, *Radnička obrana* (Duluth Minnesota), *Domovina* (New York), *Hrvatski list* (New York), čikaško *Znanje*, *Radnička borba* iz Clevelanda, *Hrvatski list and Danica Hrvatska* (New York), *Svijet* (New York), *Hrvatski glasnik* iz Chicaga i *Novi svijet* (Chicago).

Tijekom 1920-ih Marko P. Hećimović bio je među kanadskim pretplatnicima čikaškog *Radnika*, kasnijeg nasljednika *Radničke straže* koja je prestala izlaziti 1917., i ponovno se povremeno nastavlja pojavljivati i to pod raznim nazivima kao što

² Podatke o hrvatskim novinama tiskanim u Sjedinjenim Američkim Državama koje su prodrle u Kanadu prikupljali smo iz sačuvanih novina. Te su američke novine objavile izvješća i pisma poslana iz Kanade. Pojedinačna imena i mjesta boravka pretplatnika iz Kanade također su pronađeni na popisima pretplatnika i darovatelja tiskarama. Također su pogledane uspomena doseljenika, kao i zbirke koje se čuvaju u Knjižnicu i arhiv Kanade u Ottawi (Library and Archives Canada, u daljnjem tekstu LAC), Hrvatskom etničkom institutu (Chicago), Institutu za migracije i narodnosti (Zagreb) i drugim institucijama.

³ Ivan Senica, „Hrvatska kolonija u Ladysmith, B.C., Canada”, *Hrvatska zastava* (Chicago), 3. srpnja 1908.; Stan Granic, „Lutajući kolporter i doseljenički novinski izvjestitelj Ivan Senica”, u *Hrvatski iseljenički zbornik 2022.*, ur. Vesna Kukavica (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2021), str. 220-221.

⁴ „The Observatory”, *The Phoenix Pioneer* (Phoenix, BC), 14. siječnja 1905.; „Foreign Newspapers”, *The Western Clarion* (Vancouver), 11. travnja 1908.; Alex Susnar, „Some Socialist Papers (In ‘Foreign’ Languages)”, *The Western Clarion*, 21. svibnja 1910.; Alex Susnar, „Some Socialist Papers”, *The District Ledger* (Fernie, BC), 28. svibnja 1910.

Slika 1: Tomo Čačić (1896. – 1969.), ključna osoba u pokretanju biltena *Neuposleni radnik* (Vancouver) i lista *Borba* (Toronto). (Izvor: S nadgrobne ploče Tome Čačića u Osijeku; fotografiju iz 2016. ustupio Frank Jankač)

su *Slobodna misao* (nekoliko brojeva), zatim *Nova misao* (jedan broj) i konačno *Znanje* od 1918. do 1922. godine. Hećimović je došao u Kanadu 1925. i bio je rudar i aktivist među radnicima u Anyoxu, Britanska Kolumbija. Hećimović je u svojim sjećanjima objasnio da su rudari u Anyoxu imali čitaonicu koja je primala američke listove na hrvatskome jeziku *Radnik, Svijet te Hrvatski list and Danicu Hrvatsku*. Ivan Krznarić, koji se također uselio u Kanadu 1925. godine, isprva je bio zaposlen kao rudar u Alexu, provincija Alberta. Zatim se početkom 1926. preselio u Schumacher, Ontario, kako bi radio u rudniku zlata. Krznarić je zapisao da su u tom ranom razdoblju hrvatski doseljenici u Schumacheru iz Sjedinjenih Američkih Država dobivali novine *Zajedničar, Hrvatski list and Danicu Hrvatsku i Svijet*.⁵

Tijekom 1920-ih hrvatski useljenici u Kanadi koji su bili pristaše radničke klase, članovi sindikata, socijalisti ili simpatizeri ili članovi Komunističke partije Kanade (KPK) podržavali su i bili pretplaćeni na novine poput čikaškog *Radnika*. Međutim, u kolovozu 1929. kanadska vlada zabranila je ulazak ovih novina u Kanadu.⁶ Kao odgovor, Jugoslavenski biro Komunističke partije Sjedinjenih Američkih Država izdavao je novine u Chicagu posebno namijenjene Kanadi. To je uključivalo i *Borbu*, čiji je prvi broj izašao 15. siječnja 1930.,⁷ a kojoj je zabranjen dolazak u Kanadu u travnju 1930.⁸ Zatim je uslijedilo izdavanje *Iskre* (Chicago) koja je zabranjena u Ka-

⁵ Stan Granic, prev. i ur., „Establishing the South Slavic Radical Labour Press in Canada: The 1931 Reminiscences of Anyox Miner Marko P. Hećimović”, *Labour / Le Travail*, 77 (2016), 207; Ivan Krznarić, „Hrvatski iseljenici u Kanadi i hrvatska narodna borba”, u *Spomenica na dvadeset godina Hrvatskih seljačkih organizacija u Kanadi*, ur. Stjepan Gaži (Winnipeg: Glavni odbor Hrvatskih seljačkih organizacija u Kanadi, 1952), str. 44.

⁶ Graeme S. Mount, *Canada's Enemies: Spies and Spying in the Peaceable Kingdom* (Toronto: Dundurn Press, 1993), p. 49; „Newspaper Radnik Banned”, *The Gazette* (Montréal, QC), 6. kolovoza 1929.; „Chicago Publication is Barred by Ottawa”, *The Windsor Star* (Windsor, ON), 6. kolovoza 1929.

⁷ Prvi broj čikaške *Borbe*, od kojih su četiri stranice sačuvane, dio je zbirke serijskih publikacija LAC. Nekoliko članaka u ovom broju govorilo je o stanju nezaposlenih u Kanadi i borbama radničke klase. Iz naslovnice „Naša riječ” jasno se vidi da su novine namijenjene Kanadi.

⁸ „Zabranjen ulaz 'Borbi' u Kanadu”, *Kanadski glas* (Winnipeg, MB), 28. travnja 1930.

nadi krajem 1930.⁹ Moguće treće novine iz Chicaga koje su doživjele istu sudbinu nosile su naziv *Naprijed*.¹⁰

Pripreme za vlastite radničke novine na hrvatskome jeziku

Kao odgovor na zabranu navedenih novina, kao i na ponovno fokusiranje KPK na slavenske doseljenike koji su bili među „najeksploatiranijim” radnicima u zemlji, pokrenute su pripreme za domaće kanadske novine koje će služiti hrvatskim i južnoslavenskim useljenicima u Kanadi.¹¹ To je konačno uspjelo pokretanjem torontskih novina *Borba* 2. studenoga 1931. Razdoblja između zabrane čikaških novina (*Borba*, *Iskra* i mogućeg *Naprijed*) 1930. i pokretanja torontske *Borbe* u studenom 1931. pojavio se skromni bilten tiskan u Vancouveru, Britanska Kolumbija. Ovaj bilten namijenjen hrvatskim i južnoslavenskim useljenicima u Kanadi zvao se *Neuposleni radnik*. Pojavio se u prosincu 1930. i vjerojatno je prvi radnički periodičnik na hrvatskome jeziku, posvećen hrvatskim i južnoslavenskim doseljeničkim radnicima u Kanadi.

Jedan od ključnih pojedinaca koji je pomogao u ranoj organizaciji i potpori domaćim radničkim novinama koje su služile hrvatskim i južnoslavenskim radnicima u Kanadi bio je Tomo Čačić (1896. – 1969.). Čačić, koji se nikada nije libio pokazati ponos na svoje hrvatsko podrijetlo, a istovremeno je bio i internacionalist u svojim radničkim stavovima i internacionalnoj komunističkoj politici – istaknuo se kao radnički organizator i član KPK.¹² Uselio se u Sjedinjene Američke Države 1913. u dobi od sedamnaest godina i radio je u šumarstvu, rudarstvu i talionici u Montani, Utahu i

⁹ Od listopada 1930. do siječnja 1931. razmjenjivala se korespondencija između južnoslavenskih drugova u Kanadi i Agitprop odjela Komunističke partije SAD-a koji su bezuspješno nastojali prenijeti izdavanje *Iskre* iz Chicaga u Kanadu. LAC, fond Communist Party of Canada (dalje u tekstu CPC), Arhiv Ontarija, fond Ministarstva državnog odvjetništva, (dalje u tekstu AO), RG 4, sv. 4, MG 28 IV4 (R3137-0-5-E), mikrofilm M-7381, str. 4 A 2808, 4 A 2827, 4 A 2830. Za dodatne detalje vidi Granic, „Establishing”, str. 208-209 (fusnote 7-10).

¹⁰ *Naprijed* je spomenut kao zabranjen u nepotpisanom *20 godina: kratki pregled historije naprednog pokreta jugoslavenskih iseljenika u Kanadi* (Toronto: Izvršni odbor Vijeća kanadskih južnih Slavena, 1950), str. 9.

¹¹ „Resolution on Language Mass Organization”, u *Resolutions of Enlarged Plenum of Communist Party of Canada* (veljača 1931.), nalazi se u LAC-u, fond CPC-a, AO, sv. 4, MG 28 IV4 (R3137-0-5-E), mikrofilm M-7381.

¹² Dennis G. Molinaro, „A Species of Treason?: Deportation and Nation-Building in the Case of Tomo Čačić, 1931-1934”, *The Canadian Historical Review*, 91: 1 (2010), 65-66; I[van] O[čak], „Čačić, Tomo”, *Hrvatski biografski leksikon*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), III (Č-Đ), str. 4; „1.7 Tomo Cacic: A Difficult Prisoner”, podcast (40 minuta) na stranici „Kanadska kulturna povijest o Španjolskom građanskom ratu” („Canadian Cultural History about the Spanish Civil War”), autor Kevin Levangie, snimili Kevin Levangie i Kaarina Mikalsen, producirala Kaarina Mikalsen, snimljeno 2. srpnja 2018., <https://spanishcivilwar.ca/podcast/1-7-TomoCacic> (pristupljeno 17. svibnja 2023.).

Slika 2: Tijekom Velike svjetske gospodarske krize nezaposleni su se često penjali na teretne vlakove i križali zemlju [= crisscrossed the country] i čak prelazili preko granice SAD-a u potrazi za poslom, poput ovoga neidentificiranog muškarca 1933. godine. (Izvor: Arhiva grada Vancouvera, AM626- CVA 288-008)

Oregonu. Sredinom 1920-ih dijelio je čikaške novine *Radnik* hrvatskim i južnoslavenskim radnicima u logorima za rudarstvo i šumarstvo u Britanskoj Kolumbiji.

Čačić se pridružio Socijalističkoj stranci Amerike 1916. godine i bio je djelatna u Ujedinjenim rudarskim radnicima Amerike (United Mine Workers of America), Industrijskim radnicima svijeta (Industrial Workers of the World) i Jednom velikom sindikatu (One Big Union). Godine 1920. pohađao je političke tečajeve u Sovjetskom Savezu prije povratka u domovinu sljedeće godine. Godine 1924. emigrirao je u Kanadu i isprva je radio kao poljoprivredni radnik. Kasnije je radio u šumarskoj industriji Britanske Kolumbije, organizirao i učlanjivao radnike u sindikate i pridruživao ih KPK-u 1927. U kolovozu 1931. Čačić je bio jedan od predstavnika nezaposlenih koji su putovali u Ottawu kako bi uputili peticiju federalnoj vladi. Boravio je u Ontariju gdje je u ime KPK i pridruženih organizacija preuzeo organizacijsko djelovanje među južnim Slavenima. Dana 12. kolovoza 1931. Čačić je uhićen u Torontu i suđen je u sklopu „osmorice” („The Eight”) dužnosnika Komunističke partije Kanade (dalje KPK) zbog „protuzakonitog udruživanja”, odnosno „buntovničke urote”. Nakon dvogodišnje kazne deportiran je 1934. te je pobjegao u Sovjetski Savez. Borio se na

strani republikanaca u Španjolskome građanskom ratu, a u Drugome svjetskom ratu pridružio se antifašističkim snagama u domovini.¹³

Jedinstveni radnički savez

Pad američke burze 29. listopada 1929. na „crni utorak” te niz događaja što su onodobno uslijedili doveli su do Velike gospodarske krize i „deset izgubljenih godina”. S početkom Velike svjetske gospodarske krize, uslijedila je golema nezaposlenost i masa muškaraca, a ponekad i obitelji su se često penjali na teretne vlakove i križali zemlju [= crisscrossed the country] i čak prelazili preko granice SAD-a u potrazi za poslom. Godine 1933. 1,5 milijuna Kanađana, što je predstavljalo 15 posto stanovništva, borilo se za preživljavanje i primalo je izravnu državnu pomoć.¹⁴ U Britanskoj Kolumbiji, gdje su radnici u rudarstvu, šumarstvu i ribarstvu bili teško pogođeni, broj nezaposlenih je narastao. Mnogi koji su ostali bez posla preplavili su veće urbane centre poput Vancouvera.¹⁵ Nezaposleni u Vancouveru počeli su se organizirati nedugo nakon sloma burze, a prosvjedi tražeći olakšicu i pomoć od vlade događali su se gotovo svakodnevno. Kao što je naglasio povjesničar Anthony W. Rasporich: „Prosvjed i pobuna protiv gospodarstvenih uvjeta tridesetih godina bili su obično radikalni, militantni i nasilni od strane onih na margini društva, onih koji su radili u rudarskim i šumarskim logorima na periferiji”.¹⁶

Među nezaposlenima u Vancouveru bili su Hrvati i drugi južnoslavenski doseljenici koji su osnovali svoj ogranak Jedinstvenoga radničkog saveza. Nacionalna sindikalna federacija Jedinstveni radnički savez (JRS) je osnovan 25. prosinca 1929. na poticaj KPK i na temelju odluke Komunističke internacionale (Kominterne) o stvaranju revolucionarnih organizacija izvan postojećih tradicionalnih sindikalnih struktura. Jedinstveni radnički savez je nastao po uzoru na ranije osnovani Jedinstveni sindikalni savez Sjedinjenih Američkih Država (Trade Union Unity League of the United States) i bio je povezan s Crvenom internacionalom radničkih sindikata, podružnica Komin-

¹³ Anthony Rasporich, „Tomo Čačić: Rebel Without a Country”, *Canadian Ethnic Studies*, 10: 2 (1978), 86-94; Barbara Roberts, *Whence They Came: Deportation from Canada, 1900-1935* (Ottawa: University of Ottawa Press, 1988), str. 128-129, 149-158; „Tomo Čačić”, u Jorgan Dahlie, ur. „The Ethnic Voice: Eyewitness Accounts”, *Canadian Ethnic Studies*, 10: 2 (1978), 103-106; „One of the Eight: Tom Cacic”, *The Unemployed Worker* (Vancouver), 17. prosinca 1932.; Ivan Očak, *Jugoslavenski emigrant iz Amerike u Sovjetskom Savezu (između dva rata)* (Zagreb: Spektar, 1985), str. 26, 31, 62, 100, 102-104, 157, 190, 207, 208; Molinaro, str. 61-85.

¹⁴ Michael Horn, *The Great Depression of the 1930s in Canada*, Historical Booklet, br. 39 (Ottawa: Canadian Historical Association, 1984), str. 10; Barry Broadfoot, *Ten Lost Years 1929-1939: Memories of Canadians Who Survived the Depression* (Markham, ON: PaperJacks, 1973), str. 17-21, 130-142; Hugh Garner, „Love and Laughter in the Hobo Jungle”, *Liberty* (Toronto), 37: 5 (prosinac 1960.), 28, 64-65.

¹⁵ „The Unemployed”, uvodnik, *The Labor Statesman* (Vancouver), 20. prosinca 1929.; M.B., „Besposlica dohvaća cijelu Kanadu”, *Borba* (Chicago), 15. siječnja 1930.; „Relief Action Wanted”, uvodnik, *The Vancouver Sun*, 22. prosinca 1930.

¹⁶ Rasporich, *For a Better Life*, str. 137.

terne.¹⁷ Veličina gospodarskog sloma i težak učinak na životni standard radnika koji je uključivao smanjenje plaća, otpuštanja, zatvaranje tvornica i poduzeća te stvaranje dugih redova radnika koji traže pomoć – doveli su do toga da su se sindikalne federacije suočile s ozbiljnim izazovima u vlastitom djelovanju.

Nemogućnost tradicionalnih sindikata da posreduju u korist sve više nezaposlenih radnika diljem zemlje pružila je priliku za JRS. Jedinstveni radnički savez je „zagovarao militantnu klasnu borbu” i „nastojao mobilizirati radnički otpor golemoj nezaposlenosti i općoj bijedi Velike gospodarske krize”.¹⁸ Vancouverov *The Unemployed Worker* bio je prilično izričit u navođenju ciljeva JRS-a: „Jedinstveni radnički savez organizira nezaposlene drvosječe, rudare i radnike svih zanimanja u sindikat otporan na štrajkolomce pod pravim crvenim vodstvom kojemu klasno svjesni radnici trebaju pripadati. Organizacija nezaposlenih u Vancouveru uvijek je spremna preuzeti borbu potlačenih nezaposlenih radnika protiv izgladnjujućih planova šefova i njihovih političkih alata koji pljačkaju gladne”.¹⁹

Jedinstveni radnički savez vodio je škotski doseljenik Thomas A. McEwen (Ewen) (1891. – 1988.). On je imao poseban uspjeh u upisivanju članova iz redova rudara, drvosječa, tekstilnih radnika, obučara i kožara, radnika u proizvodnji namještaja, ribara, radnika u automobilskoj proizvodnji i nezaposlenih. Iako je JRS upisao članove tradicionalnih sindikata, također se usredotočio na nezaposlene mase, žene i useljeničke zajednice koje tehnički nisu bile dio sindikata. Jedinstveni radnički savez i KPK, čijim se dijelom smatrao, vodili su „kritičnu bitku za srca i umove kanadske radničke klase”.²⁰ Ewen je naglasio mjesnim aktivistima da bi se „trebali pobrinuti za svakodnevne potrebe radnika, hitne osnovne potrepštine, besplatnu hranu, mlijeko za djecu, odjeću za nezaposlene radnike i njihove najmilije”.²¹ Jedinstveni radnički savez također „temeljio se na vjeri u mogućnost alternative kapitalizmu, socijalističkog

¹⁷ Za povijest Jedinstveni radnički savez (dalje JRS) vidi Stephen L. Endicott, *Raising the Workers' Flag: The Workers' Unity League of Canada, 1930–1936* (Toronto: University of Toronto Press, 2012); John Manley, „Canadian Communists, Revolutionary Unionism, and the 'Third Period': The Workers' Unity League, 1929–1935”, *Journal of the Canadian Historical Association*, 5: 1 (1994), 167–194; John Manley, „Communism and the Canadian Working Class during the Great Depression: The Workers' Unity League, 1930–1936”, doktorski rad, Dalhousie University, Halifax, Nova Škotska, 26. srpnja 1984., <https://dalspace.library.dal.ca/xmlui/handle/10222/54859> (pristupljeno 30. lipnja 2023.); Desmond Morton, *Working People*, 5. izd. (Montréal i Kingston: McGill-Queen's University Press, 2007), str. 142–150; „Workers Unity League Days” (poglavlje 4), u Jack Scott, *A Communist Life: Jack Scott and the Canadian Workers Movement, 1927–1985*, ur. Bryan D. Palmer (St. John's, NF: Committee on Canadian Labour History, 1988), str. 20–27.

¹⁸ Endicott, str. x.

¹⁹ „Be Reasonable”, *The Unemployed Worker* (Vancouver), 3: 24 (28. ožujka 1931.).

²⁰ Bill Waiser, *All Hell Can't Stop Us: The On-to-Ottawa Trek and Regina Riot* (Calgary: Fifth House, 2003), str. 18. Vidi također „Životopisa druga T. Ewen”, *Borba* (Toronto), 30. studenoga 1932.; „Zašto moramo poduprijeti martovnu kampanju W.U.L.?” uvodnik, *Borba* (Toronto), 8. ožujka 1933.

²¹ Endicott, str. 70.

Slika 3: Dijeljenje hrane nezaposlenima u Vancouveru u rujnu 1931. Ova će scena postati poznata diljem Kanade tijekom Velike gospodarske krize i „gladnih tridesetih”.
(Izvor: Arhiva grada Vancouvera, AM54-S4-: Re N4.4)

zajedničkog blagostanja kakvo je nastajalo na Istoku pod ‘diktaturom proletarijata’”.²² Tijekom prve polovice 1930-ih, JRS je dosljedno zagovarao štrajkove i suočio se s oštrim otporom i represijom od strane vlasnika poduzeća i države.²³ To je uključivalo policijske napade na štrajkaše i prosvjednike, uhićenja i zatvaranja aktivista JRS-a i deportacije doseljenika. Jedinствeni radnički savez dosegao je otprilike 30.000 do 40.000 članova prije nego što je raspušten 1935. kada je Kominterneta promijenila smjer i pozvala na strategiju ujedinjenoga radničkog fronta u suočavanju s nadolazećom fašističkom prijetnjom.²⁴

Među potencijalnim članovima koje je JRS ciljao za regrutiranje bili su hrvatski radnici doseljenici u Kanadi koji su otprilike 75 posto bili muškarci. Većina tadašnjih hrvatskih useljenika nije živjela u velikim urbanim središtima Kanade. Zemljopisno su ti useljenici bili raspršeni. Živjeli su u manjim gradovima u kojima je prevladavala specijalizirana proizvodnja, u malim sjevernim gradovima stvorenim na prirodnim resursima i u izoliranim šumskim, rudarskim i građevinskim logorima diljem središ-

²² Endicott, str. 65.

²³ Arhiv grada Vancouvera, 75 (C) 2, datoteka 17, Communists – Special Report by Chief Constable, 12. veljače 1930., pismo šefa policije gradonačelniku Vancouvera Malkinu; Lani Russwurm, „Constituting Authority: Policing Workers and the Consolidation of Police Power in Vancouver, 1918–1939”, magistarski rad, Odsjek za povijest, Sveučilište Simon Fraser, Burnaby, Britanska Kolumbija (2007), str. 41-64; Michael Lonardo, „Under a Watchful Eye: A Case Study of Police Surveillance during the 1930s”, *Labour / Le Travail*, 35 (1995), 11-41.

²⁴ Manley, „Communism and the Canadian Working Class”, str. 259.

Slika 4: Naslovna stranica izdanja *The Unemployed Worker* (Vancouver) od 28. ožujka 1931., biltena koji je izdavao Jedinствeni radnički savez Vancouvera. (Izvor: Arhiva grada Vancouvera, VPD-S5199-1)

nje i zapadne Kanade. Posao kojim su se bavili često je bio sezonski, slabo plaćen i uključivao je duge radne dane.²⁵ Kako je istaknuo Rasporich bilo je oko 2.000 do 2.500 samaca hrvatskih useljenika koji su živjeli na marginama društva i bili zaposleni u izoliranim ili perifernim regijama u željezničkom, rudarskom, šumarskom i građevinskom sektoru. Hrvatski i južnoslavenski radnici doseljenici često su činili od deset do dvadeset posto radne snage u tim izoliranim logorima. Tijekom Velike svjetske krize ova kohorta radnika useljenika „lutala je zemljom“ očajnički tražeći posao u svakodnevnoj borbi za goli opstanak.²⁶

Bilten Neuposleni radnik

U sklopu svog obraćanja nezaposlenima, južnoslavenski ogranak SRJ-a u Vancouveru pokrenuo je krajem 1930. šapifografirani tjedni bilten pod nazivom *Neuposleni radnik*. Kako je zabilježio useljenik Joso Orešković, to se dogodilo u vrijeme kada „većina od nas“ nije znala „dobro“ engleski, a „još manje“ je bilo vještih u organiziranju.²⁷ Ovaj bilten često se opisuje kao prvi radnički list koji

²⁵ A. W. Rasporich, „South Slavs on a Northern Margin: The Frontier Experiences of Croatian Migrants during Canada’s Great Depression“, u *Ethnic Canadians: Culture and Education*, ur. Martin L. Kovacs, Canadian Plains Studies, br. 8 (Regina: Canadian Plains Research Centre, University of Regina), str. 401; Ivan Avakumovic, *The Communist Party in Canada: A History* (Toronto: McClelland and Stewart, 1975), str. 121.

²⁶ Rasporich, „South Slavs“, str. 401-402; B[laž] Galeković, „Sjećanje na teške dane“, u *Naš kalendar 1967*, ur. Stjepan Miošić (Toronto: Savez jugoslavenskih Kanadjana i „Jedinstvo“, [1968]), str. 56-57; „Radne prilike i život naš u Kanadi“, *Borba* (Chicago), 15. siječnja 1930.; Thorvald A. Larssen, „Do Foreign-born in Canada Bear the Heavy Burden of the Depression?“ *The Province* (Vancouver), 19 March 1933.

²⁷ Joso Orešković, „Tko nam je oči otvorio“, *Slobodna misao* (Toronto), 26. prosinca 1939.

su pokrenuli hrvatski useljenici u Kanadi.²⁸ U početku ga je uređivao Čačić uz pomoć Eduarda (Eda) Jardasa (1901. – 1980.)²⁹ i drugih. Jedna od Jardasovih obveza bilo je prevođenje članaka na hrvatski za publikaciju. Mučio se s ovim zadatkom zbog svog ograničenog znanja engleskog u to vrijeme. Ubrzo nakon pokretanja, Čačić je otputovao u istočnu Kanadu na organizacijske poslove. Uredništvo je tada preuzeo Jardas. Jardasu je pomagao Pavle Pavlić, koji je potom preuzeo uredničku dužnost nakon što je JRS poslao Jardasa da organizira šumarske radnike.³⁰ Prema Čačićevim riječima, tjedno se pripremalo oko 400 do 500 primjeraka biltena.³¹ Podnaslov primjerka sačuvanog u Arhivu Ontarija, čija je kopija na mikrofilmu dostupna u Knjižnici i arhivama Kanade (Library and Archives Canada – LAC dalje u tekstu), pokazuje da je to bio „Organ Worker [sic] Unity League u Vancouveru [sic]. Jugosloven[ska] sekcija”.³²

Prvi broj *Neuposlenog radnika* izašao je 4. prosinca 1930. To je prema prilično opširnom sjećanju iz 1939. Vancouverčana Jose Oreškovića koji je naveo da je šapirografirana publikacija tiskana „na hrvatskom jeziku”.³³ Iz njegovog priloga vidljivo je da je Orešković u ruci imao prvi broj *Neuposlenog radnika* jer je citirao naslov jednog od članaka i zato što posebno spominje da je „ovo što piše taj prvi broj naše male novine”. Tekst koji Orešković citira je naslovljen: ‘Zašto smo i do kada ćemo biti neuposleni’. A opširan citat iz ovog članka koji je Orešković prepisao odražavao je gorčinu koju su mnogi radnici useljenici dijelili zbog toga što su jedva mogli preživjeti tijekom Velike gospodarske krize:

²⁸ Ivan Linardić, „Kako smo izgradjivali našu štampu”, u *Hrvatski narodni kalendar za 1946.* (Toronto: Savez kanadskih Hrvata i *Novosti*, 1946), str. 164; Ante Laušić, „Hrvatski iseljenički tisak u Kanadi”, u *Hrvatski iseljenički zbornik 1994.*, ur. Boris Maruna (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1994.), str. 206; Zlata Godler, „Croatia to Canada Migration between the Wars”, doktorska disertacija, Odsjek za teoriju pedagogiju, Sveučilište u Torontu (1981.), str. 316.

²⁹ Jardas se doselio u Kanadu 1926. i bio radnik u željezničkom, ribarskom, šumarskom i rudarskom sektoru u Britanskoj Kolumbiji. U KPK je stupio 1929., a od 1932. do 1936. uređivao je *Borbu*. Dobrovoljno se borio na strani republikanaca tijekom Španjolskog građanskog rata. Po završetku Drugoga svjetskog rata Jardas je predvodio povratnički pokret iz Kanade u staru domovinu oko 1 800 pretežno hrvatskih komunista i simpatizera. Postao je gradonačelnik Rijeke, radio je u Ministarstvu vanjskih poslova i bio diplomat te zastupnik u Saveznoj skupštini Jugoslavije. „Mr. Jardas Talks Trade”, *The Financial Post* (Toronto), 5. listopada 1957.; Edo Jardas, „Od Rijeke do Torontoa i nazad”, u *Iseljenički almanah Bosna i Hercegovina 1974.*, ur. Hajrudin Mehmedbašić (Sarajevo: Matica iseljenika Bosne i Hercegovine, [1973]), str. 132-134; F[ilip] H[amersa]k, „Jardas, Edo (Eduard)”, *Hrvatski biografski leksikon*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005), VI (I-Kal), str. 357.

³⁰ P[avle] Pavlić, „Tomo Čačić”, u *Hrvatski radnički kalendar 1938.* (Toronto: Slobodna misao, 1938.), str. 96; Državni arhiv Rijeka, RO22, Edo Jardas, svezak 2, 15. siječnja 1974. pismo Ede Jardasa Marijanu Kružiću. Na drugom (1933.) i trećem (1934.) saboru Radničko-seljačkog prosvjetnog kluba Pavliću je povjerenog više uloga u organizaciji. *20 godina*, str. 34.

³¹ Tomo Čačić, „Razvitak progresivnog iseljeničkog pokreta u Kanadi”, *Jedinstvo* (Toronto), 26. listopada 1956.

³² LAC, MG28-IV4, CPC newspapers and periodicals published in Canada or other countries, RG4, sv. 23 (2310576-230706), mikrofilm M-7399, str. 2310697-2310700.

³³ Orešković, „Tko nam je”.

„Kad smo u starome kraju govorili o Americi, mislili smo da govorimo o zemlji gdje teče med i mlijeko. Jest! Nismo se mi varali; ovo je zemlja gdje teče med i mlijeko, kao isto i ona zemlja odakle smo došli. E, pa kad je to tako onda pitamo sami sebe: Kako to da u zemljama gdje teče med i mlijeko, da mi radnici skapavamo od gladi? Eto kako: Za robove glad, a za gospodare med i mlijeko. Ko su ti robovi? To smo mi radnici ili bolje reći najamni robovi, koji smo prilikom današnjeg kapitalističkog sistema primorani da gladujemo. Dočim se kapital, ili bolje reći višak vrijednosti, koji smo mi rukama, našim mišicama i našom krvlju proizveli – gomila u bezdane džepove klase koja nad nama gospoduje.

Uvjerili smo se, a mislimo da su se uvjerali i oni radnici, koji su bili zavedeni pod kojekakvim skimom – da nam od nikud pomoći nema, nego od onog koji sve proizvaja. A to smo mi sami radnici. A sami ćemo se pomoći samo tako ako se udružimo i organizujemo u naše radničke organizacije, koje će nas voditi k' slobodi i boljoj budućnosti, koja će pokazati i dokazati kapitalističkim parazitima, da smo mi koji radimo, koji stvaramo i da smo mi koji mora da jedemo i živimo.”³⁴

Četiri očuvane stranice *Neuposlenog radnika* (sv. 1, br. 4) od 30. prosinca [1930.] čuvaju se u Arhivu Ontarija (a kopija na mikrofilmu u LAC-u). Iako se godina ne pojavljuje na vrhu naslovne stranice, detalji iz članka na stranicama 1 i 2 koji pokrivaju prosvjede nezaposlenih radnika od 17. do 20. prosinca 1930. ispred Vancouverove gradske vijećnice i Ureda za pomoć podudaraju se s detaljima koje pokriva mjesni tisak u Vancouveru i drugdje.³⁵ U *Neuposlenom radniku* prosvjede su opisali kao uspješne unatoč „policijske brutalnosti”, „prijetnje... kapitalističkog zakona” i „bezbrizne” stavove gradskih vijećnika Vancouvera. Izdanje je naglasilo potrebu za dodatnim prosvjedima jer radnici nastavljaju „patiti dok” vlada „podržava kapitalizam.”³⁶ Druga stranica biltena skrenula je pozornost na prosvjede i borbe između policije i nezaposlenih u Calgaryju, Alberta. U Calgaryju je uhićeno pet nezaposlenih radnika. U kratkom prilogu izvještava se i o osam nezaposlenih prosvjednika koji su sudjelovali u prosvjedima u Vancouveru 19. prosinca 1930. ispred gradske vijećnice i nakon toga uhićeni.³⁷

U drugom članku bilten je upozorio da *Nezaposleni radnici neće prestati* jer su čekali „mjeseci i mjeseci” da gradsko vijeće Vancouvera reagira kako bi pružilo odgovaraju-

³⁴ Orešković, „Tko nam je”.

³⁵ Imena istih govornika te uhićenih i optuženih pojedinaca spominju se u biltenu *Neuposleni radnik* i u mjesnim i drugim novinama: „Besposleni radnici osudjivani”, *Neuposleni radnik*, 30. prosinca [1930.] (sv. 1, br. 4); „8 Arrested Unemployed Remanded”, *The Vancouver Sun*, 20. prosinca 1930.; „Unemployed Arrested in City Parade”, *The Province*, 20. prosinca 1930.; „Vancouver Demonstration Smashed”, *The Young Worker* (Toronto), 2. siječnja 1931.

³⁶ „Demonstrirajmo”, *Neuposleni radnik*, 1: 4 (30. prosinca [1930.]).

³⁷ „Policija rastheriva [sic] i batina demonstraciju besposlenih” i „Besposleni radnici osudjivani”, *Neuposleni radnik*.

ću pomoć. Ovaj posebni članak završava uzbuđljivim pozivom: *Na ulicu! Pridružite se redovima organiziranih nezaposlenih! Naprijed s klasnom borbom!* Borbena publikacija pokrila je i žestoke prosvjede i sukobe koji su izbili u Torontu 8. prosinca kada je policija rastjerala gomilu ljudi koja je održavala sastanak s Timom Buckom (1891. – 1973.), glavnim tajnikom KPK. Buck i još dva dužnosnika KPK uhićeni su i potom pušteni uz jamčevinu.³⁸ U napomeni čitateljima, *Nezaposleni radnik* je istaknuo da je „dužnost svakog klasno svjesnog radnika da ga čita i širi”. U izdanju je također naglašeno da je „dužnost svih nas pomoći i zaštititi naše drugove”, pomoći u podmirivanju pravnih troškova uhićenih na prosvjedima, zatim osigurati pretplaćivanje na torontske novine *The Worker* (službeni organ KPK) te doniranje Kanadskome radničkom obrambenom savezu (Canadian Labour Defence League).³⁹

Tjedni bilten *Nezaposleni radnik* bio je jasno oblikovan po uzoru na *The Unemployed Worker*, bilten Vancouverskoga ogranka JRS-a. To se vidi u sličnim naslovnim stranicama i cjelokupnom dizajnu dvaju biltena. Svrha JRS-a bila je povezati borbe nezaposlenih u svakom gradu i mjestu u Kanadi. Verzije *Nezaposlenog radnika* proizvedene su u nekoliko gradova uključujući Vancouver, Edmonton (nazvan *The Unemployed Bulletin*), Winnipeg,

Slika 5: Eduard (Edo) Jardas (1901. – 1980.), koji je bio odgovoran za prevođenje članka s engleskog na hrvatski, postao je drugi urednik biltena *Nezaposleni radnik* (Vancouver), a kasnije i urednik torontskih novina *Borba* od 1932. – 1936. godine. (Izvor: Riječki gradonačelnici od 1948. – 2022., internet stranica Grada Rijeke, preneseno sa <http://www.rijeka.hr>)

³⁸ „Radnici Toronta nedaju se policiji”, *Nezaposleni radnik*.

³⁹ „Citaocima Nezaposlenog radnika”, „Potpomažimo obrambeni fond”, „Čitajte radničku štampu”, *Nezaposleni radnik*. Kanadski radnički obrambeni savez (KROS) osnovan je u Torontu 1925. godine kako bi zaštitio štrajkače od kaznenog progona. Pokrenuo ga je i vodio metodistički svećenik Albert E. Smith (1871. – 1947.). Do 1933. KROS je imao 350 podružnica diljem Kanade sa 17 000 članova. Početkom 1931. Južnoslavenska sekcija bila je jedna od šest podružnica KROS-a. Do kolovoza 1932. bilo je deset južnoslavenskih ogranaka KROS sa 646 članova. KROS je blisko surađivao s KPK-om i zabranjen je 1940. LAC, Archival Records of the Canadian Security Intelligence Service (u daljnjem tekstu CSIS), sv. 6, fa 146-3, br. 1, The Workers' Unity League and affiliated associations 1931–36, Statement on Organization CLDL National Plenum August 1932, str. 0496; J[aroslav] Petryshyn, „Class Conflict and Civil Liberties: The Origins and Activities of the Canadian Labour Defence League, 1925–1940”, *Labour/Le Travail*, 10 (1982), 39–63.

Brandon (nazvan *Brandon Unemployed Worker*), Port Arthur (nazvan jednostavno *Unemployed*), Ottawa, Montréal i drugdje. Izdanja ovih biltena čuvaju se zasebno ili kao dio većih zbirki u LAC-u i mjesnim arhivima kao što je Arhiv grada Vancouvera. Bilteni su varirali u veličini i sadržaju ovisno o lokaciji, ali svi su pisali o „borbama svakog dijela radničke klase” i „borbi za rušenje ovog kapitalističkog sustava, bez kojega se nezaposlenost nikada neće moći popraviti”.⁴⁰ Publikacije su također služile kao sredstvo za regrutiranje za KPK koji je ciljao na nezaposlene mase tijekom Velike gospodarske krize i „gorkih tridesetih”. Budući da je KPK ciljala i na radnike doseljenike koji su činili znatan dio njezina članstva, bilten je izdavan na nekoliko jezika.

Zaključak

Nedostatak sačuvanih primjeraka *Neuposlenog radnika* otežava konačne zaključke o redovitosti izlazenja i broju izdanja. Na temelju citata iz prvog broja koje navodi Orešković, bilten je pokrenut 4. prosinca 1930. godine. Ovaj datum ima smisla jer je Velika gospodarska kriza nastupila nakon pada burze u SAD-u 29. listopada 1929., a Savez radničkog jedinstva osnovana je 25. prosinca 1929. Također, četvrti broj (sv. 1, br. 4) *Neuposlenog radnika* koji se čuva u Arhivu Ontarija nosi datum 30. prosinca 1930.⁴¹ Velikodušan zaključak bio bi da je tiskanje biltena trajalo šest mjeseci. To je zato što je mjesečno unutarne izvješće središnjice JRS-a u Torontu iz lipnja 1931. zabilježilo da je podružnica u Vancouveru objavila *The Unemployed Worker* u sljedeća tri jezična izdanja „englesko, finsko i skandinavsko”.⁴² U ovom izvješću iz lipnja 1931. nema spomena o biltenu za Južne Slavene.

Istražujući ovaj rani bilten, istraživač je iznenađen koliko je različitih naziva korišteno za publikaciju. Sljedeći su naslovi dani za bilten: *Besposleni radnik*, *Bezposleni radnik*, *Bilten – zaposleni radnik*, *Bilten zaposleni radnik*, *Bilten – neuposleni radnik*, *Bilten nezaposlenih*, *Bilten nezaposleni radnik*, *Bilten – nezaposleni radnik*, *Nezaposleni radnik*

⁴⁰ „Editorial”, *The Unemployed Worker* (Ottawa), sv. 2 [1931], 2.

⁴¹ U članku posvećenom Čačiću iz 1938. stoji da je „*Nezaposleni radnik*” šapirografirana publikacija koja je izašla „u jesen 1930.”, a uredio ju je Čačić uz pomoć još nekoliko suradnika. Pavlič, „Tomo Čačić”, str. 96.

⁴² LAC, Archival Records of CSIS, sv. 18, f 92-A-00088 br. 1, Workers Unity League (Canada – General), National Executive Secretary, Monthly Letter lipanj 1931.

i samo *Buletin* ili *Bilten*.⁴³ U nekim uspomenama nije navedeno konkretno ime, samo opis „mimeografiranih novina”.⁴⁴ Ponekad je isti autor pišući svoje uspomene u različito vrijeme bilten nazivao različitim imenima i pogrešno navodio datum njegova izlaska. To uključuje Edu Jardasa koji je pomogao u izradi biltena. U članku iz 1970. godine Jardas piše da se prvi broj „*Nezaposlenog radnika*” pojavio u lipnju 1929. godine. To će njegov izlazak staviti četiri mjeseca prije početka Velike gospodarske krize. Četiri godine kasnije u drugom tekstu bilten je nazvao *Besposleni radnik*.⁴⁵ Većina tih imena temelji se na uspomena ili djelima ljevičarskih hrvatskih i južnoslavenskih useljenika u Kanadi koji usputno spominju bilten. Čak i utemeljitelj biltena, Čačić, u svojim je sjećanjima iz 1956. publikaciju nazvao jednostavno *Bilten* te istaknuo da se organizacija nije mučila samo s financijama nego i s odgovarajućim kadrom.⁴⁶

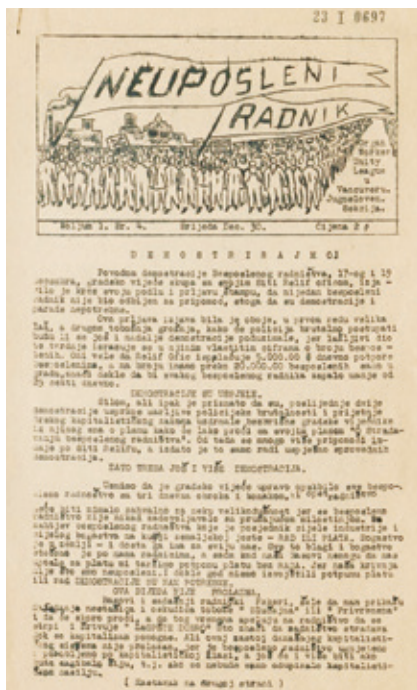
Osim izbljedjelih sjećanja onih koji su radili na njegovom uređivanju ili onih koji su se pri spominjanju naslova biltena oslanjali na prepričavanja, razlog za mnoštvo ime-

⁴³ Neki od njih citirani su u: 20 godina, str. 12; Pavlič, „Tomo Čačić”, str. 96; Jardas, „Od Rijeke do Toronta”, str. 133; Godler, „Croatia to Canada Migration”, str. 316; Linardić, str. 164; Ivan Pribanić, „Naši u izgradnji zapadne Kanade”, u *Naš kalendar 1955*. (Toronto: Savez jugoslavenskih Kanadjana i „Jedinstvo”, 1955), str. 56; Š[ime] B[alen], „Kako je pokrenuta kanadska ‘Borba’”, *Matica* (Zagreb), br. 12 (prosinca 1956.), 251; Robert P. Gakovich i Milan M. Radovich, *Serbs in the United States and Canada: A Comprehensive Bibliography*, ur. Joseph D. Dwyer (Minneapolis, MN: Immigration History Research Center, University of Minnesota, 1976), str. 121; Nada Hranilović, „Novinstvo hrvatskog iseljeničtva 1883. do 1940.”, u *Iseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom: zbornik*, ur. Ivan Čizmić, et al. (Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978), str. 516; Tomo Nikšić, „Iseljeničkom stazom po svijetu”, *Iseljenički kalendar 1981*, ur. Ivo Smoljan (Zagreb: Matica iseljenika Hrvatske, 1980), str. 317; Tomo Nikšić, *U svijetu za istinom* (Zagreb: Spektar, 1982), str. 21; Miloš Grubić, „Kratak opis istorije radničkog pokreta doseljenika iz Jugoslavije u Kanadu”, u *Jugoslovenski napredni pokret u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi 1935. – 1945.*, ur. Vladislav Gačić (Toronto: Nordam Jugoslav Publishers, 1983), str. 156-157; Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, 2. izd. (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Hrvatska matica iseljenika, 2002.), str. 239; Ivan Čizmić, „Yugoslavians”, u *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s–1970s: An Annotated Bibliography*, ur. Dirk Hoerder i Christiane Harzig (New York: Greenwood Press, 1987), sv. II (Migrants from Eastern and Southeastern Europe), str. 413; „Jardas, Edo (Eduard)”, u *Hrvatski biografski leksikon* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009. – 2020.), <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9167> (pristupljeno 10. svibnja 2020.); „Čačić, Tomo”, u *Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina*, ur. Vlado Šakić i Ljiljana Dobrovšak (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Hrvatska matica iseljenika, 2020.), str. 185; „Kanada”, u *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024), <https://enciklopedija.hr/clanak/kanada> (pristupljeno 22. ožujka 2024.).

⁴⁴ Drago Švrljuga, „Hrvatski iseljenici u Kanadi i naša novina”, *Slobodna misao*, 2. prosinca 1939.

⁴⁵ Edo Jardas, „Djelatnost jugoslavenskih iseljenika u radničkom pokretu Kanade od 1936. – 1939.”, u *Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919.–1941.: Zbornik*, ur. Ivo Kovačić (Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1970), sv. 1, str. 258; Jardas, „Od Rijeke do Toronta i nazad”, str. 133.

⁴⁶ Čačić, „Razvitak”. U izvješću koje je KPK poslala Kominterni od 25. ožujka 1931., nacionalni organizacijski tajnik KPK priznao je da se „suočava s velikim poteškoćama u rješavanju problema kadrova”. LAC, CPC fondovi, AO, MG28-IV4, mikrofilm M-7378, 4 A 2730. U jednom intervjuu iz 1956. godine Čačić nije precizirao njegov naslov i nazvao ga je samo „Biltenom”. B[alen], „Kako je pokrenuta”.

Slika 6: Naslovnica *Neuposlenog radnika* (Vancouver) od 30. prosinca 1930., biltena Jedinstenovoga radničkog saveza Vancouvera. (Izvor: Arhiv Ontarija, RG 4-32, spis 3188/1931)

na za objavu je i njezino kratko pojavljivanje koje je možebitno trajalo nepunih šest mjeseci, od prosinca 1930. do lipnja 1931. Publikacija je bila usmjerena na raštrkane nezaposlene širom Britanske Kolumbije i Alberte i oni su bili u pokretu, putujući od kampa do kampa i od grada do grada u potrazi za poslom i osnovnim preživljavanjem. Oni poput Čačić koji su u ovom razdoblju bili zaduženi za tiskanje biltena bili su zatrpani poslom. U to su se vrijeme Čačić i drugi južnoslavenski organizatori KPK morali boriti s federalnom vladom koja je zabranila ulazak *Borbe* i *Iskre* u zemlju, dok su vršili pripreme i sastavljali popise potencijalnih pretplatnika za konačno pokretanje održivih kanadskih južnoslavenskih radničkih novina. To se događalo u isto vrijeme dok su bili zaduženi za dugotrajne odgovornosti sudjelovanja u naporima širenja sindikalne borbe, KPK, JRS-a i KROS-a, te u osnivanju mjesnih ogranaaka Radničko-seljačkog prosvjetnog kluba za hrvatske i južnoslavenske radnike useljenike diljem Kanade.

S obzirom na sve navedene zadatke u vrijeme kada su se i KPK i njezina južnoslavenska sekcija borile s osiguravanjem sposobnoga organizatorskog kadra, najvjerojatnije je nekoliko početnih uzastopnih brojeva *Neuposlenog radnika* izašlo u prosincu 1930., a moguće i u siječnju 1931. Nakon toga, tiskanje biltena vjerojatno je brzo prestalo. Moglo bi se nagađati da se bilten možda povremeno pojavljivao pod različitim imenima nakon ovoga početnog naleta aktivnosti i to bi moglo objasniti mnoštvo imena koja mu se pripisuju. No, to ostaje nagađanje jer niti jedan od brojnih kratkih izvještaja hrvatskih i južnoslavenskih organizatora ili članova KPK ne spominje takav scenarij. Značajno je da se Čačić u svojim sjećanjima 1956. suzdržao od navođenja naslova biltena, tim više što je on bio glavni zadužen za njegovo uređivanje i tiskanje. Da je izašao samo ograničeni broj brojeva, Čačićev propust u imenovanju naslova bio bi opravdan i zato što je njegovo pojavljivanje tek tračak u usporedbi s dugotrajnijim tiskanjem lista *Borba* (Toronto) i njezinih nasljednika (*Slobodna misao*, *Novosti*, *Jedinstvo*, *Naše novine*), i zato što su se njegova sjećanja o tome zapisivala dvadeset i šest godina kasnije.

Oni koji spominju bilten u svojim sjećanjima u kontekstu uspostave „progresivnog” tiska skloni su pojavu *Neuposlenog radnika* tumačiti kao privremeno ili usputno iz-

danje do pokretanja *Borbe* u Torontu. Čini se da ono malo podataka u sjećanjima na bilten *Neuposleni radnik* dolazi od usmene predaje. Moguće je da su primjerci sačuvani kod potomka useljenika koji su ga primali. Neki su brojevi također mogli biti sačuvani u arhivu, posebice u Moskvi u Arhivu Komunističke internacionale (Kominterne) koji je dio Ruskoga državnog arhiva za društvenu i političku povijest. Ključni južnoslavenski članovi radničkih organizacija poput Čačića provodili su vrijeme u Sovjetskom Savezu gdje su slani dopisi i izvješća kanadskih komunističkih vođa.

Jedini sačuvani primjerak koji bi se mogao pronaći nalazi se u zbirci Arhiva Ontarija. Primjerak ove zbirke dostupan je na mikrofilmu u Kanadskoj knjižnici i arhivu u Ottawi. Ovu je kopiju pronašao i citirao povjesničar Anthony W. Rasporich dok je provodio istraživanje za svoj članak o Čačiću iz 1978. u časopisu *Canadian Ethnic Studies* i za svoju pionirsku knjigu *For a Better Life (Za bolji život): A History of the Croatians in Canada* iz 1982. kao i Zlata Godler u svojoj doktorskoj disertaciji iz 1981. o međuratnom hrvatskom useljavanju u Kanadu. Većina autora i institucija ne navodi konkretnu zbirku koja sadrži sačuvani primjerak *Neuposlenog radnika*.⁴⁷ Na primjer, Arhiv Jugoslavije u Beogradu navodi bilten kao *Nezaposleni radnik*. Međutim, ova institucija nema stvarni primjerak u svojoj zbirci, već se bazira na zapisima iz sekundarnih izvora.⁴⁸

Korištenje raznih naziva biltena učvršćuje zaključak da oni hrvatski i južnoslavenski doseljenici koji su bili dio „progresivnog pokreta” u Kanadi i spominju bilten u svojim priložima i sjećanjima nisu imali sačuvani primjerak u rukama, nego se pozivaju na sjećanja drugih. Iznimka je tekst Jose Oreškovića iz 1939. u *Slobodnoj misli* (Toronto) u kojemu je očito u ruci imao primjerak prvog broja *Neuposlenog radnika* i izravno ga citirao u svom članku. Isto se može reći i za znanstvene autore. Osim Rasporicha i Godlera, koji su zapravo konzultirali i citirali primjerak četvrtog broja od 30. prosinca 1930. iz Arhiva Ontarija, drugi znanstvenici ne citiraju primjerak ni u jednoj

⁴⁷ Ne spominje se ni u jednoj od sljedećih novijih bibliografija ili izložaka posvećenih serijskim publikacijama hrvatskog iseljeničtva. Nada Hranilović, *Bibliografski pregled hrvatskih iseljeničkih novina u SAD, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Evropi i Africi od 1859. do 1940. godine* (Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978); Branko Hanž i Dubravka Salaj-Pušić, ur., *Hrvatski iseljenički tisak: katalog serijskih publikacija* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1993); Branko Hanž i Nada Mihaljević, ur., *Izložba Stoljeće hrvatske periodike u iseljeničtvu 1900. – 2000.* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2002.); Vesna Kukavica, ur. *Hrvatske knjige izvan Hrvatske. Hrvatski časopisi izvan Hrvatske: izložba nakladničke djelatnosti iz hrvatskoga iseljeničtva* (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2006.); Miladin Milošević, ur. *Jugoslovenska iseljenička periodika u Severnoj i Južnoj Americi 1914. – 1945.: katalog izložbe* (Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, 2008.).

⁴⁸ „Nezaposleni radnik”, Arhiv Jugoslavije, Štampa – Biblioteka građa u arhivskim fondovima i zbirkama, http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/biblioteka_arhiva/pretrazivanje_kataloga/stampa_biblioteka_gradja_u_arhivskim_fondovima_i_zbirkama/_params/biblioteka/view_card/item_id/41148.html (pristupljeno 24. siječnja 2023.). Tijekom posjeta ovoj instituciji 2014. autor i njegov istraživački kolega Frank Jankač zatražili su uvid u primjerak biltena. Tada je objašnjeno da Arhiv Jugoslavije ne posjeduje primjerak *Neuposlenog radnika* u svojoj zbirkama.

arhivskoj zbirci. Na temelju svega navedenog, vjerojatno je samo nekoliko brojeva tiskano tijekom početnog zamaha aktivnosti u prosincu 1930., i vjerojatno u siječnju 1931., a ako su se nakon toga pojavljivala povremena izdanja, trajala su samo do lipnja 1931.

Iako se bilten *Neuposleni radnik* pojavio samo vrlo kratko, imao je odjeka među hrvatskim i južnoslavenskim doseljeničkim radništvom. Ubrzo nakon njegove pojave počeli su se osnivati dodatni ogranci Jugoslavenkog radničkog prosvjetnog kluba. A 1930. godine, kada je Sveslavenski biro Komunističke partije Kanade zadužio Čačića da postavi temelje novinama koje će služiti hrvatskim i južnoslavenskim doseljeničkim radnicima u Kanadi, to je i postignuto kada su torontske novine *Borba* konačno pokrenute 2. studenoga 1931. godine.

Zahvala

Autor zahvaljuje svome znanstvenom suradniku Franku Jankaču i osoblju Arhiva grada Vancouvera, Arhiva Ontarija (Toronto) i Knjižnice i arhiva Kanade u Ottawi.

SUMMARY

AN EARLY BULLETIN FOR CROATIAN IMMIGRANT WORKERS IN CANADA: NEUPOSLENI RADNIK

The radical mimeographed labour bulletin *Neuposleni radnik* appeared in Vancouver, British Columbia on 4 December 1930 and was distributed throughout the mining, lumber and construction camps of British Columbia and Alberta. It was initially edited by Tomo Čačić (1896–1969), followed by Edo Jardas (1901–1980) and was printed by the Yugoslav Section of the Workers' Unity League of Vancouver. The Worker's Unity League was a national militant trade union federation established at the behest of the Communist Party of Canada to support the aims of the Communist International (Comintern) to create revolutionary organizations outside traditional labour union structures. The only known extant copy of the combative *Neuposleni radnik* is the preserved 4-page issue of 20 December 1930. This copy is held at the Archives of Ontario in Toronto while a microfilm copy is available at the Library and Archives Canada in Ottawa. The publication was modelled on *The Unemployed Worker* (Vancouver). Versions of *The Unemployed Worker* were printed in many cities and towns across Canada to mobilize workers' resistance to massive unemployment and the general misery experienced during the Great Depression.

RESUMEN

UN BOLETÍN TEMPRANO PARA LOS TRABAJADORES INMIGRANTES CROATAS EN CANADÁ – „NEUPOSLENI RADNIK”

El boletín radical y mimeografiado *Neuposleni radnik* (El Trabajador Desempleado) apareció en Vancouver, Columbia Británica, el 4 de diciembre de 1930, y fue distribuido en los campamentos mineros, forestales y de construcción de Columbia Británica y Alberta. Inicialmente fue editado por Tomo Čačić (1896-1969) y luego por Edo Jardas (1901-1980), y fue impreso por la sección yugoslava de la Liga Unitaria de Trabajadores (Workers' Unity League) en Vancouver. La federación sindical nacional militante Liga Unitaria de Trabajadores fue fundada a solicitud del Partido Comunista de Canadá para apoyar los objetivos de la Internacional Comunista (Comintern) en la creación de organizaciones revolucionarias fuera de las estructuras sindicales tradicionales. El único ejemplar conocido del combativo *Neuposleni radnik* se conserva en 4 páginas del 20 de diciembre de 1930. Este ejemplar se guarda en el Archivo de Ontario en Toronto, y una copia microfilmada se encuentra en la Biblioteca y Archivos de Canadá en Ottawa. La publicación fue inspirada en *The Unemployed Worker* (Vancouver). Las versiones del boletín *The Unemployed Worker* fueron impresas en muchas ciudades y localidades de todo Canadá para movilizar la resistencia obrera contra la enorme tasa de desempleo y la miseria general durante la Gran Depresión.

ANTE ČUVALO

GRADIŠĆANSKI HRVATI U AMERIČKOJ SAVEZNOJ DRŽAVI INDIANI

Autor zapisuje par povijesnih crtica te osobnih saznanja o gradišćanskim Hrvatima u gradu South Bend (IN), smještenom na obalama rijeke St. Joe. Zahvaljujući rijeci i prometnom položaju između Chicaga, Detroita i Clevelanda, u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća taj se gradić od stotinjak tisuća stanovnika razvio u važan industrijski centar u kojeg su pristizali useljenici iz europskih zemalja, uključujući i gradišćanske Hrvate. Bilo je to vrijeme kad je na tisuće iseljenika iz tadašnje Habsburške monarhije i zemalja južne Europe krenulo preko Atlantika u potrazi za boljim životom. Razvoj industrije u South Bendu privukao je i ljude iz sela tadašnje Zapadne Mađarske i Burgenlanda (Austrija), među kojima su prevladavali migranti iz mjesta kao što su Mjenovo (Kroatisch Minihof), Filež (Nikitsch), Gerištof (Kroatisch Geresdorf) itd. Zanimljivo, danas dvije ulice u Mijenovu nose ime *Sout-bend* u čast njihovih mještana koji su se nastanili u South Bendu. Povratnik iz SAD-a, renomirani povjesničar i sveučilišni profesor dr. sc. Ante Čuvalo ovim prilogom skreće pozornost istraživačima na neobrađeni dio hrvatsko-američke povijesti.

Povijest Hrvata u Americi (i u svijetu) duga je, bogata i zanimljiva iako je za doseljenike, posebice one rane, bila izazovna i mukotrpa. O tome povijesnom hodu hrvatskih iseljenika zadugo se pisalo pod pritiskom neprijateljske ideologije i države ali, srećom, od osamostaljenja Hrvatske piše se slobodno(ije) i znanstveno(ije). Nadamo se da će u skorijoj budućnosti mnogi nedostaci i propusti iz pisane povijesti (i na ovom polju) biti dorađeni i dopunjeni.

Jedna od propuštenih tema u istraživanju povijesti Hrvata u Americi je i priča o našim etničkim sunarodnjacima koji su se početkom prošlog stoljeća u Ameriku doselili iz Gradišća. Ubrzo nakon dolaska utemeljili su svoja društva, čuvali svoj hrvatski identitet i jezik, ali su ostali prešućeni, pa i nepoznati, čak i među američkim Hrvatima koji su se doselili iz zajedničke nam „stare domovine”. Ovu prazninu iz povijesti Hrvata u svijetu treba što prije popuniti. Istina, treba napomenuti i da su gradišćanski Hrvati u Americi živjeli uglavnom u svojim zajednicama koje se nisu „uklapale” u tamošnja opća hrvatska zbivanja. Oni nisu bili suočeni s problemima velikosrpstva, jugosla-

vizma, komunizma, Udbom i slično pa su mogli neopterećeno živjeti, raditi i čuvati svoju baštinu. Uz to, slobodno su održavali živu vezu sa svojim u Gradišću i, kad su mogli i htjeli, slobodno su posjećivali rodni kraj. Premda je život gradišćansko-hrvatskih zajednica bio drukčiji, ipak bi opća povijest Hrvata u Americi trebala uključiti i ovu granu hrvatskoga stabla. Kao svojevrsnu natuknicu na spomenutu temu, donosim nekoliko povijesnih crtica i osobnih saznanja o gradišćanskim Hrvatima u gradu South Bend, Indiana.

South Bend je relativno mali grad. Nalazi se na sjeveru države Indiane, na obalama rijeke Sv. Josip (popularno: St. Joe river). Budući da je smješten na najjužnijem zavoju (south bend) spomenute rijeke, koja iz države Michigan teče prema jugozapadu i zatim u Indiani zaokreće na sjever prema jezeru Michigan, novoutemeljeni grad je (polovicom 19. stoljeća) naprosto nazvan South Bend. Zahvaljujući rijeci *St. Joe* i povoljnome prometnom položaju između Chicaga, Detroita i Clevelanda, u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća gradić se razvio u važan industrijski centar u kojeg su pristizali useljenici iz europskih zemalja, uključujući i gradišćanske Hrvate. Mnogi od njih radili su u nekoć poznatim tvornicama *Studebaker*, *Singer*, *Ball-Band*, *Bendix*... Grad je imao najviše stanovnika 1960-ih godina – preko 130 tisuća. S padom industrijske proizvodnje opadao je i tamošnji broj pučanstva. U ovom stoljeću grad broji stotinjak tisuća stanovnika. Nedaleko od South Benda utemeljeno je (1842.) poznato katoličko sveučilište Notre Dame (*University of Notre Dame*) na kojemu je predavao glasoviti hrvatski kipar Ivan Meštrović (i još nekoliko Hrvata). Meštrović je umro u South Bendu 1962. godine.

Gradišće (Burgenland), danas savezna zemlja u Austriji, sve do 1921. pripadalo je Kraljevini Ugarskoj. Budući da je većina tamošnjeg stanovništva govorila njemački, nakon Prvoga svjetskog rata velike pobjedničke sile dodijelile su (1921.) Gradišće (Burgenland) Austriji. I naziv Burgenland (Gradišće) potječe tek iz tog vremena. Pučanstvo te pokrajine oduvijek je bilo seljačko. Djeca su se rađala, posjede se dijelilo u sve manje i manje čestice, poljoprivredna proizvodnja bila je starinska, a industrijski razvoj do njih nije dopirao. Da bi osigurali kruh sebi i svojoj obitelji, mnogi su Gradišćanci radili sezonske poslove u Beču i okolici, posebice tamo gdje je industrija bila u razvoju. Ali krajem 19. i početkom 20. stoljeća i Gradišće je zahvatio veliki val odlaska u Ameriku, slično kao i Hrvate u današnjoj Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i bokokotorskom primorju.

Bilo je to vrijeme kad je na tisuće iseljenika iz tadašnje Habsburške monarhije i zemalja južne Europe krenulo preko Atlantika u potrazi za boljim životom. U Americi su ih nazivali „novim imigrantima” za razliku od onih koji su tamo pristigli nekoliko desetljeća ranije, uglavnom iz zapadnih i sjevernih europskih zemalja. „Nove imigrante” smatralo se ne samo nižom klasom, nego i nižom rasom. Čak i službeno nije ih se upisivalo kao „bijelce”. Osim najgorih poslova, većina „novih imigranata” pretrpjela je „rasnu” i antikatoličku diskriminaciju. Ali sve tegobe su podnijeli, podigli svoje obitelji, pomagali svojim doma i pridonijeli napretku Amerike, a manji broj se vratio u rodni kraj.

Doseljavanje gradišćanskih Hrvata u South Bend – Indiana

Razvoj industrije u South Bendu privukao je mnoge (i) iz sela tadašnje Zapadne Mađarske (nakon 1921. Burgenland/Gradišće u Austriji), među kojima je bio i velik broj Hrvata. Burgenlandani, dakle i tamošnji Hrvati, došli su u Ameriku većinom u dva vala. Prvi je počeo na samom kraju 19. stoljeća i završio početkom Prvoga svjetskog rata. Drugi val bio je u poraću, intenzivniji nego onaj prvi, ali nije dugo trajao. Naime, Amerika je uvela (1924.) ograničenja na useljavanje, posebice na one iz južne i istočne Europe, koje nisu ubrajali u „prave” Europejce. Bilo je točno određeno koliki broj useljenika iz tadašnjih država može doći u SAD, i to ako imaju nekoga tko će im poslati pismenu izjavu (*affidavit*) kojom preuzima brigu za osobu koja k njemu/njoj dolazi. Nakon uvođenja strogih i diskriminatorских američkih ograničenja, mnogi su iz Gradišća, kao i iz Hrvatske, pošli u Kanadu ili Južnu Ameriku.

Pretraživanje interneta dovelo me je do nekoliko hrvatskih imena osoba koje su iz Gradišća pristigle u South Bend od 1904. do 1913. godine. Ali znamo zasigurno da je i prije te godine u tom gradu živio određeni broj Hrvata iz Gradišća. Iz podataka s Ellis Islanda doznajemo da su, tijekom godina prije Prvoga svjetskog rata, među gradišćanskim Hrvatima koji su išli u South Bend bili i sljedeći:

Godina 1904.

Kuzmich, Antal – 07/04/04; ide prijatelju Johnu Tomsicsu
Leopold, Mathias – 07/04/04; ide prijatelju Johnu Tomsicsu
Tomsics, Lajos – 07/04/04; ide bratu Johnu Tomsicsu
Palatin, Anton – 12/08/04; ide prijatelju Vanu Vukovitsu
Palatin, Josef – 12/08/04; ide prijatelju Vanu Vukovitsu

Godina 1906.

Gregorich, Robert – 05/06/06; ide prijatelju Stefanu Farkasu

Godina 1907.

Kuzmich, Marie – 05/25/07; nije vidljivo kome ide
Szuscich, Anton – 07/05/07; ide prijatelju Paulu Kuzmichu
Szuscich, Franz – 07/05/07; ide prijatelju Paulu Kuzmichu

Godina 1912.

Csenar, Josef – 11/04/12; ide ujaku (*uncle*) Karlu Prikosovitschu

Godina 1913.

Palatin, Julia – 02/19/13; ide sestri Agnezi Palatin.

U drugom valu, odnosno 1921., 1922. i 1923. godine, iz Gradišća u South Bend došli su (i) sljedeći Hrvati:

Godina 1921.

Keglovich, Stefan – 11/08/21
Kuzmich, Elizabeth – 11/08/21
Prikosovich, Josef – 11/08/21

Godina 1922.

Buczolich, Amon – 12/27/22
Csenar, Jakob – 09/05/22
Gregorich, Franz – 07/21/22
Jordanich, Thomas – 10/25/22
Krizmanich, Simon – 06/23/22
Krizmanich, Thomas
– 11/19/22 (25 godina)
Kusmitsch, Thomas
– 09/05/22 (18 godina)
Kuzmich, Jakob – 10/25/22
Kuzmich, Lidvina – 06/23/22
Kuzmich, Lucza – 11/10/22
Leopold, Lukas – 09/05/22
Prikosovich, Maria – 07/22/22
Ribarich, Mathias – 10/25/22
Sostarich, Richard – 09/05/22
Sostaritz, Lukas – 07/21/22
Wukovits, Katarina – 12/08/22

Godina 1923.

Buczolich, Paul – 02/07/23
Jordanich, Andreas – 07/15/23
Jordanich, Regina – 07/15/23
Kuzmich, Andreas – 02/07/23
Kuzmich, Genovefa – 02/19/23
Kuzmich, Jakob – 02/07/23
Orisich, Franz (28 years) – 02/07/23
Orisich, Franz (24 years) – 02/07/23
Orsic, Marie – 02/23/23
Pallatin, Maria – 02/07/23
Palatin, Mathias – 02/23/23
Prikoszorvich, Theresia – 02/07/23
Tomsich, Johann – 02/07/23
Tomsich, Luzia – 02/07/23
Zoncsits, Johann – 02/07/23.

Od navedenih, muških osoba bilo je 32, ženskih 13; oženjenih 10, samaca 34 (za jednu žensku osobu nismo sigurni, ali vjerojatno je bila neudana); prosječna godina starosti muških osoba bila je 25 godina (najstariji 47, najmlađi 17 i jedno dijete od 3 godine, za dvije osobe nema podataka o godinama). Prosječna godina ženskih osoba bila je 19,8; najstarija je imala 31 godinu, najmlađa 14, a za dvije osobe ne zna se podatak o njihovim godinama. Od ukupno 45 osoba koje sam (kao uzorak) pronašao u dokumentima Ellis Islanda, njih 23 bilo je iz mjesta Mjenovo (Kroatisch Minihof), 15 iz mjesta Filež (Nikitsch), dvoje iz mjesta Gerištof (Kroatisch Geresdorf) i po jedno iz sljedećih mjesta: Mučindorf (Großmutschen), Mali Borištof (Kleinwarasdorf), Frakanava-Dolnja Pulja (Unterpullendorf), „Bonisfalva” (moglo bi biti Bonisdorf) i „Jynsah”? Preslika originala je:

Zanimljivo, dvije ulice (jedna glavna, a druga sporedna) u Mijenovu nose ime *Sotbend* u čast njihovih mještana koji su se nastanili u South Bendu, Indiana.

Društveni život – fraternalističko Društvo sv. Antona

Najraniji doseljenici gradišćanskih Hrvata u South Bendu utemeljili su Društvo svetoga Antona v betegu potpirajuće društvo (*Saint Anthony Sick Benefit Society*; *beteg* – bolestan, posuđeno iz mađarskog jezika) 1. siječnja 1905. godine. Svrha društva bila je potpomagati bolesne članove i, u slučaju smrti, pomoći obitelji pokojnika. Utemeljitelji društva bili su: Ivan Csenar, Ladislav Csenar, Albert Kuzmich, Anton Kuzmich, Andrew Kuzmich, Matthew Leopold, Anton Palatin, Karol Schtromeyer, John Tomsits, Ludwig Tomsits, Frank Wukovits, Nicholas Wukovits i Pave Wukovits. Prvi predsjednik bio je Paul Wukovits. „Uredni” (službeni) jezik društva bio je hrvatski. Očito, već na prekretnici dvaju stoljeća u tom gradu postojala je skupina Hrvata iz Gradišća koji su osjetili potrebu i bili dovoljno brojni utemeljiti vlastito potporno društvo. U spomen-knjizi prigodom 50. obljetnice utemeljenja ovog društva, uz ostalo, piše: „Za opstanak društva onu dob bilo je triba mnogo pazljivosti kot i kod stabla, ko se tudju zemlju presadi, da se ne osuši”. I zaista, novodoseljeni gradišćanski Hrvati i njihovi potomci njegovali su stablo svog zajedništva s velikom ljubavlju. Uspješno je raslo i donosilo obilne plodove. Godine 1916. Društvo sv. Antona imalo je više od 100 članova. Posebice je ojačalo nakon Drugoga svjetskog rata pa je 1955. godine imalo oko 370 članova. Radi višestrukih gospodarskih i društvenih promjena članstvo je s vremenom počelo opadati te je 1980. godine imalo 230 članova. Broj se nastavio smanjivati i društvo je ugašeno krajem 20. stoljeća.

S rastom društva osjećala se potreba imati i vlastite društvene prostorije. S velikim naporima i žrtvama, godine 1916. kupljene su četiri parcele zemljišta na 400 West Indiana aveniji i zatim (tijekom 1920-ih) sagrađen je društveni dom, koji je postao središnja točka okupljanja i svih društvenih i kulturnih zbivanja među Hrvatima South Benda. Članovi društva mogli su biti i supružnici koji nisu bili hrvatskog podrijetla i njihova djeca. U domu je bila kuhinja, točila su se i alkoholna pića (što je bilo jako važno tijekom prohibicije), sagrađena je velika i lijepa dvorana za kuglanje (*bowling alley*)... Dom (popularno *the Club*) je bio mjesto svakodnevnog druženja za starije i mlađe, posebice tijekom blagdana i raznih prigoda tijekom godine.

Žensko potporno društvo sv. Antona (St. Anthony's Ladies Club)

Žene su utemeljile svoje društvo 1941. godine. Svrha mu je bila „poticati prijateljstvo, društvena i altruistička nastojanja među članovima”. Prve dužnosnice bile su: gospođa Magdalena Kovach (predsjednica), gospođa Veronica Horvath (dopredsjednica), gospođa Rose Svarzen (rizničarka) i gospođa Magdalena Nemeth (počasna dobročiniteljica). U samom početku bilo je oko 100 članica. Redom su to bile supruge članova Društva sv. Antona. Zanimljivo je da su još i tada (1941.) i u ovom društvu „sve [službene] komunikacije bile na hrvatskom jeziku”. Žensko društvo pokazalo se iznimno djelatno i uspješno. Osim što bi organiziralo prigodna druženja, bankete, zabave i proslave, kao što su Majčin dan, Dan zahvalnosti, obljetnice i slično, žene su prikupljale pomoć za Crveni križ, slale paketa i novčane darove američkim vojnicima na raznim ratištima, a zdušno su pomagale mjesne karitativne ustanove i članove Društva sv. Antona koji bi se našli u potrebi. Uz dobrotvorne djelatnosti, one su čuvala i gajila obiteljsku, katoličku i hrvatsku tradiciju te uzdizale duhovni život svojih članica i šire.

Nakon pedeset i više godina opstanka i uspješnoga rada, žensko društvo prestalo je s radom. Osim što su stariji odumirali, vremena i društveni život su se mijenjali i interes za ovakva društva je opadao. Ipak, 2004. godine, na inicijativu nekoliko žena, uglavnom onih koje su pamtile „dobra stara vremena”, utemeljeno je žensko društvo imenom *Austro-Croatian Club* u kojemu se okupilo oko 80 članica da bi obnovili nekadašnja poznanstva i lijepo uspomene, te osvežile ponos na svoje hrvatske etničke korijene i kulturnu baštinu. Nakon nekoliko godina i ovo je društvo, zajedno s aktivnijim članicama, odumrla.

Katolička crkva

Gradišćansko-hrvatski doseljenici u Ameriku sa sobom su ponijeli jaku vjeru i čvrstu pripadnost Crkvi te u tuđini ostali vjerni tim idealima. Budući da u South Bendu nije bilo hrvatske župe, tamošnji Hrvati pridružili su se župnim zajednicama koje su im bile bliske. To su bile tri župe: njemačka župa sv. Marije (*St. Mary's* – utemeljena 1882.), mađarska župa sv. Stjepana (utemeljena 1900.) i župa Naše Gospe Kraljice Mađara (*Our Lady of Hungary*), koja je od 1916. do 1921. bila filijala župe sv. Stjepana, a zatim samostalna župa s osnovnom župnom školom. Premda je ovo službeno bila mađarska župa, ipak se može reći da je ona zapravo bila mađarsko-hrvatska jer su Hrvati zdušno sudjelovali u svim segmentima njezina postojanja i rada. Hrvati u ovom gradu uglavnom su pripadali ovoj župi, a njihova djeca većinom su pohađala katoličke škole.

Poznatiji pojedinci

Od poznatijih gradišćanskih Hrvata iz South Benda dvojica su ugledni katolički prelati, monsinjor John Kuzmich i monsinjor Michael A. Blume.

John Kuzmich – rođen u South Bendu 1. listopada 1938. godine od oca Huberta i majke Katharine (r. Vukovich). U obitelji je bilo četvero djece. Nakon više od godinu

John Kuzmich

Michael August Blume

Joseph John Domnanovich

dana studiranja arhitekture na Sveučilištu Notre Dame, odlučio se za svećeničko zvanje i pošao na studije teologije. Zaređen je za svećenika 1965. godine.

Uz nekoliko drugih svećeničkih dužnosti, bio je pomoćnik sedam i gotovo 29 godina župnik u župi Sv. Vincenta de Paula u Fort Wayneu, Indiana, najvećoj župi u Fort Wayne – South Bend biskupiji. Za vrlo uspješan dugogodišnji pastoralni rad nagrađen je titulom monsinjora 2009. godine.

Michael August Blume – rođen 30. svibnja 1946. godine u South Bendu, član je redovničke Družbe Božje Riječi (S.V.D.). Prema kazivanju Hrvata u South Bendu, on ima (i) hrvatske krvi. Vjerojatno prema majčinoj strani.

Blume je diplomirao matematiku i doktorirao teologiju na Papinskome sveučilištu Gregorijani u Rimu, a za svećenika je zaređen 1972. godine. Bio je profesor u Cape Coastu u Gani od 1975. do 1983. godine. Zatim je bio provincijal S.V. D. u Gani, Beninu i Togu, a od 1990. do 1994. bio je glavni tajnik Družbe u Rimu. Zatim je služio u Rimskoj kuriji (1995. – 2005.), bio je zaređen za biskupa i služio u vatikanskoj diplomaciji do 2021. godine. Bio je nuncij u Beninu i Togu, Ugandi i Mađarskoj.

Joseph John Domnanovich, igrač američkog nogometa – rođen u South Bendu 18. ožujka 1919. godine. Otac mu je bio Matthew i majka Ursula, oboje rođeni u Austriji. Joseph je završio osnovnu i srednju školu u rodnome gradu. Kao dobroga nogometaša, regrutiralo ga je Sveučilište Alabama (*University of Alabama*). Bio je jedan od najboljih sveučilišnih igrača američkog nogometa u Americi. (U jednom tekstu se kaže da je 1942. bio izabran i u „Croatian All American team“!). Nakon završetka studija (1943.) otišao je u rat i bio u Europi do 1946. Nakon vojne službe igrao je za Boston Yankse (1946. – 1948.), New York Bulldogse (1949.) i New York Yankeese (1950. – 1951.). Uvršten je u Sportsku kuću slavnih države Alabame (*Alabama Sports Hall of fame*) 1984., a Sportska kuća slavnih države Indiane (*Indiana Sports Hall of Fame*) uvrstila ga je 1989. godine. Nakon nogometne karijere bio je nadzornik u tvornici U.S. Steel. U mirovinu je otišao 1981., a umro je 20. siječnja 2009. u Birminghamu, Alabama. Njegovi zemni ostaci počivaju u mjesnome groblju *Elmwood* u Birminghamu.

Marge Wukovich Dudeck, pijanistica i pjevačica – rođena u South Bendu 6. kolovoza 1935. od oca Michaela i majke Victorie Wukovich. Pohađala je katoličku osnovnu i srednju školu. Glasovir je počela svirati kad joj je bilo pet godina, a na putu

Marge Wukovich
Dudeck

Anne M. Jordanich

James M. Zemlyak

prema glazbenom uspjehu pratile su je časte sestre koje su joj bile učiteljice. Osim što je bila orguljašica u mjesnoj katoličkoj župi, brzo je postala jedna od najpopularnijih glazbenica u gradu i šire. Dobila je nadimak *Fabulous* čarobna *Marge*. Snimila je i tri LP glazbene ploče. Bila je udana i imala četvero djece. Umrla je 13. siječnja 2021. godine i pokopana je u *Sacred Heart Cemetery*, South Bend.

Anne M. Jordanich, financijska savjetnica; prva žena u državi Indiani koja je bila registrirana na burzi u New Yorku – rođena u South Bendu 4. kolovoza 1929. od oca Edwarda i majke Magdalene r. Vukovich. Diplomirala je na akademiji *St. Joseph* u South Bendu, radila u tvrtki *Albert McGann Securities* i nakratko u Washingtonu, D.C. (za kongresmena Johna Brademasa), zatim je cijeli radni vijek provela radeći na burzi i kao investicijska savjetnice. Bila je iznimno aktivna među Hrvatima u South Bendu. Održavala je bliske veze s rodbinom u Gradišću i često ih posjećivala. Umrla je 12. ožujka 2014. Njezini ovozemni ostaci počivaju na groblju *Highland Cemetery*, South Bend.

James M. Zemlyak – predsjednik poznate i velike američke financijske tvrtke *Stifel (Stifel Financial Corp.)* rođen je u South Bendu i majka mu je dijete gradišćanskih Hrvata.

Od vojnih lica prepoznali smo sljedeće:

Frank John Jr. Wukovits (1914. – 1943.), poginuo u Drugome svjetskom ratu.

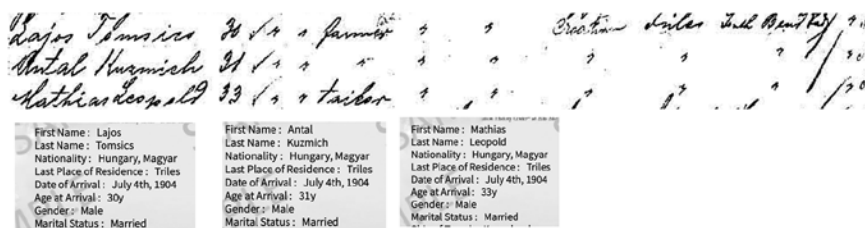
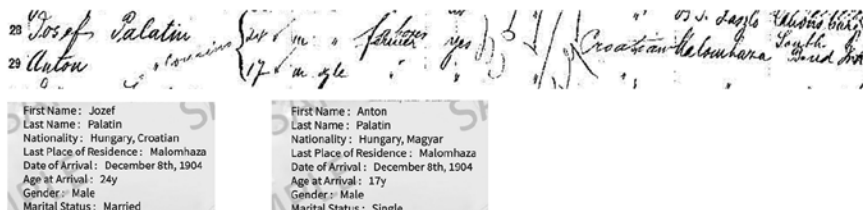
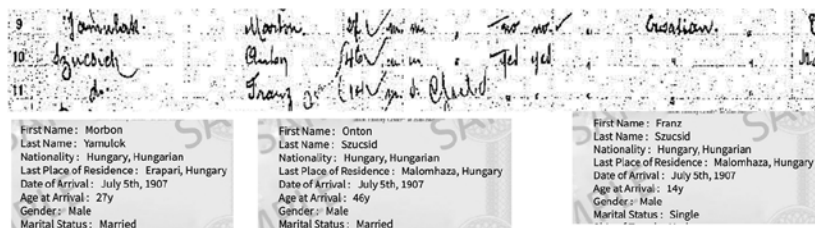
William A. Wukovits (1920. – 1991.), poručnik Američke mornarice u Drugome svjetskom ratu.

Frank Joseph Csenar (1932. – 2004.), veteran Američkog zrakoplovstva (US Air Force) iz Korejskog rata.

Etnički identitet i (ne)marni popisivači internetskog Popisa američkih useljenika na Ellis Islandu

U američkim imigrantskim popisima s Ellis Islanda, koje možemo naći na internetu, (pre) često ima pogrešaka, posebice u pisanju osobnih imena i toponima. Nije čudno što je tako jer oni koji su ih pisali rijetko su znali jezike useljenika. Ali griješili su (zbog nehajnosti ili namjernosti) i oni koji su u nedavnoj prošlosti prepisivali izvorne dokumente i postavljali ih na internet. Na primjer, u slučaju gradišćanskih Hrvata može se zapaziti na internetu da

su neki zapisani kao Mađari (ili Nijemci), ali zavririmo li u presliku izvornih dokumenata vidimo da su tamo upisani kao Hrvati i/ili da govore hrvatski. Evo nekoliko primjera:

Ove preslike samo se neke od pogrešno prepisanih etničkih identiteta. Možemo samo nagađati zašto je to tako. Ako je ovim (i drugim) doseljenicima bio važan hrvatski identitet, a zasigurno je, onda ga prepisivači nisu smjeli zaniijekati.

Nacionalni ponos

Dobro je poznato kako su Hrvati u Gradišću čuvali i sačuvali svoj nacionalni identitet tijekom mnogih stoljeća. Ali i oni koji su se iselili u Ameriku (i druge zemlje) nastavili su čuvati svijest o svojoj hrvatskoj etničkoj pripadnosti i prenosili su je na svoje potomstvo, u prvome redu jezik, katoličku vjeru i kulturno bogatstvo koje su ponijeli iz svojih obitelji. Godine 2008. susreo sam se s nekoliko potomaka gradišćanskih Hrvata u South Bendu. Bio je to jako srdačan susret kao da sam se nakon više godina našao s bliskim rođacima ili prijateljima. Osjećali smo da smo poniknuli iz istoga starog panja, da su nam korijeni isti. Meni je bilo zadivljujuće susresti ljude čiji su preci napustili hrvatsko tlo prije toliko stoljeća; čiji su roditelji ili bake i djedovi došli u Ameriku iz Gradišća prije stotinjak i više godina, a da i oni govore hrvatski i imaju tako jak osjećaj hrvatskoga identiteta. Nije teško primijetiti da oni posjeduju dvije kategorije identiteta. Jedna je

zemljopisne (geografske) naravi, a druga etničke. Naime, oni se s pravom osjećaju Burgenlandanima, kao i drugi doseljenici iz tamošnjih etničkih skupina. Burgenland im je zajednička zemlja, uža domovina, koju vole i koja ih povezuje. Također, Austrija (ili Mađarska) je država iz koje su došli i njoj su odani. Ta slojevitost pripadnosti bila je (i ostala) živa i među Burgenlandanima u South Bendu. Osjećaj burgenlandske posebnosti ih povezuje. Na drugoj strani, gledano dubinski, njihov identitet u svojoj srži je hrvatski; oni jesu Burgenlandani i Austrijanci, ali „kamen temeljac” je hrvatski. Naravno, tu je i najnoviji sloj američkog identiteta, u prvome redu u onih koji su rođeni u Americi, ali i njihovi roditelji su se s vremenom amerikanizirali – oni su u Americi pustili korijenje svojim plodovima, potomstvom, i postali Amerikanci. Dakle, u ovakvome slojevitom identitetu pripadnost hrvatstvu možda nije najočitija, ali je najdublja.

„Će se vidimo”

Kao primjer dubine hrvatskoga identiteta među gradišćanskim Hrvatima u South Bendu (vjerujem da je tako i drugdje u Americi) navest ću obitelji Jordanich. U South Bendu susreo sam 2008. godine gospodina Edwarda M. Jordanicha. Rođen je 1928. u South Bendu. Njegovi roditelji, Edward i Magdalena r. Vukovich, došli su u Ameriku iz mjesta Mjenovo u Gradišću. Završio je studij na *Notre Dame University*. Oženio se s Almom Vukovits, gradišćansko-hrvatskog podrijetla. Obitelj Jordanich, Edward i Magdalena koji su se doselili iz Gradišća, sin Edward, kći Anne M., unuk Edward J. i unuka Ann vrhunski su primjer čuvara gradišćansko-hrvatske kulturne baštine i ponosa u Americi. U srpnju 2023., na moj upit kako mu je otac, Edward (mlađi) piše da mu tata polako gubi pamćenje i kaže: „Osim nekih osnovnih čavrljanja (često na hrvatskom), to je otprilike koliko možemo s njim komunicirati u ovom trenutku. On i njegova sestra Anne bili su pravi hrvatski povjesničari u ovdašnjoj zajednici”. Anne je umrla 2014., a Edward (stariji) 12. listopada 2023. godine. Edward ml. (diplomirani pravnik i financijski savjetnik; vlasnik tvrtke *The Jordanich Group* u South Bendu, Indiana) priča mi kako je njegov otac imao običaj na rastancima reći „će se vidimo”. Tim riječima je pozdravio sina i na zadnjem (svjesnom) rastanku, a sin je u pogrebnoj riječi otrpao oca riječima „će se vidimo”!

Činjenica je da nakon toliko stoljeća opstanka u Gradišću i dolaska u Ameriku druga i treća generacija čak na samome kraju svojih umnih sposobnosti „čavrlja na hrvatskom” i oprašta se od ovog svijeta riječima „će se vidimo”! Ovo je zadivljujući primjer gradišćansko-hrvatske ustrajnosti u čuvanju svoga etničkog identiteta i jezične baštine čak i u dalekoj Americi. Tako je to donedavno bilo. Danas su vrata otvorena svakom pojedincu da sam/sama bira bilo koji identitet (ne samo etnički) pa će to i te kako ubrzati proces nestanka etničkih identiteta, posebice u „zapadnoj civilizaciji” koja ubrzano gubi svoju samobitnost odričući se sama sebe. Etično i jezično šarenilo nekoć smo smatrali bogatstvom ljudskog roda, ali na žalost etničke skupine se otapaju brže nego današnji ledenjaci.

Ipak, Hrvati u Gradišću i njihovi potomci u svijetu dokaz su da je, uz sve nedaće, moguće očuvati svoj identitet tijekom stoljeća. Oni mogu biti uzor u očuvanju svog jezika i kulturne baštine svim Hrvatima – izvandomovinskim i domovinskim.

SUMMARY

BURGENLAND CROATS IN THE US STATE OF INDIANA

One of the missed themes in researching the history of Croats in America is (also) the story of our ethnic compatriots from the European neighbourhood who immigrated to America from Burgenland at the beginning of the last century. Soon after their arrival, they established their own associations, preserved their Croatian identity and language, but remained silent, even unknown, even among the American Croats who immigrated from our common "old homeland". This gap in the history of Croats in the world needs to be filled as soon as possible, says historian and returnee from the USA Ante Čuvalo, PhD. As a kind of introduction to this topic, we bring you a series of historical sketches and the author's personal insights into the Croats living in South Bend, Indiana.

The history of the Croats in America (and the world) is long, rich and interesting, although it has been challenging and difficult for the settlers, especially the first settlers. For a long time, this historical journey of Croatian emigrants was written about under the pressure of a hostile ideology and state, but fortunately, since Croatia's independence, it has been written about more freely and academically. We hope that in the near future the many gaps and omissions in the written history (also in this field) will be cleaned up and completed.

RESUMEN

LOS CROATAS BURGENLANDES EN INDIANA

Uno de los temas pasados por alto en la investigación de la historia de los croatas en América (i) es la historia de nuestros compatriotas étnicos de los países vecinos de Europa que, a principios del siglo pasado, emigraron a América desde Burgenland. Poco después de su llegada, fundaron sus propias sociedades, conservaron su identidad y lengua croata, pero permanecieron silenciados e incluso desconocidos, incluso entre los croatas estadounidenses que emigraron desde nuestra "vieja patria" común. Esta laguna en la historia de los croatas en el mundo debe llenarse cuanto antes, sostiene el historiador y retornado de los Estados Unidos, el Dr. Ante Čuvalo. Como una introducción a este tema, presentamos una serie de apuntes históricos y conocimientos personales del autor sobre los croatas de Burgenland en la ciudad de South Bend, Indiana.

La historia de los croatas en América (y en el mundo) es larga, rica e interesante, aunque para los inmigrantes, especialmente los primeros, fue un camino desafiante y arduo. Durante mucho tiempo, este recorrido histórico de los emigrantes croatas se escribió bajo la presión de una ideología y un estado hostiles. Sin embargo, afortunadamente, desde la independencia de Croacia, se escribe de manera (más) libre y científica. Esperamos que, en un futuro cercano, muchas de las carencias y omisiones de la historia escrita (también en este ámbito) sean corregidas y complementadas.

BLANKA MATKOVIĆ

U SUSRET 80. OBLJETNICI BLEIBURŠKE TRAGEDIJE: HRVATI ZA TRST? – IZRUČENJA PRIPADNIKA HRVATSKIH ORUŽANIH SNAGA I HRVATSKIH CIVILA U SVJETLU TADAŠNJIH MEĐUNARODNIH ODNOSA

U svibnju 1945. Hrvatske oružane snage (HOS) krenule su s tisućama hrvatskih civila na povlačenje prema austrijskoj granici očekujući ondje zaštitu zapadnih Saveznika. Putem kroz Sloveniju ove kolone su napadane, a velik broj ljudi je ubijen ili zarobljen. Na tisuće drugih uspjeli su se domoći austrijske granice gdje su u mjestu Bleiburg bili prisiljeni na predaju. U tim trenucima postrojbe Jugoslavenske armije već su bile zauzele Trst izazvavši time zategnute odnose sa Saveznicima koji su zbog opterećenih linija opskrbe i oslabljenog morala među ljudstvom koje je nakon višegodišnjeg ratovanja bilo željno povratka kućama nastojali izbjeći novi sukob. U međuvremenu su u tijeku bili i razgovori istaknutijih savezničkih političara i vojnih zapovjednika o možebitnom izručenju Hrvata i ostalih koji su još ranije ušli na austrijski teritorij. Tema je to kojom se posebice bavio britanski povjesničar Nikolai Tolstoy. Na temelju dostupne literature i arhivskih izvora u ovome radu postavlja se pitanje utjecaja Tršćanske krize na odluke kojima su tisuće ljudi izručene u smrt uz napomenu da je riječ o spletu niza okolnosti čija su dodatna istraživanja u tijeku i u pristupu se znatno pomiču izvan okvira odnosa između Saveznika i Tita te ulaze u prostor međusavezničkih odnosa toga vremena i napose odnosa između pojedinih državnih i vojnih tijela pojedinih savezničkih država, ponajprije SAD-a i Ujedinjenog Kraljevstva.

Nakon predaje njemačke prijestolnice Berlina sovjetskoj Crvenoj armiji 2. svibnja 1945., vlada Nezavisne Države Hrvatske (NDH) odlučila je povući se u Austriju gdje su se Hrvatske oružane snage (HOS) trebale predati britanskoj vojsci koja je napredovala sjeverno od Italije. U to vrijeme službena saveznička politika bila je značajno drukčija od one deset dana kasnije. Dana 4. svibnja 1945., britanski veleposlanik u Beogradu Ralph Stevenson obavijestio je britansko Ministarstvo vanjskih poslova (Foreign Office) da je 2. svibnja 1945. primio telegram Stožera

savezničkih snaga (Allied Forces Headquarters – AFHQ) proslijeđen britanskim misijama u kojem je navedeno da

politika koju je usvojila 15. armija podrazumijeva da disidentskim Jugoslavenima i kvislinškim snagama koje su u kontaktu sa Saveznicima neće biti dopušteno da se bore uz Saveznike. Nakon predaje ili nakon prestanka neprijateljstava, oni će biti tretirani kao razoružane neprijateljske postrojbe do otpusta kojim upravlja i održava ga naše vojno zapovjedništvo. O budućem zbrinjavanju i pitanju hoće li takvo osoblje u konačnici biti predano Titu odlučivat će se na razini Vlade.¹

Stevenson je sugerirao da je „najvažnije da britanski vojni predstavnik ili ja budemo ovlašteni obavijestiti Tita o uvjetima zapovijedi... prije nego što se predajom velikog broja jugoslavenskih kvislinga britanskim snagama probude nepotrebni zli osjećaji”.² Isti telegram proslijeđen je američkoj vladi pa su stoga Hrvati i druge postrojbe u tom području imali razloga vjerovati da bi mogli biti zaštićeni kada stignu do slovensko-austrijske granice.

Glavni grad Hrvatske Zagreb evakuiran je 7. svibnja 1945., a sljedećeg dana grad su zauzele Prva i Druga Jugoslavenska armija (JA). Prva JA izvijestila je Glavni štab da je 10.901 neprijateljski vojnik poginuo, a 15.892 zarobljeno u zauzimanju Zagreba.³ Nije poznato je li taj broj uključivao ranjene i onesposobljene hrvatske vojnike koji su zatečeni u zagrebačkim bolnicama, među kojima će mnogi u sljedećim tjednima biti odvedeni u logore i zatim na stratišta, poput Jazovke.⁴ Istog dana štab 51. vojvodanske divizije Treće JA izdao je naredbu svojim postrojbama da sve neprijateljske časnike i vojnike koji su nastavili pružati otpor nakon ponoći toga dana, a koji nisu bili dio postrojbi koje su se predale „organizirano”, smatraju osobama koje nemaju status ratnih zarobljenika, zbog čega ih treba tretirati kao „bandite”.⁵

Dana 9. svibnja JA je zauzela slovenske gradove Maribor i Ljubljano, a general Alexander Löhr, vrhovni zapovjednik Armijske grupe E, potpisao je potpunu predaju njemačkih snaga. Ti su događaji ometali napredovanje HOS-a i civila koji su se povlačili prema Dravogradu. Hrvati su pregovarali s bugarskom vojskom kako bi im se omogućio prolazak u Austriju, a Bugari su im predložili da idu u smjeru Prevalja

¹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), f. 1374, *Prijepisi dokumenata iz Public Record Officea u Londonu o stradanjima Hrvata po završetku Drugog svjetskog rata, 1944-1946*, sig. FO 371/7580. Blanka MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, Irvine (SAD), 2017., str. 65.

² Isto.

³ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XI, knjiga 1, Operacije I. JA 1945.*, Beograd, 1971., str. 663.

⁴ Vidi: Blanka MATKOVIĆ, Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945., *Arhivski vjesnik*, br. 54, str. 179 – 214.

⁵ Citirano u: Zdravko DIZDAR, Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih puteva (u povodu 60. obljetnice), *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, vol. 32, br. 1, str. 134.

i Bleiburga, gdje se nalazilo zapovjedništvo 38. (irske) pješačke brigade. Ostatak britanskog 5. korpusa, pod zapovjedništvom general-pukovnika Sir Charlesa Keightleya, bio je stacioniran u Klagenfurtu.

Teško je procijeniti koliko je ljudi bilo u koloni, jer hrvatske postrojbe nisu bile jedine koje su se kretale prema austrijskoj granici. U pokretu su bile i tisuće Srba, Crnogoraca i oko 35.000 ruskih Kozaka, uključujući civile i pripadnike 15. SS kozačkoga konjičkog korpusa, koji je od 1943. bio stacioniran u Jugoslaviji gdje su stekli reputaciju brutalnosti.⁶ Ubrzo nakon ponoći 13. svibnja, britansko zapovjedništvo 5. korpusa procijenilo je da se na njegovu području zateklo

oko 30.000 ratnih zarobljenika, predanog osoblja i izbjeglica. Daljnjih 60.000 se iz Jugoslavije kreće na sjever prema Austriji. Poduzimam sve moguće korake kako bih onemogućio njihovo kretanje cestama, ali to ih NEĆE u potpunosti spriječiti jer im nedostaje hrane i putem ih se maltretira. Ako se ovaj broj ostvari, situacija s hranom i čuvarima postat će kritična.⁷

Brojka od 60.000 osoba spomenutih u dokumentu uključivala je pripadnike HOS-a i veći broj civilnih izbjeglica. Brigadir T.P.D. Scott, zapovjednik 38. (irske) brigade koji je kao pregovarač sudjelovao u predaji HOS-a u Austriji, primio je 14. svibnja dojavu da se dvije skupine HOS-a s ukupno 200.000 ljudi kreću prema britanskoj liniji kraj Bleiburga, a pratilo ih je 500.000 civila.⁸

Nemoguće je reći koliko je Hrvata stiglo do Bleiburga. Između 7. i 15. svibnja 1945. diljem Slovenije trajali su sukobi i ostaje nepoznato koliko je ljudi tamo izgubilo život ili je zarobljeno. Prema dostupnim podacima, 12. svibnja u Mariboru, Zidanome Mostu, Bledu, Jesenicama i drugdje zarobljeno je 15.700 ratnih zarobljenika, dok je 13. svibnja više od 40.000 ratnih zarobljenika zarobljeno pokraj Rogaške Slatine, Celja, Velenja, Šoštanja, Dravograda i drugih slovenskih gradova.⁹ Dana 14. i 15. svibnja odigrala se bitka pokraj Poljane nedaleko od Prevalja. Ova bitka i takozvani gruzijski ustanak na nizozemskom otoku Texel, koji je završio 20. svibnja 1945. godine, često se smatraju posljednjim bitkama Drugog svjetskog rata u Europi.¹⁰ Ipak, slabije je poznato da je posljednja bitka Drugog svjetskog rata na europskom tlu zapravo bila Bitka za Odžak, grad u sjevernoj Bosni. Jedini pisani zapis o tim borbama dostupan široj publici između 1945. i 1990. bio je članak objavljen 1. lipnja 1975. u beogradskom časopisu NIN u kojemu je autor istaknuo da je u Odžaku rat trajao do 25. svibnja 1945. godine, iako se na temelju nekih podataka može zaključiti da je bitka okončana

⁶ Nicholas BETHELL, *The Last Secret*, London, 1995., str. 108.

⁷ Citirano u: Nikolai TOLSTOY, Blajburški pokolj, u: Aleksander Ravlić (ur.), *Jugoistočna Europa 1918. – 1995.*, Zbornik Međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb, 2000., str. 144. B. MATKOVIČ, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, str. 67.

⁸ N. BETHELL, *The Last Secret*, str. 118.

⁹ Z. DIZDAR, Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih puteva, str. 136.

¹⁰ Clash at Poljana – The WW2 Battle That Was Fought A Week After VE day. Dostupno na URL <http://militaryhistorynow.com/2013/10/09/poljana-the-ww2-battle-that-was-fought-a-week-after-ve-day/>, pristupljeno 1. lipnja 2015.

ipak koji dan kasnije, odnosno vjerojatno 27. ili 28. svibnja,¹¹ dakle puna dva tjedna nakon predaje HOS-a u Bleiburgu. Preživjeli odžački branitelji krenuli su u proboj, mnogi su zarobljeni, zatočeni i ubijeni na deset ili više lokacija u sjevernoj Bosni, a ostali su se povukli u šume Vučjaka gdje su nastavili pružati otpor.¹²

Dok su borbe u Odžaku još bile u tijeku, čelo hrvatske kolone koja se kretala prema Austriji stiglo je 15. svibnja 1945. na livade južno od Bleiburga. U tom trenutku 5. korpus držao je oko 25.000 Hrvata koji su uspjeli organizirati službenu predaju britanskoj vojsci ili se neopaženo infiltrirati u britansku okupacijsku zonu. Kao što je istaknuo Tolstoj, prije bleiburške krize, britanska vojska nije pokušala zaustaviti manje upade i bez zadržke je prihvatila njihovu predaju. Štoviše, britanska straža spriječila je partizane da nanesu štetu izbjeglicama. Međutim, dolazak još više tisuća Hrvata pogoršao je situaciju i utjecao na savezničke zapovjednike koji su donijeli nekoliko ishitrenih odluka s teškim posljedicama.¹³

Hrvatski zapovjednik general HOS-a Ivan Herenčić zajedno sa svojim prevoditeljem pukovnikom Danijelom Crljenom odvezao se do blajburškog dvorca, gdje su pokušali ispregovarati uvjete predaje s brigadiriom Scottom. Međutim, ubrzo su saznali da je na mjesto događaja stigao potpukovnik JA Milan Basta, politički komesar 51. vojvođanske divizije, koji je inzistirao da se pridruži pregovorima. Hrvati su upozorili Scotta da je u tijeku „emigracija cijeloga hrvatskog naroda”, jer su Hrvati zaključili da je nemoguće živjeti pod komunističkom vlašću. Stoga je hrvatsko izaslanstvo tražilo od Scotta da feldmaršalu Sir Haroldu Alexanderu, vrhovnom savezničkom zapovjedniku za Mediteran čija se nadležnost protezala i na južnu Austriju, novonastalu situaciju predstavi kao problem političke naravi. Kad je Scott pitao hrvatsko izaslanstvo u koju zemlju namjeravaju emigrirati, nisu znali i predložili su da ih pošalju u Afriku ili Ameriku. Scott je odgovorio da ne postoji način na koji bi se to moglo učiniti te da se preseljenje može izvršiti samo nakon pažljive pripreme. Upozorio ih je da će nesumnjivo umrijeti od gladi budu li inzistirali na dolasku na Zapad, a hrvatski predstavnici odgovorili su mu da je gladovanje daleko bolje od predaje i da bi „radije umrli tamo gdje jesu, boreći se do posljednjeg čovjeka, nego se predali bilo kojim boljševicima”.¹⁴ Znajući da je JA spremna napasti Hrvate, Scott nije imao drugog izbora nego im ponuditi pet minuta da izaberu jednu od triju opcija:

- a) Predati se JA, a on bi iskoristio svoj utjecaj kako bi osigurao da se prema njima postupa ispravno.
- b) Ostati gdje jesu i gdje će biti napadnuti od strane JA.
- c) Pokušati prijeći britansku liniju uz upozorenje da će u tom slučaju biti napadnuti od strane britanskih i američkih zračnih i kopnenih snaga. Bethell ističe da je Scott

¹¹ Stipo PILIĆ, Blanka MATKOVIĆ, Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije, *Bosna Franciscana*, Sarajevo, br. 37, str. 110.

¹² Isto.

¹³ N. TOLSTOY, Blajburški pokolj, str. 146.

¹⁴ N. BETHELL, *The Last Secret*, str. 120.

bio uvjeren da će titoistima biti teško ubiti tako velik broj ljudi i sumnjao je da će oni to uopće htjeti. Veliki broj bi preživio, sugerirao je, ako bi slijedili „očito razumnju prvu opciju”.¹⁵

Nakon žestoke rasprave s obje strane, general Herenčić je nevoljko prihvatio uvjete predaje.¹⁶ Basta je uvjeravao Scotta da će civili biti vraćeni u Hrvatsku, a vojnici tretirani kao ratni zarobljenici, „s izuzetkom političkih zločinaca, kojima će se baviti saveznički sudovi osnovani za rješavanje ovog pitanja”.¹⁷ Prema Scottovu mišljenju, „uvjeti predaje bili su dovoljno poštteni”. Kasnije je izjavio: „Dobio sam jamstvo da će svi biti vraćeni u domovinu i zbrinuti, ali je li to nadgledano ili ne, jednostavno ne znam. Nemam pojma jesu li svi ubijeni. Ne bih se iznenadio da jesu.”¹⁸

Čak i da je hrvatski zahtjev na Bleiburgu predstavljen feldmaršalu Alexanderu, ishod ne bi bio drukčiji. Alexander je bio svjestan da britanske postrojbe u Austriji od oko 25.000 vojnika nisu bile u stanju podnijeti tako velik broj izbjeglica. Kada je Scottov izvještaj o 200.000 ljudi koji su se predali britanskoj vojsci u Austriji stigao do Alexandera, on je 16. svibnja navodno izdao sljedeću uputu vicemaršalu Leeju, svome vojnom izaslaniku u stožeru Josipa Broza Tita, da bi izbjeglice željeli odmah predati Titovim postrojbama zbog čega „bismo bili zahvalni” ako bi Tito pristao uputiti svoje zapovjednike da ih prihvate i dogovore s 5. korpusom kojom brzinom bi ih mogli prihvaćati te odrede točke za predaju na austrijskoj granici južno od Klagenfurta preko kojih će izbjeglice biti vraćene u Jugoslaviju.¹⁹ Ova odluka utjecala je na tisuće Srba, Slovenaca i Hrvata koji su već pronašli utočište na području Klagenfurta misleći da su na sigurnom te će dovesti do događaja poznatih kao masakr na Kočevskome rogu.

Teško je procijeniti je li na ovu odluku više utjecao golemi broj hrvatskih izbjeglica u Austriji ili tršćanska kriza. Talijanski grad Trst bio je od geostrateške važnosti, ali

¹⁵ Isto.

¹⁶ Mnogi autori koji su pisali o tim događajima zaključili su da je Herenčić donio pogrešnu odluku i stoga je odgovoran za sudbinu tisuća ljudi. Tolstoy je tvrdio da bi alternativni smjer bio napredovanje dalje u Austriju, izazivajući partizanske napade i britanski vojni otpor. Sam Scott priznao je da su raspoložive britanske snage bile nedovoljne da dugo ometaju prolazak hrvatskoga egzodusa. Da je Herenčić naredio mirno napredovanje u britansku zonu, sigurno je da bi britanske postrojbe otvorile vatru i nanijele mnogo žrtava. S druge strane, Tolstoy je pokrenuo pitanje bi li britanske postrojbe nastavile dugo pucati na masu uglavnom bespomoćnih bjegunaca. Dokazi o vjerojatnom britanskom odgovoru dostupni su u suvremenom dnevniku kapetana Nigela Nicholsona, obavještajnog časnika 1. gardijske brigade. Naime, dana 19. svibnja naređeno je da se Hrvati ne puštaju preko mosta pokraj Ferlacha, no pola sata kasnije odlučeno je da se ne puca na Hrvate ako pokušaju prodirjeti na most (ako sa sobom vode žene i djecu). N. TOLSTOY, Blajburški pokolj, str. 146.

Međutim, postavlja se pitanje je li Herenčić imao ikakvih saznanja o snazi britanske vojske u Austriji i bi li više informacija o njihovoj pravoj namjeri utjecalo na njegovu odluku kraj Bleiburga.

¹⁷ ‘Političkim kriminalcima’, a zapravo mnogim običnim ljudima, sudili su jugoslavenski komunistički sudovi, a ne saveznički.

¹⁸ N. BETHELL, *The Last Secret*, str. 121.

¹⁹ N. TOLSTOY, Blajburški pokolj, str. 145.

unatoč njihovim naporima britanske snage ušle su u grad 2. svibnja 1945., odnosno u trenutku kada su Titove postrojbe već zauzele gotovo cijelu Julijsku krajinu, a njegova civilna uprava na ovom području bila je uspostavljena. To je bio početak krize koja je konačno završena Londonskim memorandumom 1954., odnosno Osimskim sporazumom 1975. godine. Među postrojbama koje su se početkom svibnja 1945. nalazile na području Trsta bila je i 11. dalmatinska brigada čiji će bataljuni u sljedećim tjednima sudjelovati u zločinima na Kočevskome rogu.²⁰

U svibnju 1945. godine Tito je bio odlučan u namjeri da anektira Julijsku krajinu zbog čega je odmah zatražio objašnjenje zašto su britanske snage ušle u regiju koju je zauzela jugoslavenska vojska.²¹ Alexander je odgovorio nacrtom sporazuma kojim se zahtijeva korištenje Trsta te željezničkih pruga i cesta od spomenutoga grada preko Gorice do Villacha, kao i uspostavu linije razgraničenja na određenoj udaljenosti istočno od cestovnih i željezničkih veza. Sav teritorij zapadno od te linije bio bi pod zapovjedništvom 15. armijske grupe i njime bi upravljala saveznička vojna vlada. Sve jugoslavenske postrojbe trebale su se povući istočno od ove linije. Tito je odbio Alexanderov nacrt sporazuma i predložio protuprijedlog.²²

Alexander je 10. svibnja obavijestio Tita da je uputio upit američkoj i britanskoj vladi jer je tema razgovora postala političko pitanje.²³ Britanski premijer Winston Churchill i američki predsjednik Harry Truman vjerovali su da je aneksija Trsta jednaka prodoru komunizma u Italiju i na Zapad te su odlučili da Alexanderovi prijedlozi, zapravo, postanu minimalni anglo-američki zahtjevi. Američki i britanski veleposlanici u Beogradu trebali su od jugoslavenske vlade zahtijevati prihvaćanje ovih uvjeta kao oblik Titova priznanja načela teritorijalnog rješavanja pregovorima. Truman je također predložio da se o zahtjevu obavijesti maršal Staljin, na što je Churchill spremno pristao.²⁴

Britanski veleposlanik u Beogradu, Ralph Claremont Skrine Stevenson, prvi put je prišao Titu 12. svibnja, tražeći povlačenje jugoslavenskih postrojbi iz britanske zone u Austriji. U tom trenutku još uvijek nije bila riječ o neposrednoj krizi jer je Tito samo zatražio da njegove postrojbe ondje ostanu, pod uvjetom da budu stavljene pod Alexanderovo zapovjedništvo.

U međuvremenu je Harold Macmillan, britanski ministar, a kasnije i premijer, dogovorio s Alexanderom da zrakoplovom ode u stožer 8. armije u sjeveroistočnoj Italiji, gdje se namjeravao posavjetovati s generalom Sir Richardom McCreeryjem, zapovjed-

²⁰ XI. dalmatinska udarna moto-streljačka brigada: povodom proslave 2-godišnjice osnivanja, 2. oktobar 1945. u Skoplju, Reprint, 1979., str. 36.

²¹ William JACKSON, T.P. GLEAVE, *The Mediterranean and Middle East, Volume VI, Victory in the Mediterranean, Part III, November 1944 to May 1945*, London, 1988., str. 338.

²² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XI, knjiga 4, *Operacije jugoslovenske armije 1945. godine*, Ljubljana – Beograd, 1975., str. 1067-1069.

²³ W. JACKSON, T.P. GLEAVE, *The Mediterranean and Middle East*, str. 342.

²⁴ Isto, str. 344.

nikom 8. armije, o pogoršanju savezničkih odnosa s Titom. Večer 12. svibnja proveo je u posjetu McCreeryju i general-pukovniku Hardingu čiji je 13. korpus duž linije uz rijeku Soču bio okrenut prema položajima JA. Neočekivano, Macmillan je odletio na sjever preko planina u Austriju umjesto da se vrati u Napulj. Sreo je Keightleyja i njegovo osoblje, ali o tom se sastanku ne zna puno. Kao što je Tolstoy sugerirao, ono što se tamo dogodilo može se zaključiti samo iz događaja koji su uslijedili. Međutim, Tolstoy, koji je istraživao ove događaje nekoliko desetljeća, svoje zaključke temeljio je na Macmillanovu dnevniku, jedinom dostupnom dokumentu o tom sastanku.²⁵ Svakako je riječ o sastancima koje Tolstoy smatra odlučujućima za sudbinu tisuća Hrvata koji su utočište pokušali naći u Austriji izravno optužujući Macmillana da ih je upravo on izručio u smrt.²⁶

Naime, s obzirom na to da je početkom svibnja 1945. godine 8. armija donijela odluku da će se četnici i drugi „disidentski Jugoslaveni” smatrati osobama koje su se predale i biti tretirani u skladu s tim, te da će se o konačnom zbrinjavanju tih ljudi odlučiti na razini vlade, Tolstoy je vjerovao da je Macmillan dao Keightleyju neke smjernice za kolone vojnika i civila koje su stizale u Austriju.²⁷ Tvrдио je da je viši časnik u stožeru 5. korpusa potvrdio da je Keightley zamolio Macmillana da odleti na sjever i savjetovao mu kako se odnositi prema Kozacima.²⁸ Tolstoyeva teorija potvrđena je izvješćem koje je Keightley poslao McCreeryju deset dana kasnije u kojem se navodi da su se Saveznici kao rezultat Macmillanove usmene direktive zapovjedniku korpusa obvezali sve sovjetske državljane zatečene na prostoru korpusa vratiti sovjetskim vlastima.²⁹ Tolstoy je zaključio da prije Macmillanova dolaska 5. korpus nije imao ni namjeru ni želju predati bilo koga tko bi mogao biti mučen ili ubijen, a radikalna promjena u politici zahtijevala je opsežnu obmanu savezničkog zapovjedništva koja je podrazumijevala i to da zarobljenicima detalji o spomenutim namjerama ne budu otkriveni.

Nakon povratka u Napulj 14. svibnja, Macmillan je uvjerio Alexanderova glavnog administrativnog časnika, generala Robertsona, da naredi predaju Kozaka i „Jugoslavena”, osim četnika, sovjetskim i jugoslavenskim komunistima. Robertson je prihvatio ovaj prijedlog i naredio da „svi Rusi trebaju biti predani sovjetskim snagama na dogovorenoj točki kontakta”, odnosno „da se svo predano osoblje etablirane jugoslavenske nacionalnosti, koje je služilo u njemačkim snagama, razoruža i preda jugoslavenskim

²⁵ N. TOLSTOY, Blajburški pokolj, str. 147.

²⁶ 12. svibnja 1945. Harold Macmillan – koji je ključni trenutak kada su hrvatski civili i zarobljenici predani na genocid?, *HU Benedikt*. Dostupno na URL <https://hu-benedikt.hr/2018/05/12-svibnja-1945-harold-macmillan-koji-je-kljucni-trenutak-kada-su-hrvatski-civili-i-zarobljenici-predani-na-genocid/>, pristupljeno 15. listopada 2024.

²⁷ N. TOLSTOY, Blajburški pokolj, str. 149.

²⁸ Isto, str. 149-150.

²⁹ Isto, str. 150.

snagama”.³⁰ Tito je zahvalio Alexanderu misleći da je on taj koji je poslao ponudu i odlučio da Treća JA bude zadužena za preuzimanje zarobljenika.³¹

U međuvremenu je general Keightley predložio generalu McCreeryju da se predano osoblje na području njegova korpusa premjesti u sjevernu Italiju ili pošalje svojim domovima. Kako se znalo da je povratak sovjetskih državljana, uključujući Kozaka, dogovoren na Jalti, McCreery je predložio da se Hrvati prepuste Titu.³²

U svom odgovoru od 17. svibnja, Stožer savezničkih snaga (AFHQ) naglasio je da se problem sastoji od dva važna elementa – operativnog i administrativnog, a očito je da je situacija na terenu u tom trenutku bila vrlo kaotična.

Precizni podatci o brojevima nisu dostupni. Veliki dijelovi Grupe armija Ju-goistok još uvijek nastoje ući u ovo područje kako bi izbjegli predaju Titu. (...) Najnovije izvješće pokazuje da je zarobljenika i predanog ljudstva ukupno oko 220.000, od čega 109.000 Nijemaca, 46.000 Kozaka, 15.000 Mađara, 25.000 Hrvata, 24.000 Slovenaca. Hrvatskih i slovenskih izbjeglica koje se još uvijek slijevaju u moje područje je oko 200.000. (...) S mogućnošću neprijateljstava u Austriji protiv Jugoslavena, bitno je odmah osloboditi ove snagote mog L. od C. (...) Nadalje je bitno da se vojne zalihe, posebno streljivo, nadopune kako bi se poduprle moguće operacije. Nemoguće je to učiniti i istovremeno nahraniti ogroman broj. (...) Nije praktično premjestiti svo ovo osoblje u Italiju. Takvo masovno kretanje paraliziralo bi moj L. of C., niti bih ih mogao hraniti u Italiji kada stignu tamo. Moje zalihe hrane u Italiji već su ozbiljno iscrpljene zbog prisutnosti 425.000 vojnika i pripadnika njemačkih postrojbi koji su se predali. (...) Cijenim da ne bi bilo razumno tražiti od Vas da prihvatite hrvatske i slovenske izbjeglice, kao austrijsko i mađarsko vojno osoblje. Nosit ću se s ovim najbolje što mogu vlastitim sredstvima. Moj iskreni apel je da mi priskočite u pomoć u vezi s predanim njemačkim oružanim snagama, uključujući i Kozake. Hitno tražim vaš pristanak da se te predane snage, osim Austrijanaca, Mađara i kategorija koje se mogu uhititi, premjeste na vaše područje.³³

Alexander Kirk, američki politički savjetnik u AFHQ-u, izvijestio je američko Ministarstvo vanjskih poslova (State Department) o svom neslaganju s Robertsonovim prijedlogom da se jugoslavenski zarobljenici predaju Titu, što je bilo izravno kršenje dogovorene savezničke politike. Dana 16. svibnja, pomoćnik državnog tajnika Joseph Grew uputio je Kirka da podnese službeni prosvjed AFHQ-u u ime američke vlade,

³⁰ W. JACKSON, T.P. GLEAVE, *The Mediterranean and Middle East*, str. 347.

³¹ Citirano u: Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIĆ, Mate RUPIC (ur.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, Slavonski Brod, 2005., str. 116.

³² Nikolai TOLSTOY, *Ministar i pokolji, Bleiburg i Kočevski rog 1945.*, Zagreb, 1991., str. 103.

³³ HDA, f. 1374, Prijepisi dokumenata iz Public Record Officea u Londonu o stradanjima Hrvata nakon završetka Drugoga svjetskog rata, 1944-1946, sig. FO 371/7580, FX 76939. B. MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, str. 74-75.

što je učinjeno sljedećeg dana.³⁴ Navodno je feldmaršal Alexander saznao za odluku Macmillana i Robertsona tjedan dana kasnije, 21. svibnja.³⁵ Štoviše, 17. svibnja uputio je apel Združenom stožeru (Combined Chiefs of Staff) tražeći pomoć u raščišćavanju zakrčenja u južnoj Austriji i upute vezano uz tri skupine:

- a) otprilike 50.000 Kozaka, uključujući 11.000 žena, djece i staraca
- b) 35.000 četnika, među kojima je 11.000 već prevezeno u Italiju, a njihov se broj stalno povećavao
- c) 25.000 hrvatskih vojnika.

„U svakom od gore navedenih slučajeva njihovo vraćanje u zemlju podrijetla moglo bi biti kobno za njihovo zdravlje”, zaključio je Alexander.³⁶

Poruka je zapravo poslana iz Robertsonova ureda pa je stoga Tolstoy postavio pitanje zašto Robertson nije obavijestio Alexandra o Macmillanovoj odluci kad je shvatio da je Alexander uopće nije bio svjestan. Čuvši za Alexanderovu naredbu od 17. svibnja o evakuaciji četnika i drugih „disidentskih” jugoslavenskih zarobljenika u Austriji, ne uključujući Hrvate, u logore u sjevernoj Italiji, Kirk je vjerovao da je AFHQ postupao u skladu s politikom Ujedinjenog Kraljevstva i SAD-a.³⁷ Istog dana brigadir 5. korpusa Toby Low izdao je zapovijed da se svi jugoslavenski državljani na području Korpusa što prije predaju Titovim snagama.³⁸ Upute su bile da im se ne kaže njihovo pravo odredište i očekivalo se da će primopredaja trajati dulje vrijeme. U isto vrijeme, McCreery je savjetovao Keightleyju da izbjegne potpisivanje bilo kakvih pisanih sporazuma s jugoslavenskim zapovjednicima dok se ne zakluče pregovori s Titovom vladom.

Dana 18. svibnja, Low je primio Alexanderovu zapovijed o evakuaciji četnika i „disidenata” u Italiju, a unatoč jasnim uvjetima obje zapovijedi, 19. svibnja potpisao je sporazum s jugoslavenskim pukovnikom Đokom Ivanovićem kojim je obvezao 5. korpus na predaju svih jugoslavenskih državljana na tom području.³⁹ Štoviše, istog dana Zajednička stožerna misija (Joint Staff Mission – JSM) u Washingtonu poslala je telegram AMSSO-u (Air Ministry Special Signals Office) u kojem je navedeno da se „F.O. telegram 4350 upućen Washingtonu slaže s prijedlogom iz stavka (5) beogradskog telegrama 215 Caserti... da četnike treba razoružati i smjestiti u izbjegličke kam-

³⁴ N. TOLSTOY, *Ministar i pokolji, Bleiburg i Kočevski rog 1945.*, str. 114.

³⁵ N. TOLSTOY, *Blajburški pokolj*, str. 150.

³⁶ HDA, f. 1374, Prijepisi dokumenata iz Public Record Officea u Londonu o stradanjima Hrvata po završetku Drugog svjetskog rata, 1944-1946, sig. FO 371/7580, FX 77292. B. MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, str. 75.

³⁷ N. TOLSTOY, *Blajburški pokolj*, str. 154.

³⁸ Citirano u: Z. DIZDAR, *Prilog istraživanju problema Bleiburga i Križnih putova*, str. 142.

Prema Tolstoyu, Low se 15. svibnja sastao s povjerenikom pukovnikom Hočevarom iz 9. korpusa u Klagenfurtu i tom je prilikom sklopljen dogovor. N. TOLSTOY, *Ministar i pokolji, Bleiburg i Kočevski rog 1945.*, str. 113. Boris MLAKAR, *Slovensko domobranstvo 1943.-1945.*, Ljubljana, 2003, str. 503.

³⁹ N. TOLSTOY, *Blajburški pokolj*, str. 155.

pove”, s čime se složio i State Department još 3. svibnja. Što se tiče Hrvata, zaključili su da bi bilo „pogrešno” predati ih jugoslavenskim vlastima dok „naši odnosi s tom vladom ne budu jasniji”. Stoga je predloženo da se „prema Hrvatima i dalje postupaju kao prema ratnim zarobljenicima”.⁴⁰

AMSSO je odgovorio dva dana kasnije navevši da će „Ministarstvo vanjskih poslova telegrafirati naše stavove”. Britansko Ministarstvo vanjskih poslova podnijelo je svoje stajalište 26. svibnja 1945., dok su izručenja i likvidacije s jugoslavenske strane granice već bile u tijeku. U njihovu telegramu navedeno je sljedeće:

Složili su se s JSM-om da Jaltski sporazum o recipročnoj repatrijaciji sovjetskih građana obuhvaća Kozake i sve one koji su sovjetski državljani treba predati sovjetskim vlastima. Predložili su Alexanderu da se dogovori s maršalom Tolbuhinom.

Složili su se s JSM-om da se s četnicima u južnoj Austriji treba postupati na isti način kao i s onima u Julijskoj krajini i da ih se ne smije predati Titu ili vratiti u Jugoslaviju. Trebali bi biti razoružani i internirani dok britanska i američka vlada ne donesu konačnu odluku o njihovom uklanjanju.

Zaključili su da su hrvatske postrojbe u znatno drukčijem položaju od četnika istaknuvši sljedeće:

*Oni su oružane snage hrvatske marionetske države koju su osnovali Nijemci i, iako nikada nismo priznali uspostavu hrvatske države, hrvatske postrojbe su zapravo regularne snage kvislinske vlade koja djeluje pod njemačkim vodstvom. Bilo bi manje opravdanja nego u slučaju četnika da ih se smatra neregularnim snagama koje sudjeluju u jugoslavenskom građanskom ratu. Stoga bismo trebali biti za predaju hrvatskih trupa u južnoj Austriji Titovim snagama. Takav bi potez svakako zadovoljio Tita i pokazao bi mu da smo ga u nekim stvarima u svakom slučaju spremni tretirati kao redovitog i odgovornog saveznika. Shvaćamo, međutim, da vlada Sjedinjenih Američkih Država možda neće biti voljna pristati na ovaj prilično drastičan smjer, koji bi, kako ističe feldmaršal Alexander, mogao biti poguban za zdravlje hrvatskih trupa. Ako se Vladi Sjedinjenih Američkih Država ne sviđa naša preporuka, spremni smo pristati da se prema Hrvatima postupaju na isti način kao prema četnicima.*⁴¹

Krajem svibnja još uvijek nije bilo konsenzusa između Saveznika o tome kako se odnositi prema hrvatskim vojnicima i izbjeglicama. Dana 11. lipnja 1945., kada su pogubljenja u Kočevskom rogu već izvršena, a počinitelji su se odmarali na Bledu, Združeni stožer primio je izvješće Združenoga upravnog odbora (Combined Admini-

⁴⁰ HDA, f. 1374, Prijepisi dokumenata iz Public Record Officea u Londonu o stradanjima Hrvata po završetku Drugog svjetskog rata, 1944-1946, sig. FO 371/7580. B. MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, str. 76.

⁴¹ HDA, f. 1374, Prijepisi dokumenata iz Public Record Officea u Londonu o stradanjima Hrvata po završetku Drugog svjetskog rata, 1944-1946, sig. FO 371/7580. B. MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, str. 77.

strative Committee) u kojem je pisalo da su prije prestanka neprijateljstva, britanski Foreign Office i State Department izdali upute svojim predstavnicima u Italiji da se jugoslavenske disidentske trupe (koje su definirane na način da uključuju Hrvate i četnike) nakon predaje trebaju razoružati i smjestiti u izbjegličke kampove, osim što se pojedincima koji se žele vratiti u Jugoslaviju to treba dopustiti...

... i 'ove upute još uvijek postoje'.⁴²

Međutim, „kombinirana situacijska i obavještajna izvješća 15. grupe armija, CM-IN-25574 (27. svibnja 1945.) i CM-IN-27275 (29. svibnja 1945.) ukazuju na to da su dogovori o premještanju Kozaka izravno pod nadzor sovjetskih vojnih vlasti i o izručenju Hrvata jugoslavenskim vlastima već sklopljeni”. Zaključeno je da daljnja izručenja Hrvata treba zaustaviti.⁴³ Dana 20. lipnja 1945. Združeni stožer pisao je Alexanderu da nije moguće donijeti nikakvu odluku o konačnoj sudbini četnika i „njemačko-hrvatskih” postrojbi jer je taj problem još uvijek bio razmatran od strane američke i britanske vlade.⁴⁴ Ti dokumenti upućuju na to da je zbog nekog razloga prvo izvješće o izručenjima koje je 15. armijska skupina poslala upućeno osam dana nakon sklapanja sporazuma Low – Ivanovich, kada su mnogi Hrvati već bili predani Jugoslavenskoj armiji i pogubljeni. Moguće je da je razlog za uskraćivanje daljnjih izručenja u Jugoslaviju bilo izvješće dvojice slovenskih lidera od 1. lipnja 1945. koji su obavijestili saveznike o masovnim pogubljenjima u Koruškoj.

U međuvremenu su Saveznici također pokušavali riješiti krizu u Trstu. Zajednička predstava nota britanskog i američkog veleposlanika održana je 15. svibnja, istog dana kada su hrvatske kolone stigle u Bleiburg. Tito je 17. svibnja odgovorio izravnim odbijanjem i ponavljanjem svojih protuprijedloga. U međuvremenu se situacija na terenu dramatično promijenila. Napetosti u Julijskoj krajini neznatno su se smanjile nakon što je Tito, 15. svibnja, počeo povlačiti svoje postrojbe koje su se nalazile zapadno od Soče. U Austriji se događalo suprotno. Tijekom sljedeća tri dana, kako je Alexander izvijestio Združeni stožer, 16.000 vojnika Prve, Druge i Treće jugoslavenske armije krenulo je u jugoistočnu Korušku, gdje su davali proklamacije, zapljenjivali kuće te rekvirirali hranu i drugu robu. Još 25.000 vojnika okupljalo se južno od granice, a Četvrta armija navodno je usmjerila dvije ili tri divizije prema Villachu.

Sljedećeg dana Alexander je naredio generalu Clarku, zapovjedniku 15. armijske grupe, da se pripremi za nasilno zauzimanje spornog teritorija ako to bude potrebno.⁴⁵ Prvi znak prekida jugoslavenske nepopustljivosti pojavio se 19. svibnja, kada je

⁴² Isto.

⁴³ HDA, f. 1374, Prijepisi dokumenata iz Public Record Officea u Londonu o stradanjima Hrvata po završetku Drugog svjetskog rata, 1944-1946, sig. FO 371/7580. B. MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, str. 78.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ W. JACKSON, T.P. GLEAVE, *The Mediterranean and Middle East*, str. 346.

britanski veleposlanik u Beogradu obaviješten od strane jugoslavenskog Ministarstva vanjskih poslova da su njihove postrojbe u Austriji upućene na prijeratnu granicu.⁴⁶

Istog dana započela je željezničkom prugom prema Jugoslaviji evakuacija svih jugoslavenskih državljana koji su već bili u Austriji i nastavljena je u lipnju. Uvertira u rješavanje pitanja talijanskog teritorija započela je ujutro 21. svibnja, ovaj put u obavijesti upućenoj američkom veleposlaniku u Beogradu. Tito je sada bio spreman prihvatiti liniju razgraničenja u Istri koju je predložio Alexander, pod određenim uvjetima: jugoslavenskim vojnim postrojbama trebalo je dopustiti da ostanu na tom području, pod Alexanderovim zapovjedništvom, a njihovi predstavnici trebali su biti uključeni u Savezničku vojnu vladu (AMG), koja bi djelovala uz postojeću jugoslavensku upravu. Alexander je odbio razmotriti uključivanje jugoslavenskih predstavnika u AMG i nije pristao na to da regularne jugoslavenske snage bilo koje veličine ostanu na tom području. Kako bi održao pritisak i pružio dodatnu zaštitu željezničkoj pruzi Trst – Tarvisio, naredio je generalu Clarku da napreduje prema istoku nekoliko kilometara duž bojišnice.⁴⁷ Koliko je situacija bila napeta potvrđuje i svjedočenje jugoslavenskog poručnika Branislava Todorovića koji je posvjedočio da su u to vrijeme politički komesari govorili jugoslavenskim postrojbama da napadnu Engleze ako se ne odreknu Istre, Koruške i Trsta.⁴⁸ Pregovori s Titom potrajali su do 9. lipnja 1945. kada je potpisan Beogradski sporazum. Ishod je zadovoljio savezničku stranu pa se Jugoslavenska armija morala povući iz Austrije iza linije razgraničenja u Julijskoj krajini.

Dok su Saveznici pregovarali s Titom, u tijeku su bila masovna pogubljenja onih koji su vraćeni u Jugoslaviju. Na odluku koja je zapečatila sudbinu tisuća ljudi utjecali su vojni i politički razlozi. U svibnju 1945. njemačke redovne postrojbe, Kozaci, Bjelorusi, Ukrajinci, Srbi, Slovenci, Hrvati i druge skupine, mnoge sa ženama i djecom, htjele su se predati Saveznicima, ali su britanske postrojbe na tom području bile jako rastegnute noseći se s tim zadatkom.⁴⁹ S druge strane, situacija u Julijskoj krajini potencijalno je krenula prema novom ratu koji su Saveznici željeli izbjeći razmišljajući o moralu svojih vojnika i njihovoj želji da se nakon dugogodišnjeg ratovanja vrate kući, ali i opterećeni problemom opskrbe vlastitog ljudstva i velikim brojem izbjeglica. Obje krize događale su se u isto vrijeme, što opravdava sumnje da su izručenja zapravo nadoknada za Trst. Stoga je važno naglasiti da su istraživanja temeljena na ovoj tezi još uvijek u tijeku, a odgovore je potrebno tražiti ne samo u savezničkim odnosima s Titom i održavanju linije između zapadnog i komunističkog dijela Europe, nego i u međusavezničkim odnosima, ali i odnosima između pojedinih državnih i vojnih tijela istaknutijih savezničkih država te pojedinaca i njima podređenog osoblja.

⁴⁶ Citirano u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.*, str. 126-127.

⁴⁷ W. JACKSON, T.P. GLEAVE, *The Mediterranean and Middle East*, str. 348.

⁴⁸ HDA, f. 1374, Prijepisi dokumenata iz Public Record Officea u Londonu o stradanjima Hrvata po završetku Drugog svjetskog rata, 1944-1946, sig. FO 371/7783. B. MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945)*, str. 78.

⁴⁹ Ben SHEPHARD, *The Long Road Home, The Aftermath of the Second World War*, London, 2011., str. 78-82.

SUMMARY

ON THE OCCASION OF THE 80TH ANNIVERSARY OF THE BLEIBURG TRAGEDY:

CROATS FOR TRIESTE? – EXTRADITION OF HOS MEMBERS AND CROATIAN CIVILIANS IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL RELATIONS

In May 1945, the Croatian Defence Forces (HOS), with thousands of Croatian civilians, began their retreat towards the Austrian border where they expected to be protected by the Western Allies. On their way through Slovenia, these lines were attacked and many people were killed or captured. Thousands of others managed to reach the Austrian border, where they were forced to surrender in the town of Bleiburg. At that moment, Yugoslav troops had already occupied Trieste, thus causing a strain in relations with the Allies who were trying to avoid a new conflict because of the strained supply lines and probably weakened morale among people who wanted to return home after years of war. Meanwhile, talks were taking place between prominent Allied politicians and military commanders about the possible extradition of Croats and others who had previously entered Austrian territory. This is a subject that was specifically addressed by the British historian Nikolaj Tolstoy. Based on the available literature and archival sources, the article raises the question of the impact of the Trieste crisis on the decisions that sent thousands to their deaths, noting that it is a complex of circumstances, the further exploration of which is ongoing and the approach of which goes far beyond the relations between the Allies and Tito, and enters into the space of inter-Allied relations at the time and, in particular, the relations between the individual state and military authorities of the respective Allies, especially the USA and Great Britain, writes the scholar Blanka Matković, PhD, a university professor from Great Britain.

RESUMEN

A LA CONMEMORACIÓN DEL 80. ANIVERSARIO DE LA TRAGEDIA DE BLEIBURG:

¿CROATAS HACIA TRIESTE? – EXTRADICIONES DE MIEMBROS DEL HOS Y CIVILES CROATAS EN EL CONTEXTO DE LAS RELACIONES INTERNACIONALES

En mayo de 1945, las Fuerzas Armadas Croatas (HOS) comenzaron la retirada hacia la frontera austriaca con miles de civiles croatas, esperando encontrar protección en los Aliados occidentales. Durante el trayecto a través de Eslovenia, estas filas fueron atacadas, y un gran número de personas fue asesinada o capturada. Miles más lograron llegar a la frontera austriaca, donde fueron obligados a rendirse en el pueblo de Bleiburg. En ese momento, las tropas del Ejército Yugoslavo ya habían ocupado Trieste, lo que generó tensiones en las relaciones con los Aliados, quienes, debido a las líneas de suministro sobrecargadas y posiblemente a la moral debilitada entre las tropas, que después de años de guerra deseaban regresar a casa, intentaron evitar un nuevo conflicto. Mientras tanto, se estaban llevando a cabo conversaciones entre destacados políticos y comandantes militares aliados sobre la posible extradición de los croatas y otros que ya se habían adentrado en el territorio austriaco. Este fue un tema especialmente tratado por el historiador británico Nikolaj Tolstoy. Basado en la literatura disponible y fuentes de archivos, esta obra plantea la cuestión del impacto de la crisis de Trieste en las decisiones que llevaron a la entrega de miles de personas a la muerte, señalando que se trata de una serie de circunstancias cuya investigación adicional está en curso y cuyo enfoque se ha desplazado considerablemente fuera de los marcos de las relaciones entre los Aliados y Tito, para adentrarse en el ámbito de las relaciones interaliadas de la época, y finalmente en las relaciones entre los diversos autoridades estatales y militares de las naciones aliadas, principalmente Estados Unidos y el Reino Unido, escribe la académica Dra. Blanka Matković, profesora universitaria del Reino Unido.

BAŠTINA

Proslava tisućugodišnjice
Hrvatskoga Kraljevstva 1925.
ubaštinjena je u svijesti
hrvatskoga naroda kao jubilej
koji je snažno mobilizirao
Hrvate. Nova obljetnica
dočekuje
se diljem
Republike
Hrvatske.
Hrvatski sabor
proglasio je
2025. godinu
*Godinom
obilježavanja 1100.
obljetnice Hrvatskoga
Kraljevstva.*

Fotografija: Robert Frangeš-Mihanović: *Kralj Tomislav*,
Zagreb, 1925. Snimio: Patrik Maček, Pixsell

MARIJAN LIPOVAC

PROSLAVA TISUĆUGODIŠNJICE HRVATSKOGA KRALJEVSTVA 1925. – JUBILEJ KOJI JE MOBILIZIRAO HRVATE

Najpoznatiji tragovi ove proslave su spomenik kralju Tomislavu na njegovu trgu u Zagrebu, Mogila u zagrebačkome Maksimiru, spomenik Grguru Ninskom u Splitu..., te upotreba pletera kao simbola hrvatskoga identiteta. Godine 1925., podsjetimo, diljem hrvatskih krajeva održane su veličanstvene proslave tisućugodišnjice Hrvatskog kraljevstva budući da se tada navršilo tisuću ljeta otkako je Tomislav kao prvi od hrvatskih vladara nazvan kraljem, u pismu pape Ivana X. iz godine 925. Proslave su održane diljem zemlje, obuhvativši sve slojeve naroda, čime su snažno pridonijele homogenizaciji Hrvata, učvršćenju nacionalne svijesti i izgradnji hrvatskoga nacionalnog identiteta u okolnostima kad Hrvatske prvi put u povijesti nije bilo na zemljopisnoj karti jer joj je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bila poništena njezina tisućljetna državnost. Priprema proslave jubileja trajala je 20 godina, a njezinu uspjehu pridonijelo je i to što je kralj Tomislav bio prihvatljiv različitim političkim opcijama. Na pomolu je slična proslava koja se održava 2025., koju je Hrvatski sabor proglasio „Godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva”.

Godine 1925. diljem hrvatskih krajeva održane su veličanstvene proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva budući da se tada navršilo tisuću ljeta otkako je Tomislav kao prvi od hrvatskih vladara nazvan kraljem, u pismu pape Ivana X. iz godine 925. Proslave su održane od najvećih do najmanjih hrvatskih mjesta, obuhvativši sve slojeve naroda, čime su snažno pridonijele homogenizaciji Hrvata, učvršćenju nacionalne svijesti i izgradnji hrvatskoga nacionalnog identiteta u okolnostima kad Hrvatske prvi put u povijesti nije bilo na zemljopisnoj karti jer joj je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bila poništena njezina tisućljetna državnost. Priprema proslave jubileja trajala je gotovo 20 godina jer je započeta još 1906., a njezinu uspjehu pridonijelo je i to što je kralj Tomislav bio prihvatljiv različitim političkim opcijama. Najpoznatiji tragovi ove proslave su spomenik kralju Tomislavu na njegovu trgu u Zagrebu, Mogila u zagrebačkome Maksimiru, spomenik Grguru Ninskom u Splitu..., te upotreba pletera kao simbola hrvatskoga identiteta. Nakon sto godina na pomolu je ponovno slična proslava, ovog puta

1100 godina kralja Tomislava koja će se navršiti 2025. Autor propituje kako će je dočekati suvremena Republika Hrvatska.

Spomenik kralju Tomislavu na njegovu trgu u Zagrebu, Mogila u zagrebačkome Maksimiru, toponim Tomislavgrad i spomen-bazilika u tome mjestu, spomenik Grguru Ninskom u Splitu, spomen-ploče diljem Hrvatske i nekim dijelovima Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, brojne ulice i trgovi s imenom kralja Tomislava, upotreba pletera kao simbola hrvatskoga identiteta, biografski leksikon *Znameniti i zaslužni Hrvati*, knjiga Ferde Šišića *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* i crno pivo *Tomislav* najpoznatiji su tragovi veličanstvene proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva koja se brojnim manifestacijama 1925. slavila diljem hrvatskih krajeva budući da se tada navršilo tisuću godina otkako je Tomislav kao prvi od hrvatskih vladara nazvan kraljem, u pismu pape Ivana X. koji ga oslovljava kao „dragog sina Tomislava, kralja Hrvata”. Tomislavov konjanički spomenik, jedan od simbola Zagreba, postavljen je doduše mnogo kasnije, tek 1947., ali taj najpoznatiji prikaz prvoga hrvatskog kralja, koji je krasio i novčanicu od 1000 kuna, nastao je u kontekstu ove proslave kojoj nema premca u hrvatskoj povijesti, ne samo prema opsegu, nego i prema načinu pripreme i organizacije. Monumentalni brončani Grgura Ninskog, djelo Ivana Meštrovića, na splitskom Peristilu postavljen je 1929. (talijanski okupatori uklonili su ga 1941. te je 1954. postavljen pokraj Zlatnih vrata Dioklecijanove palače) dok je crkva u starohrvatskome stilu sagrađena na Duvanjskome polju, gdje se prema legendi odigrala Tomislavova krunidba za kralja, dovršena tek 1939. Svi segmenti ambiciozno zamišljene proslave naprosto nisu mogli biti u potpunosti realizirani tijekom jubilarne godine, posebno ne u turbulentnim političkim i društvenim okolnostima koje su izravno utjecale na sam smisao proslave i njezin tijek. Proslava je održana u vrijeme kad više nije postojalo niti Hrvatsko Kraljevstvo, niti bilo kakva državna ili barem administrativna jedinica s nazivom Hrvatska, ali najveći dio hrvatskoga naroda živio je u državi koja je u službenome nazivu ipak nosila i hrvatsko ime, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca čiji je vladar Aleksandar Karađorđević nosio titulu i kralja Hrvata, istu kakvu je 925. papa Ivan X. dao Tomislavu u svom pismu. Većina hrvatskoga naroda u to je vrijeme podržavala politiku Stjepana Radića i njegove Hrvatske republikanske seljačke stranke koja je prihvaćala „međunarodno priznati teritorij Srba, Hrvata i Slovenaca”, ali odbijala prihvatiti jugoslavensku monarhiju, njezin centralizam i unitarizam koji je Hrvate svodio na status „plemena” te za Hrvatsku zahtijevala obnovu državnosti uz republikansko uređenje. Upravo u jubilarnoj godini dogodio se obrat: svjestan realnosti Radić je odustao od republikanstva i prihvatio monarhiju, nadajući se da će njegov sporazum sa srpskim političkim vodstvom riješiti hrvatsko pitanje u jugoslavenskoj državi, što će se dogoditi tek 1939. uspostavom Banovine Hrvatske. Utjecaj ovih mijena jasno je vidljiv na tijeku i sadržaju proslave tisućite godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva i kralja Tomislava oko kojeg se stvorio neobičan konsenzus u kojem je bio prihvatljiv različitim političkim opcijama.

Cilj hrvatske političke, kulturne i gospodarske elite te Katoličke crkve bio je izboriti se za hrvatske nacionalne interese, prije svega za obnovu hrvatske državnosti u sklopu jugoslavenske države. Slavljenjem Tomislava poslana je jasna poruka da su Hrvati prvi

Oton Iveković, Krunidba kralja Tomislava

od Južnih Slavena imali svoga kralja i moćnu državu, te ujedno bili zaštitnici Srba i pobjednici nad Bugarima. Ovo posljednje odgovaralo je i unitarističkim krugovima koji su se zalagali za održavanje velike državne proslave koja bi afirmirala jugoslavenstvo i državno jedinstvo, ali uzalud: gotovo sve proslave imale su „plemenski” karakter, s ciljem afirmacije posebnosti hrvatskoga naroda i njegove sposobnosti da stvori vlastitu nacionalnu državu. U proslavama koje su uslijedile nakon Radićeva sporazuma sa srpskim političkim predstavnicima bilo je doduše isticano jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, veličan je kralj Aleksandar kao „narodni” kralj i Tomislavov nasljednik te jugoslavenska država kao vrhunac odnosa Hrvata i Srba i jamstvo hrvatske sigurnosti i budućnosti, no i tada je u središtu svih proslava bila ideja hrvatske državnosti i narodne posebnosti. Budući da su proslave održane od najvećih do najmanjih hrvatskih mjesta i da su obuhvatile sve slojeve hrvatskoga naroda, one su snažno pridonijele homogenizaciji Hrvata, učvršćenju nacionalne svijesti i izgradnji hrvatskoga nacionalnog identiteta u okolnostima kad Hrvatske prvi put u povijesti nije bilo na zemljopisnoj karti.

Sama proslava jubileja počela se osmišljavati u potpuno drukčijim političkim okolnostima, još 1906. kad je Hrvatsko Kraljevstvo začeto s Tomislavom doista postojalo,

barem formalno, u sklopu Austro-Ugarske pod imenom Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali teritorijalno podijeljeno između austrijske i ugarske polovice monarhije i bez samostalnosti. Bilo je to deset godina nakon što su Mađari veličanstveno proslavili svoj milenij, tisuću godina od doseljenja u Panonsku nizinu. Prvi su o hrvatskome mileniju počeli razmišljati u Družbi *Braća hrvatskoga zmaja* gdje su veliki meštar Emilij Laszowski i njegov zamjenik Velimir Deželić stariji zamislili veliku povijesnu izložbu na kojoj bi bili zastupljeni svi hrvatski krajevi. U ožujku 1914. plan je detaljnije osmišljen: predložena je izgradnja Panteona hrvatskih velikana ili Valhale, odnosno „hrama hrvatske slave” s grobovima i kipovima hrvatskih velikana i slikama iz hrvatske povijesti te niz kulturnih manifestacija. Prvi svjetski rat omeo je pripreme, no u to vrijeme o proslavi se počelo razmišljati i ondje gdje je sve počelo, u Duvnu, čiji je župnik fra Mijo Čuić 1917. predložio da se u povodu tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u tom gradu podigne spomen-crkva i Tomislavov dom te je utemeljeno Društvo za *Spomen-crkvu s hospicijem u Duvnu*, na uspomenu 1000-godišnjice krunidbe I. hrvatskoga kralja na Duvanjskome polju. Čuić je postao predsjednik Društva, a pokrovitelj zagrebački nadbiskup Antun Bauer. Još iste godine u akciju se uključila Družba *Braća hrvatskoga zmaja* koja je u lipnju zaključila da „na pojedina društva valja staviti upit: kako misle i na koji način hoće da sudjeluju kod te kulturne slave”. Družba je podupirala Čuićeve napore da se prikupe novčana sredstva koja je skupljao i među hrvatskim iseljenicima u Sjedinjenim Američkim Državama, a član Družbe arhitekt Stjepan Podhorsky izradio je nacрте za spomen-crkvu. Zanimljivo je ovdje spomenuti da je među hrvatskim iseljenicima održana prva proslava jubileja kralja Tomislava, i to još 1. lipnja 1903. u Alleghenyju kraj Pittsburgha. Smatralo se da je 903. Tomislav došao na vlast te su hrvatske iseljeničke organizacije organizirale proslavu sa svečanom misom u hrvatskoj crkvi svetoga Nikole i prigodnim koncertom, a tiskana je i prigodna knjižica na hrvatskome i engleskome jeziku.

Propast Austro-Ugarske i nastanak jugoslavenske države u kojoj su Hrvati prvi put izgubili svoju državnost stavio je organizatore proslave velikoga hrvatskog jubileja pred nove izazove i usporio pripremu proslave, sve dok se nije približila jubilarna 1925. godina. Fra Mijo Čuić se, u želji da gradnja crkve na Duvanjskome polju počne što je moguće prije, za novčanu pomoć obratio samome kralju Aleksandru koji je 13. ožujka 1924. u Beogradu primio izaslanstvo hrvatskih seljaka iz Duvna predvođeno Čuićem i odobrio novčani dar u iznosu od 600.000 dinara. Konkretnе pripreme za veliku proslavu započete su 15. lipnja 1924. kad je pred zagrebačkom katedralom nadbiskup Bauer blagoslovio tri temeljna kamena za duvanjsku crkvu – po jedan kamen Družbe *Braća hrvatskoga zmaja*, grada Zagreba i Plemenite općine Turopolje. Polaganje kamena održano je 8. srpnja u nazočnosti predstavnika crkvenih, kulturnih i državnih vlasti, a posebno srdačno dočekani su gosti iz Zagreba koje je dočekalo nekoliko stotina ljudi na brdu iznad Duvanjskoga polja, prateći ih uz pjevanje narodnih pjesama sve do Duvna gdje su pozdravljeni pjesmama *Povrh Griča grada* i *Oj Zagrebe bijeli*. U temelje nove crkve položena je povelja koja je počinjala riječima: „Na spomen tisućogodišnjice suverene hrvatske države i krunisanja prvoga hrvatskog kralja Tomislava na Duvanjskom polju...”, a završavala s: „Bilo je na slavu Božju i na čast svih Hrvata”.

Svečanost polaganja kamena temeljaca predvodio je mostarsko-duvanjski biskup Alojzije Mišić, zajedno s banjalučkim biskupom Jozom Garićem. Kraljev osobni izaslanik general Jovanović uručio je novčani poklon. Zagrebački *Jutarnji list* ovako je opisao svečanost: „Bio je to veličanstven prizor. Na otvorenom polju slušalo je biskupa i staro i mlado. A kako je bilo upravo podne, kad je crkvena služba dovršena, uspeo se na minaret obližnje džamije mujezin i pozivao vjernike – na molitvu. To je sve učesnike slavija ganulo do suza.” Iako se predstojećoj proslavi nastojao dati multikonfesionalni karakter, posebno iz obzira prema Hrvatima islamske vjere, jubilej je ipak bio snažno obilježen katoličkim elementima. Katolička crkva predstojećem jubileju dala je velik značaj, ne samo zbog činjenice da je spominjanje Tomislava hrvatskim kraljem u papinu pismu bilo još jedan znak davnih veza Hrvata sa Svetom Stolicom, nego i zbog toga što je 1925. u cijeloj Katoličkoj crkvi bila proglašena Svetom godinom, kako je i običaj za svaku 25. godinu u pojedinom stoljeću.

Hrvatski biskupi na svoje su sjednice održane u kolovozu 1924. u Đakovu poslali okružnicu u kojoj su poručili da predstoji „godina, u kojoj će čitav narod hrvatski od Sutle pa do Drine i Dunava, od Subotice pa do Kotora svečano i radosno proslaviti uspomenu dana, kad je prije tisuću godina prvi put zasjala kruna na glavi jednoga hrvatskoga sina” i zaključili: „Neka slavlje naše tisućgodišnjice bude slavlje katoličkoga hrvatskoga naroda! Neka godina 1925., spomen-godina tisućgodišnjice kraljevstva hrvatskoga, bude sveta godina hrvatskoga naroda! Neka Tomislavovo slavlje bude jedan veliki zavjet i vječna posveta čitavoga hrvatskoga roda Bogu svojih otaca!” Biskupi su odredili i dan obilježavanja tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva, 21. lipnja 1925., blagdan Presvetoga Srca Isusova. Na biskupsku okružnicu uslijedile su pozitivne, ali i negativne reakcije hrvatskih stranaka. Hrvatska stranka prava (frankovci) imala je pozitivno mišljenje, dok je Hrvatska zajednica imala iznimno negativno mišljenje o načinu na koji su biskupi željeli povezati crkvenu i nacionalnu svetkovinu: „Prenoseći crkvenu katoličku proslavu na nacionalno polje episkopat je prevršio mjeru na više mjesta okružnice, u kojoj dolazi i ovo ‘...srasla se vjera katolička s hrvatskim narodom’”. Pri tom se zaboravlja da hrvatski narod nije samo katolički, već da ima u njemu i muslimana, koji sačinjavaju tako važan i znamenit dio hrvatskoga naroda, da bi o tom morali voditi računa i katolički biskupi, koji se smatraju Hrvatima, kad progovaraju o hrvatskim narodnim stvarima. Ne može biti nacionalni Hrvat i katolički ekskluzivist niti će Hrvati radi i jedne crkve dopustiti da se lomi ili slabi njihovo nacionalno jedinstvo.” Najžešće je okružnicu napao Stjepan Radić koji je u govoru održanom u Krašiću 28. rujna 1924. rekao: „Nema u tom pismu ni riječi pravednost, nema ni riječi seljak i radnik, naravski da onda nema ni riječi Republika i jednom riječi ništa od onoga što ispunjava i sačinjava čitavi današnji javni i politički život. Ipak je to pismo čisto političko, politički mu je povod: tisućgodišnjica krunisanja kralja Tomislava – i politička svrha: javna proslava u čitavom narodu te tisućgodišnjice. Da su naši biskupi napisali jedno vjersko pismo, u kojem bi govorili o vjeri, ja u to ne bih dirao. Ali kad naši biskupi pišu političko pismo i kad oni hoće da budu hrvatskom narodu i politički vođe, onda je moja i naša dužnost da to prosudimo i ako treba i osudimo.” Radićeve riječi pogoršale su njegove ionako ne baš skladne odnose s crkvenim vrhom i činilo

se da legitimni vođa hrvatskoga naroda i njegova stranka neće sudjelovati u proslavi velikoga jubileja, svakako ne onako kako su to predlagali biskupi.

U kolovozu 1924. u Zagrebu je osnovan Odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu na trgu ispred Glavnoga kolodvora koji se u Austro-Ugarskoj zvao Trgom Franje Josipa, a nakon 1918. nosio privremeno ime Trg I. Tomislavovo ime trg će dobiti 1928. godine.

Ulazak u hrvatsku jubilarnu godinu bio je sve samo ne svečarski. Potkraj prosinca 1924. vlada Nikole Pašića donijela je odluku o primjeni Obznane na HRSS zbog Radićeva pristupa Seljačkoj internacionali u Moskvi. Stranka je raspuštena i zabranjena i započela su uhićenja njezinih čelnika, među njima i Stjepana Radića. Za 8. veljače 1925. bili su raspisani izbori i vlada je ipak dopustila da nastupe i kandidati HRSS-a smatrajući da u novim uvjetima nemaju izgleda. No iako joj je vodstvo bilo u zatvoru, HRSS je ponovno pobijedio među Hrvatima, što je vladu prisililo na pregovore, a Radića natjeralo na promjenu odnosa prema monarhiji pa je 27. ožujka njegov nećak Pavle Radić u Skupštini objavio da Radić i HRSS priznaju Vidovdanski ustav i monarhiju. Stranka je promijenila ime u Hrvatska seljačka stranka. Sve do srpnja trajali su pregovori koji su rezultirali ulaskom HSS-a u vladu Nikole Pašića, a za to vrijeme Radić je bio u zatvoru.

Početak proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva protekao je tako bez Radića koji joj ionako nije bio sklon, barem dok nije odustao od republikanizma. Još 1922. na razini grada Zagreba bio je osnovan odbor za proslavu i tada je zaključeno da će se prirediti „opća proslava, ali uz uvjet da hrvatski narod bude zadovoljan sa svojom sudbinom”. Političko stanje još uvijek je bilo daleko od zadovoljavajućeg pa stoga i nije održana jedna središnja proslava velikog jubileja, nego više njih. No nakon što je postalo izvjesno da je na pomolu hrvatsko-srpski sporazum, u hrvatskoj javnosti zavlдалo je optimističko ozračje koje je pogodovalo masovnosti proslava. Na sastanku zagrebačkih prosvjetnih društava 12. lipnja 1925. dogovoren je njihov redoslijed kako ne bi konkurirale jedna drugoj.

Pismo pape Ivana X. u kojem 925. Tomislava naziva kraljem bilo je dakako napisano u Rimu, a ondje je na neki način i započelo svečano obilježavanje jubileja tog čina. Krajem svibnja više od 4000 hrvatskih katolika s 12 biskupa i oko 400 svećenika uputilo se na hodočašće u Rim, s ciljem „da u ovoj svetoj godini spojimo svoj domoljubni zanos sa svojim vjerskim uvjerenjem. Da dademo dolično mjesto u našem životu i ljubavi prema vjeri i prema domovini”. Hrvatske hodočasnike primio je papa Pio XI. koji je istaknuo važnost hrvatskoga jubileja za cijelu Crkvu: „Jer nije li zajednička stvar slaviti svoju tisućugodišnjicu kod pape, tj. kod nasljednika onog Ivan X. koji je pred 1000 godina (god. 925.) podijelio kraljevsku krunu vašemu prvom kralju Tomislavu. I zbog toga i čestitamo nama i vama.” Svaki njegov spomen kralja Tomislava, kao i kneza Branimira, bio je praćen dugim pljeskom i klicanjem. Nadbiskup Bauer darovao je papi zlatni kalež, rad Ive Kerdića, s latinskim natpisom „Svetom Ocu Piju XI. na spomen prvoga okrunjenog kralja hrvatski narod g. 1925.” U kalež su utisnuti grbovi Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Istre, Bačke i Banata, a

između grbova likovi svetih Ćirila i Metoda, blaženog Augustina Kažotića, blaženog Marka Križevčanina i blaženog Nikole Tavelića. Na kaležu su bili i natpisi na staroslavenskom: Papa Ivan X. šalje Tomislavu krunu, Lav XIII. osniva Zavod sv. Jeronima u Rimu, Benedikt XV. dopušta svim Hrvatima obrede na hrvatskome jeziku, kao i likovi kralja Tomislava, Lava XIII., biskupa Josipa Jurja Strossmayera, nadbiskupa Josipa Stadlera, Benedikta XV. i nadbiskupa Bauera. Na sličan način 1979. bit će proslavljena 1100. godišnjica pisma pape Ivana VIII. knezu Branimiru kojim je, kako se uobičajeno smatra, priznao neovisnost Hrvatske: tisuće hrvatskih hodočasnika predvođenih kardinalom Franjom Šeperom i nadbiskupom Franjom Kuharićem uputilo se krajem travnja te godine u Rim gdje su se susreli s papom Ivanom Pavlom II. koji je, kao prvi papa u povijesti, služio misu na hrvatskome jeziku, a na dar je također dobio umjetnički izrađeni kalež, u obliku Višeslavove krstionice.

Kako je bilo i najavljeno godinu dana ranije, središnja crkvena proslava tisućite godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva održana je 21. lipnja 1925., na blagdan Presvetog Srca Isusova, u zagrebačkoj katedrali, ali i „po svim hrvatskim zemljama”. Tog dana Hrvati su trebali „svečano zasjeđati svoju ljubav prema domovini i vjernost prema Bogu slaveći svoj 1000-godišnji jubilej i zahvaljujući Božanskom Srcu za sva dobročinstva, koja im je vječna dobrota podijelila od krunisanja kralja Tomislava do naših dana”. Nadbiskup Bauer rekao je uz ostalo: „Mi katolički Hrvati, koji vjerujemo u sveti, sveznajući i svemoguću Promisao Božji, mi znademo i vjerujemo da je tisućgodišnji naš narodni opstanak djelo i dar dobrotivog Promisla Božjega.” Prema novinskim izvješćima proslavi u Zagrebu prisustvovalo je više od 20.000 ljudi.

Proslava u glavnome gradu svih Hrvata

Središnja građanska proslava održana je u Zagrebu od 4. do 6. srpnja 1925. u organizaciji Družbe *Braća hrvatskoga zmaja*. Uz svečanu akademiju, na Trgu bana Jelačića organizirano je veliko zborovanje na kojem se okupilo oko 70.000 ljudi. Među ostalima govorio je povjesničar Rudolf Horvat, koji je poručio: „Ako je hrvatskim neprijateljima uspjelo da privremeno razore staru našu Hrvatsku, mi ćemo se pobrinuti da na istome mjestu uskrsne nova 'mlada Hrvatska'. Prvi korak k tomu neka bude sloga svih Hrvata. Tko se zavadio s prijateljem, znancem ili možda s rođakom svojim, neka mu sada pruži ruku pomirnicu iz ljubavi prema potištenoj domovini.” Uslijedila je misa zahvalnica u katedrali, a zatim „pučka zabava” u Maksimiru. Ljetne vrućine potaknule su Zagrebačku pivovaru da na tržište plasira crno pivo Tomislav koje postoji sve do danas. Prigodne mise održane su diljem hrvatskih krajeva, a Družba je pozvala sve općine gdje žive Hrvati „neka udese da se na jesen zasade u svim selima na najvidljivijemu mjestu po jedna ili više lipa-spomenica, a gdje je moguće, neka se podigne spomenik (betonski obelisk ili slično) s natpisom: 925. – 1925. Tomislav”. Mnoga od tih obilježja, uglavnom spomen-ploče, sačuvane su do danas, čak i izvan današnjih granica Hrvatske, primjerice na katedrali u Kotoru i na katoličkoj crkvi u Zemunu.

Puštanjem Stjepana Radića iz zatvora i ulaskom HSS-a u vladu, u programu proslave jubileja dogodio se neočekivani obrat jer se za njega zainteresirao i Radić koji mu je uspio osigurati i državnu potporu. HSS je kao „svoju proslavu” prisvojio Treći hrvatski svesokolski slet koji se održavao u Zagrebu od 14. do 16. kolovoza 1925., a svoju političku moć Radić je pokazao time što je izborio novčanu potporu vlade od 500.000 dinara i nazočnost četiriju ministara na proslavi. U posljednji čas najavljen je i dolazak najviših gostiju, kralja Aleksandra i kraljice Marije. Budući da je Hrvatski sokolski savez 1922. istupio iz Jugoslavenskoga sokolskog saveza i bio izopćen iz sokolskoga pokreta, dolazak kralja na slet „separatističkoga” sokola bio je snažan udarac unitarističkim krugovima.

Kralju u čast, uoči njegovog dolaska u Zagreb Stjepan Radić je spjevao pjesmu u kojoj je slavio svoj sporazum sa srpskim političkim čelnicima povezujući u tom duhu Tomislava i Aleksandra:

„Hrvatski sokol sad k Tebi leti
Zvijezdo Karađorđevićeva doma
Iznad oblaka, munja i zvona
Pozdrav će Tebi donijeti.

Pozdrav od roda Hrvata
Roda seljaka, ribara,
Koji nauk povijesti shvata
I seljačku državu stvara.

Stvara ju sa srpskim džinom
Slavenskog uma dubinom,
Slavenskog srca širinom,
Sokolskoga lijeta visinom.

Na tisućljetne duvanjske dveri
Tomislava, kralja seljaka
Karađorđeva zvijezda treperi
Snagom sunčanih zraka.

Novi su dani, novo je doba,
Tirana nema, nema ni roba.
Pjesme se poju, pletu se vijenci
Složni Hrvati, Srbi, Slovenci.

Do zvijezda kruže ko sokolovi
Novo je doba, dani su novi
Pravice, mira i rada.
A Ti nas Bože sve blagoslovi
Sporazum vječno da vlada.”

Projekt *Suvremena interpretacija krunidbe kralja Tomislava na Duvanjskom polju*, Udruga za očuvanje i promicanje tradicijske kulture u Bosni i Hercegovini "Stećak", fotograf Jasmin Fazlagić

Planiranu proslavu s velikom sokolskom vježbom na Martinovki pokraj igrališta nogometnog kluba *Građanski* 15. kolovoza 1925. omelo je snažno nevrijeme, no kralj i kraljica otputovali su iz Zagreba s lijepim uspomnama zbog veličanstvenog dočeka. Radić je bio središnja osoba proslave koju je iskoristio za popularizaciju novog smjera svoje politike. S balkona Hrvatskoga seljačkog doma (današnje zgrade Nacionalnog muzeja moderne umjetnosti) trijumfalno je promatrao povorke tisuće sokola i održao desetak govora rekavši uz ostalo: „Sad nam se, evo, otvara put, široki put da snažno i sigurno koraknemo u drugu tisućgodišnjicu hrvatske slobode, napretka i blagostanja.” Za razliku od srpanjske proslave, na kolovoškoj nije bilo službenih predstavnika Katoličke crkve i nisu služene prigodne mise.

Kruna kolovoške proslave bilo je podizanje sokolske Mogile u parku Maksimiru izgrađene od grude zemlje sa 155 mjesta iz raznih hrvatskih krajeva u kojim se dogodio neki značajni povijesni ili kulturni događaj. Mogilu je projektirao Aleksandar Freudenberg, a u temeljima su pohranjeni predmeti iz hrvatske kulturne baštine, važnije knjige, novine, časopisi te spomenice svih sokolskih društava koja

su sudjelovala u gradnji Mogile. Postrojeni predstavnici sokolskih društava 16. kolovoza su uz fanfare i budnice istresali vrećice zemlje, a posljednju je istresao gvardijan iz Knina uz riječi: „Polazem grudu svete zemlje koje su nosile prvog i posljednjeg hrvatskog kralja.” Oko Mogile posađeno je deset lipa u znak deset stoljeća hrvatske državnosti. Mogila je dovršena 1926., s uskim stubama prema vrhu gdje je trebao biti postavljen brončani kip sokola skupljenih krila koji je izradio kipar Ivo Kerdić. Njegov sokol je, međutim, razbijen 1929. po nalogu policije, a tek 1995. postavljeno je djelo dvojice kipara, isusovca Marijana Gajšaka i Mladena Mikulina.

Od arhitektonskih djela, u Zagrebu je u povodu jubileja kralja Tomislava pokraj crkve svetog Franje Ksaverskog na Ksaveru na inicijativu Društva *Hrvatska žena* uređen Križni put na čijim postajama su postavljene ploče s natpisima o važnim događajima iz hrvatske povijesti. Na trećoj postaji piše: „Hrvati god. 925. na Duvanjskom polju krune prvoga hrvatskoga kralja Tomislava koji je Hrvatsku ujedinio i obranio od Mađara i Bugara.” Na pročelje barokne crkve iz 18. stoljeća zlatnim slovima uklesan je natpis koji stoji i danas: „Za spas slavnoga kraljevstva hrvatskoga.”

U palači Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Umjetničkom paviljonu održana je Kulturno-historijska izložba grada Zagreba s presjekom hrvatske povijesne i kulturne baštine. Izložba je utjecala na oblikovanje svijesti o bogatoj hrvatskoj kulturno-povijesnoj baštini, a posjetio ju je i kralj Aleksandar s kraljicom Marijom koji je krajem kolovoza, ovog puta bez velike pompe, opet nakratko posjetio Zagreb.

Još jedna proslava uslijedila je 7. i 8. rujna 1925., u organizaciji Jugoslavenskoga sokolskog saveza. Proslava je održana u bivšoj zgradi Hrvatskoga sabora uz predstavnike vlasti, vojske, sokolaša, orjunaša i kulturnih društava i protekla je u unitarističkom duhu. Nakon predavanja povjesničara Viktora Novaka sokolaši i njihovi gosti poslali su kralju Aleksandru pozdravni brzojav: „Jugoslovensko sokolstvo, slaveći tisućgodišnjicu hrvatskog kraljevstva, sa svog svečanog zbora jednodušno pozdravlja Vaše Veličanstvo, kralja svih Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je historijskim djelom državnog i narodnog ujedinjenja oživio sjaj krune Tomislava. Jugoslovensko sokolstvo slaveći taj veliki historijski momenat osjeća ostvarenje težnja Tomislava i Nemanjića, a koje su težnje ostvarene i krvlju i kulturnim nastojanjem djece svijui jugoslovenskih plemena. Jugoslovensko sokolstvo slaveći taj momenat zajedničke nam povijesti, pozdravlja Vaše Veličanstvo gromkim sokolskim: Zdravo!”

U rujnu je održano drugo hrvatsko hodočašće u Rim, kada je oko 500 hodočasnika ponovno primio papa Pio XI. U svom govoru poručio je da ga veseli što su Hrvati ove godine drugi put pristigli u Rim da bi proslavili dva jubileja, crkveni i svoj narodni, tisućgodišnjicu Hrvatskoga Kraljevstva. Podsjetio je da je Hrvatska u prošlosti bila nazivana predziđem kršćanstva pa to mora biti i danas u borbi protiv modernog bezvjerstva (tj. liberalizma) i moralne rastrojenosti.

Doprinos proslavi dala je i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti koja je izdala *Zbornik kralja Tomislava* s podnaslovom „U spomen tisućgodišnjice Hrvatskog kraljevstva”. U njemu su objavljene brojne znanstvene rasprave, a u predgovoru se podsjeća na zasluge članova Akademije, posebno prvog predsjednika Franje Račkog, za popularizaciju kralja Tomislava i znanstveno utemeljenje hrvatske državopravne ideje: „Tako je Jugoslavenska akademija već rano, pa i onda kada to momentalne vanjske prilike nijesu same sobom donosile, istaknula veliku znatnost onoga događaja, koji je pred tisuću godina hrvatsku državu kao priznatu samostalnu uveo u ravnopravno međunarodno kolo kršćanskoga svijeta.” U kolovozu je objavljena i knjiga Ferde Šišića *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, a iste godine i biografski leksikon *Znameniti i zaslužni Hrvati*. Čest motiv na publikacijama bio je starohrvatski pleter koji je tako ušao u široku upotrebu kao jedan od hrvatskih nacionalnih simbola.

Proslave u drugim krajevima nastavljene su i kasnije: u Osijeku 6. rujna, u Sarajevu 6. – 8. rujna, u Srijemskoj Mitrovici 11. listopada, a u Splitu 24. i 25. listopada.

Proslava u Sarajevu koju je organiziralo Hrvatsko kulturno društvo „Napredak” uz sudjelovanje HSS-a imala je snažno političko obilježje, u duhu sporazuma Radića i Pašića, iako je vodstvo „Napretka” nastojalo isticati kulturnu dimenziju jubileja, poručivši: „O tisućgodišnjici hrvatskog kraljevstva ne slavi dakle hrvatski narod samo opstanak kraljevstva, nego slavi tisuću godina kulturnog i prosvjetnog nastojanja, tisuću godina suradnje na prosvjeti i kulturi cijelog čovječanstva.” U Sarajevu je postavljena spomen-ploča s ovim natpisom: „925. godine okrunjen je na Duvanjskom polju prvi hrvatski kralj Tomislav. Odužujući se svom prvom kralju, vjekovnom i vazda neslomljivom borbom za svoja prava, svoj jezik, svoju samostalnost i slobodu i predajući te svetinje u amanet i potomcima svojim proslaviše u Sarajevu u srcu Bosne dne 6, 7. i 8. rujna godine 1925. prvu hiljadugodišnjicu postanka hrvatskog kraljevstva Hrvati Bosne i Hercegovine.”

Glavni govornik bio je ministar Pavle Radić, u ime Vlade i HSS-a koji je uz ostalo rekao: „Mi smo sretni i hvalimo Boga da nam je dao tu milost, da nas je uzdržao, da nam je dao vođu, koji kao zakoniti nasljednik prvoga hrvatskoga kralja Tomislava ima volje, hrabrosti i ljubavi za svoj narod, a to je naš uzvišeni vladar Aleksandar I. Karađorđević.” U tom je duhu bila ukrašena i Šeher-Čehajina čuprija: sa slovima T i A od četiri metra i brojkama 925. i 1925.

Kralj Aleksandar će svome drugom sinu rođenom 1928. dati ime Tomislav, a tim će povodom i Duvnu dati ime Tomislavgrad, no ti i drugi pokušaji da se dodvori Hrvatima nisu mu pomogli da im ostane u pozitivnom sjećanju jer je ostao upamćen kao jedini vladar koji je ukinuo hrvatsku državnost utjelovljenu u vlastitom teritoriju pod vlašću bana i Sabora, odnosno kao zatiratelj baštine kralja Tomislava. Proslava tisućite godišnjice Hrvatskoga Kraljevstva, kakvoj nema premca u hrvatskoj povijesti, ne samo po opsegu, nego i po načinu pripreme i organizacije, ozračju i ciljevima, kralju Tomislavu je pak osigurala povlašteno mjesto u hrvatskoj kolektivnoj memoriji koje ne mogu ugroziti niti novija historiografska tumačenja i umnogome je definirala suvremeni hrvatski nacionalni identitet.

U susret novome jubileju – 1100 godina kralja Tomislava

Nakon sto godina na pomolu je ponovno slična proslava, ovog puta 1100 godina kralja Tomislava i to u suvremenoj i samostalnoj Republici Hrvatskoj. Posljedice toga davnog događaja osjećaju se i danas jer je umnogome odredio daljnju sudbinu hrvatskoga naroda budući da je Tomislavovo kraljevsko dostojanstvo, koje je priznao papa kao tada najviši autoritet zapadnoga kršćanskog svijeta, dodatno potvrdio državnost i samostalnost Hrvatske i njezinu civilizacijsku pripadnost Zapadu koja se održala sve do danas. Proslava iz 1925. homogenizirala je hrvatski narod te osnažila njegovu samosvijest i sposobnost da stvori vlastitu nacionalnu državu koja će se ostvariti tek 1991., uspostavom samostalne Republike Hrvatske. Unatoč izazovnim vremenima u kojima živimo, političke pretpostavke su daleko bolje nego prije sto godina, Republika Hrvatska ubrzano se razvija kao najmlađa članica Europske unije. To znači da i predstojeća proslava tijekom ove 2025., iako nije milenijska, može u nekim segmentima nadmašiti onu iz 1925., što dakako ovisi o današnjoj generaciji Hrvata, a posebno o državnim i drugim institucijama i njihovoj svijesti o tome koliko je važno sjećati se povijesnih događaja koji su u korijenima hrvatskoga identiteta i čiji sjaj ne blijedi ni nakon protoka čak 11 stoljeća.

Dana 14. ožujka 2024. Hrvatski sabor proglasio je 2025. godinu „Godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva”.

SUMMARY

CELEBRATING THE MILLENNIUM OF THE KINGDOM OF CROATIA 1925 – JUBILEE THAT MOBILISED THE CROATS

In 1925, the one thousandth anniversary of the Kingdom of Croatia was celebrated in grand style all over Croatia as it was one thousand years since Tomislav, the first of the Croatian rulers, was named King in a letter from Pope John X in 925. The celebrations took place from the largest to the smallest Croatian towns and reached all strata of the Croatian people, thus contributing greatly to the homogenisation of the Croats, the consolidation of national consciousness and the building of a Croatian national identity in circumstances where, for the first time in history, Croatia was not on the map because its identity had been annulled in the millennial statehood of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The Jubilee took almost 20 years to prepare, starting as early as 1906, and the fact that King Tomislav was receptive to different political options contributed to its success. The most famous traces of this celebration are the monument to King Tomislav in his square in Zagreb, the mound in Zagreb's Maksimir park, the toponym Tomislavgrad and the commemorative basilica there, the monument to Gregor Ninski in Split, the commemorative plaques throughout Croatia and parts of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro, the many streets and squares with King Tomislav's name and the use of the *pleter* (Croatian interlace) as a symbol of Croatian identity.

RESUMEN

CELEBRACIÓN DEL MILENIO DEL REINO DE CROACIA EN 1925: UN JUBILEO QUE MOVILIZÓ A LOS CROATAS

En 1925, en toda Croacia se organizaron magníficas celebraciones del milenio del Reino de Croacia, ya que entonces se cumplían mil años desde que Tomislav había sido el primer gobernante croata designado rey en la carta del papa Juan X, en el año 925. Los festejos se organizaron en todos los pueblos y ciudades croatas, desde la más pequeña a la más grande, y abarcaron a todos los estratos del pueblo, contribuyendo en gran medida a la homogeneización de los croatas, al fortalecimiento de la conciencia nacional y a la construcción de la identidad nacional en circunstancias en las que, por primera vez en la historia, Croacia no estaba en el mapa ya que su identidad había sido anulada como estado milenarista en el Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos. Los preparativos de la celebración del jubileo duraron casi veinte años, habiendo comenzado estos en 1906, contribuyendo asimismo a su éxito el hecho de que el rey Tomislav era aceptado por diferentes opciones políticas. Los vestigios más conocidos de esta celebración son el monumento al rey Tomislav en la plaza que lleva su nombre en Zagreb, el montículo en el parque Maksimir, en la capital croata, el topónimo Tomislavgrad y la basílica conmemorativa en dicha ciudad, el monumento a Gregor Ninski en Split, las placas conmemorativas en toda Croacia y partes de Bosnia y Herzegovina, Serbia y Montenegro, numerosas calles y plazas con el nombre del rey Tomislav, y el uso de la trenza croata como símbolo de identidad de la nación.

SNJEŽANA RADOŠ

BAŠTINSKA RIZNICA HRVATSKOGA IZVANDOMOVINSKOG ŠKOLSTVA

U organizaciji Instituta za istraživanje migracija i Hrvatske matice iseljenika održana je Međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Škole hrvatskoga jezika i kulture u prekomorskim zemljama” u povodu obilježavanja 50. godišnjice osnutka organizacije Hrvatskih izvandomovinskih škola Amerike i Kanade / Croatian Schools of America and Canada (HIŠAK / CSAC). Zlatni jubilej HIŠAK-a dobio je, uz konferenciju, najbolji mogući hommage – monografiju „Hrvatske škole u iseljeništvu. Škole hrvatskoga jezika i kulture u SAD-u i Kanadi”. Knjigu je na temelju izvorne građe napisala dr. sc. Renata Burai. Sažeto, ideja je začeta odavno, da bi se konačno realizirala 1974. kada su se okupili učitelji i drugi istaknuti intelektualci iz Toronta, Hamiltona, Chicaga i New Yorka i osnovali u toj najvećoj svjetskoj metropoli organizaciju HIŠAK/CSAC koja je obuhvaćala 55 škola sjevernoameričkog kontinenta. Do 1978. HIŠAK-u se priključilo 12 škola iz Australije i još 20-ak škola iz raznih europskih zemalja. U sklopu konferencije u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu održana je izložba najznačajnijih udžbenika HIŠAK-a.

U povodu obilježavanja 50. godišnjice osnutka organizacije Hrvatske izvandomovinske škole Amerike i Kanade (HIŠAK – CSAC) u Hrvatskoj matici iseljenika održana je 19. i 20. rujna 2024. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Škole hrvatskoga jezika i kulture u prekomorskim zemljama”, u organizaciji Instituta za istraživanje migracija i Hrvatske matice iseljenika, pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske, Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske i Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu te uz institucijsku potporu Centra za hrvatske studije Macquarie Universityja u Sydneyu. Važnost HIŠAK-a je nemjerljiva. Tijekom 50 godina postojanja koordinirao je i povezivao hrvatske škole u inozemstvu, omogućujući edukaciju učitelja, izradu udžbenika i drugih nastavnih materijala te jačanje veza između iseljene i domovinske Hrvatske.

Konferenciji je dan ranije prethodilo otvorenje izložbe „Udžbenici i priručnici hrvatske nastave u inozemstvu u 20. stoljeću” u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK), autora prof. dr. sc. Vinka Grubišića i dr. sc. Vladimira Bubrina. Uz NSK organizatori izložbe, u sklopu koje je i predstavljena knjiga „Hrvatske škole u iseljeništvu” autorice Renate Burai, bili su Institut za istraživanje migracija i Hrvatska matica iseljenika. Izložena građa uključuje djela iz Zbirke inozemne Croatice Nacionalne i sveučilišne knjižnice koja čuva publikacije hrvatskih autora tiskane izvan domovine, djela inozemnih autora o Hrvatima, iseljenički tisak te publikacije hrvatskih manjina izvan Hrvatske. Dio izložene građe koji je u privatnom vlasništvu prof. dr. sc. Vinka Grubišića i dr. sc. Vladimira Bubrina doniran je prigodom zlatnog jubileja HIŠAK-a zbirci nakon završetka izložbe 27. rujna 2024.

Moderator dvodnevne konferencije bio je dr. sc. Petar Bilobrk, a okupljene su na samome otvaranju pozdravili istaknuti predstavnici organizacija i institucija uključenih u potporu školama u dijaspori: dr. sc. Marina Perić Kaselj, ravnateljica Instituta za istraživanje migracija i predsjednica organizacijskog odbora Konferencije; Mijo Marić, ravnatelj Hrvatske matice iseljenika; Milan Bošnjak, izaslanik Zvonka Milasa, državnoga tajnika Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske; doc. dr. sc. Iva Ivanković, izaslanica ministra znanosti, obrazovanja i mladih RH Radovana Fuchsa te Ivana Perkušić, izaslanica ministra demografije i useljeništvu Ivana Šipića.

U svome pozdravnom govoru ravnatelj Mijo Marić istaknuo je važnost hrvatskoga jezika kao ključnoga dijela nacionalnoga identiteta, naglašavajući kako on duboko utječe na osobnost svakog pojedinca. „Svjesni toga, odgovorni i jako vrijedni ljudi zajedno s institucijom, u ovom slučaju Crkvom, prije 50 godina došli su na ideju, a u vremenu u kojem je to bila iznimka, napraviti program na temelju kojega će se izučavati hrvatski jezik. Danas razgovaramo o tome kako bismo na temelju pedesetogodišnjeg iskustva u implementaciji, primjeni učenja hrvatskoga jezika, našli najbolje elemente, dogradili ih u ovom vremenu i prilagodili ih uvjetima u kojima danas živi hrvatsko iseljeničvo”, istaknuo je Marić.

Konferencija je okupila brojne stručnjake koji su, osim tematike HIŠAK-a, analizirali povijest, sadašnje stanje te buduće perspektive učenja i poučavanja hrvatskoga jezika u prekomorskim zemljama. U sedam panela raspravljalo se o osnivanju hrvatskih škola u SAD-u, Kanadi i Australiji, kao i o ulozi Katoličke crkve koja je, u svojim misijama i župama, omogućila očuvanje hrvatskoga jezika, vjere i kulturnoga identiteta u tim zajednicama. Jedan od ključnih ciljeva konferencije bio je sagledati mogućnosti jačeg povezivanja škola u prekomorskim zemljama s institucijama u Hrvatskoj. Posebno je naglašena potreba za jedinstvenim kurikulumom i nastavnim metodama koje bi omogućile ujednačeno poučavanje hrvatskoga jezika u različitim dijelovima svijeta. Sudionici su također raspravljali o suvremenim izazovima učenja jezika, osobito u kontekstu digitalnih tehnologija, s posebnim naglaskom na e-učenje i virtualnu stvarnost kao potencijalne alate za poboljšanje nastave. Paneli su obuhvatili i primjere dobre prakse iz raznih dijelova svijeta, uključujući Australiju, Kanadu, Čile, Argentinu, Švicarsku, Njemačku i Mađarsku. Ovaj događaj poslužio je kao platforma za razmjenu iskustava i stvaranje novih inicijativa koje bi mogle pomoći u očuvanju hrvatskoga jezika i

kulture među iseljenicima, s posebnim fokusom na nove naraštaje koji se suočavaju s izazovima očuvanja identiteta u globaliziranome svijetu. Svi radovi predstavljeni na međunarodnome znanstvenom skupu bit će objavljeni u zborniku radova.

Osnovana 1974. godine u New Yorku, organizacija HIŠAK nastala je kao odgovor na potrebe hrvatskih iseljenika koji su, suočeni s gubitkom doticaja s domovinom, željeli očuvati svoj jezik, kulturu i identitet. Katolička crkva, posebno u Sjevernoj Americi, igrala je ključnu ulogu u stvaranju infrastrukture kojom su iseljenici mogli organizirati školske aktivnosti, kulturne događaje i njegovanje hrvatskih običaja. Osnivači su doajeni poučavanja hrvatskoga jezika i kulture prof. dr. sc. Vinko Grubišić, fra Ljubo Krasić, Ante Beljo i Gojko Šušak. HIŠAK je postao krovna organizacija koja je koordinirala rad škola hrvatskoga jezika i kulture te pružala potporu učiteljima stručnim seminarima, izradom nastavnih materijala, udžbenika i priručnika. Na konferenciji je istaknuto kako je u proteklih 50 godina HIŠAK imao ključnu ulogu u očuvanju hrvatskoga jezika među iseljenicima ne samo u Americi i Kanadi, već i u Australiji i nekim europskim zemljama. Uloga ove organizacije bila je od neprocjenjive vrijednosti u održavanju kontakta između hrvatskih zajednica u dijaspori i domovine.

Konferencija je u sedam panela pružila detaljan uvid u povijest, sadašnje stanje i budućnost hrvatskih škola u prekomorskim zemljama. Prvi panel fokusirao se na povijest osnivanja hrvatskih škola u Americi i Kanadi, s posebnim osvrtom na ulogu Katoličke crkve u očuvanju jezika i identiteta među iseljenicima, o čemu je govorio autentičan sudionik Ante Beljo. „Naša generacija koja je dolazila u Kanadu poslije Drugog svjetskog rata, pogotovo 60-ih godina, tražila je načine učenja hrvatskoga jezika. Kako su djeca rasla, tako smo im osiguravali učenje hrvatskog jezika koje je najprije bilo u crkvenim prostorijama, a kasnije smo se izborili da to bude u školskim državnim institucijama Kanade. Najprije osnovnim, zatim srednjim kanadskim državnim školama gdje je bio priznat hrvatski jezik i imali smo plaćene učitelje. Kad su djeca već bila na sveučilišnoj razini, došlo je do osnivanja Katedre hrvatskoga jezika i kulture na Waterloo sveučilištu na kojem su mogli dobiti diplome kanadskoga školskog sustava. A tako su diplome bile priznate i u SAD-u i Australiji.” Osvrćući na današnje stanje, Beljo je upozorio na pogubnu pojavu uvođenja „bcs” jezika u nekim zemljama.

Dr. sc. Vladimir Bubrin u svom je izlaganju govorio o hrvatskim školama do osnutka HIŠAK-a (od 1930-ih do Drugog svjetskog rata) i ponovnom organiziranju nakon Drugog svjetskog rata u sklopu novoosnovanih hrvatskih katoličkih misija na primjeru Hrvatske škole „Kardinal Štepinac” u Torontu. O hrvatskim katoličkim župama i misijama kao ključnim točkama za okupljanje zajednica i održavanje hrvatskih kulturnih vrijednosti govorio je vlč. Tomislav Markić, ravnatelj Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu. Iako se broj iseljenika i njihovih potomaka povećava, broj hrvatskih katoličkih misija se smanjuje. Danas imamo 181 hrvatsku katoličku misiju u svijetu, od toga 130 u Europi, 17 u Kanadi, 15 u SAD-u, 15 u Australiji (Oceaniji), dvije u Južnoj Americi i jednu u Južnoafričkoj Republici. Markić je istaknuo važnost Hrvatske franjevačke kustodije Svete obitelji u Chicagu kao najznačajnije ustanove u pastoralu sjevernoameričkih Hrvata koja za dvije godine slavi stotu obljetnicu.

Program konferencije okupio je renomirane znanstvenike iz dijaspore i domovine, među kojima je nastupio i dr. sc. Ivan Tepeš, zamjenik ravnatelja HMI-ja, te djelatnice HMI-ja profesorice Lada Kanajet Šimić i Vesna Kukavica.

Dr. sc. Ivan Tepeš u svom izlaganju govorio je o borbi za hrvatski jezik kao važnome identitetskom čimbeniku hrvatske političke emigracije na primjeru Voice of America tijekom 1950-ih godina, a dr. sc. Dragan Nimac analizirao je školstvo i obrazovanje u listu hrvatskog iseljništva „Danica”.

Drugi panel kojim je predsjedao dr. sc. Vladimir Bubrin bio je posvećen pedagoškom radu i metodologiji nastave. Prof. dr. sc. Vinko Grubišić predstavio je dramske tekstove korištene u HIŠAK-ovim školama. Filolog, književnik i prevoditelj Vinko Grubišić pridonio je razvoju inovativne metodike, odnosno pristupa poučavanju hrvatskoga kao nasljednoga jezika izvan domovine, zacrtavši u HIŠAK-ovim nastavnim programima, priručnicima i udžbenicima temeljna načela nastave jezika u dijaspori. Zajedno s Vladimirom Bubrinom uređuje trenutačno najčitaniji iseljenički časopis na engleskome jeziku godišnjak „Journal of Croatian Studies” Hrvatske akademije u Americi, a zajedno su objavili i dvojezičnu renesansnu čitanku „The Glory and Fame / Dike ter hvaljen’ja”. Pregled razvoja hrvatskoga jezika i studija u Australiji od priznanja hrvatskoga jezika do 40. obljetnice Hrvatskih studija dao je prof. Luka Budak, čiji je bio dugogodišnji voditelj i profesor. Budak je naglasio kako je Središnji odbor hrvatskih etničkih škola (SOHIŠ), koji je okupljao sve hrvatske škole na području ne samo Sydneya nego države New South Walesa, odigrao jednu od glavnih uloga u priznavanju hrvatskoga jezika 1979. u Australiji. Već je tada hrvatskome jeziku priznata posebnost i identitet te je uveden u državne srednje škole i kasnije na fakultet, gdje ga je Budak dugi niz godina predavao.

Jasna Novak Milić, aktualna voditeljica Hrvatskih studija na Odjelu za medije, komunikaciju, kreativne umjetnosti, jezik i književnost Sveučilišta Macquarie u Sydneyu u Australiji, u svom izlaganju govorila je o prelasku s tradicionalnih nastavnih metoda (po-

put slanja omotnica i audiokaseta) na suvremene metode fleksibilne mješovite nastave. Novak Milić osvrnula se i na trenutnu situaciju vezano uz najavu čelništva Sveučilišta o ukidanju studija hrvatskoga jezika na Sveučilištu Macquarie (uz još tri jezična programa). Pregovori su u tijeku, za sada sljedeće dvije godine hrvatski opstaje, no neće se upisivati novi studenti. Zanimljivo izlaganje o jeziku i etničkom identitetu na primjeru hrvatskih dijasporских zajednica u Čileu i Argentini (gdje nije postojala organizacija kao HIŠAK) održala je Marina Perić Kaselj fokusirajući se na povratnike i useljenike iz tih zemalja budući da stasa (već) sedma generacija potomaka naših iseljenika.

Strateške inicijative hrvatskog školstva u migrantskim višejezičnim destinacijama

U sklopu trećeg panela, koji se bavio stanjem i perspektivom škola hrvatskoga jezika i kulture u svijetu, Milan Bošnjak i Staša Skenžić osvrnuli su se na nove strateške dokumente, mjere i akte koje je donijela Vlada Republike Hrvatske, kao i na potencijalne publikacije koje bi mogle pomoći u oblikovanju jedinstvenoga kurikula za učenje hrvatskoga jezika u inozemstvu. Renata Burai i Ivan Burić prezentirali su rezultate provedene ankete o očekivanjima nove dijaspore u vezi s obrazovanjem na hrvatskome jeziku. O ulozi Hrvatske matice iseljenika u očuvanju jezika i kulture i brojnim programima i projektima koje provodi u svrhu učenja hrvatskoga kao inoga jezika od organiziranih škola „uživo” do internetskih tečajeva govorila je Lada Kanajet Šimić, rukovoditeljica matičina Odjela za znanost i obrazovanje. Poseban dio izlaganja bio je posvećen suradnji ovog odjela s HIŠAK-om u provođenju zajedničkog projekta „Hrvatski dani za djecu, mlade, učitelje i roditelje” od 2004. do 2008. u SAD-u.

Filologinja međunarodnog ugleda prof. dr. sc. Lidija Cvikić znalački je zaokružila priču ističući važnost pismenosti kao temelja za budući kurikulum hrvatskoga kao nasljednoga jezika navodeći kako bi psiholingvističko obilježje je li netko izvorni ili nasljedni govornik trebalo biti polazni kriterij budućih promjena u kurikulumu. Naglasila je kako bi u izradu kurikula trebali biti uključeni stručnjaci iz iseljeničkih zajednica i stručnjaci iz domovine, ljudi koji svakodnevno rade s učenicima.

Fra Antonio Musa, voditelj Hrvatskoga etničkog instituta u Chicagu u sklopu kojeg djeluje HIŠAK i voditelj Hrvatske franjevačke kustodije Svete obitelji, najavio je kako se već pripremaju za dva nova velika slavlja. Naime, Hrvatski etnički institut sljedeće godine slavi 50 godina osnutka, a Kustodija, koja je osnovala Institut, za dvije godine slavi 100. obljetnicu svoga osamostaljenja.

„U Hrvatskom etničkom institutu pokušavamo prikupiti, sačuvati, sustavno i znanstveno obraditi i izložiti građu o Hrvatima na sjevernoameričkome kontinentu. Imamo nešto materijala iz iseljeničkih zajednica Australije i zapadne Europe, ali fokus je ostao na SAD-u i Kanadi”, rekao je fra Musa naglašavajući kako je Institutu od samog početka važno ne razdvajati što je katoličko i što je hrvatsko u našim zajednicama, čuvati te vrijednosti i njegovati u isto vrijeme. Većina arhive HIŠAK-a nalazi se u Hrvatskom etničkom institutu, kao i digitalizirana arhiva Kustodije.

„Svi priručnici/udžbenici koje su prof. Grubišić i pokojni fra Ljubo izdali tiskani su u velikoj nakladi i to mi danas imamo u našem Institutu i u tom smislu Institut ostaje mjesto odakle se nastavlja ova nastava, gdje nove generacije nalaze sadržaj i sve ono što im je potrebno za nastavak rada u hrvatskim školama diljem Amerike i Kanade. Ono što valja primijetiti u tom smislu je da se danas susrećemo s novim generacijama, većinom drugom generacijom koja je rođena u Americi, što traži i metodološki drukčiji pristup, sustavniji zaokret prema tim generacijama. Ono što raduje vidjeti je da hrvatska država pokazuje interes za svoje iseljeništvo, pokazuje interes za ove nove generacije. Moja je želja i želja svih nas koji djelujemo u Institutu, oko Instituta i u našoj Kustodiji da to bude još žešće, još sustavnije, da bude otvorenije prema svemu onome što slijedi”, zaključio je fra Musa.

Voditeljica Odjela za nakladništvo Hrvatske matice iseljenika i urednica Hrvatskoga iseljeničkog zbornika Vesna Kukavica, kao vrsna poznavateljica iseljeničke publicistike, govorila je o suradnji s istaknutim pojedincima u Matičinu godišnjaku, od Branka Franolića, fra Ljube Krasića i prof. Vinka Grubišića do Luke Budaka. Spomenuti su zaslužni donatori iseljeničkih publikacija u Zbirci inozemne *Croatice* Nacionalne i sveučilišne knjižnice koju je predstavila knjižničarka dr. Tomislava Živić.

Zanimljiv dio konferencije bio je posvećen suvremenim tehnologijama u nastavi hrvatskoga jezika. U sklopu panela o korištenju tehnologije Natasha Kathleen Ružić predstavila je prednosti virtualne stvarnosti i online multiplayer metaverzuma kao alata za učenje jezika i kulturnu interakciju. Kristina Posavec govorila je o primjeni generativne umjetne inteligencije u poučavanju hrvatskoga kao drugoga jezika, dok je dr. sc. Marija Bošnjak prikazala prednosti i izazove e-nastave na primjeru tečaja HiT-1, koji provode Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska matica iseljenika i Sveučilišni računski centar Srce.

Konferencija je zaključena razmjenom iskustava učitelja i lektora hrvatskoga jezika iz raznih dijelova svijeta, uz poseban fokus na izazove i prilike/mogućnosti u učenju jezika u heterogenim skupinama. Posebno su predstavljeni primjeri dobre prakse iz Australije (Katica Perinac), Kanade (Ana Bačić), Argentine (Martina Prpić i Anamarija Sućec), Čilea (Kristina Barišić), Švicarske (Mija Rajić), Njemačke (Marija Borović) i Mađarske (Ana-Marija Posavec), gdje su škole i lektorati hrvatskoga jezika uspješno integrirali kulturnu baštinu u moderne metode učenja. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Škole hrvatskoga jezika i kulture u prekomorskim zemljama” istaknula je potrebu za daljnjom koordinacijom između domovinskih institucija te škola i lektorata u dijaspori, s naglaskom na stvaranje jedinstvenoga kurikula, kontinuiranu edukaciju nastavnika i prilagođavanje suvremenim tehnološkim alatima.

Naglasci konferencije

O povijesti odnosa i ulozi Hrvatske matice iseljenika u očuvanju hrvatskoga jezika i kulture i suradnji s HIŠAK-om govorili su dr. sc. Ivan Tepoš, zamjenik ravnatelja HMI-ja, prof. Lada Kanajet Šimić, voditeljica Matičina Odjela za znanost i obrazovanje te prof. Vesna Kukavica, voditeljica Odjela za nakladništvo i urednica Hrvatskoga iseljeničkog zbornika. „Na konferenciji danas razgovaramo o tome kako bismo iz pedesetogodišnjeg iskustva u implementaciji, primjeni učenja hrvatskoga jezika, izvukli najbolje elemente,

dogradili ih u ovom vremenu i prilagodili ih uvjetima u kojima danas živi hrvatsko iseljeničstvo”, naglasio je Mijo Marić, ravnatelj Hrvatske matice iseljenika.

„Hrvatski etnički institut u Chicagu najznačajnija je hrvatska kulturna ustanova u Americi koja sadrži gotovo sve što je objavljivano u emigraciji”, potvrdio je prof. dr. sc. Vinko Grubišić, jedan od osnivača HIŠAK-a i autor brojnih priručnika i udžbenika za učenje hrvatskoga jezika u inozemstvu. „Ono što raduje vidjeti je da hrvatska država pokazuje interes za svoje iseljeničstvo, pokazuje interes za ove nove generacije. Moja je želja i želja svih nas koji djelujemo u Institutu, oko Instituta i u našoj Kustodiji da to bude još žešće, još sustavnije, da bude otvorenije prema svemu onome što slijedi”, zaključio je fra Antonio Musa, voditelj Hrvatskoga etničkog instituta u Chicagu.

Prilog: Dr. sc. Tamara Bodor o monografiji¹ znanstvenice Renate Burai

Pedeseta obljetnica početka djelovanja Hrvatskih izvandomovinskih škola Amerike i Kanade (HIŠAK) dobila je najbolji mogući hommage; monografiju „Hrvatske škole u iseljeničstvu. Škole hrvatskoga jezika i kulture u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi”. Knjigu je na temelju izvornih dokumenata i pismohrane organizacije HIŠAK napisala i priredila Renata Burai, a objavio Ogranak Matice hrvatske u Skradinu. Područje odgoja i obrazovanja znanstveni je interes autorice koja se posljednjih godina posebno posvetila istraživanju hrvatske nastave u inozemstvu. O HIŠAK-u je dosad objavljeno nekoliko znanstvenih i stručnih članaka čiji su autori, između ostalog, bili i sami djelatnici organizacije (Vinko Grubišić, Ljubo Krasić, Luka Budak i drugi). Zaključci tih istraživanja konačno su objedinjeni u ovoj knjizi koja se može čitati i kao popularno znanstveno djelo i poslužiti kao udžbenik na studijima koji se bave proučavanjem povijesti hrvatskoga iseljeničstva.

Prvi od tri dijela knjige sadrži kratku povijest iseljavanja Hrvata na sjevernoamerički kontinent te početak organizirane poduke hrvatskoga jezika u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Najveći prostor zauzima opis ideje i realizacije Hrvatskih izvandomovinskih škola u drugom dijelu knjige. Osim izvornih dokumenata koji su joj bili dostupni, autorica je istraživanje o HIŠAK-u oplemenila i aktualnim svjedočanstvima članka i istaknutih članova te organizacije. Tako su Vinko Grubišić i Ante Beljo iz prve ruke govorili o tom iskustvu, što ovoj knjizi daje dodatnu vrijednost. Od početka iseljavanja desetljećima su se nastava i poučavanje hrvatskoga jezika u iseljeničstvu održavali u sklopu Katoličke crkve i hrvatskih katoličkih misija u inozemstvu. To je bilo djelomično i zbog toga što je misija Katoličke crkve u Hrvata, uz očuvanje duhovnog života u hrvatskih iseljenika, bila i briga za očuvanje nacionalnoga identiteta među iseljenicima i njihovim potomcima. Određeni „zastoj” u hrvatskim

¹ Dr. sc. Tamara Bodor o monografiji Renate Burai „Hrvatske škole u iseljeničstvu. Škole hrvatskoga jezika i kulture u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi” Prilog u cijelosti prenosimo iz Vijenca, dvobroj 795/796: <https://www.matica.hr/vijenac/795%20-%20796/pedeset-godina-hrvatske-skole-u-sad-u-i-kanadi-36756/> (pristupljeno, 18. X. 2024.)

školama u iseljeništvu događa se u međuratnom razdoblju zbog nekoliko razloga. Prije svega, prva generacija iseljenika postupno se integrirala u američko društvo pa je interes za hrvatske škole postupno opadao. Što se novog vala tiče, one međuratne iseljeničke generacije, ona je bila dobrim dijelom liberalna i pod utjecajem radničkog pokreta. Samim time nije imala interesa za priključivanjem katoličkim župama i misijama, pa tako ni njihovim školama. Na kraju, u novijem razdoblju Crkva u Hrvata nije bila tako dobro organizirana u pogledu pastoralnog rada među iseljenicima (drugim riječima, nedostajalo je entuzijasta).

Tek od kraja Drugog svjetskog rata ponovno među iseljenicima jača potreba i interes za učenjem hrvatskoga jezika. Opet se najprije aktiviraju hrvatske katoličke župe koje pokreću tečajeve hrvatskog jezika. Tako Hrvatska franjevačka misija u Sudburyju (Ontario) djeluje od 1949. godine. To je župa sv. Marka koja je 1982. postala središte Hrvatskih izvandomovinskih škola Amerike, Australije i Kanade. Dolaskom većeg broja takozvanih političkih emigranata u tim poslijeratnim godinama stvorila se interesna skupina koja je nastojala oko osnivanja tijela koje bi povezal sve hrvatske škole u iseljentištvu i uskladilo njihov rad. Ideja je odavno začeta, da bi se konačno realizirala 1974. kada su se u New Yorku okupili učitelji i drugi istaknuti intelektualci iz Toronta, Hamiltona, Chicaga i New Yorka i osnovali organizaciju Hrvatske izvandomovinske škole u Americi i Kanadi/Croatian Schools of America and Canada (HIŠAK/CSAC) koja je obuhvaćala 55 škola sjevernoameričkog kontinenta. Do 1978. HIŠAK-u se priključilo 12 škola iz Australije i još 20-ak škola iz raznih europskih zemalja.

Koordinacijske aktivnosti HIŠAK-a bile su, između ostalog, usmjerene na potporu učiteljima organizacijom raznih seminara za usavršavanje te, osobito, razvijanje izdavačke djelatnosti. Naime, velik izazov predstavljao je nedostatak adekvatnih udžbenika i nastavnih materijala na hrvatskome jeziku. Sve su aktivnosti trebale služiti svrsi organizacije koja je, prema ustavu HIŠAK-a, bila „organizirati, povezivati i voditi rad škola, ustanova i grupa za učenje hrvatskoga jezika i kulture kako bi hrvatski doseljenici i njihovi potomci u svijetu sačuvali vezu s Domovinom i narodom svoga podrijetla te bogatstvo 1300-godišnje hrvatske nacionalne, duhovne i kulturne baštine ugradili u život i kulturu novih domovina”.

Naslovnica knjige Renate Burai „Hrvatske škole u iseljentištvu. Škole hrvatskoga jezika i kulture u SAD-u i Kanadi”, donosi sintezu izvandomovinskog obrazovnog sustava uz preslike cjelokupne dokumentacije HIŠAK-a. (Foto: HINA)

Promocija knjige dr. sc. Renate Burai „Hrvatske škole u iseljeništvu. Škole hrvatskoga jezika i kulture u SAD-u i Kanadi“, privukla je veliku pozornost medija i stručnjaka iz RH i inozemstva. (Foto: Snježana Radoš)

Konačno ukoričena dokumentarna građa o hrvatskome školstvu u Novome svijetu

Zahvaljujući izvornim dokumentima koji su bili dostupni autorici, u poglavlju o HIŠAK-u možemo pratiti razvoj organizacije i širenje aktivnosti među kojima se, u skladu s ciljem potpore učiteljima, posebno ističe Seminar hrvatskoga jezika i folklor. Prvi takav međunarodni seminar održan je 1984. godine na sveučilištima Laurentian i Sudbury u Sudburyju. Ondje su uz četrdesetak predavača nastupili i neki tada poznati kanadski stručnjaci za pitanje školstva i medija. Posebno značenje tog seminara bila je Izjava o imenu i stanju hrvatskoga jezika kojom se tražio prestanak poistovjećivanja hrvatskoga i srpskoga jezika i „neometan razvoj i dosljedna uporaba hrvatskoga književnog jezika u školama, medijima i javnosti”. Naime, ta je izjava, kao Deklaracija koju je potpisalo 57 predstavnika hrvatskih ustanova i udruga, poslana ne samo vladama zemalja u kojima je djelovao HIŠAK, nego i svim vodećim sveučilištima, knjižnicama i institutima diljem svijeta. Ta je iznimno koordinirana akcija rezultirala promjenom stava najvećeg udruženja za slavističke studije Sjedinjenih Američkih Država – American Association for the Advancement of Slavic Studies – koje je nakon godina podržavanja takozvanoga srpsko-hrvatskog jezika, 1985. godine konačno uvrstilo hrvatski jezik na popis službenih jezika. Nakon Australije (1979/1980), to je bila prva strana zemlja koja

Izložba HIŠAK-ovih udžbenika u NSK. Tim fra Antonia Muse (Chicago, SAD) učinkovit je nasljednik obrazovnog pothvata HIŠAK-a prema viziji naraštaja njegovih utemeljitelja poput fra Ljube Krasića i dr. sc. Vinka Grubišića te dr. sc. Vladimira Bubrina. (Foto: S. Radoš)

je priznala samobitnost hrvatskoga jezika dok se u matičnoj domovini taj jezik još uvijek službeno nazivao „srpsko-hrvatskim”.

Velik doprinos u organiziranoj poduci hrvatskoga jezika u inozemstvu dao je svećenik Božidar Vidov kojem je autorica posvetila treće poglavlje svoje knjige. Vidov je u Kanadu stigao početkom 1960-ih i dao sjajan zamah početničkim nastojanjima uspostave hrvatskih pučkih škola. Naime, posvetio se pisanju i izdavanju hrvatskih čitanki i početnica kojih u to vrijeme gotovo nije ni bilo. Pisao je i knjige povijesnog sadržaja od kojih je Hrvatski zemljopis HIŠAK odobrio za korištenje u kurikulumu za hrvatsku nastavu u inozemstvu. Vidov je bio istinska poveznica svih Hrvata, jedno od njegovih značajnijih djela je prva gramatika jednoga moliškoga hrvatskoga govora (Gramatika ikavsko-štokavskoga govora stanovnika hrvatskog podrijetla: Mundimitra, St. Filića i Kruča u pokrajini Molise, 1974.) koju je napisao na temelju građe koju je prikupio dok je službovao u Moliseu. Spomenica pučkih škola u iseljeništvu koju je Vidov sastavio 1965. prvi je pokušaj sustavnog pregleda svih hrvatskih škola u iseljeništvu od kraja Drugog svjetskog rata. Prijepis Spomenice, koja sadrži i fotografije razreda iz raznih hrvatskih škola diljem svijeta, autorica je također uvrstila u knjigu. Vrijedni i bogati prilozi čine posljednjih 80 stranica knjige Renate Burai. Osnivački dokumenti HIŠAK-a, Kurikulum hrvatskoga jezika na Sveučilištu Waterloo i drugi dokumenti sada su objedinjeni na jednome mjestu i dostupni istraživačima. Dragocjen je to doprinos još uvijek oskudnoj literaturi o povijesti hrvatskog iseljeništvu.

SUMMARY

HERITAGE TREASURE OF CROATIAN EDUCATION ABROAD

The International Scientific and Professional Conference "Croatian Language and Culture Schools Overseas" was organised by the Institute for Migration Research and Croatian Heritage Foundation on the occasion of the 50th anniversary of the founding of the organisation Croatian Schools of America and Canada (HIŠAK – CSAC). The conference brought together a wide range of scholars, who, in addition to the topic of Croatian education in migrant situations, also analysed the historical context, the current situation and the future perspectives of Croatian language teaching and learning in overseas countries. The fiftieth anniversary of the launch of the Croatian Schools of America and Canada (HIŠAK) received the best possible tribute – the monograph "Croatian Schools Overseas. Schools of Croatian Language and Culture in the United States and Canada". The book was written and edited by Renata Burai on the basis of original documents and HIŠAK archives. An exhibition of the most important HIŠAK textbooks was held at the National and University Library.

HIŠAK-CSAC was established to operate and coordinate Croatian language schools, to conduct teacher training seminars, and to prepare and publish manuals and other teaching aids for the teaching and learning of Croatian language and culture. Language is taught in Croatian schools as an integrative teaching/learning tool. In addition to the Croatian language, other subjects such as history, geography, religion and music are taught in Croatian.

RESUMEN

TESORO PATRIMONIAL DE LA EDUCACIÓN CROATA EN LA DIÁSPORA

Organizada por el Instituto de Investigación de Migraciones y la Asociación Croata de Emigrantes, se llevó a cabo la conferencia internacional científico-profesional „Escuelas de lengua y cultura croata en países de ultramar” con motivo del 50 aniversario de la fundación de las Escuelas Croatas de América y Canadá – Croatian Schools of America and Canada (HIŠAK – CSAC). La conferencia reunió a numerosos científicos que, además de abordar la temática de la educación croata en contextos migratorios, analizaron el contexto histórico, la situación actual y las perspectivas futuras del aprendizaje y la enseñanza de la lengua croata en los países de ultramar. El 50 aniversario del inicio de las actividades de las Escuelas Croatas de América y Canadá (HIŠAK) recibió el mejor homenaje posible: la publicación de la monografía „Escuelas croatas en la diáspora. Escuelas de lengua y cultura croata en los Estados Unidos y Canadá”. El libro, basado en documentos originales y los archivos de la organización HIŠAK, fue escrito y editado por Renata Burai. En el marco de la conferencia, se inauguró en la Biblioteca Nacional y Universitaria una exposición de los libros de texto más destacados de HIŠAK.

HISAK-CSAC fue fundado con el propósito de coordinar las escuelas de lengua croata, organizar seminarios de formación para docentes, y preparar y publicar manuales y otros materiales educativos para la enseñanza y el aprendizaje de la lengua y la cultura croata. La lengua croata se enseña en estas escuelas como un medio integrador de aprendizaje/enseñanza. Además del croata, se imparten otras materias en esta lengua, como historia, geografía, religión y música.

ZNANOST

Istaknuta neurologinja Ksenija Kos (SAD) osnovala je neprofitnu organizaciju *Croatian American Medical Alliance (CROMed-USA)*. Organizacija predstavlja njezinu predanost povezivanju medicinske izvrsnosti između Hrvatske i Sjedinjenih Američkih Država. U sličnim pothvatima transfera znanja sudjeluje i sociolog Valerio Baćak, profesor kriminologije na Sveučilištu Rutgers u SAD-u...

Fotografija: Dr. sc. Ksenija Kos, utemeljiteljica organizacije *CROMed-USA*, koja je, uz ostalo, pokrenula stipendiju za inovativno poučavanje u medicini. Privatni album, ustupljena fotografija.

TANJA RUDEŽ

INICIJATIVA NEUROLOGINJE KSENIJE KOS

Doktorica Ksenija Kos istaknuta je neurologinja koja živi u St. Louisu, Missouri. Nakon diplome na Medicinske fakultetu ova se rođena Zagrepčanka zaputila u Sjedinjene Američke Države početkom 1990-ih. Bavila se istraživanjem u National Institute of Health u Bethesda, Maryland, prije nego što je prešla na *Uniformed Services University of the Health Sciences (USUHS)*. Odlučna u ostvarivanju svoje želje za kliničkom karijerom, marljiva liječnica Kos je stekla američke certifikacije, nakon čega se usavršavala u Barnes Jewish bolnici te na Washington University u St. Louisu. Dodatno se specijalizirala za neuromuskularne bolesti. Pridruživši se bolnici *Mercy* u St. Louisu kao glavna neurologinja, doktorica Kos postiže vrhunske rezultate u zdravstvu. Slijedom tih postignuća osnovala je neprofitnu organizaciju *Croatian American Medical Alliance (CROMed-USA)*. Organizacija predstavlja njezinu predanost povezivanju medicinske izvrsnosti između Hrvatske i Sjedinjenih Američkih Država. Uz partnerstva s medicinskim institucijama i u Lijepoj Našoj i u Americi, CROMed-USA olakšava akademske razmjene i obrazovne inicijative, afirmirajući transfer znanja između Hrvatske i jedne od najrazvijenijih zemalja svijeta.

Ubolnici u kojoj radim je moto „Your life is our life's work”, odnosno „Vaš je život naš životni posao”. Liječnička profesija drukčija je od nekih drugih, biti liječnik je životni poziv, a ne posao. Medicinska profesija traži od studenata, specijalizanata i liječnika specijalista, ali i svih zaposlenih u zdravstvu, jednu drugu dimenziju koja je sveobuhvatnija te sadrži moralnost, integritet i transparentnost. U svakom trenutku pacijent mora znati da liječnik ima njegove interese na prvome mjestu. I ja u to duboko vjerujem, kaže Ksenija Kos, neurologinja iz bolnice *Mercy Hospital* u St. Louisu i predsjednica udruge *CROMed-USA* (kratica za *Croatian-American Medical Alliance*). Udruga *CROMed-USA* okuplja hrvatsko-američke liječnike koji se trenutno bave kliničkom medicinom ili znanošću ili poučavaju medicinu u Americi.

– *CROMed-USA* je neprofitna udruga koju sam osnovala 2022. godine s namjerom da se povežu i razmijene iskustva američke medicine i načina edukacije mladih liječnika s edukatorima u medicini u Hrvatskoj. Medicina i edukacija u medicinskoj profesiji nisu statičan proces, nego se konstantno mijenjaju i usavršavaju kako bi ostali relevantni. Moja edukacija u SAD-u bila je „patient-centered medical educa-

Sretno djetinjstvo u Zagrebu i odlična primarna naobrazba u Hrvatskoj omogućili su doktorici Kseniji Kos razvitak sjajne karijere u američkim centrima medicinske izvrsnosti...

tion”, što znači da je pacijent u središtu medicinskog obrazovanja i kasnije zdravstvene skrbi. Na žalost, u Hrvatskoj prevladava medicinska edukacija koja u središte stavlja liječnika, a ne pacijenta. To proizvodi velike razlike u znanju i kompetencijama mladih liječnika, a i u tome kako se jedan liječnik odnosi prema pacijentu u usporedbi s drugim liječnikom – objasnila je Ksenija Kos.

Rođena je i odrasla u Zagrebu gdje je 1990. godine diplomirala na Medicinskome fakultetu (MF).

– Moje djetinjstvo u Hrvatskoj bilo je divno. Da budem iskrena, motiv za studiranje medicine bio je strah. Kao djevojčica koja je pratila majku i sestru koje su išle k liječnicima u Hrvatskoj, sjećam se kako sam osjećala golemi strah. Taj strah nije bio samo reakcija na bolest, već je proizašao iz načina na koji je zdravstveni sustav oblikovao osjećaje pacijenata – bili smo nevidljivi i tjeskobni. Umjesto da nas tješe i brinu se o nama, okružila nas je atmosfera koja je ulijevala više straha nego sigurnosti. Do danas osjećam tjeskobu svaki put kada zakoračim u hrvatsku bolnicu, kao da ponovno proživljavam ta rana iskustva – prisjetila se Ksenija Kos.

Nakon diplome kratko je vrijeme radila na Zavodu za anatomiju MF-a, no od 1993. godine živi u SAD-u. Prvih pet godina provela je na Uniformed Services University School of Medicine (USUHS) u Bethesda u Marylandu, američkome vojnom sveučilištu gdje se obrazuju liječnici za vojsku. Tijekom tih godina učila je i polagala sve potrebne ispite za nastavak medicinske karijere u SAD-u, nostrificirala diplomu i onda 1997. godine dobila specijalizaciju iz neurologije na Washington Universityju u St. Louisu i Barnes-Jewish Hospitalu u St. Louisu. Na USUHS-u je upoznala svog supruga znanstvenika Stevena Bassnetta s kojim ima sina Luku. Od 2003. godine, kada je napustila akademsku zajednicu i pridružila se skupini neurologa, radila je deset godina u privatnoj praksi. No 2013. godine ta je privatna praksa postala dio Mercy Health Systema, jednog od triju velikih sustava u tom dijelu Amerike.

– Mercy Hospital St. Louis dio je velikoga zdravstvenog sustava u srednjem dijelu SAD-a, a to je Mercy Health System. Bolnica ima bogatu povijest ukorijenjenu na usluzi drugima i suosjećanju, počevši od svoje osnivačice, sestre Catherine McAuley i skupine irskih časnih sestara 1856. godine. Tijekom proteklih 150 godina Mercy Hospital St. Louis evoluirala je iz male bolnice u veliki medicinski centar s 979 kreveta, poznat po svojim sveobuhvatnim specijalnostima, suvremenim objektima i tehnologiji te nepokolebljivoj predanosti pružanju iznimne skrbi usmjerene na pacijenta. Sa svojim inovativnim pristupima i predanošću pružanju izvrsne njege, Mercy nastavlja poštovati naslijeđe svojih osnivača unapređujući zdravlje i dobrobit zajednice kojoj služi – objašnjava Ksenija Kos.

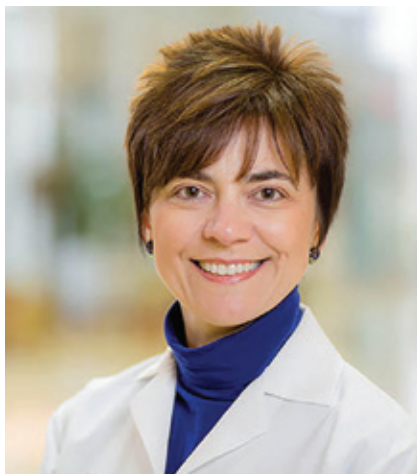
Njezina odluka o osnivanju udruge CROMed iskristalizirala se prije dvije godine, kada joj je u Zagrebu umro otac.

– Moj otac je bio bolestan čovjek, koji je imao dosta kroničnih bolesti. Bio je bolestan, ali i otporan, te je pristojno funkcionirao kao čovjek u kasnim 70-im godinama života. No jednog dana krajem srpnja 2022. godine mama me nazvala i rekla da tati nije dobro i da se ne može dići iz kreveta. Predložila sam joj da pozove hitnu pomoć, što bih bila predložila i mome pacijentu u SAD-u. Tatu je hitna pomoć odvezla u bolnicu te je primljen na odjel s pacijentima oboljelima od koronavirusa jer se pokazalo da je pozitivan. Ne znam kako se tatino zdravstveno stanje pogoršavalo ili poboljšavalo jer nije bilo kontinuirane veze s liječničkim timom ili jednim liječnikom koji bi komunicirao s obitelji na jasan i detaljan način. Nitko od nas nije ga mogao posjetiti: u to vrijeme u Hrvatskoj u bolnicama su još uvijek bile mjere protiv koronavirusa te su bili zabranjeni posjeti pacijentima – prisjetila se Ksenija Kos.

Budući da je i sama liječnica, ističe da je bila jako nezadovoljna.

– Zvala sam bolnicu iz SAD-a i dva puta sam dobila specijalizanticu koja mi je rekla da ona ne može ništa reći jer moj otac nije njezin pacijent pa mi samo govori ono što je njoj rečeno. Onda sam s obitelji doletjela u Hrvatsku i odmah sam iz zračne luke zvala bolnicu i pitala je li ikako moguće da posjetim oca. To je bilo u ranim poslijepodnevним satima. Donijela sam bila masku N95, koju sam dobila u mojoj bolnici i koja je potpuno pristajala uz moje lice, i donijela sam sa sobom svu zaštitnu odjeću koju smo mi u Mercy Hospital koristili za vrijeme pandemije. Javila mi se druga specijalizantica, koja je opet rekla da moj otac nije njezin pacijent i da ga ne mogu vidjeti zbog mjera protiv koronavirusa. Pitala sam specijalizanticu mogu li joj dati moj iPhone kako bih je nazvala sa suprugova iPhonea pa da na taj način uspostavimo vizualni kontakt s tatom. Nije mi to dopustila i rekla mi je da mora pitati nadslužbu, koja će biti u bolnici ujutro. Sutradan ujutro, u ranim jutarnjim satima, tata je umro i nisam imala priliku pozdraviti se s njim prije nego što nas je zauvijek napustio – ispričala je Ksenija Kos o gubitku oca. Zatim je objasnila misiju udruge CROMed.

– Naša misija je poticati globalnu zajednicu edukatora posvećenih izvrsnosti, suradnji i kontinuiranom usavršavanju, osiguravajući da sljedeća generacija liječnika u Hrvatskoj bude spremna pružiti najviši standard skrbi u svijetu medicine koji se stalno mijenja. Tijekom protekle dvije godine uspostavili smo vezu sa sveučilištima i ključnim edukatorima u Hrvatskoj, radeći s njima na identificiranju izazova i definiranju promjena koje

Dr. sc. Ksenija Kos učinkovito sudjeluje u transferu znanja SAD – RH, utemeljivši neprofitnu organizaciju *Croatian American Medical Alliance*. (Foto: Privatni album)

21-minutna rutina vježbanja. Zatim imam lagani doručak sa suprugom, a ako je naš sin Luka u gradu, pridružuje nam se. Luka je ljetos diplomirao filozofiju, politiku i ekonomiju na Oxfordu i uskoro počinje raditi u Londonu. Moji radni dani ispunjeni su i često se protežu do kasnog poslijepodneva. Glavni sam kuhar u našoj obitelji i uvijek cijenimo vrijeme provedeno zajedno oko kuhinjskog stola za večerom. Nakon toga moj suprug i ja obično idemo u šetnju 30 do 45 minuta, što nam pruža priliku da se ponovno povežemo. Zatim nadoknađujem zadatke koje nisam završila u uredu ili se posvećujem projektima CROMed-USA. Vikendi su vrijeme za opuštanje: vježbam jogu, igram tenis, planinarim po obližnjim parkovima i uživam u večerama, filmovima ili koncertima s prijateljima. No, čak i vikendom često radim na inicijativama CRO-Med-USA – ispričala je Ksenija Kos.

Snažno je vezana uz domovinu koju čest posjećuje.

– Veza s Hrvatskom danas je moja obitelj: moja majka Marija, moja sestra Lidija i njezina obitelj, moji dragi prijatelji, rodbina i u posljednje dvije godine CRO-Med-USA. Moja obitelj usadila mi je velik osjećaj poštovanja prema hrvatskoj kulturi i hrvatskoj baštini, i to je možda razlog zašto vjerujem u vraćanje zemlji gdje je sve počelo za mene. Osjećam se iznimno sretnom što sam imala priliku putovati i vidjeti svijet iz različitih perspektiva. Ova izloženost različitim kulturama bila je obogaćujuće i inspirativno iskustvo, ali i ponizno. Tijekom godina u Hrvatsku sam dolazila jedanput godišnje, no nakon smrti mogeg oca 2022. godine i osnivanja CROMed-USA dolazim češće jer želim provesti više vremena s mojom majkom – istaknula je Ksenija Kos.

je potrebno napraviti. Naši planovi da pomognemo kolegama u Hrvatskoj već su u tijeku: ove godine CROMed-USA pokrenuo je stipendiju za inovativno poučavanje u medicini. Vjerujemo da će ovaj program imati dubok i trajan utjecaj na medicinsko obrazovanje u Hrvatskoj. Uz to, CRO-Med-USA će svake godine organizirati hibridni simpozij, koji će biti posvećen najnovijim dostignućima u dijagnostici i liječenju određene neurološke bolesti. To će se održavati svake prve subote u studenome – rekla je Ksenija Kos o planovima udruge CROMed.

Ksenija Kos ispričala nam je i o svome životu u St. Louisu gdje živi od 1997. godine. – Moj tipičan dan započinje oko šest ujutro. Počinjem s hranjenjem naših dvaju pasa, Snowyja i Lea, i vodim ih u jutarnju šetnju, nakon čega slijedi moja

SUMMARY

VALUABLE INITIATIVE BY THE NEUROLOGIST KSENIJA KOS

Dr Ksenija Kos is a renowned neurologist from St. Louis, Missouri, USA. She graduated from the Faculty of Medicine, University of Zagreb. Dr Kos went to the USA in the early 1990s. She did her research at the National Institutes of Health in Bethesda, Maryland, before moving to the Uniformed Services University of the Health Sciences (USUHS). Determined to pursue a medical career, Dr Kos went through the demanding process of obtaining her US medical certification, and then completed a prestigious 'neurology residency' at Barnes Jewish Hospital and Washington University in St. Louis. She has additional interests in neuromuscular diseases and electrodiagnostic medicine. Joining Mercy Hospital in St. Louis, Dr Kos has demonstrated excellence in health care as St. Louis' chief neurologist. In 2022, Dr. Ksenija Kos founded the non-profit organization CROMed-USA (Croatian American Medical Alliance) in St. Louis. The organization aims to connect medical excellence between Croatia and America. The symbol in the middle is its efforts to combine its Croatian heritage with its own American medical background. Having received her medical training on different continents, Dr Kos understands the challenges facing young healthcare professionals on both sides of the ocean. Through partnerships with medical institutions in Croatia and the US, CROMed-USA facilitates academic exchanges and promotes educational initiatives.

RESUMEN

INICIATIVA DE LA NEURÓLOGA KSENIJA KOS

La Dra. Ksenija Kos es una destacada neuróloga de St. Louis, Missouri, EE. UU., que se graduó en la Facultad de Medicina de la Universidad de Zagreb. Buscando oportunidades fuera de Croacia, la Dra. Kos se mudó a Estados Unidos a principios de los años 90. Realizó investigaciones en el Instituto Nacional de la Salud en Bethesda, Maryland, antes de pasar a la Uniformed Services University of the Health Sciences (USUHS). Determinada a avanzar en su carrera clínica, completó el exigente proceso de certificación médica en los EE. UU. y una prestigiosa residencia en neurología en Barnes Jewish Hospital y Universidad Washington en San Luis. Además, se especializó en enfermedades neuromusculares y medicina electrodiagnóstica. Al unirse al Mercy Hospital de San Luis como neuróloga principal, la doctora Kos demostró su excelencia en la medicina. En 2022, la doctora Ksenija Kos fundó la organización sin fines de lucro CROMed-USA (Croatian American Medical Alliance) en San Luis. Esta organización busca conectar las excelencias médicas de Croacia y Estados Unidos, reflejando el esfuerzo de la doctora Kos por fusionar su herencia croata con su experiencia médica estadounidense. Con su formación médica en múltiples continentes, la doctora Kos comprende los desafíos de los jóvenes profesionales de la medicina en ambos lados del Atlántico. A través de alianzas con instituciones médicas tanto en Croacia como en EE. UU., CROMed-USA facilita intercambios académicos y promueve iniciativas educativas.

TANJA RUDEŽ

INVENTIVNI SOCIOLOG U BORBI PROTIV DRUŠTVENE NEJEDNAKOSTI

Sociolog Valerio Baćak izvanredni je profesor kriminologije na Sveučilištu Rutgers u Sjedinjenim Američkim Državama, a u fokusu njegova istraživanja je utjecaj kaznenopravnog sustava na socijalnu nejednakost. Rođen je u Zagrebu, gdje je diplomirao sociologiju na Filozofskome fakultetu. U inozemstvo ga odvodi želja za usavršavanjem na Oxfordu. Na poslijediplomskome studiju usavršavao se i u statistici da bi zatim doktorirao sociologiju na Sveučilištu Pennsylvania. Rastuća nejednakost je društvena pojava koja osobito brine ovoga inventivnog sociologa, jer na globalnoj razini nepravda korozivno utječe na sve aspekte naših života, ne samo na marginalizirane društvene skupine. Istaknuvši se raznim istraživačkim pothvatima, sociolog Baćak povremeno radi kao konzultant za međunarodne agencije, poput Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) i UN-ova ureda za droge i kriminal (UONDC)... Rado surađuje s našim znanstvenicima, a najviše s Aleksandrom Štulhoferom s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Djeluje i u uredništvu *Revije za sociologiju* i povremeno piše na temu kriminala i kaznenog sustava. Zadnjih godina sve se intenzivnije bavi komparativnim studijama policije i zatvora, pogotovo u Europi.

Kada je na vrhuncu lipanjskoga toplinskog vala na događaju Skeptici u pubu u klubu *Sax!* u Zagrebu kriminolog dr. sc. Valerio Baćak održao predavanje o američkim zatvorima, nitko u publici nije bio ravnodušan. Likovi o kojima ponešto znamo iz američkih filmova u Baćakovu predavanju postali su stvarne osobe, u mnogo slučajeva nepravredno osuđene, a često i zlostavljane u zatvorima. Valerio Baćak izvanredni je profesor kriminologije na sveučilištu Rutgers u SAD-u, a u fokusu njegova istraživanja utjecaj je kaznenopravnoga sustava na socijalnu nejednakost, s fokusom na zatvore i policiju. Rođen je i odrastao u Zagrebu gdje je završio osnovnu i srednju školu te studij sociologije na Filozofskome fakultetu.

– Odrastao sam u više zagrebačkih kvartova. Kako smo mama i ja bili podstanari, do početka srednje škole selili smo se petnaestak puta, koliko se sjećam, a pohađao sam pet različitih osnovnih škola. Jedna je bila i u Njemačkoj gdje smo kratko izbjegli tijekom rata. Najveći dio proveo sam na Ferenšćici i Trešnjevci gdje sam pohađao Osnovnu školu kralja Tomislava. Trešnjevka je kvart koji smatram svojim – prisjećam

Znanstvenik Valerio Baćak izvanredni je profesor kriminologije na Sveučilištu Rutgers u SAD-u, gdje je – uz karijeru – ostvario i skladan obiteljski život, ne krijući nostalgične emocije za majkom u Zagrebu... (Foto: Privatni album)

se Baćak. Završio je VII. gimnaziju u Križanićevoj ulici, ali priznaje, jedva. – Radi loših ocjena nisam uspio upisati fakultet pa sam se zaposlio u tvornici stiropora na Žitnjaku. Srećom, tada je postojao prijamni ispit za fakultete za koji sam se jako dobro pripremio, bolje nego za bilo koji ispit prije toga. Uspio sam upisati studij sociologije i kroatologije na Hrvatskim studijima. Nakon prve godine prebacio sam se na jednopredmetnu sociologiju na Filozofski fakultet. Sociologiju sam odabrao jer je najviše imala smisla – odrastanje mi je pokazalo da su društvene sile puno moćnije od onoga što pojedinac može ili želi učiniti sam – rekao je Baćak.

Iako u gimnaziji nije bio „dečko koji obećava”, Valerio Baćak sve je nadoknadio tijekom studija sociologije pa je nakon diplome neko vrijeme radio kao asistent na Filozofskome fakultetu.

– Volio sam raditi na Filozofskome fakultetu i s profesorima na sociologiji kojima sam se divio, poput Rade Kalanja i Krešimira Kufrina. A studenti s kojima sam studirao bili su jako dobri i pametni ljudi – mnogi su još uvijek moji najbliži prijatelji. Zaposlio sam se kod Saše Štulhofera, s kojim sam na trećoj godini počeo surađivati na istraživanjima. I kao znanstvenik i kao osoba, Saša je imao veliki utjecaj na moju karijeru i uvijek me podupirao i imao razumijevanja za moje ambicije. Nisam otišao vani jer mi je bilo loše na Filozofskom, već jer sam želio dobiti najbolje moguće poslijediplomsko obrazovanje. Bio sam dobio Fulbrightovu stipendiju za doktorat, što mi je bio veliki poticaj za odlazak, iako je na kraju nisam iskoristio jer je stipendija pokrivala studij iz statistike i epidemio-logije, a ja sam ipak odlučio nastaviti sa sociologijom – ispričao je Baćak.

Magistrirao je sociologiju na Oxfordu, a zatim magistrirao statistiku i doktorirao sociologiju na Sveučilištu Pennsylvania.

– Oxford i Pennsylvania su u nekim aspektima dva jako slična sveučilišta. Oba su selektivna i privlače studente iz cijeloga svijeta, pogotovo na poslijediplomskoj razini. Kad sam upisivao Penn, mislim da je samo oko pet posto aplikantata primljeno na doktorat iz sociologije. Jedan od razloga je to što svi studenti primljeni na doktorat dobiju komotnu petogodišnju stipendiju. Za magisterij na Oxfordu sam dobio Weidenfeldovu

Sociolog Valerio Baćak povremeno djeluje i kao konzultant za UN-ove međunarodne agencije poput WHO i UONDC-a... Rado surađuje s uredništvom *Revije za sociologiju* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Foto: Privatni album.

stipendiju. Oxford je odlično mjesto za magisterij, ali manje za doktorat. Nakon jedno-godišnjeg magisterija, praktički više ne morate slušati kolegije, osim kraćih radionica, a ja nisam bio spreman započeti s disertacijom. Odlučio sam se za Ameriku gdje doktorandi moraju slušati najmanje dvije godine nastave. Za razliku od Oxforda, Penn je poticao interdisciplinarnost, tako da sam lako mogao slušati kolegije na drugim odsjecima. Primjerice, redovito sam upisivao kolegije na odsjeku za kriminologiju, a vjerojatno najviše izbornih kolegija bio sam upisao na odsjeku iz statistike – gdje sam završio i magisterij tijekom doktorata. U usporedbi sa Zagrebom, standardi i resursi bili su najveća razlika, uz međunarodni profil studenata i nastavnika – rekao je Baćak.

Kada je 2010. godine započeo doktorski studij na Sveučilištu Pennsylvania, SAD je prednjačio po broju ljudi u zatvorima: zemlja s oko pet posto svjetske populacije imala je 25 posto svjetskih zatvorenika. Danas SAD zauzima šesto mjesto u globalnoj ljestvici po stopi zatvorenika, no unatoč napretku još je daleko ispred usporedivih liberalnih demokracija. – Od samog početka studiranja, najviše su me zanimale skupine koje je društvo marginaliziralo. Možda zato što sam se sam osjećao na marginama kao klinac u Zagrebu devedesetih i kasnije kao student – uz jednu sestričnu, bio sam prvi u obitelji tko je upisao sveučilišni studij. Većina istraživačkih projekata kojima sam se bavio u Zagrebu bili su vezani uz osobe čije je samo postojanje kriminalizirano, što je velika nepravda – poput osoba koje su ovisne o drogama i osoba koje se bave seksualnim radom. Tako da su tvorili prirodan nastavak. Zatvori i kazneni sustav općenito, pogotovo u Americi, povijesno i danas igraju veliku ulogu u rasnoj, socijalnoj i drugim oblicima represije i nejednakosti. Kao sociologu, nejednakost je tema koja me osobito zanima i brine jer raste i korozivno utječe na sve aspekte naših života – objasnio je Baćak svoj interes za teške teme društvene nejednakosti.

Od 2015. godine Valerio Baćak radi na Sveučilištu Rutgers u New Jerseyju, jednom od vodećih američkih javnih sveučilišta, a uz to predaje kolegije o policiji, zatvorima, drogama i statistici.

– Fakultet na kojem radim jedan je od prvih fakulteta za kriminologiju u Americi i još uvijek je među vodećima u svijetu. Ima šarolik i u određenim razdobljima

problematičnu tradiciju. Primjerice, jedan od profesora bio je ključna osoba za stvaranje UN-ova ureda za droge i kriminal. Drugi profesor bio je pak začetnik 'broken windows' teorije koja je imala veliki utjecaj na policijske prakse diljem svijeta i koju je šef policije u New Yorku smatrao odgovornom za početak pada stope kriminala devedesetih. No vjerojatnije je da je taj pristup policijskom radu stvorio više problema nego rješenja. Danas se moje kolegice i kolege s fakulteta manje bave prevencijom kriminala, a više time kako unaprijediti kaznenopravni sustav da bude ne samo efikasniji, već i pravedniji – rekao je Baćak.

Naš sugovornik povremeno radi kao konzultant za međunarodne agencije, poput Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) i UN-ova ureda za droge i kriminal (UONDC).

– Najviše sam radio kao konzultant dok sam bio asistent na Filozofskome fakultetu i to je iskustvo koje je neprocjenjivo. Kao suradnik centra na Medicinskome fakultetu u Zagrebu koji se bavi epidemiološkim istraživanjima HIV-a među ranjivim populacijama, radio sam u Gazi, Zapadnoj obali, Iraku, Azerbajdžanu, Crnoj Gori, a najviše u Bosni i Hercegovini. Htio bih posebno zahvaliti voditeljici centra, profesorici Ivani Božičević, i Saši Štulhoferu, koji su mi dali povjerenje da kao mladi istraživač radim kao konzultant na međunarodnim projektima koji su znali biti logistički i istraživački iznimno kompleksni – rekao je Baćak.

Rekao nam je i ponešto o svome životu u Americi koja je postala njegova druga domovina. – Dugo sam u Americi, oko petnaest godina. Ima toga što mi se tu još uvijek sviđa i tu je veliki dio mog života i identiteta. U New Yorku mi se sviđa što ljudi mogu biti to što jesu ili ono što žele biti, lakše nego drugdje. Philadelphia mi je osobito bila draga, ondje sam proveo pet godina za vrijeme doktorata. Što sam stariji, sve više gravitiram prema Hrvatskoj. Veseli me biti blizu mora, planina i gradova poput Beograda i Beča. I biti blizu obitelji i prijatelja. Bavio sam se boksom, što još uvijek ponekad radim, i napokon sam počeo volontirati, dostavljam obroke umirovljenicima u istočnom Harlemu – ispričao je Baćak.

Kao i mnogi hrvatski znanstvenici i stručnjaci koji dugo žive u inozemstvu, Valerio Baćak osjeća nostalgiju prema domovini. Kako mu akademski posao omogućava i pristojan život i svojevrsnu fleksibilnost, relativno često dolazi u Hrvatsku.

– Povremeno surađujem s našim sociolozima, najviše sa Sašom Štulhoferom. U posljednje vrijeme bavimo se temom seksualne viktimizacije i njezinim utjecajem na zdravlje. Kada dođem u Zagreb, u kontaktu sam s bivšim kolegicama i kolegama s Odsjeka za sociologiju na Filozofskome fakultetu koji marljivo rade na različitim znanstvenim institucijama i vode odlične projekte. Godinama sam u uredništvu *Revije za sociologiju* i povremeno pišem za hrvatske novine na temu kriminala i kaznenoga sustava. U skorijoj budućnosti volio bih se još više povezati s hrvatskom sociologijom i sociologijom u regiji. Posljednjih nekoliko godina sve se više bavim komparativnim studijama policije i zatvora, pogotovo u Europi. Srećom, često sam u Hrvatskoj tijekom zimskih i ljetnih praznika koje imamo na fakultetu, na čemu sam iznimno zahvalan. Moja imigrantska priča zbog toga je puno lakša od mnogih drugih imigrantskih priča u Americi i drugdje – zaključio je Valerio Baćak.

SUMMARY

INNOVATIVE SOCIOLOGIST IN THE FIGHT AGAINST SOCIAL INEQUALITY

Sociologist Valerio Baćak is an Associate Professor of Criminology at Rutgers University in the USA, and his research focuses on the impact of the criminal justice system on social inequality. Born in the capital of Croatia, he graduated in Sociology from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. He is driven to go abroad to pursue a postgraduate education. He obtained a Master's degree in Sociology at Oxford, then a degree in Statistics and a PhD in Sociology at the University of Pennsylvania. Growing inequality is a social phenomenon of particular concern to this inventive sociologist, as injustice on a global scale is eroding all aspects of our lives, not just marginalised social groups. A sociologist distinguished by his versatile research exploits, Baćak occasionally works as a consultant for international agencies such as the World Health Organization (WHO) and the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)... Like many other Croatian scientists and experts who have lived abroad for a long time, Valerio Baćak feels nostalgic for his homeland. In the near future, he would like to become more involved in Croatian sociology and sociology in South-Eastern Europe. In recent years, he has been increasingly involved in the comparative study of police and prisons, especially in Europe.

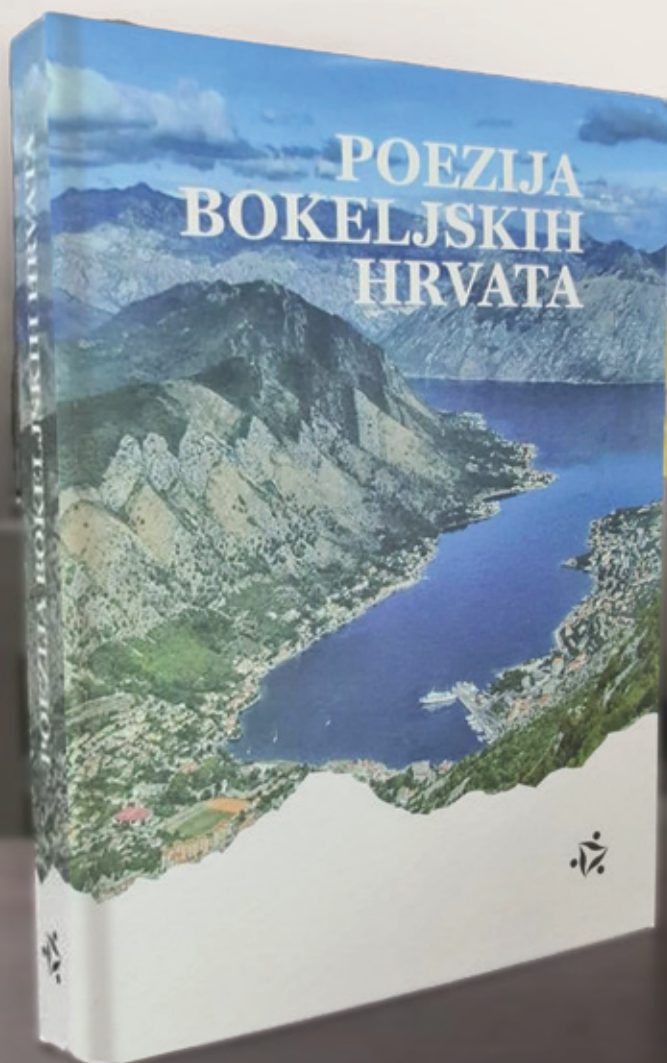
RESUMEN

UN SOCIÓLOGO INNOVADOR EN LA LUCHA CONTRA LA DESIGUALDAD SOCIAL

El sociólogo Valerio Baćak es profesor asociado de criminología en la Universidad de Rutgers en los Estados Unidos, y su investigación se centra en el impacto del sistema penal en la desigualdad social. Nació en la capital de Croacia, donde se licenció en sociología en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb. Su deseo de obtener la mejor educación de posgrado posible lo llevó al extranjero. Obtuvo una maestría en sociología en Oxford y luego se especializó en estadística, para finalmente doctorarse en sociología en la Universidad de Pensilvania. La creciente desigualdad es un fenómeno social que preocupa profundamente a este sociólogo innovador, ya que la injusticia afecta de manera corrosiva todos los aspectos de nuestras vidas a nivel global, no solo a los grupos sociales marginados. Destacándose por sus versátiles proyectos de investigación, el sociólogo Baćak trabaja ocasionalmente como consultor para agencias internacionales, como la Organización Mundial de la Salud (OMS) y la Oficina de las Naciones Unidas contra la Droga y el Delito (UNODC). Al igual que muchos otros científicos y expertos croatas que viven en el extranjero desde hace tiempo, Valerio Baćak siente nostalgia por su país. En un futuro cercano, le gustaría conectar aún más con la sociología croata y la sociología del sureste de Europa. En los últimos años, se ha dedicado cada vez más a estudios comparativos sobre la policía y las prisiones, especialmente en Europa.

NOVE KNJIGE

S osobitom znatizeljnom prelistali smo niz novih knjiga iseljeničke tematike, uključujući recentne antologijske preglede ostvarenja autorā hrvatskoga podrijetla od Čilea do europskoga susjedstva Boke kotorske, gdje je hrvatska pisana riječ višestoljetno ukorijenjena... Suvremene literarne panorame hrvatske dijaspore obično sastavljaju naši vodeći filolozi, teoretičari književnosti, pisci ili kritičari, a u njima se očituje ukus vremena, ali i svijest o našoj književnoj tradiciji u izvandomovinstvu...

ŽELJKA LOVRENČIĆ

NOVI ANTOLOGIJSKI IZBOR ČILEANSKIH KNJIŽEVNIKA HRVATSKIH KORIJENA

Mostovi iznad mora: *Antologija pjesama, kronika i priča čileanskih autora hrvatskog podrijetla* objavljena je nedavno u Santiagu (2024.). Nakladnik recentnog izbora književnih ostvarenja je Udruga profesionalaca i poduzetnika hrvatskih korijena. Antologije su najpouzdaniji čuvari i promicatelji književnog nasljeđa. Tom je mišlju zasigurno bila vođena uprava spomenute Udruge i njezin agilni predsjednik pisac i diplomat Guillermo Mimica. Uredništvo potpisuje María Teresa Pérez kojoj su u iščitavanju literarnog korpusa raznih žanrova, uz Mimicu, pomogli Pablo Franolić, Danilo Kalafatović i Nicolás Gligo. U figurativni književni most što se proteže preko oceana tako su utkani glasovi dvadesetero autora – pjesnika, kroničara i prozaika. Uvršteni autori mahom nam poručuju da se kulturne veze uspostavljene prije nekoliko stoljeća i dalje uspješno njeguju. Štoviše, sve su čvršće. Među ostalima, zahvaljujući i piscima poput Juana Mihoviloviča, Astrid Fugelie Gezan, Nicolás Gliga, Andrésa Moralesa Milohnica, Ramóna Díaza Eterovica ili pak Christiana Formosa Babicha. Alejandro Violić je najstariji zastupljeni autor (rođen 1925.), dok je najmlađi Mladen Matulić – rođen 1985. Ta činjenica potvrđuje koliko je književna riječ čileanskih pisaca hrvatskih korijena živa i otporna na protok vremena.

Antologije su jedan od najboljih načina čuvanja književnog nasljeđa. Odabrana djela okupljena prema nekom kriteriju i povezana nekom temom uspješan su pregled stvaralaštva određenoga povijesnog trenutka. Tom je mišlju zasigurno bila vođena uprava Udruge profesionalaca i poduzetnika hrvatskih korijena (Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata) i njezin agilni predsjednik Guillermo Mimica, jer je nedavno odlučila objaviti „Antologiju pjesama, kronika i proze književnika hrvatskog podrijetla” koja je još jedan značajan prilog jačanju književnih mostova između Čilea i Hrvatske. Prema Mimičinim riječima, zamisao o takvoj vrsti antologije začeta je na otoku Braču, što nimalo ne čudi: upravo je taj otok simbol hrvatskog doseljavanja u Čile.

Uredništvo potpisuje María Teresa Pérez kojoj su u vrijednome radu pomogli Pablo Franolić, Danilo Kalafatović, Nicolás Gligo i Guillermo Mimica. Autori dvaju predgovora koji književnim mostovima spajaju dva svijeta su Željka Lovrenčić i Guillermo

Mimica koji, između ostaloga, kaže: „Stvaralaštvo i darovitost potvrđenih pjesnika i prozaika iz naše zajednice koji su nam ukazali čast da njihova djela budu na strani-cama ove knjige stavljeni su u službu drugih ljudi i izazvali oduševljenje. Dopustili su da ih obuzme ugodna dinamika gradnje kuće koja se gradila ove godine. Iz Punta Arenasa došao nam je prvi rad, a iz Madrida posljednji. Muškarci i žene, mladi i stari, dvadesetak pisaca pretvorenih u graditelje, čekićem stolarâ i dljetom zidarâ omogućili su da se podignu temelji i nakon njih, konstrukcija ovoga djela. Također, darovitost okupljena u ovoj knjizi poslužila je kao hrana stablima s najslađim plodovima na zemlji, zasađenim u vrtu koji okružuje tu kuću.”

Knjiga je predstavljena 6. studenoga na Hrvatskome stadionu u Santiagu, a o njoj su pred stotinjak prisutnih govorili Guillermo Mimica i María Teresa Pérez, koja je čitala dijelove iz tekstova svih zastupljenih autora te Dragica Vukelić, Mladen Matulić i Nicoló Gligo, koji su podijelili svoja iskustva vezana uz Hrvatsku.

U svakom slučaju, pred nama se nalazi vrijedno djelo čija je nit poveznica podrijetlo, odnosno korijeni. U njemu su okupljena djela čileanskih autora hrvatskih korijena i onih koji imaju neke druge veze s Hrvatskom (primjerice, bračne). Prije nekoliko stoljeća predci tih književnika iz Hrvatske stigli su u Čile. Odlučili su da će im ta zemlja biti domovina, tu se zasnovali svoje obitelji, napredovali i postali ugledni građani te zemlje. Prvi hrvatski doseljenici u ovu zemlju mukotrpno su radili kako bi školovali svoju djecu i omogućili im dostojanstven život. Premda su se izvrsno snašli u novoj domovini, nikada nisu zaboravili zemlju svog podrijetla.

Potomci hrvatskih doseljenika u Čileu danas su zastupljeni u svim segmentima čileanskog društva: i sadašnji predsjednik Gabriel Borić hrvatskih je korijena.

Čileanci hrvatskih korijena osobito su se istaknuli u književnosti i možemo govoriti o čak 300 književnika čije je podrijetlo vezano uz Hrvatsku. A budući da se upravo riječima grade najsnažniji mostovi između država, vrijednost ove antologije je neupitna. Radovi ovih autora okupljeni su ovdje kako bi nas se podsjetilo na značaj pisane riječi koja prodire u najskrivenije kutke duše i otvara vrata koja možda na drugi način nikada ne bismo mogli otvoriti. Književnost ima značajnu ulogu u približavanju svjetova, posebice kad se radi o dvije ovako bliske zemlje.

U ovaj književni most koji se proteže preko oceana utkani su glasovi 20-ero autora – pjesnika, kroničara i prozaika (neki se pojavljuju u obje uloge) koji nam poručuju da se veze uspostavljene prije nekoliko stoljeća i dalje uspješno njeguju. Štoviše, sve su čvršće. Među ostalima, zahvaljujući i književnicima.

Godine 2022. obilježeno je 30 godina diplomatskih veza između Hrvatske i Čilea, što je isto tako obilježeno prigodnom knjigom. U njoj su objavljeni radovi hrvatskih i čileanskih autora koji su također pridonijeli jačanju tih veza.

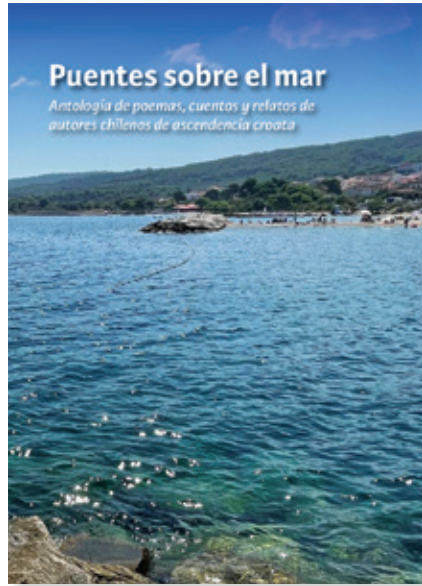
Ova je knjiga njezin svojevrsni nastavak, ali u njoj se pozornost više usredotočuje na umjetnički dio, na stvaralaštvo 20 odabranih autora koji daju svoj obol gradnji književnih mostova između dviju zemalja i koji uspješno plivaju u moru riječi i glasova. Među tim autorima nailazimo na već poznata i u čileanskoj (pa i šire) književnosti eta-

blirana imena poput Juana Mihovilovića, Astrid Fugelie Gezan, Nicolóa Gliga, Andrésa Moralesa Milohnica, Ramóna Díaza Eterovica ili Christiana Formosa Babicha, ali i ona koja su nam možda manje poznata, koja ćemo tek otkrivati i koja će zasigurno obogaćivati još poneku panoramu – Mladena Matulića, Dragice Vukelić, Ivana Brava Boića, Marija Torresa Dujisina ili pak Alejandra Violića. Violić¹ je najstariji zastupljeni autor (rođen je 1925. godine), dok je najmlađi Mladen Matulić rođen 1985. Ta činjenica potvrđuje koliko je književna riječ čileanskih književnika hrvatskih korijena živa i otporna na prolazak vremena.

Pred čitateljem se prostiru stranice ispunjene ljubavlju, nostalgijom, snovima, uspomena... Poznato je da je Čile zemlja pjesnika i da svojom ljepotom nadahnjuje i pjesnike i prozaike. Zamislijam duge zimske noći u Magallanesu, kišne dane na jugu Čilea, žarko sunce sjevera i raskošne vrtove predivnoga glavnoga grada Santiaga. Kojega li nadahnuća za one koji osjećaju tu ljepotu i žele je pretočiti u stihove ili u prozne retke!

A ovi su pjesnici, kroničari i prozaici nadahnuti još jednom zemljom koju nose u svojim srcima i osjećaju je bliskom – Hrvatskom. To je kraj iz kojeg su u potrazi za boljim životom dolazili njihovi predci i oni je čute svojom, zemljom svoga podrijetla i svojih korijena. Sigurno su u djetinjstvu i mladosti slušali priče svojih djedova i baka o prekrasnome plavome moru, kamenim bijelim kućama i suncu što obasjava obale Dalmacije. Njihovi su predci dolazili ovamo brodovima i mjesecima putovali. Mnogi se nikada nisu vratili u „stari kraj”. O njemu su pričali najljepše priče i tkali niti koje su povezivale njihove potomke sa sanjanom i žuđenom domovinom Hrvatskom.

Puentes sobre el mar: antología de poemas, cuentos y relatos de autores chilenos de ascendencia croata. Santiago: CPEAC, 2024., 194 str., editora María Teresa Pérez / Mostovi iznad mora: Antologija pjesama, kronika i priča čileanskih autora hrvatskog podrijetla. Santiago: Udruga profesionalaca i poduzetnika hrvatskih korijena, 2024., 194 str., urednica María Teresa Pérez... Izbor je obuhvatio dvadesetero autora i autorica.

¹ Znanstvenik i pisac dr. sc. Alejandro Violic / Violić čileanski je gotovo stogodišnji spisatelj, tj. živuća legenda genetike biljaka, čiji su se život i rad odvijali paralelno s evolucijom te znanosti tijekom prošlog stoljeća. Violićev život obilježen je posvećenošću agronomiji i hortikulturi prirodnih krajobrazza, posebno u obuci mlađih generacija genetičara i hortikulturnih umjetnika, te znanosti oplemenjivanja bilja i proizvodnih tehnika.

Suvremeni, pak, književnici nemaju problema doći u zemlju iz koje vuku korijene – danas je svijet povezaniiji i lakše ga je prijeći. Oni su uspjeli ostvariti ono što njihovi predci nisu: dolaziti u Hrvatsku i uživati u njoj, udisati njezin opojni zrak i gledati njezine mnogobrojne ljepote. A tu su više nego dobrodošli...

U poeziji ovdje okupljenih pjesnika prevladava raznolika tematika. Ona je ljubavna i misaona, hermetična i lako probojna, jednostavna i zvučna poput izvora, lepršava poput vjetera i valova Jadranskoga mora. Fluidno teče kako bi približila dva (samo) zemljovidno udaljena svijeta. Urednica knjige María Teresa Pérez navodi da je u zastupljenih autora razvidna raznolikost u strukturi i načinu pisanja te posebno ističe teme prirode, ljubavi i stvaralaštva (Gligo, Matulich). Pjesnike nadahnjuju more i planine, ali i Hrvatska kao zemlja te naši gradovi (Arturo Corte, Danilo Kalafatović). Istaknula bih pjesmu Ivana Brava Borića (1964.), doktora prava iz Santiaga, posvećenu našoj nogometnoj reprezentaciji, naslovljenu „Hrvatska u finalu Svjetskog prvenstva” u kojoj se zrcali ljubav prema zemlji njegovih predaka ili pak onu naslovljenu „Hrvatska draga, u tebi sve cvjeta” čileanskog odvjetnika Artura Cortea (1944.) koji je oženjen Snježanom Eterović i Hrvatsku smatra svojom drugom domovinom. Dirljiva je i pjesma Danila Kalafatovića „Hrvatska, trebalo bi te zvati ljepoticom”. Tu su i profinjeni pjesnički glasovi Ástrid Fugelie Gezan koja u svojoj poeziji uspješno spaja osobne i kolektivne glasove i Luz Marije Ruiz koja također opjevava ljepote Hrvatske. Autori su u ovoj antologiji zastupljeni pjesmama koje odražavaju njihovu povezanost s Hrvatskom, ali u njima su razvidni i motivi koji ih povezuju sa suvremenom poezijom Čilea, zemlje u kojoj su rođeni ili žive te oni univerzalni: svjesnost značaja čina pisanja, uspomene, teme vezane uz dom...

Kroničari, dakako, traže uporište u povijesti. Zanimaju ih sudbine ljudi koji su dolazili u ove krajeve, ali također pišu o temama svojstvenim suvremenome čileanskom društvu. Među njima se ističu Marco Barticević, Guillermo Kegević i Alejandro Vio-lić. Oni opisuju stvarne događaje kao što je obiteljsko putovanje na Brač, život useljenika ili činjenice iz njihove prošlosti. Vrlo česta tema je život u Magallanesu, odnosno u Punta Arenasu te običaji čileanskih Hrvata i njihovih potomaka.

Među autorima priča izdvajaju se Pablo Franetović, Ramón Díaz Eterovic, Juan Mihovilovich i Guillermo Mimica. Tu je i Mario Torres Dujisin koji trenutno živi u Meksiku. U njegovim su djelima glavni likovi često Hrvati.

U nekim se pričama isprepliću fikcija i stvarnost, neke su kriminalističke, neke govore o temama vezanim uz suvremeni život u Čileu i problemima mladih parova, o čemu piše Pablo Franetović.

Ramón Díaz Eterovic najpoznatiji je pisac kriminalističkih romana u Čileu, dobitnik mnogih domaćih i stranih nagrada, a bio je i predsjednik Društva čileanskih književnika. Stvorio je lik detektiva Heredije koji se pojavljuje u nizu njegovih romana, a vrlo često rabi tematiku vezanu uz svoje pretke i rodni Magallanes.

Juan Mihovilovich je također istaknuto ime čileanske i hispanoameričke književnosti. Njegovi su romani i priče uspješan splet stvarnosti i fantastike, a nadahnuće mu je često njegova obitelj, posebice djed koji je u Čile došao s Brača.

Guillermo Mimica je pravnik, diplomat i u novije vrijeme pisac koji je napisao nekoliko vrlo zanimljivih romana i niz priča. Teme mu variraju od autobiografskih do fantastičnih, a u svojim djelima vrlo često opisuje živote pojedinaca koji pate zbog društvenih nepravdi i političkih situacija.

Svi ovdje zastupljeni autori na svoj osobit način spajaju dva svijeta odvojena oceanom i uspješno grade književne mostove između njih.

Svaki je izbor subjektivan; oni koji rade antologije i panorame to jako dobro znaju. No, važno je vjerovati u svoj odabir autora i njihovih djela i odabrati ono što se smatra najboljim.

Kao osoba koja je veliki dio život provela proučavajući i jačajući kulturne veze između Hrvatske i Čilea, potpisujem da sam iznimno zadovoljna ovim izborom i čestitam na njemu. Nadam se da će biti preveden na hrvatski kako bi se i u Hrvatskoj moglo uživati u ljepoti riječi i raznovrsnosti tema autora zastupljenih u njemu.

On je još jedan od dokaza da su čileanski književnici hrvatskih korijena sigurna i nadasve čvrsta spona između stare domovine njihovih predaka u koju su došli *izdaleka i zauvijek* i njihove domovine Čilea.

SUMMARY

NEW ANTHOLOGY SELECTION OF CHILEAN WRITERS WITH CROATIAN ROOTS

Bridges Over the Sea: Anthology of Poems, Chronicles and Stories by Chilean Authors of Croatian Roots / Puentes sobre el mar: antología de poemas, cuentos y relatos de autores chilenos de ascendencia croata has been recently published in Santiago (2024). It was published by the Association of Workers and Entrepreneurs of Croatian Origin. Anthologies are one of the best ways of preserving literary heritage. This thought must have guided the management of the Association of Professionals and Entrepreneurs of Croatian Roots (Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata) and its agile President, Guillermo Mimico. The editorial board is signed by María Teresa Pérez, who has been assisted in her valuable work by Pablo Franolić, Danilo Kalafatović, Nicoló Gligo and Guillermo Mimica.

Today, the descendants of Croatian immigrants in Chile are represented in all segments of Chilean society: even the current President, Gabriel Boric, has Croatian roots. Chileans of our roots have particularly distinguished themselves in literature, and we can speak of no fewer than 300 writers whose origins are linked to Croatia. The voices of twenty authors—poets, chroniclers and novelists—are woven into this literary bridge that spans the ocean. They tell us that the ties forged centuries ago are still being successfully nurtured. Moreover, they are becoming ever stronger. Thanks, among others, to writers such as Juan Mihovilovich, Astrid Fugelie Gezan, Nicoló Glig, Andrés Morales Milohnic, Ramón Díaz Eterovic or Christian Formos Babich. It is interesting to read the works included by other writers such as Mladen Matulić, Dragica Vukelić, Ivan Bravo Boić, Marij Torres Dujisin or Alejandro Violić... Violić is the oldest author represented (born in 1925) and Mladen Matulić, the youngest, was born in 1985. This fact confirms how alive and resistant to the passage of time the literary word of Chilean writers with Croatian roots is.

RESUMEN

NUEVA SELECCIÓN ANTOLÓGICA DE ESCRITORES CHILENOS DE ORIGEN CROATA

Puentes sobre el mar: *antología de poemas, cuentos y relatos de autores chilenos de ascendencia croata* fue publicada recientemente en Santiago (2024). El editor de esta recopilación antológica es la Asociación de Profesionales y Empresarios de Origen Croata. Las antologías son una de las mejores formas de preservar el legado literario. Con esta idea, sin duda, fue guiada la dirección del Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata y su dinámico presidente, Guillermo Mimica. La edición estuvo a cargo de María Teresa Pérez, quien contó con la valiosa colaboración de Pablo Franolić, Danilo Kalafatović, Nicolás Gligo y Guillermo Mimica.

Los descendientes de los inmigrantes croatas en Chile están hoy presentes en todos los segmentos de la sociedad chilena: incluso el actual presidente, Gabriel Boric, tiene raíces croatas. Los chilenos de nuestra ascendencia se han destacado especialmente en la literatura, y podemos hablar de hasta 300 escritores cuya genealogía está vinculada a Croacia. En este puente literario que se extiende a través del océano, están entrelazadas las voces de veinte autores: poetas, cronistas y narradores. Nos transmiten que los lazos establecidos hace varios siglos siguen siendo cultivados con éxito. De hecho, estos lazos son cada vez más fuertes. Entre ellos, gracias también a escritores como Juan Mihovilovich, Astrid Fugelie Gezan, Nicolás Gligo, Andrés Morales Milohnic, Ramón Díaz Eterovic o Christian Formoso Babich. Es interesante leer las obras de otros escritores incluidos, como Mladen Matulić, Dragica Vukelić, Iván Bravo Boić, Mario Torres Dujisin o Alejandro Violić. Violić es el autor más antiguo (nació en 1925), mientras que el más joven es Mladen Matulić, nacido en 1985. Este hecho confirma lo viva y resistente que sigue siendo la palabra literaria de los escritores chilenos de origen croata, frente al paso del tiempo.

MARTA TOMIĆ

ZAOKRUŽEN OPUS NAJSLAVNIJEGA PISCA HRVATSKE DIJASPORE

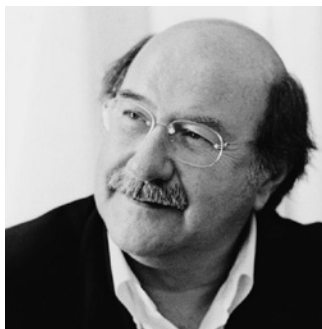
Vijest o smrti Antonia Skármete 15. listopada 2024. snažno je odjeknula u Čileu i Hrvatskoj. Od slavnoga pisca opraštali su se svi: od čileanskoga predsjednika Gabriela Borića i ostalih predstavnika vlasti, članova akademskoga i književnoga života, do brojne i utjecajne hrvatske zajednice u Čileu. Antonio Skármeta (Antofagasta, 7. XI. 1940. – Santiago de Chile, 15. X. 2024.) veliku čitanost postiže kratkom prozom *Oduševljenje* (*El entusiasmo*, 1967.), *Gol na krovu* (*Desnudo en el tejado*, 1969.) i *Slobodno gađanje* (*Tiro libre*, 1973.). Najpoznatiji je po romanu *Žarka strpljivost* (*La ardiente paciencia*, 1985.), znanom kao *Nerudin pismonoša* po kojem je snimljen film *Poštar* (*Il postino*, 1994.) Michaela Radforda. Značajniji su mu romani: *Ništa se nije dogodilo* (*No pasó nada*, 1982.), *Matchball* (1989.), *Pjesnikova svadba* (*La boda del poeta*, 1999.), *Victorijin ples* (*El baile de la Victoria*, 2003.)... Laureat je nagrade *Planeta*, jedne od najprestižnijih književnih nagrada za najčitanijega pisca španjolskoga govornog područja koja se dodjeljuje u Barceloni. Vrijedi istaknuti da mu je UNESCO dodijelio nagradu za dječju književnost za *La composición* (2001.), priču o životu jedne obitelji u doba Pinochetove diktature.

Nakon jednoga neuspjelog pokušaja susreta na kojem sam Antoniju Skármeti trebala uručiti njegovu u Hrvatskoj netom objavljenu zbirku pripovijetki *Sloboda kretanja* („Libertad de movimiento”), s uglednim čileanskim piscem konačno se susrećem početkom svibnja 2019. godine u njegovoj kući u Santiagu. Dočekuje me sa svojim karakterističnim vedrim neprestanim osmijehom i zahvaljuje mi na trudu koji sam uložila u prijevod njegove knjige. Skármetina zapažanja, dosjetke i pitanja odaju baš onakvoga pisca kakvoga sam zamišljala dok sam uranjala u njegove likove: njegova iskrena radoznalost, gotovo dječja nestašnost i živahnost odaju osobu koja je živjela radosno i zadovoljno. Četiri mjeseca nakon posjeta njegovu domu, uslijedio je književni susret u Kulturnom centru Providencia u Santiagu. Događaj koji je osmišljen kao predstavljanje hrvatskoga izdanja njegove posljednje objavljene knjige *Sloboda kretanja* bio je zapravo moj kolokvij s autorom u kojem je on govorio o svojem djetinjstvu u Antofagasti, prisutnosti hrvatskoga elementa u njegovoj književnosti, slobodi kao lajtmotivu spomenu-te knjige i čitavoga njegova opusa. Bio je to posljednji javni nastup Antonija Skármete.

U spomen na Antonija Skármeta...

*Pastir se uspinje sa stadom koza uz brijeg.
Pjesnik Nazor se penje u svoj trijem i napasa se riječima.
Jedrenjaci lagano brazdaju uvalom,
bore brazdaju djedovim licem.
Stric peče svježu ribu na žeravici.
Moj egzil u Hrvatskoj.*

Skármeta, „Bobovišće”

Antonio Skármeta. (Foto: Wikipedia)

Vijest o njegovoj smrti 15. listopada 2024. godine snažno je odjeknula u Čileu. Od njega su se opraštali svi: od čileanskoga predsjednika i ostalih predstavnika vlasti, članova akademskoga i književnoga života, do brojne i utjecajne hrvatske zajednice u Čileu.

Rođen 7. studenoga 1940. godine u Antofagasti, gradu na sjeveru Čilea, Esteban Antonio Skarmeta Vraničić odrastao je u obitelji hrvatskih doseljenika, koji su kao i mnogi drugi Dalmatinci početkom 20. stoljeća napustili otok Brač i započeli novi život u ovoj južnoameričkoj zemlji.

Još kao dječak počeo je pokazivati zanimanje za priču i pripovijedanje. Nije skrivao da je u razvoju njegova književnoga talenta presudnu ulogu imala upravo njegova hrvatska baka, doseljenica s Brača. Kao velika ljubiteljica radijskih sapunica, patila bi kada bi česti nestanci struje u Antofagasti iznenada prekidal i uzbudljive dogodovštine njezinih omiljenih likova. Kako bi baki olakšao muke, maleni bi Antonio tada vješto uskakao i domišljato nastavljao priče junaka radijskih sapunica.

Skármeta je bio najistaknutija figura čileanske generacije „novísimos”, naraštaja književnika rođenih 40-ih godina prošloga stoljeća na koje su intelektualno značajno utjecala dva događaja: trijumf Kubanske revolucije 1959. godine i ustoličenje vojnih diktatura u drugoj polovici 20. stoljeća diljem zemalja Južne Amerike. Kao pripadnik ove generacije, autor u svojim književnim djelima – romanima, pripovijetkama i dramama – biva zaokupljen običnim temama, opisujući jednostavne, ali žive situacije iz svakodnevnice ljudi čiji se životi naizgled ni po čemu ne ističu. Oni su najčešće predstavnici srednjih ili nižih društvenih slojeva, stanovnici su velikih gradova, govore razgovornim jezikom, neopterećeni su samima sobom i ne teže nikakvoj posebnosti ili iznimnosti. Međutim, upotrebom pjesničkoga jezika, bogatoga metaforama, a pogotovo upotrebom lucidnoga humora, Skármeta uspijeva uzvisiti živote ovih anonimnih likova, ispunjavajući ih ljudskom toplinom i vedrinom. Nedvojbeno je da je dojm stvarnosti njegovih literarnih scena pridonio i sve snažniji utjecaj audiovizualnih medija. Tako u jednom od brojnih intervjuua književnik izjavljuje: „Pripadam generaciji pisaca koja voli svoj zanat i koja ga ne izopačuje. Pripadam generaciji koja razumije jezik *hippyja, yippyja*, mladih francuskoga svibnja. Pripadam generaciji koja je stvorila najbolju glazbu stoljeća. Pripadam generaciji koja ne zazire od radosti života.”

Plakat Oscarom nagrađenoga filma temeljenoga na romanu Antonija Skármeta *Nerudin pismošoa*. (Izvor: Wikipedia)

vanja neposredno i za vrijeme referendumu 1988. godine, koji je označio kraj diktature Augusta Pinocheta.

Djela su mu prevedena na više od 20 svjetskih jezika, među njima i na hrvatski. Bio je dobitnik brojnih nagrada u Čileu i inozemstvu. Među najistaknutijim priznanjima je ono Casa de las Américas 1968. godine i državna nagrada Čilea za književnost 2014. godine. Nositelj je i hrvatskoga ordena Reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića.

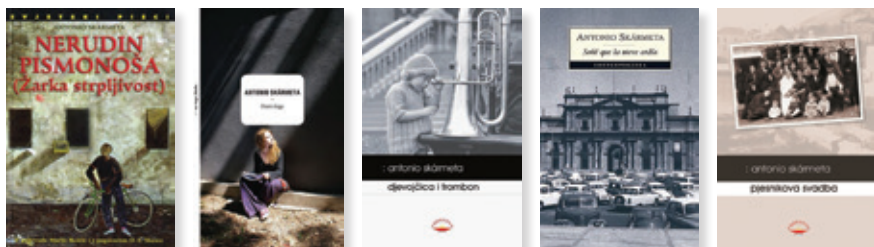
U Čileu je široku popularnost stekao kao kreator i voditelj emisije *El show de los libros*. U ovom programu, koji se uspješno prikazivao na nacionalnoj televiziji od 1992. do 2002. godine, Skármeta je na pristupačan način, uz intervju s piscima i kritičarima, nastojao približiti književnost širokim masama. Emisija je bila pun pogodak. Skármeta-in neprijeporni glumački talent i opuštenost pred kamerama još su više naglašavali njegovu simpatičnu i domišljatu osobnost, a čileansko društvo, još uvijek ukrućeno od diktature, uz piščevu ležernost oslobađalo se napetosti i strogoće.

Svestrani Skármeta, koji je u svojoj bogatoj karijeri bio i čileanski veleposlanik u Njemačkoj (2000. – 2003.), nikada nije skrivao svoju duboku povezanost s hrvatskim korijenima. Hrvatsku je posjetio više puta i o Hrvatskoj je uvijek rado pisao i govorio.

Svjetsku slavu stekao je romanom *Žarka strpljivost* (*Ardiente paciencia*, 1985.). Po ovom djelu koje opisuju dogodovštine mladoga čileanskoga poštara Marija Jiméneza, zaljubljenika u pjesništvo Pabla Nerude, snimljena je 1994. godine talijanska uspješnica *Il postino* (*Poštar*). Film je 1995. godine osvojio Oscara za najbolju originalnu glazbu.

Veliki dio književnih djela Skármeta je napisao za vrijeme egzila u Argentini (1973. – 1975.) i Njemačkoj (1975. – 1989.). Zbirka pripovijetki *Slobodno gađanje* (*Tiro libre*, 1973.), romani *Sanjao sam da snijeg gori* (*Soñé que la nieve ardía*, 1975.), *Ništa se nije dogodilo* (*No pasó nada*, 1980.) i *Žarka strpljivost* ispunjeni su nostalgijom i tugom zbog složene političke situacije koja je zadesila Čile nakon državnoga udara 1973. godine. Niti nakon uspostave demokracije u Čileu i povratka iz egzila u domovinu ne prestaje pisati o tome turbulentnom razdoblju čileanske povijesti. Tako 2011. godine objavljuje roman *Dugini dani* (*Los días de arcoíris*) u kojem opisuje zbi-

Izabrana nagrađivana djela Antonia Skármete, prevedena su, uz hrvatski jezik, na brojne jezike svijeta. (Izvor: Wikipedia)

Upečatljiva je njegova rečenica iz pripovijetke „Pepeljuga u San Franciscu” („La Cenicienta en San Francisco”) u kojoj zaključuje kako ga je njegova majka pukim slučajem rodila u Antofagasti, a ne na Braču.

Skármetinim odlaskom izgubili su i Čile i Hrvatska. Čile je izgubio istaknutoga i predanoga književnika koji je svoju zemlju volio i za kojom je čeznuo. Doista, njegova radost, blagost i fina duhovitost najbolji su odraz onoga dobroćudnoga, miroljubivoga i uljudnoga Čilea. Hrvatska je izgubila najuglednijega predstavnika „čilo-hrvatskih” pisaca, kako je profesor i prevoditelj Jerko Ljubetić nazvao značajnu skupinu čileanskih književnika hrvatskoga podrijetla, koji je kao i ostali njezini članovi ljubav i melankoliju prema svojoj drugoj zemlji uspješno pretočio u pisanu riječ.

Književnik Antonio Skármeta prilikom prijema u Čileansku akademiju. (Izvor: Wikipedia)

SUMMARY

COMPLETE BODY OF WORK OF THE CROATIAN DIASPORA'S MOST FAMOUS WRITER

The news of Antonio Skármeta's death on 15 October 2024 resonated strongly in Chile and Croatia, with everyone from the Chilean President and other government officials, to the academic and literary life, to the large and influential Croatian community in Chile saying goodbye. Antonio Skármeta was the most prominent Chilean writer of Croatian origin (Antofagasta, 7 November 1940 – Santiago de Chile, 15 October 2024). He studied in Chile and the USA. He belongs to the generation of novelists that came of age after the flowering of Spanish-American literature in the 1960s. He started out as an actor and director. He has been publishing fiction since 1967. His collections of short stories *El entusiasmo* (1967), *Naked on the Roof* (*Desnudo en el tejado*, 1969) and *Free Kick* (*Tiro libre*, 1973) are widely read. Due to the political situation and the dictatorship of 1973, he had to leave his homeland, Chile. He lived for a long time in Berlin, where he worked in film and writing. He is best known for his novel *Burning Patience* (*La ardiente paciencia*, 1985), known as *Neruda's Postman*, which was adapted by Michael Radford into the film *The Postman* (*Il postino*, 1994). His most important novels are *Nothing Happens* (*No pasó nada*, 1982), *Match Ball* (1989), *The Poet's Wedding* (*La boda del poeta*, 1999), *The Dancer and the Thief* (*El baile de la Victoria*, 2003). Several of his novels have been translated into Croatian, the most recent being the collection of short stories *Freedom of Movement* (*Libertad de movimiento*, 2019). Skármeta's fiction is characterised by a sense of humour and an ironic detachment. Antonio Skármeta has twice won the lucrative Planet Prize, one of the most prestigious literary prizes in the Spanish-speaking world, awarded in Barcelona at the headquarters of the publishing house of the same name. It is worth noting that Antonio Skármeta also won the French Medécis Prize for Foreign Literature for his book "La boda del poeta", and the UNESCO Prize for Children's Literature for "La composición" (2001), the story of a family's life during the Pinochet dictatorship.

RESUMEN

OBRA COMPLETA DEL ESCRITOR MÁS FAMOSO DE LA DIÁSPORA CROATA

La noticia de la muerte de Antonio Skármeta el 15 de octubre de 2024 resonó fuertemente en Chile y Croacia. Se despidieron de él todos: desde el presidente de Chile y otros representantes del gobierno, miembros del ámbito académico y literario, hasta la numerosa e influyente comunidad croata en Chile. Antonio Skármeta fue el escritor chileno más destacado de origen croata (Antofagasta, 7 de noviembre de 1940 – Santiago de Chile, 15 de octubre de 2024). Estudió en Chile y en los Estados Unidos. Perteneció a la generación de narradores que surgieron después del auge de la literatura hispanoamericana en la década de 1960. Comenzó como actor y director. Desde 1967 comenzó a publicar prosa. Sus colecciones de relatos *El entusiasmo* (1967), *Desnudo en el tejado* (1969) y *Tiro libre* (1973) alcanzaron gran popularidad. Tuvo que abandonar su patria, Chile, debido a las condiciones políticas y la dictadura de 1973. Vivió muchos años en Berlín, dedicándose al cine y la escritura. Es más conocido por su novela *La ardiente paciencia* (1985), también conocida como *El cartero de Neruda*, que fue adaptada al cine en la película *Il postino* (1994) de Michael Radford. Entre sus novelas más significativas están *No pasó nada* (1982), *Matchball* (1989), *La boda del poeta* (1999) y *El baile de la Victoria* (2003). Varias de sus novelas han sido traducidas al croata, y la última en ser traducida fue la colección de relatos *Libertad de movimiento* (2019). La prosa de Skármeta se caracteriza por su sentido del humor y su tono irónico. Antonio Skármeta recibió en dos ocasiones el lucrativo Premio Planeta, uno de los galardones literarios más prestigiosos del ámbito hispanohablante, que se otorga en Barcelona, sede de la editorial homónima. Cabe destacar que Antonio Skármeta también recibió el Premio Médicis francés a la literatura extranjera por su libro *La boda del poeta*, y que la UNESCO le otorgó el premio a la literatura infantil por *La composición* (2001), una historia sobre la vida de una familia durante la dictadura de Pinochet.

DOMAGOJ VIDOVIĆ

STOLJEĆA PJSNIŠTVA HRVATA U CRNOJ GORI

Knjiga *Poezija bokeljskih Hrvata. Antologija hrvatskog pjesništva Boke*, koju su priredili Božidar Proročić i Željka Lovrenčić, izišla je nedavno u izdanju Centra za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore. Priređivači su obuhvatili raspon autora rođenih od 1490. do 1994., ponudivši panoramu lirskih dragulja napisanih od 1532. do danas. U XX. stoljeću književnost Hrvata u Boki kotorskoj doživljava svoj vrhunac u djelima Frana Alfirevića, Viktora Vide i Vjenceslava Čičeka. Hrvatsko pjesništvo u Crnoj Gori je višejezično, ocjenjuje dr. sc. Domagoj Vidović s Instituta za hrvatski jezik. Jezici najstarijih pjesama tamošnjih hrvatskih književnika su latinski i talijanski, a stihovi se objavljuju na hrvatskome jeziku od 1617., te postupno prevladavaju... U kasnijim vremenima hrvatski književnici objavljivali su i pjesme na francuskome i rumunjskome (Ida Verona) te španjolskome (Luka Brajnović), što nije nimalo neobično za stanovnike krajeva toliko okrenutih pomorstvu i lutalaštvu. Spone hrvatskih književnika iz CG s hrvatskim književnicima iz RH nikad se nisu prekinule. Kad je riječ o suvremenicima, priređivači su obuhvatili, uz Bokelje, i pjesnike iz ostatka CG pokazavši kako se krugovi hrvatske književnosti u toj susjednoj zemlji, čak i danas kad je tamošnja hrvatska zajednica najranjivija, šire.

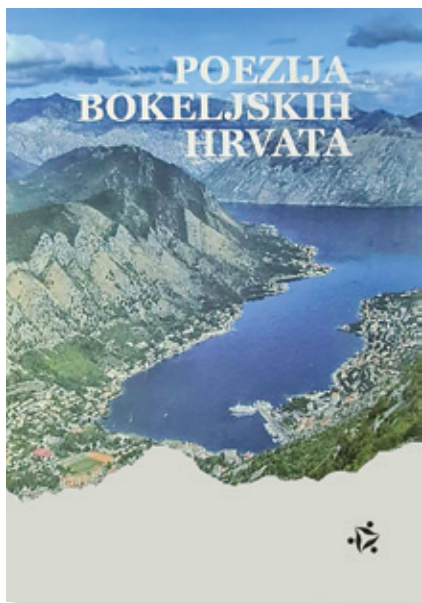
I ako hrvatska književnost u cjelini ima kontinuitet od srednjovjekovlja, povijesne okolnosti ipak su uvjetovale da se on održao zahvaljujući književnim krugovima u nekoliko oaza uglavnom na jugu, ponajprije u području od Zadra do Kotora. Taj prostor iznjedrio je oca hrvatske književnosti, Splitsanina Marka Marulića, ali se središte književnoga stvaralaštva, zbog neposredne opasnosti od Osmanlija, već nekoliko desetljeća nakon Marulićeve smrti iz srednje Dalmacije pomaknulo prema Dubrovniku, jedinomu posve slobodnom prostoru na slavenskome jugu. Negdje upravo u prvim desetljećima XVI. stoljeća na pozornicu stupaju prvi hrvatski pisci iz Boke kotorske. Bokelji svoja štiva isprva pišu na latinskome i talijanskome jeziku (pjesnička zbirka *Rime amorose Kotoranina Jurja Bizantija*, tiskana u Mletcima 1532., najstariji je dosad poznati kanconijer nekoga hrvatskog književnika napisan talijanskim jezikom, a neki književni povjesničari drže kako je Bokelj Ludovik Paskalić najznamenitiji hrvatski latinist koji ne potječe iz Dubrovnika), a tek nekoliko desetljeća poslije Antun Prokulijan, prognani Baranin, u svojem pohvalnom govoru splitskomu knezu i Velikom

vijeću izgovorenom na talijanskome 1558., a tiskanom 1567. u Mletcima, Marka Marulića naziva „kršćanskim i splitskim Vergilijem” te upisuje Bar u povijest hrvatskoga latinizma. Nažalost, padom Bara i Ulcinja pod Osmanlije 1571. nestaje mogućnost da se Bar, kulturno i crkveno središte u kojemu je u XII. stoljeću napisano djelo Kraljevstvo Slavena (u literaturi najpoznatije pod naslovom Ljetopis popa Dukljanina), čiju je hrvatsku redakciju pod naslovom Povijest kraljeva Dalmacije i Hrvatske zajedno s poviješću pustošenja Salone s hrvatskoga na latinski jezik preveo Marko Marulić, razvije u književno središte koje će se ravnopravno nadmetati s Kotorom. Da je potencijala za razvitak barskoga odvjetka hrvatske književnosti itekako bilo svjedoči kratko pismo na hrvatskome jeziku generalnoga vikara Barske nadbiskupije Petra Samuelija od 26. rujna 1629. koje, iako pisano po dubrovačku, sadržava i neke mjesne barske značajke, o čemu piše vrsni crnogorski povjesničar Savo Marković.

Ako je XVI. stoljeće logičnom posljedicom višestoljetne rekonkviste latinske pismenosti koja je otpočela još u IX. stoljeću, a koja se u Boki kotorskoj isprva prelila u poduku latinskoga (u Kotoru se, kako navodi Kruno Krstić, na latinskome jeziku sporadično poučava od XIII. stoljeća, a djelovanje prve škole zabilježeno je 1329.), crkvena djela (npr. Kotorški misal iz XII. stoljeća) te pravne dokumente (kotorški, budvanski i nesačuvani barski statut, sve iz XIV. stoljeća), XVII. stoljeće obilježeno je prvim stihovima zapisanim hrvatskim jezikom. Zasad se najstarijim poznatim stihovima zapisanim hrvatskim jezikom drže oni Mara Dragovića. Taj je Kotoranin 1617. napisao pjesničku posvetu knjizi Pjesni duhovne od pohvala Božijeh Bartola Kašića u kojoj se spominju naši Dalmatini i vas rod harvacki. Koliko li je samo simbolike u činjenici da se u prvim stihovima napisanim materinskim jezikom spominje hrvatsko ime i to u posveti pjesničkoj zbirci prvoga hrvatskoga gramatičara?

U XVII. stoljeću književnost Hrvata u primorskim krajevima od Sutorine do Bojane se rasredištjuje. Uz Kotorane se na hrvatskome književnom obzorju pojavljuju ponajprije Peraštani i Budvani. Tijekom boravka u Perastu koncem XVII. stoljeća ruski diplomat i putopisac Petar Andrejevič Tolstoj, neposredni svjedok hrvatskoga karaktera Perasta, koji jasno luči Hrvate od Srba i Crnogoraca, biva ugošćen u kući Vicka Bujovića i uspostavlja veze sa Zmajevićima. Upravo se na Tolstojeva zapažanja u Hrvatskoj straži 1929., samo godinu dana nakon atentata na Stjepana Radića i ostale HSS-ovce u Narodnoj skupštini u Beogradu (20. lipnja 1928.), poziva Pavao Butorac kako bi srpskomu književniku i novinaru Stanislavu Krakovu dokazao kako su Peraštani (poglavito Zmajevići, koje se i danas nastoji otrgnuti iz hrvatskih skuta) bili i ostali Hrvati.

Hrvatsku književnu pozornicu početkom XVIII. stoljeća zaposjeli su pustolovi, među kojima su najistaknutiji Tomo Medin iz Kastel-Lastve (današnjega Petrovca), Budvanin Stjepan Zanović i Peraštanin Vicko Smeća, sva trojica dobri znanci Casanove (a još dvojicu Zanovića Casanova spominje u svojim memoarima). Prva dvojica tragično su skončala u europskim zatvorima, a trećemu sudbina nije poznata. Medin je, među ostalim, preveo Voltaireovu Henrijadu, Zanović je postao likom u romanu Berlin Alexanderplatz (1929.) njemačkoga književnika Alfreda Döblina, a Smeća je 1786. preveo Gundulićeva Osmana na talijanski.

Knjigu *Poezija bokeljskih Hrvata. Antologija hrvatskog pjesništva Boke*, koju su priredili Božidar Proročić i Željka Lovrenčić, objelodanio je Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore.

(tako Vinko Pribojević hvali Jurja Bizantija, Ljudevit Paskalić piše poslanicu Jeronimu Bertučeviću i pjesmu posvećenu Hanibalu Luciću, a Viktor Besalić hvali Nalješkovića i Gundulića) do suvremenih u obliku objava u hrvatskim časopisima i članstava u strukovnim udrugama. Kad su pisali narodnim jezikom, stariji hrvatski književnici iz Boke kotorske i Svebarja pisali su stiliziranim hrvatskim književnim jezikom dubrovačko-dalmatinskoga kruga, a danas pišu hrvatskim standardnim jezikom vrlo često prošaranim bokeljskim dijalektizmima.

Kulturna geografija i inovacije priređivačkoga dvojca

Ovom antologijom Božidar Proročić i Željka Lovrenčić obuhvatili su raspon autora rođenih od 1490. do 1994. te ponudili katalog pjesama napisanih od 1532. do danas. Pritom su učinili jedan krupan korak iskoračivši i u Svebarje (Bar s okolicom) posve opravdanim uvrštavanjem Viktora Besalića u svoje djelo. Time su Svebarje (najjugoistočniji dio neprekinutoga hrvatskoga jezičnog područja) izrijeком upisali na hrvatski kulturni zemljovid kao književni topos, što, iako se Besalić i još neki Barani (poput Antuna Prokulijana) spominju u nekim biografskim leksikonima i povijestima hrvatske književnosti, nitko dosad nije učinio. Ujedno su, kad je riječ o suvremenim pjesnicima, antologičari obuhvatili i

U XIX. stoljeću pojavljuju se i prve spisateljice (u prvoj polovici stoljeća Dobročanka Ana Marija Marović, a krajem stoljeća Prčanjanka Ida Verona), a u XX. stoljeću književnost Hrvata u Boki kotorskoj doživljava svoj vrhunac u djelima Frana Alfirevića, Viktora Vide i Vjenceslava Čizeka.

Hrvatsko pjesništvo u Crnoj Gori je višejezično. Jezici su, naime, najstarijih pjesama tamošnjih hrvatskih književnika latinski i talijanski, a stihovi se na hrvatskome jeziku objavljuju od 1617. te postupno prevladavaju od druge polovice XVII. stoljeća. U kasnijim vremenima hrvatski književnici objavljivali su i pjesme na francuskome i rumunjskome (Ida Verona) te španjolskome (Luka Brajnović), što nije nimalo neobično za stanovnike krajeva toliko okrenutih pomorstvu i lutalaštvu. Spone hrvatskih književnika iz današnje Crne Gore s hrvatskim (poglavito dalmatinskim i dubrovačkim) književnicima nikad se nisu prekinule, od onih najranijih u obliku pisama, poslanica i pohvalnica

Promotori, diplomati dviju susjednih zemalja i organizatori svečane promocije antologije „Poezije bokeljskih Hrvata” u HMI-ju, Zagreb, 4. XI. 2024.: Ivan Tepeš, Milan Bošnjak, Božidar Proročić, Adrijan Vuksanović, Gzim Hajdinaga, Zoran Janković, Jasminka Lončarević, ravnatelj HMI-ja Mijo Marić, Željka Lovrenčić i Zvonimir Deković. Svečanost je privukla veliku medijsku pozornost u Hrvatskoj.

pjesnike iz ostatka Crne Gore pokazavši kako se krugovi hrvatske književnosti u Crnoj Gori, čak i danas kad je tamošnja hrvatska zajednica u Crnoj Gori najranjivija, šire.

Ova je antologija, dakle, antologija petostoljetnoga kontinuiteta hrvatskog pjesništva na tlu Crne Gore, ponajprije Boke kotorske (s Budvom), ali i Svebarja te u novije vrijeme i ostatka Crne Gore (poglavito Podgorice). Ona utiskuje hrvatski pečat književnom stvaralaštvu na krajnjemu jugu hrvatskoga kutka istočnojadranskoga prostora te je najboljim odgovorom na sve brojnija posezanja za hrvatskom književnom baštinom koja se više ne ograničuje samo na stare pisce hrvatske (poput Andrije Zmajevića), nego i na naše suvremenike (poput Mira Glavurčića). Ova je antologija ujedno svjedočanstvom svehrvatskih prožimanja koja nikako ne mogu biti slučajna jer kako slučajem objasniti činjenicu da je najstarija južnoslavenska kronika, najpoznatija po naslovu Ljetopis popa Dukljanina, pronađena u Hrvatskoj te da ju je s hrvatskoga na latinski preveo otac hrvatske književnosti čije je pjesničko umijeće slavio prognanik iz kraja u kojemu je spomenuta kronika nastala te kako slučajem objasniti da se u prvim stihovima pisanim hrvatskim jezikom spominje hrvatsko ime? Ona je ujedno dokazom nevjerojatne žilavosti i stvaralačke snage Hrvata u Crnoj Gori te njihove svojevrsne iščašenosti čiji su najzorniji proizvod pustolovi kojima je područje od Perasta do Paštrovića obilovalo. Stoga vas na kraju pitam jesu li tvrdoglava samosvojnost i urođeni gen oriđinala vrlinom ili manom u ovome svijetu u kojemu bi nas sve ukalupili. Bez obzira na to kakav mi odgovor ponudili, upravo su te dvije osobine Hrvata u Crnoj Gori očuvale jedinstvenost hrvatskoga identiteta u vječitoj borbi da ne poklekne pred osvajačima s istoka i da se ne stopi sa stoljetnim vladarima s druge strane Jadrana te upravo zato danas malobrojna, ali žilava grana hrvatskoga naroda u Crnoj Gori ne može propasti.

SUMMARY

CENTURIES OF CROATIAN POETRY IN MONTENEGRO

The book "The Poetry of the Croats of Boka Kotorska. *The Anthology of Croatian poetry in Boka Kotorska*", edited by Božidar Proročić and Željka Lovrenčić, was recently published by the Centre for Preservation and Development of Minority Culture of Montenegro. The organisers have covered a range of authors born from 1490 to 1994, offering a panorama of lyrical gems written from 1532 to the present day. In the 20th century, the literature of the Croats in Boka Kotorska culminated in the works of Fran Alfirević, Viktor Vida and Vjenceslav Čižek. Croatian poetry in Montenegro is multilingual, says Domagoj Vidović, PhD, from Institute of Croatian Language and Linguistics Zagreb. The languages of the oldest poems by Croatian writers there are Latin and Italian, while verses in Croatian have been published since 1617 and gradually dominate... In later times, Croatian writers also published poems in French and Romanian (Ida Verona) and Spanish (Luka Brajnović), which is not unusual for the inhabitants of maritime and vagabond-oriented regions. The links between Croatian writers from Montenegro and Croatian writers from the Republic of Croatia have never been broken. When it comes to contemporaries, the organisers have included poets from the rest of Montenegro alongside the ones from Boka Kotorska which shows how Croatian literature circles are expanding in this neighbouring country even today when the Croatian community there is at its most vulnerable.

RESUMEN

SIGLOS DE POESÍA DE LOS CROATAS EN MONTENEGRO

El libro „Poezija bokeljskih Hrvata. *Antologija hrvatskog pjesništva Boke*” („La poesía de los croatas de Boka. Antología de la poesía croata de Boka”), editada por Božidar Proročić i Željka Lovrenčić, ha sido publicado recientemente por el Centro para la Preservación y el Desarrollo de la Cultura Minoritaria de Montenegro. Los editores han abarcado una serie de autores nacidos entre 1490 y 1994, ofreciendo un panorama de las joyas líricas escritas desde 1532 hasta la actualidad. Durante el siglo XX, la literatura de los croatas de Boka kotorska experimentó su apogeo con las obras de Fran Alfirević, Viktor Vida y Vjenceslav Čižek. Según afirma el dr. Domagoj Vidović, del Instituto de Lengua y Lingüística Croata de Zagreb, la poesía croata en Montenegro es multilingüe. Las lenguas usadas por los escritores croatas en las poesías más antiguas eran el latín y el italiano y, a partir de 1617, se utilizó paulatinamente el croata. En épocas posteriores, los escritores croatas también publicaron poemas en francés y rumano (Ida Verona) y en español (Luka Brajnović), nada extraño para los habitantes de regiones orientadas hacia la navegación y la vida más nómada. Los vínculos entre los escritores croatas de Montenegro y los de la República de Croacia nunca se han quebrado. En cuanto a los autores contemporáneos, además de los de Boka, los editores han incluido a poetas del resto de Montenegro, demostrando que los círculos de la literatura croata en el país vecino están en expansión incluso en momentos como el actual, en que la comunidad croata es la más vulnerable.

MILAN PUH, MARIJETA RAJKOVIĆ IVETA

VODIČ ZA POVRATNIKE IZ JUŽNE AMERIKE

Svrha ovog vodiča je da bude referentni materijal potomcima hrvatskih iseljenika iz zemalja Južne Amerike, obavijest o prilikama u Hrvatskoj prije dolaska u Hrvatsku i oblik pomoći nakon useljenja u domovinu svojih predaka. Istodobno, cilj je pružiti smjernice o tome kako povezati različite migrante hrvatskih korijena i njihove prijatelje iz zemalja u kojima se govori španjolski i portugalski jezik. Stoga je u ovome vodiču moguće pročitati ne samo opće informacije i doći do poveznica na mjerodavne institucije Republike Hrvatske, nego i razumjeti u širem smislu ovu useljeničku problematiku uz stručne aktivnosti u kojima budući migrant može produbiti svoje znanje o Hrvatskoj te si olakšati proces preseljenja i ostanka, čemu pridonose i snimljeni intervjui – dostupni na internetu!

Republika Hrvatska, od svog osamostaljenja, ističe važnost povratka iseljenih Hrvata i njihovih potomaka, uključujući unuke i praunuke iseljenika (Štiks, 2010.). Državne institucije, predvođene Središnjim državnim uredom za Hrvate izvan Republike Hrvatske (<https://hrvatiizvanrh.gov.hr/>), pružaju potporu u procesu povratka u domovinu, sukladno Zakonu o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske. Ovaj proces često obuhvaća povratak u domovinu predaka budući da iseljenici u njoj nisu ranije živjeli. U sklopu Središnjega ureda postoji i Ured dobrodošlice, koji je osmislio online publikaciju „Vodič za povratnike u Republiku Hrvatsku” na hrvatskome jeziku.

Unatoč izraženoj želji iseljenika i Republike Hrvatske za povratkom (u Hrvatsku, zemlju predaka), iskustva onih koji su prošli taj proces upućuju na iznimnu kompleksnost i težinu tog pothvata. Istraživanja pokazuju da Hrvati iz Južne Amerike dolaze u potpuno drukčije jezično, kulturno i geografsko okruženje. Problemi na koje najviše nailaze uključuju nepoznavanje i učenje hrvatskoga jezika te pronalazak posla u struci. Ovome pridonosi i dugotrajan proces verifikacije diploma, kako je istaknuto u radovima Gadže i Rajković Iveta (2014.), Rajković Iveta i Gadže (2019.) te Luchetti & Gadže (2022.). Unatoč mnogim preprekama, znanstvena istraživanja na ovom polju pokazala su da, nakon što pojedinci i obitelji pronađu smještaj, posao te se integriraju u društvo, postoji snažna motivacija kod mnogih drugih da učine isto, no ostvarenje tog sna često traje i desetak godina.

Nakon višegodišnjeg istraživanja i kontakta s hrvatskom zajednicom u Brazilu, ali i s drugim iseljenicima i njihovim potomcima u Južnoj Americi, i u svrhu olakšavanja

realizacije ove želje, pogotovo u trenutku koji prethodi povratku/doseljavanju u Hrvatsku, nastao je projekt „Povratak domovini – vodič za useljavanje pripadnicima hrvatskog naroda u Južnoj Americi”, voditelja Milana Puha. Cilj je projekta, koji je podržao Središnji državni ured za Hrvate izvan RH, bio pružiti na dva glavna jezika Južne Amerike: portugalskom i španjolskom, relevantne informacije pripadnicima hrvatskog naroda koji se žele useliti u Hrvatsku tako što su se povezala znanja iz područja migracijskih studija s hrvatskih institucija, osobne priče i iskazi već postojećih useljenika i podaci koje Ured posjeduje. Projektom se, dakle, željelo na sveobuhvatan, a ipak jednostavan način, pospješiti i olakšati proces pripreme te samog dolaska pripadnika hrvatskoga nacionalnog korpusa u Južnoj Americi u dvjema vrstama aktivnosti.

U projektu je sudjelovalo više suradnika. Znanstvene suradnice bile su: dr. sc. Marijeta Rajković Iveta, koja je sudjelovala u izradi uvoda i metodologije za pripremu vodiča i kao stručna savjetnica pri samom projektu; dr. sc. Maria Florencia Luchetti, čije se sudjelovanje očitovalo također u stručnom smislu savjetovanja pri realizaciji projekta, realizaciji intervjua s useljenicima iz Južne Amerike, kao i pri lekturi španjolske inačice te je autorica teksta „Od dolaska do boravka: aktivnosti, programi i projekti javne politike za potporu procesu povratka ili doseljavanja Latinoamerikanaca hrvatskog podrijetla” koji se nalazi u drugom dijelu vodiča; mr. sc. Paula Gadže, koja je također bila stručna savjetnica te je radila intervjue s kolegicom Luchetti i lektorirala tekst na španjolskom jeziku, a autorica je teksta „Pregled iskustava useljenika iz Južne Amerike u Hrvatskoj”. Još je bilo suradnika u užem smislu koji su pripremili stručne tekstove koji se nalaze u drugom dijelu vodiča: dr. sc. Marina Perić Kaselj, dr. sc. Maja Vizjak, dr. sc. Natasha Kathleen Ružić, dr. sc. Maria Florencia Luchetti i Camila Renée Beovic Vega proizvele su poglavlje „Hrvatska kao emitivno tržište radne snage atraktivno zemljama Južne Amerike – Projekt Hrvatska, vaša zemlja”, a Teresa Maria Buneta i Igor Hitner da Silva su autori teksta „Ekonomski scenarij: kako raditi, poduzeti i investirati u Hrvatskoj”. U izradi samog vodiča sudjelovali su: Aldinair Oliveira Fragnul, koja je bila stručna savjetnica u prilagodbi već postojećeg „Vodiča za povratnike”, ali i prevoditeljica na španjolski tj. portugalski jezik svih tekstova te Patrick Castilho dos Santos, koji je također bio stručni suradnik u pripremi novog Vodiča te je radio lekturu tekstova na portugalskom jeziku. Projekt je podržalo i Društvo prijatelja Dalmacije te Komore za trgovinu, istraživanje i poslovanje Brazil – Hrvatska, uz ispomocu u realizaciji intervjua i savjetima za prilagodbu vodiča te Veleposlanstvo Savezne Republike Brazil u Zagrebu s prijedlozima i informacijama o potrebama brazilskih državljana koji žive u Hrvatskoj.

Prva aktivnost bila je priprema knjige u obliku vodiča u kojoj će čitatelj moći naći: a) osnovne informacije praktične naravi koje su dostupne u već postojećim publikacijama kao što je to „Vodič za povratnike u Republiku Hrvatsku”; b) rezultati i znanja koja su nastala u sklopu rada hrvatskih znanstvenih institucija koje se bave iseljeništvom, kao što je to Institut za migracije i narodnosti, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za demografiju i hrvatsko iseljeništvu fakulteta Hrvatski studiji, a koje su dale važan doprinos kritičkom i širem shvaćanju kompleksne naravi samog useljavanja u Hrvatsku i c) isku-

stva Hrvata iz Južne Amerike koji su se uselili u Hrvatsku te čiji primjeri mogu biti ilustrativni za sve one koji imaju tu namjeru ili koje će ova vrsta publikacije potaknuti u tom ostvarenju.

Druga zamišljena i provedena aktivnost bili su online susreti namijenjeni predstavljanju i raspravljanju povratništva tj. useljništva u Hrvatsku, a koji su realizirani na španjolskom i portugalskom jeziku kako bi što veći broj ljudi, koji još uvijek ne znaju hrvatski jezik, mogao dobiti pristup informacijama i također dati svoj doprinos pitanjima i dvojabama o samom procesu. Smatrali smo da je ovakva vrsta projekta, iako nije nužno novost što se tiče pitanja migracija ili samog povratka/useljavanja u Hrvatsku, mogla započeti intenzivniji dijalog već u samim hrvatskim zajednicama kako bi takva odluka bila što češća i što svjesnija, a u tome su nam se vodič i online susreti na portugalskom i španjolskom činili kao važna spona. Dakako, ovdje je bila riječ o aktivnostima kojima se namjera-

va, zapravo, ubrzati i poboljšati već postojeća politika i rad mjerodavnih hrvatskih institucija, integrirajući istraživački rad visokoškolskih institucija, javnu politiku koju provode razne javne ustanove te iskustvo pojedinaca koji su već prošli proces preseljenja u zemlju svojih predaka, što je određena novost i doprinos ovog projekta.

Sam projekt sastojao se od nekoliko koraka tj. faza: 1) analiza, obrada i prijevod već postojećih dokumenata (na primjer, „Vodič za povratnike u Republiku Hrvatsku”) na portugalski i španjolski jezik koji čine prvi dio vodiča, a što je realizirano između siječnja i ožujka 2023. godine; 2) priprema i prijevod istraživanja na polju migracija, točnije useljništva i povratništva u Hrvatsku na portugalski i španjolski jezik koji čine drugi dio vodiča između travnja i lipnja 2023.; 3) realizacija fokus grupa i intervju a s useljenicima iz Južne Amerike s prikupljanjem iskaza i iskustava, između svibnja i listopada 2023.; 4) izrada e-knjige s glavnim rezultatima prethodnih triju faza, između listopada i prosinca 2023. godine.

Održivost projekta osiguralo se samom činjenicom da je objavljena e-knjiga koju će se moći postaviti na mrežne stranice institucija uključenih u projekt, ali koju će moći prosljeđivati hrvatska veleposlanstva i konzulati u Južnoj Americi te same organizacije hrvatskih iseljenika. Osim toga, online susreti ostat će zabilježeni na Youtube kanalu

Naslovnica Vodiča za povratnike/useljenike iz zemalja Južne Amerike španjolskoga i portugalskoga govornog područja, koji na jednostavan način govori o brznoj integraciji u hrvatskog društvo.

projekta, čime će se dodatno promovirati projekt, a i dopunjavati i nastaviti bude li budućeg interesa.

Što se tiče vodiča, važno je istaknuti neke od njegovih karakteristika i principa pripreme. Za izradu vodiča istraživanje je provedeno kombinacijom kvantitativne i kvalitativne metodologije (usp. Zapata-Barrero i Yalaz, 2018.; Bryman, 2012.). Prva faza obuhvatila je online istraživanje s velikim brojem ispitanika koji su ispunjavali online anketu. U anketi su uglavnom imali ponuđene odgovore, no svako pitanje ostavljalo je prostor za dodatan opisni odgovor kako bi se prikupila što preciznija razmišljanja, preporuke i potrebe. Nakon toga provedeno je kvalitativno istraživanje s manjim brojem ispitanika, s ciljem dubljeg razumijevanja proživljenih iskustava preseljenja. U oba dijela istraživanja komunikacija je provedena dvojezično, omogućavajući ispitanicima da odaberu hoće li odgovarati na španjolskom ili portugalskom jeziku.

U prvom dijelu istraživanja cilj je bio obuhvatiti raznoliki uzorak ljudi, koristeći različite izvore, uključujući društvene mreže, hrvatske iseljeničke asocijacije diljem Južne Amerike te privatne kontakte istraživača uključenih u projekt. S trudom da prikazemo raznolikost migrantskih iskustava i različite potrebe prikupljali smo podatke od ispitanika različite dobi (od studenata do umirovljenika), oba spola, rođenih u različitim državama Južne Amerike, s različitim obiteljskim statusima (od samaca do obitelji s djecom), različitih zanimanja te posebno prema njihovim namjerama žele li studirati, raditi ili živjeti u Republici Hrvatskoj. Struktura upitnika temeljena je na tematskim poglavljima iz postojećeg Vodiča koji je pripremio Ured za dobrodošlicu.

Prvo pitanje od sudionika je tražilo da odaberu svoju zemlju rođenja. Dobili smo podatke od 154 osobe rođene u Argentini (76), Brazilu (12), Boliviji (10), Čileu (18), Kolumbiji (4), Meksiku (2) i Peruu (24), Venezueli (5), Paragvaju (1), BS (1). Ispitanici su različite dobi, od 18 do 28 godina (18); od 28 do 38 (46), od 38 do 48 godina (39), od 48 do 58 (27), od 58 do 68 (19), od 68 do 78 (5). Nakon toga ispitanici su morali označiti teme o kojima žele više informacija. Ponuđene teme bile su: Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske; Zahtjev za državljanstvo; Stalni boravak i privremeni boravak; Reguliranje boravka i rada stranaca u Republici Hrvatskoj; Osobni dokumenti kao što su: OIB, putovnica, vozačka dozvola i sl.; Legalizacija dokumenata (rodni list, vjenčani list, diplome i slično); Carina; Kupovina i registracija vozila; Osnivanje poduzeća, otvaranje obrta i OPG-ova; Hrvatska gospodarska komora; Tržište rada; Kupnja/prodaja nekretnina, izgradnja i obnova kuća; Obrazovni sustav i upis u srednje i visoko obrazovanje; Produženje dozvola za rad; Program učenja hrvatskog jezika u Hrvatskoj; Zdravstveno osiguranje, mirovinski sustav, sustav socijalne sigurnosti, osiguravajuća društva; Pravosuđe u Hrvatskoj, prijava prebivališta u sudskom postupku, besplatna pravna pomoć.

Istraživanje je pokazalo da su najvažnije teme: Osobni dokumenti; Tržište rada; Nostrifikacija diploma; Zdravstveno osiguranje, mirovinski sustav, sustav socijalne sigurnosti, osiguravajuća društva. To pokazuje da zainteresirani namjeravaju živjeti i raditi u Hrvatskoj. Ako tema koja ih je zanimala nije bila ponuđena, postojala je mogućnost njezina dodavanja u polje „Ostalo”. Bilo je i otvoreno pitanje: Zanima li vas nešto

dodatno ili imate pitanja o bilo kojoj temi koja nije obuhvaćena ovim istraživanjem? Dobili smo zanimljive odgovore kao što su: Pomoć pri općem zdravstvenom i psihološkom zdravlju; Poduzetništvo; Samozapošljavanje; Osiguranje za slučaj nezaposlenosti; Legalizacija marihuane u Hrvatskoj; Kakvu zapravo potporu hrvatska Vlada nudi ljudima koji se odluče preseliti u Hrvatsku? Postoji li ikakva financijska pomoć, ako postoji, kako je mogu zatražiti? Porezni sustav u Hrvatskoj. Također nas je zanimalo žive li sugovornici ili su živjeli u Hrvatskoj, s kakvim su se problemima susrećali, kako i s kim su ih rješavali. Najčešće su nailazili na administrativne/birokratske probleme: procedure za privremeni boravak/prijava boravišta, zdravstveno osiguranje i zdravstveni sustav, legalizaciju vlasništva i priznavanje diplome. I ova anketa potvrđuje da zaposlenici u hrvatskim državnim institucijama u najvećoj mjeri ne govore španjolski i portugalski jezik i da je nužno znanje hrvatskog jezika te da nisu jasno objašnjeni administrativni koraci. Ispitanici su probleme rješavali uz pomoć prijatelja i članova obitelji. Najčešće navode uz pomoć osobe koja je to već prošla, što upućuje na važnost migrantskih mreža.

Zatim je provedena druga faza istraživanja. Kvalitativno istraživanje s korištenjem polustrukturiranih intervjua. Iako je prvi cilj istraživanja bio istražiti samo potomke hrvatskih iseljenika, tijekom istraživanja otkriveno je da dio migranata iz Južne Amerike nema hrvatske korijene. Neki od njih u braku su s hrvatskim potomcima, a bilo je parova od kojih niti jedan nije imao hrvatske korijene. Budući da vjerujemo da će ovaj vodič biti koristan za sve useljenike iz Južne Amerike, kasnije smo ih uključili u istraživanje. Kao što je navedeno, sugovornike smo odabrali s ciljem stjecanja uvida u heterogenost migracijskih iskustava. Na taj način, uz etnografiju pojedinačnog (Abu-Lughod, 1991.), cilj je bio dobiti dubinski pogled na proživljena iskustva. Intervjuirano je 14 osoba: šest iz Brazila, četiri iz Argentine, tri iz Čilea i jedna iz Venezuele.

U dijalogu sa sugovornicima i sukladno njihovoj dostupnosti intervjui su provedeni tijekom drugog dijela 2023. godine online tehnikom videopoziva i audiopoziva. Prvi kontakti/dogovori ostvareni su putem aplikacije WhatsApp videopozivom u kojem je sugovornicima/ispitanicima objašnjen cilj istraživanja, prezentiran upitnik i drugi tehnički detalji. Sami intervjui obavljani su i snimljeni putem Google Meeta ili Zooma za kasniji pregled. Razgovori su bili biografski orijentirani, vođeni su na način da su se sugovornici ukratko predstavili, a zatim su im postavljena pitanja: kakav je bio život prije preseljenja, razlozi promjene, kako su se pripremali za promjenu, što je bilo njihov najveći izazov nakon dolaska u Hrvatsku i kako su tamo stigli, koje teme i informacije bi vodič trebao sadržavati te koje bi savjete općenito dali drugim ljudima koji se planiraju preseliti u Hrvatsku. Tijekom razgovora, kada su istraživači smatrali potrebnim dodatno objašnjenje, postavljeno je komplementarno pitanje, poštujući format strukturiranog intervjua.

Nakon prikupljanja sve navedene građe, usporedili smo i analizirali podatke (dosadašnja znanstvena istraživanja, iskustva raznih institucija: znanstvenih, veleposlanstava, Središnjeg ureda za Hrvate izvan Hrvatske, posebice njegovog Vodiča) koje smo anketama i intervjuima dobili od drugih sudionika istraživanja. Zatim smo pripremili

vodič namijenjen pripadnicima hrvatskog naroda u Južnoj Americi i svima ostalima zainteresiranima za studiranje, život ili rad u Hrvatskoj. Opće kategorije su sljedeće: Planirate li živjeti, raditi ili studirati u Hrvatskoj?; Što učiniti nakon dolaska u Hrvatsku?; Htjeli biste raditi u Hrvatskoj?; Obrazovni sustav; Obitelji; Prijevoz; Medicinska i socijalna pomoć; Poslovanje, porezi i Hrvatska gospodarska komora; Pravosudni sustav; Institucije koje podupiru Hrvate izvan Hrvatske; Ostali izvori informacija; Telefonski brojevi za hitne slučajeve.

Svrha ovog vodiča je da bude referentni materijal, korak prije dolaska u Hrvatsku i oblik pomoći nakon dolaska. Istodobno, cilj je pružiti smjernice o tome kako povezati različite migrante iz zemalja Južne Amerike u kojima se govori španjolski i portugalski jezik. Stoga je u ovom vodiču moguće pročitati ne samo opće informacije i doći do poveznica na mjerodavne institucije, nego i razumjeti u širem smislu ovu tematiku uz stručno-znanstvene aktivnosti u kojima čitatelj može produbiti svoje znanje o Hrvatskoj te si olakšati proces preseljenja i ostanka, čemu pridonose i snimljeni intervjui.

Na zaslonu vašeg računala ili kakvog mobilnog uređaja kliknite što prije na elektroničku verziju *Vodiča za povratnike* (na španjolskom i portugalskom jeziku) na slijedećim linkovima:

- *Vodič* na španjolskom: https://drive.google.com/file/d/1yCi-C-cV_-Tmq35Wed5oMFfvSTRmOWCmr/view?usp=sharing;
- *Vodič* na portugalskom: https://drive.google.com/file/d/18hQ_IDPXurkc-CXA1a-22PmU9KhtUxFSs/view?usp=sharing.

QR kod za Vodič na portugalskom jeziku

QR kod za Vodič na španjolskom jeziku

SUMMARY

GUIDE FOR RETURNEES/MIGRANTS FROM SOUTH AMERICA

The purpose of this guide is to serve as a reference material for the descendants of Croatian emigrants from the countries of South America, to provide information on the situation in Croatia before their arrival and as a form of assistance after their resettlement in their ancestral homeland. At the same time, the aim is to provide guidelines on how to connect different multilingual migrants of Croatian origin and their friends from Spanish and Portuguese speaking countries. Therefore, in this handbook it is possible not only to read general information and find links to the relevant institutions of the Republic of Croatia, but also to have a broader understanding of this immigration issue through professional activities in which the future South American migrant can deepen his/her knowledge of Croatia and facilitate the process of migration and residence to which the recorded interviews (available on the Internet) contribute.

RESUMEN

GUÍA PARA LOS RETORNADOS DE SUDAMÉRICA

Esta guía es un material de referencia para los descendientes de emigrantes croatas de países sudamericanos. Su propósito es brindar información sobre las diferentes posibilidades en Croacia antes de llegar al país y una forma de ayuda después de mudarse a la patria de sus ancestros. Asimismo, el objetivo es proporcionar directrices sobre cómo conectar diferentes inmigrantes multilingües de raíces croatas y sus amigos, que provienen de países de habla hispana o portuguesa. Por ello, esta guía no incluye solamente información general y ayuda para encontrar los *links* a las instituciones relevantes de la República de Croacia, sino que también intenta comprender el tema migratorio en un sentido más amplio, a través de actividades profesionales en las que el futuro migrante sudamericano pueda profundizar sus conocimientos sobre Croacia y hacer más fácil el proceso de mudanza y permanencia, a lo que también contribuyen varias entrevistas grabadas (disponibles en Internet).

Ne propustite novu
Matičinu knjigu!

Hrvatska matica iseljenika tiskala je atraktivnu monografiju autora Milana Bošnjaka „**Hrvatska nacionalna manjina - status i perspektiva**“, koja donosi, uz sintetički opis četvrt milijuna građana hrvatskih korijena iz 12 zemalja srednje i jugoistočne Europe, i niz zanimljivosti o institucionalnoj izgradnji skrbi Republike Hrvatske spram naših ljudi u europskome susjedstvu. Pažljivi čitatelj saznat će ponešto o prednostima i nedostacima izdvojenih modela manjinske regulative, kako u zemljama gdje živi hrvatska manjinska zajednica tako i o specifičnostima modela manjinske zastupljenosti koji primjenjuje Republika Hrvatska za predstavnike 22 manjine koje žive na njezinu državnome teritoriju.

Sažetak knjige je na engleskome jeziku.

Uživajte u čitanju!

Čitate li časopis Matica

Mjesečna revija Hrvatske matice iseljenika

Uredništvo i ravnateljstvo:

Hrvatska matica iseljenika

Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska

tel: (3851) 6115-116, faks: (3851) 6111-522

e-mail: matica@matis.hr

www.matis.hr

SADRŽAJ

Predgovor	5
ZNACI VREMENA	9
Davor Ivo Stier: Izazovi i zadaće novog saziva Europskog parlamenta	11
Monika Balija: Hrvati u Njemačkoj – dvosmjerna mobilnost i povratničke prakse	22
Ivana Bašić: Panorama kulturnog stvaralaštva i prekogranične suradnje	37
KROATISTIČKI OBZORI	51
Ana Grgić, Darko Matovac: Croaticumovi materijali za učenje hrvatskoga jezika i kulture	53
Josip Mihaljević: Igrifikacija Hrvatskoga mrežnog rječnika s pomoću videoigara	72
Milan Bošnjak: O statusu hrvatskoga jezika u europskome susjedstvu	86
Jasna Novak Milić: Perspektive hrvatskoga jezika u Australiji i Novome Zelandu	98
Anamaria Sućec: Lektorat hrvatskoga jezika i književnosti na Sveučilištu u Rosariju	106
MOSTOVI	113
Stan Granić: Hrvatsko-američki kipar Josip Turkalj: uz stotu obljetnicu rođenja	115
Ivana Hebrang Grgić: Tragovi Hrvata u Novome Zelandu: spomen-obilježja kao znaci vremena	138
Rebeka Mesarić Žabčić: Karakteristike hrvatske zajednice u Sjevernoj Makedoniji	146
Tado Jurić: Izazovi depopulacije u obrazovnom sustavu Republike Hrvatske	155

POVJESNICA	175
Bernardica Periš: Stvaranje hrvatske države i uloga sjevernoameričkih Hrvata	177
Jerko Čutura: Vrijedna dokumentacija o aktivnostima njemačkih Hrvata devedesetih	191
Stan Granic: Rani bilten za hrvatske radnike u Kanadi – Neuposleni radnik	202
Ante Čuvalo: Gradišćanski Hrvati u američkoj saveznoj državi Indiani	220
Blanka Matković: Ususret 80. obljetnici Bleiburške tragedije	231
BAŠTINA	245
Marijan Lipovac: Proslava tisućugodišnjice Hrvatskoga kraljevstva 1925.	247
Snježana Radoš: Baštinska riznica hrvatskoga izvandomovinskog školstva	260
ZNANOST	271
Tanja Rudež: Vrijedna inicijativa neurologinje Ksenije Kos	273
Tanja Rudež: Inventivni sociolog u borbi protiv društvene nejednakosti	278
NOVE KNJIGE	283
Željka Lovrenčić: Novi antologijski izbor čileanskih književnika hrvatskih korijena	285
Marta Tomić: Zaokružen opus najslavnijega pisca hrvatske dijaspore	292
Domagoj Vidović: Stoljeća hrvatskog pjesništva u Crnoj Gori	298
Milan Puh i Marijeta Rajković Iveta: Vodič za povratnike iz Južne Amerike	303

CONTENTS

Introduction	6
SIGNS OF THE TIMES	9
Davor Ivo Stier: Challenges and tasks for the New European Parliament	11
Monika Balija: Croats in Germany – Two-Way Mobility and Return Practices	22
Ivana Bašić: Panorama of Cultural Creativity and Cross-Border Cooperation	37
CROATIAN PHILOLOGICAL HORIZONS	51
Ana Grgić, Darko Matovac: Croaticum material for learning Croatian language and culture	53
Josip Mihaljević: Gamification of the Croatian Online Dictionary through video games	72
Milan Bošnjak: On the Status of the Croatian Language in the European Neighbourhood	86
Jasna Novak Milić: Perspectives of the Croatian Language in Australia and New Zealand	98
Anamaria Sućec: Lectureship in Croatian Language and Literature at the University of Rosario	106
BRIDGES	113
Stan Granić: Croatian-American Sculptor Josip Turkalj and Centenary of his Birth	115
Ivana Hebrang Grgić: Traces of Croats in New Zealand: Monuments as Signs of the Times	138
Rebeka Mesarić Žabčić: Characteristics of the Croatian Community in North Macedonia	146
Tado Jurić: Challenges of Depopulation in the Education System of the Republic of Croatia	155

A HISTORY	175
Bernardica Periš: Origins of the Croatian state and the Role of North American Croats	177
Jerko Čutura: Valuable Documentation on the Activities of German Croats in the 1990s	191
Stan Granic: Early Newsletter for Croatian Workers in Canada – Neuposleni radnik	202
Ante Čuvalo: Burgenland Croats in the US State of Indiana	220
Blanka Matković: On the 80th anniversary of the Bleiburg Tragedy	231
HERITAGE	245
Marijan Lipovac: Celebrating the Millennium of the Croatian Kingdom 1925	247
Snježana Radoš: Heritage Treasure of Croatian Education Abroad	260
SCIENCE	271
Tanja Rudež: Valuable Initiative by the Neurologist Ksenija Kos	273
Tanja Rudež: Inventive Sociologist in the Fight Against Social Inequality	278
NEW BOOKS	283
Željka Lovrenčić: New Anthology Selection of Chilean Writers with Croatian Roots	285
Marta Tomić: Complete Body of Work of the Croatian Diaspora's Most Famous Writer	292
Domagoj Vidović: Century of Croatian poetry in Montenegro	298
Milan Puh i Marijeta Rajković Iveta: Guide for Returnees from South America	303

CONTENIDO

Introducción	7
LOS SIGNOS DE TIEMPO	9
Davor Ivo Stier: Desafíos y tareas del nuevo mandato del Parlamento europeo	11
Monika Balija: Croatas en Alemania – movilidad bidireccional y prácticas de retorno	22
Ivana Bašić: Panorama de la creación cultural y la cooperación transfronteriza	37
HORIZONTES CROATÍSTICOS	51
Ana Grgić, Darko Matovac: Materiales de <i>Croaticum</i> para aprender la lengua y la cultura croata	53
Josip Mihaljević: Gamificación del diccionario croata <i>Mrežnik</i> a través de videojuegos	72
Milan Bošnjak: La lengua croata en el vecindario europeo	86
Jasna Novak Milić: Futuro del idioma croata en Australia y Nueva Zelanda	98
Anamaria Sućec: Lectorado de lengua y literatura croata en Rosario	106
PUNTES	113
Stan Granić: Escultor croata-americano Josip Turkalj: el centenario de su nacimiento	115
Ivana Hebrang Grgić: Huellas de los croatas en Nueva Zelanda: monumentos como signos del tiempo	138
Rebeka Mesarić Žabčić: Las características de la comunidad croata en Macedonia de Norte	146
Tado Jurić: Los desafíos de la despoblación en el sistema educativo de Croacia	155

HISTORIA	175
Bernardica Periš: La creación de Croacia y el papel de los croatas norteamericanos	177
Jerko Čutura: Las actividades de los croatas alemanes en los años noventa	191
Stan Granic: Un boletín temprano para los trabajadores croatas en Canadá – Neuposleni radnik	202
Ante Čuvalo: Los croatas burgenlandes en Indiana	220
Blanka Matković: A la conmemoración del 80. aniversario de la tragedia de Bleiburg	231
HERENCIA CULTURAL	245
Marijan Lipovac: Celebración del milenio del Reino de Croacia en 1925	247
Snježana Radoš: Tesoro patrimonial de la educación croata en la diáspora	260
CIENCIA	271
Tanja Rudež: Iniciativa de la neuróloga Ksenija Kos	273
Tanja Rudež: Sociólogo innovador luchando contra la desigualdad social	278
NUEVAS PUBLICACIONES	283
Željka Lovrenčić: Nueva selección antológica de escritores chilenos de origen croata	285
Marta Tomić: Obra completa del escritor más famoso de la diáspora croata	292
Domagoj Vidović: Siglos de la poesía croata en Montenegro	298
Milan Puh, Marijeta Rajković Iveta: Guía para los repatriados de América del Sur	303

Posjetite stranice web portala Hrvatske matice iseljenika!

 www.matis.hr

Budite korak ispred ostalih i predstavite se hrvatskim iseljeničkim zajednicama, uglednim poslovnim Hrvatima u svijetu i njihovim partnerima.

The screenshot shows the homepage of the website www.matis.hr. At the top, there is a navigation menu with categories like 'NOVOSTI', 'PROGRAMI', 'MEDIJSKA OSIŠKA', 'O NAMA', 'KONTAKT', and 'EU PROJEKTI'. Below the menu is a large banner image featuring a modern building and a map of Croatia with red and blue markers. The main content area is divided into sections: 'Novosti' (News) with a photo of a group of people at a conference, and 'Programi' (Programs) with several featured events like 'Zemlja izlaska hrvatskog folklora 2025.', 'Sveučilišna izlaska hrvatskoga jezika i kulture', and 'Hrvatski internetki feštaj HIT-1'.

Web stranice HMI čitaju se diljem svijeta, dostupne su na tri jezika (hrvatski, engleski, španjolski) i bilježe stalan porast posjećenosti.

Oglašavajte na web portalu Hrvatske matice iseljenika!

Internet marketing HMI osmislio je nekoliko načina oglašavanja:

- BANERI
- SPONZORIRANI ČLANAK
- SPONZORIRANE RUBRIKE

HRVATSKA MATICA ISELJENIKA

tel. (+385 1) 61 15 116 / fax. (+385 1) 61 11 522 / mob. 099 61 15 116 / E-mail: marketing@matis.hr

**HRVATSKA MATICA ISELJENIKA /
CROATIAN HERITAGE FOUNDATION /
FUNDACIÓN PARA LA EMIGRACIÓN CROATA**

🏠 Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia / Croacia

☎ Tel: ++385 1 61 15 116

✉ E-mail: matica@matishr.hr

GODIŠNJA PRETPLATA / YEARLY SUBSCRIPTION / SUSCRIPCIÓN ANUAL

Pretplata na **Hrvatski iseljenički zbornik /**

Subscription to **Croatian Emigrant Almanac /**

Suscripción al **Anuario para la Emigración Croata**

Ime i prezime / Name and surname / Nombre y apellido: _____

Adresa / Address / Dirección: _____

Grad / City / Ciudad: _____

Država / State / País: _____

Pošt. Broj / Zip code / Código postal: _____

E-Mail: _____

Datum / Date / Fecha: _____

Godišnja pretplata / Yearly Subscription / Suscripción anual: _____

Žiro račun za uplatu u eurima / Domestic Currency Account (in euro) / Cuenta en Moneda Nacional (en euro): **IBAN: HR80 2390 0011 1000 21305**

Hrvatska poštanska banka, Zagreb

Devizni račun / Foreign Currency Account / Cuenta en Moneda Extranjera:

IBAN: HR06 2340 0091 5102 96717

SWIFT CODE: PBZGHR2X

Privredna banka Zagreb, Radnička cesta 50, Zagreb, Hrvatska

Godišnja pretplata HIZ-a iznosi / Yearly Subscription rate Croatian Emigrant Almanac /

Precio de la suscripción anual: **15 USD, 20 CAD, 20 AUD, 15 EUR**

Potpis / Signature / Firma: _____

(Pretplatnik / Subscriber/ Suscriptor)

Brzo, lako i zanimljivo ovladajte temeljima hrvatskoga jezika učite kada želite i gdje želite
A fast, easy and interesting way to learn the basics of Croatian. Learn when and where you want.

Sveučilište u
Zagrebu

srce

HiT-1

**Prvi sveučilišni on-line tečaj hrvatskoga
kao drugoga i stranoga jezika**

*The first on-line course of Croatian as second
and foreign language*

Proljetni semestar / Spring semester

3. ožujka – 25. svibnja 2025.
(prijava do 21. veljače 2025.)

March 3 – May 25, 2025

(application deadline is February 21, 2025)

Jesenski semestar / Autumn semester

15. rujna – 7. prosinca 2025.
(prijava do 5. rujna 2025.)

September 15 – December 7, 2025

(application deadline is September 5, 2025)

- 7 nastavnih cjelina u sustavu MoD (utemeljen na Moodleu)
- 150 nastavnih aktivnosti
- 24 sata online nastave uživo
- iskusni lektori, stručnjaci za hrvatski kao ini jezik
- interaktivan, komunikacijski i individualiziran pristup učenju jezika
- mogućnost stipendije
- 7 learning units in the Moodle-based e-learning system
- 150 learning activities
- 24 hours of real-time communication online
- experienced language instructors, specialists in Croatian as L2
- an interactive, communicative and individual approach to language learning
- the possibility of a scholarship

Pogledajte videopriloge o tečaju na mrežnoj stranici

Look at videos about the course at web page

www.matis.hr

Obavijesti i upisi

additional information and enrollment:

ecroatian@gmail.com

Matičin godišnjak *Hrvatski iseljenički zbornik* podjednako ažurno prati one ljude koji su putovanje odabrali kao stil života, migrante raznih provenijencija na globalnim tržištima rada pa sve do naraštaja hrvatskih potomaka koji su se afirmirali u kulturama od Aljaske do Ognjene zemlje, juga Afrike, Australije i Novoga Zelanda kao i onih koji su svoj novi dom našli diljem *Starog kontinenta*. *Hrvatski iseljenički zbornik* njeguje potpunu tematsku i disciplinarnu otvorenost postmodernoga društva kada je svaki 35. stanovnik Zemlje međunarodni migrant.

The CHF Yearbook is equally relevant to those who have chosen travel as a way of life, migrants of various origins on the world's labour markets, to the generation of Croatian descendants who have established themselves in cultures from Alaska to Tierra del Fuego, South Africa, Australia and New Zealand, and to those who have found their new home across the *Old continent*. *The Croatian Emigrant Almanac* nurtures the complete thematic and disciplinary openness of a post-modern society where one in every 35 inhabitants of the Earth is an international migrant.

El Anuario de *Matica* sigue con igual atención a aquellas personas que han elegido el viaje como un estilo de vida, a migrantes de diversas procedencias en los mercados laborales globales, así como a generaciones de descendientes croatas que se han destacado en culturas que van desde Alaska hasta Tierra del Fuego, el sur de África, Australia y Nueva Zelanda, y también a quienes han encontrado un nuevo hogar en diversos lugares de Europa. El *Anuario para la emigración croata 2025* fomenta una completa apertura temática y disciplinaria en una sociedad posmoderna donde uno de cada 35 habitantes del planeta es un migrante internacional.

